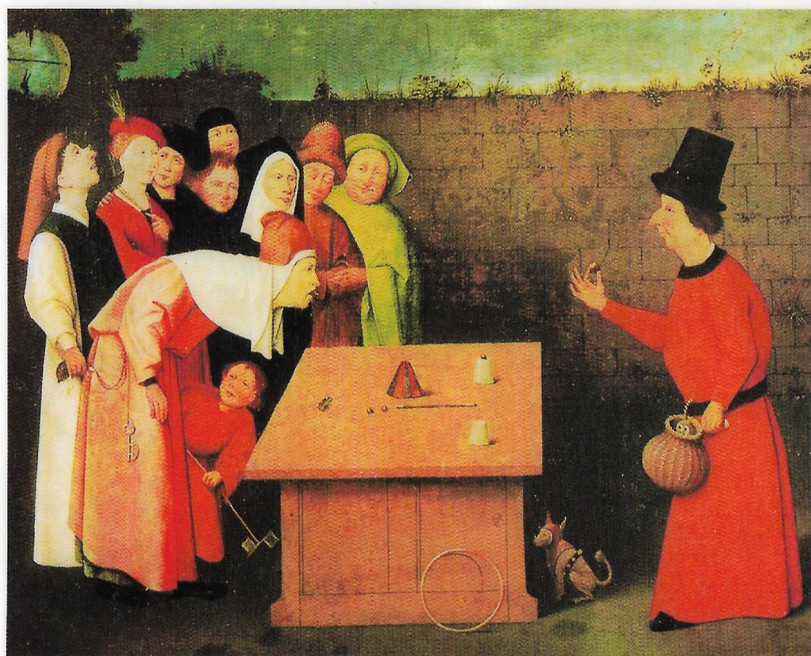
Anu Kantola

MARKKINAKURI JA MANAGERIVALTA

POLIITTINEN HALLINTA SUOMEN 1990-LUVUN TALOUSKRIISISSÄ



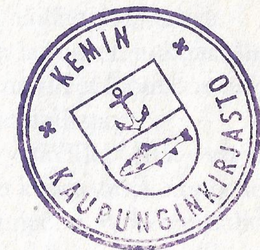
PALLAS

Viestinnän julkaisuja 6
Viestinnän laitos
Helsingin yliopisto

Anu Kantola

Markkinakuri ja managerivalta

POLIITTINEN HALLINTA SUOMEN 1990-LUVUN TALOUSKRIISISSÄ



PALLAS
Loki-Kirjat

Viestinnän julkaisuja 6

Julkaisija:
Helsingin yliopisto
Viestinnän laitos

Kustantaja:
PALLAS-SARJA
Loki-kirjat, PL 44, 00561 Helsinki
www.lokikirjat.com

ISBN 952-9646-98-4
ISSN 1457-2184

Kansi: Laura Villi
Kannen kuva: Hieronymus Bosch: Silmänkääntäjä

Tammer-Paino Oy
Tampere 2002

KIITOKSET

Työ tehtiin Suomen Akatemian 1990-luvun lamaa käsitelleessä tutkimusohjelmassa osana tutkimusprojektia "Näin media sen näki, näin kansa sen koki".

Ullamaija Kivikuru toimi tutkimusprojektimme johtajana. Ullamaija on samalla toiminut työn kannustavana ohjaajana, joka on aina ollut innostunut hänelle kiikutetuista teksteistä ja ajatuksista.

Käsikirjoituksen lukivat eri vaiheissa myös Niilo Kauppi, Jaakko Kiander, Kyösti Pekonen ja Sanna Valtonen sekä esitarkastajina toimineet Hannu Nieminen ja Pertti Suhonen. He kaikki panivat minut miettimään monta asiaa uudelleen. Sain tukea, tärkeitä ajatuksia ja kriittisiä näkemyksiä juuri silloin, kun niitä eniten tarvitsin.

Työtäni ovat kommentoineet ja kannustaneet myös projektissamme työskennelleet Minna Aslama, Inka Salovaara-Moring ja Tuija Parikka sekä Marko Ampuja, Jan Ekecrantz ja Heikki Heikkilä.

Päättäjien haastatteluaineistosta ja siihen liittyneestä yhteistyöstä kiitokset Antti Kuusterälle, Suomen itsenäisyyden juhlarahasto Sitralle ja Suomen Kansallisarkistolle.

Olen kiitoksen velkaa myös omille haastateltavilleni. Olen saanut tietoa ja oivalluksia, joita olisi ollut turha etsiä kirjoista. Paula Vainiolle kiitos siitä, että hän litteroi näitä haastatteluja.

Helsingin yliopiston viestinnän laitoksen tutkijakollegat, henkilökunta sekä esimies Leif Åberg ovat olleet luomassa työyhteisöä, jota ilman akateeminen työ ei olisi mahdollista.

Kiitokset myös perheelleni ja ystäville, jotka ovat taanneet, ettei minulla ole ollut koskaan puutetta keskustelukumppaneista.

Lopuksi lämmin kiitos Jyrki Laineelle. Jyrki on vauhdittanut kirjan tekemistä alusta loppuun innostuksellaan, lukeneilla ehdotuksillaan ja ammattitaidollaan.

Työtä on rahoittanut Suomen Akatemian lisäksi myös Suomen Kulttuurirahasto.

Työn virheet, puutteellisuudet ja ongelmat ovat tietenkin omiani.

Anu Kantola

SISÄLTÖ

KYSYMYS KRIISISTÄ

MARKKINAHALLINTA

KYSYMYS KRIISISTÄ

1 JOHDANTO

Musiikkitaiteilija Hector eli Heikki Harma suomensi Bob Dylanin laulun *Living in a Political World* ja esitti sen levyllään talouskriisin kourissa olevassa Suomessa vuonna 1992 näin:

”Jos elämä on politiikkaa
myydään rakkaus pois
ja eletään niin, ihmisoikeuksiin, ei viitata nyt vois.
Jos elämä on politiikkaa
se aikaan sairastuu
ja takana sen, fasadit kaataen, on valta eikä mikään muu.”

Edelleen, jos elämä on politiikkaa: ”Heikot siitä poistetaan, nyt sairaat uhrataan, ei maahan vieras tulla saa, ja luokkaerot kasvaa vaan.” Laulu ei ole erityisen kohottavaa kuunneltavaa, ei varsinkaan silloin, jos on juuri ajatellut ryhtyä tutkimaan politiikkaa. Tunnelmaa ei juuri paranna se, että Hectorin ei tarvinnut laulaa yksin. Politiikka, yhteisten asioiden hoito, ei nauttinut 1990-luvulla kovin laajaa luottamusta.

Kylmän sodan päättymisen jälkeen yhteiskuntatieteiden piirissä syntyi aikalaisanalyysien sarja, jossa lähinnä sosiologit ja yhteiskuntateoreetikot keskustelivat vilkkaasti siitä, mitä valtiolle ja politiikalle on tapahtumassa. Politiikan arvostuksen lasku liittyy erilaisiin analyyseihin, jotka yhdistyvät globalisaatioon, markkinatalouteen, uusliberalismiin ja yksityistämiseen, sekä myös kylmän sodan päättymiseen ja kommunismin kaatumiseen Neuvostoliitossa (Amin 1997, Beck 1997a, 1997b, Colclough 1991, Hirst, Thompson 1996, Giraud 1996, McGrew 1997, Ryner 1997, Strange 1996, Kantola 1999a, Kantola, Härkönen 1999).

Vaikka näkökulmat vaihtelevat ihmisenä olemisen ehdoista (Bauman 1999) ja kapitalismin vääjäämättömästä etenemisestä (Amin 1997) poliittisen taloustieteen viileään analyysiin (Krugman 1997), kaikkia näitä pohdintoja sävyttää se käsitys, että politiikka on jonkin-

laisessa murroksessa kylmän sodan jälkeen. Äänestysprosentit valtiollisissa vaaleissa kääntyivät 1990-luvulla laskuun eri puolilla maailmaa ensimmäisen kerran toisen maailmansodan jälkeen (IDEA 1997, 9) ja politiikkaa täyttivät poliitikkojen moraaliin henkilöityvät poliittiset skandaalit ja korruptiosyytökset (Castells 1997, 333-342).

Nämä teemat eivät tietenkään ole mitenkään uusia länsimaisessa keskustelussa. Poliittisesta passiivisuudesta on huolehdittu varsin usein erityisesti toisen maailmansodan jälkeisenä aikana. Erityisesti 1970-luvulta lähtien on puhuttu demokratian kriisistä (Berndtson 1984).

1990-luvulla käydyssä keskustelussa on huolehdittu ehkä eniten politiikan keventymisestä ja puoluekoneistojen onttoudesta. Politiikasta on tulossa peliä, teatteria, jossa poliitikot myyvät ja markkinoivat politiikkaansa samaan tapaan kuin autoja tai saippuaa. Samaan aikaan puolueet ja poliittinen toiminta ovat kypsyneet ja siirtyneet ammattimaisiin organisaatioihin. (Bauman 1999, 30.)

1990-lukua ovat monissa länsimaissa luonnehtineet poliitikkojen erottamiseen johtaneet skandaalit, joissa huomio kiinnittyy yksittäisten poliitikkojen henkilökohtaiseen moraaliin tai sen puutteeseen (Castells 1997, 243-354). Politiikka tarkoittaa usein jotakin hämärää, oman edun tavoittelua, kulissien takana tehtyjä lehmänkauppoja tai "politikointia". Tämä politiikanvastaisuus on näkynyt myös Suomessa, jossa se on kohdistunut erityisesti eduskuntaan ja kansanedustajiin (Palonen 1997).

Samaan aikaan kun politiikan energioiden pelätään ehtyvän, sen tilalle on tarjottu usein taloudenhoitoa, jossa korostetaan järjen käyttöä ja tehokkuuden lisäämistä. Näin esimerkiksi valtiovarainministeri Iiro Viinanen yritti järkiperäistää pohjoisen tangokansan touhuja ja kävi Kauppalehti Option haastattelussa itsenäisyyspäivän alla 1991 taisteluun järkevän taloudenpidon puolesta. Viinasesta kirjoitettiin:

> "Viinanen ei ymmärrä älyttömyyttä ja tehottomuutta, ja omat työnsäkin hän on järjestänyt sen mukaisesti. (...) Esimerkkinä kerrotaan vaikkapa Viinasen kesämökin kalanperkauspaikasta, jossa kaikki on järjestetty niin, että kalanperkuu sujuu 15 sekunnissa, ilman yhtään turhaa liikettä" (Kauppalehti Optio 5.12.1991).

Hectorin levytys ja Viinasen kalanperkuu eivät ensi katsomalta ole juurikaan tekemisissä toistensa kanssa, mutta yritän osoittaa, miten ne liittyvät toisiinsa erityisesti Suomen 1990-luvun talouskriisissä.

Kuplien kulku

Talouskriisit ovat olleet tärkeitä poliittisia kysymyksiä länsimaissa 1900-luvulla. Suuri talouspula koetteli monia maita 1930-luvulla ja oli omalta osaltaan aiheuttamassa yhteiskunnissa levottomuutta, joka johti lopulta toiseen maailmansotaan. Toisen maailmansodan jälkeen useimmat länsimaat onnistuivat luomaan varsin pitkän ja jatkuvan talouskasvun aikakauden, kunnes 1970-luvulla teolliset länsimaat ajautuivat kriisiin öljyn hinnan noustessa. Suomeenkin, jossa työttömyys vielä silloin pysyi prosentuaalisesti mitattuna vaatimattomana, julistettiin työttömyyden vuoksi "kansallinen hätätila".

Talouskriisikeskustelu sai uusia muotoja 1980-luvulla. Öljykriisin perillisenä moneen eurooppalaiseen valtioon 1980-luvun alussa syntynyt huomattavan suuri rakenteellinen työttömyys imi valtioiden varoja. 1980-luvulla talouskriisejä käsittelevän keskustelun kärki osui ennen kaikkea hyvinvointivaltioon ja sen kustannusten kasvuun (Kosonen 1987, 112-139).

1980- ja 1990-luvuilla eri puolilla maailmaa nähtiin myös uuden tyyppisiä talouskriisejä: noin parikymmentä suurta pankkikriisiä. Näitä kriisejä olivat 1980-luvulla esimerkiksi Argentiinan ja Kolumbian kriisit sekä 1990-luvulla Venezuelan, Tsekin tasavallan, Baltian maiden, Kaakkois-Aasian, Venäjän ja myös Norjan, Ruotsin ja Suomen kriisit. Tyypillisesti kriisit liittyivät talouden vapauttamiseen kansallisesta sääntelystä ja avaamiseen kansainvälisille markkinoille: yksittäinen maa tai maaryhmä ajautui kriisiin pääomamarkkinoiden ylikuumentumisen seurauksena. (Dicken 1992, 364-372, Hausman 1997, 56-58, Hirst, Thompson 1996, 18-74, Hoogvelt 1997, 78-80, Honkapohja, Koskela 1999, Kantola 1999a, 51-64, Larsson 2001, Lash, Urry 1994, 20-21, Pauly 1997, Vihriälä 1997, 13-15, World Bank 1997.)

1980- ja 1990-luvun talouskriiseissä oli erilaisia piirteitä, mutta

niiden perusasetelma ja kulku oli usein hyvin samantapainen. Eri tavoin säännellyt kansantaloudet avasivat itseään kansainvälisille markkinoille. Pääomamarkkinoiden nopea avaaminen aiheutti kansantaloudessa spekulatiivisen nopean kasvun ja kuplan puhjetessa kansantalous ajautui talouskriisiin (Galbraith 1990, Kindleberger 1989, 28-56).

Ricardo Hausman (1997, 62) kuvailee kriisin anatomiaa viidessä vaiheessa. Ensimmäisessä vaiheessa omaksutaan laajoja uudistuksia, joilla pyritään pitämään inflaatio kurissa, avataan talous, poistetaan hinta- ja korkosääntely ja yksityistetään julkisia laitoksia. Toisessa vaiheessa kehittyy voimakas kasvuvaihe, jossa pääomat virtaavat maahan. Kotitaloudet saavat edullista luottoa ja heillä on varaa uusiin kestohyödykkeisiin. Tuonti kasvaa, kauppatase heikkenee ja valuutan arvo alkaa nousta. Valtiolle virtaa verotuloja, joita se voi käyttää erilaisiin uudistuksiin.

Kolmannessa vaiheessa alkaa kerääntyä paineita. Hausmanin mukaan kotitalouksien kulutus alkaa tasaantua noin kolmen vuoden jälkeen. Markkinat käyvät levottomiksi vaihtotaseen alijäämästä ja valuutan korkeaksi nousseesta arvosta. Rahaa ei enää virtaa maahan, korot nousevat ja alkavat painaa valuuttaa, jota hallitus yrittää puolustaa myymällä valuuttavarantoaan. Myös verotulot alkavat ehtyä.

Neljännessä vaiheessa puhkeaa varsinainen kriisi. Pääomat alkavat vetäytyä. Sekä koti- että ulkomaiset sijoittajat vetävät sijoituksiaan maasta nähdessään laman tulevan. Valuutan arvo alenee, pankit joutuvat kriisiin ja talous painuu lamaan. Kun verotulot ehtyvät, hallituksen täytyy nostaa veroja ja leikata budjettia, ja siten se vauhdittaa alaspäin suuntautuvaa kierrettä. Kun lainaa ei enää ole saatavilla ja yritysten myynti ei vedä, konkurssit lisääntyvät ja uhkaavat viedä pankit mukanaan. Viides vaihe on Hausmanin mukaan hätäpelastus, jossa hallitus yleensä yhdessä Kansainvälisen valuuttarahaston kanssa tekee rankan pelastusohjelman. Valuutta devalvoidaan ja budjettia leikataan.

1980- ja 1990-luvun pankkikriisien yhteydessä syntyneet lamat merkitsivät teollistuneissa maissa noin kahden prosentin pudotusta bruttokansantuotteessa. Latinalaisessa Amerikassa, Lähi-idässä ja Saharan eteläpuolisessa Afrikassa luvut olivat kolme, neljä tai kuusi

kertaa suurempia (Hausmann 1997, 56). Tässä katsannossa Suomen 1990-luvun alun talouskriisi oli ainakin teollisuusmaissa omaa luokkaansa. Kansantuote laski jyrkemmin kuin yhdessäkään OECD-maassa toisen maailmansodan jälkeen. 1980-luvulla viiden prosentin tienoilla ollut bruttokansantuotteen vuotuinen kasvu painui nollaan vuonna 1990. Vuonna 1991 bruttokansantuote pieneni seitsemän prosenttia ja vielä vuonna 1992 lähes neljä prosenttia (Ranki 2000, 16). Vuodesta 1991 vuoteen 1994 suomalaisten käytettävissä olevat tulot laskivat lähes kahdeksan prosenttia (Leikkausten hinta 1997, 7).

Kaikki valta markkinoille?

1990-luvun talouskriisien taustalla on laajempi poliittinen muutos, joka liittyy ennen kaikkea markkinoiden vapauttamiseen.

Pääomamarkkinoiden vapauttaminen sääntelystä oli osa laajempaa kehitystä, joka tähtäsi eri tavoin ja eri syistä markkinamekanismin entistä laajempaan soveltamiseen yhteiskunnissa ja yleistyi poliittisena periaatteena erityisesti 1980-luvulla. Afrikassa kansainvälisten järjestöjen ja lainanantajien suosittamat rakennesopeutusohjelmat pyrkivät saamaan dynaamisuutta talouksiin avaamalla niitä kansainväliselle taloudelle ja purkamalla julkista sektoria sen korruptoituneisuuden vuoksi. Länsi-Euroopassa talouden vapauttaminen näkyi erityisesti Thatcherin, Kohlin ja Reaganin hallituspolitiikkana sekä hyvinvointivaltion voimakkaana kritiikkinä. Itä-Euroopan maissa talouden vapauttaminen alkoi varovaisesti *glasnostina* ja kiihtyi Berliinin muurin murtuessa. Kansainvälisten neuvonantajien Itä-Euroopan siirtymätalouksille tekemät poliittiset muutosohjelmat perustuivat markkinoiden vapauttamiselle entisissä sosialistimaissa. (Kantola 1999a, 35-85.)

Aatteellisesti tätä käännettä on kutsuttu uusliberalismin nousuksi. Uusliberalismi ymmärretään silloin ajatustapana, joka kannattaa valtion sääntelyn vähentämistä ja markkinamekanismin toiminnan laajentamista yhteiskunnassa. Uusliberaalin talouspoliittisen ajattelun peruslähtökohdat suuntautuvat ennen kaikkea julkisen talouden sääntelyä kohtaan ja siihen liittyy laaja kirjo erilaisia toimenpiteitä kuten

valtionyhtiöiden yksityistäminen, kaupan esteiden purkaminen ja pääomien liikkeiden vapauttaminen (Kantola 1999a, Vehnämäki 2000, 31-33). Samalla markkinoiden valta on vahvistunut ja politiikan heikentynyt. Erityisesti valtiollisen politiikan painoarvo on heikentynyt samalla kun markkinavoimien ja pääomien merkitys on kasvanut (Kantola, Härkönen 1999, 294-271, Strange 1996).

Tämä käänne ja sen tuomat muutokset eivät ole tapahtuneet aina poliittisten iskulauseiden saattelemina. Kehitys on edennyt pikemminkin käytännöllisinä ratkaisuina käytännöllisiin ongelmiin kuin julkilausutun poliittisen ohjelman toteuttamisena. Uusliberalismin voikin myös nähdä niin, että vaikka uusliberalistinen ajattelu ei ole näkynyt murskaavina vaalivoittoina, poliittisina julistuksina tai banderolleina, sen innoittamat käytännöllisinä pidetyt ratkaisut ovat olleet monessakin mielessä syvästi poliittisia.

Politiikan muutospaineita

Markkinoiden kasvava valta ja siihen liittyvä globalisaatio ovat luoneet uusia haasteita poliittisille järjestelmille ja politiikalle (Alasuutari 2000, Bauman 1999, Beck 1997a; 1997b, Bourdieu 1998, Castells 1997, 243-253, Giddens 1999, Habermas 1999, Hirst, Thompson 1996, McGrew 1997). Tähän samaan keskusteluun ovat osallistuneet myös monet politologit (Strange 1996, Rosenau 1997, Väyrynen 1997; 1998; 2001) sekä poliittisen taloustieteen tai taloustieteen piiriin luettavat keskustelijat (Amin 1997, Krugman 1997, Rodrik 1997a; 1997b).

Esimerkiksi Zygmunt Baumanin ja Pierre Bourdieun mielestä markkinoiden vallan kasvun keskeinen ongelma on yhteisöllisyyden ja sosiaalisen rikkoutuminen (Bauman 1999, 28, Bourdieu 1998, 95). Tämä rikkoutuminen näkyy ennen kaikkea valtion aseman kyseenalaistamisena (Alasuutari 2000, Stehr, Ericson 2000). Eurooppalaista poliittista keskustelua on hallinnut kysymys valtiollisesti ohjatun politiikan ja erityisesti toisen maailmansodan jälkeisten hyvinvointimallien kohtalosta (Julkunen 2001, Kosonen 1998, Midgley 1997, 134-145, Raunio 1998, Tuomala 1997).

Jürgen Habermas näkee kansallisvaltion eroosiossa kolme pääteki-jää: (i) valtion hallintakyvyn vähenemisen, (ii) demokraattisen legitimaation ongelmat päätöksenteossa, erityisesti poliittisen päätöksenteon vetäytymisen demokraattisilta mielipiteenmuodostuksen areenoilta, ja (iii) kasvavan kyvyttömyyden hoitaa ohjausta ja organisatorisia tehtäviä, jotka auttavat varmistamaan politiikan legitimiteetin. (Habermas 1999, 45). Hän ennustaa, että demokraattiset menettelytavat ja institutionaaliset järjestelyt, jotka mahdollistivat valtion kansalaisten toiminnan omien elinolosuhteidensa muuttamiseksi, väistämättä tyhjentyvät todellisesta sisällöstään. Kuten Habermas (1999, 48) toteaa:

”Yhteiskunnan, kulttuurin ja talouden nopeasti tapahtuva erkaantuminen toisistaan vaikuttaa eurooppalaisen valtion olemassaolon perusehtoihin. Järjestelmän, joka alkoi kehittyä territoriaaliselta pohjalta 1600-luvulla, ja tuottaa yhä poliittisen näyttämön tärkeimmät toimijat.”

Huonoa onnea vai poliittisia valintoja?

Suomen talouskriisin[1] keskeinen selitystapa on tiivistetty usein kolmeen tekijään: *bad luck, bad banking and bad policy* (Kiander 1999, 8, Honkapohja, Koskela 1999, Vihriälä 1996, 135, vrt. myös Hämäläinen 1996, 76). Suomella katsotaan olleen huonoa onnea, kun rahamarkkinoiden vapauttaminen ajoittui samaan aikaan Neuvostoliiton kaupan romahduksen ja kansainvälisten markkinoiden suhdannetaantuman kanssa. Toisaalta syyllisinä voidaan pitää myös pankkeja, joiden lainananto ryöstäytyi käsistä kamppailuksi markkinaosuuksista. Kolmanneksi voidaan puhua myös poliittisen päätöksenteon ongelmista: pääomien vapauttaminen tapahtui ”taitamattomasti” kun se osui yhteen suhdannenousun kanssa ja ryöstäytyi käsistä.

Nämä selitykset tarkastelevat ennen kaikkea kriisiin johtaneen talouspolitiikan ”teknistä” toteuttamista. Talouskriisiä selitetään vikaan menneenä talouspoliittisena ohjauksena, jolle huono onni vielä antoi lisäpotkua. Talouskriisin voi kuitenkin nähdä yhteydessä laajempiin poliittisiin kysymyksiin ja ongelmiin.

Suomen talouskriisiä, kuten useimpia muitakin 1990-luvun talouskriisejä, voidaan tarkastella myös poliittisena kriisinä. Talouskriisit ovat olleet uuden markkinavetoisen politiikan koetinkiviä ja tiivistymiä, joissa on neuvoteltu politiikan uusista muodoista markkinaehtoisessa maailmassa. Kriisit ovat merkinneet pääomamarkkinoiden kautta tapahtunutta siirtymää uuteen talouspoliittiseen ajatteluun, jossa markkinoiden kansallinen sääntely vähenee ja sitä korvaa entistä markkinavetoisempi järjestelmä.

Myös Suomen 1990-luvun lama liittyi kansallisen sääntelyn purkamiseen (Honkapohja, Koskela 1999, Hämäläinen 1996, Llewellyn 1996.) Kriisi synnytti myös Suomessa politiikkaa, nosti esiin uusia poliittisia kysymyksiä ja vaati muotoilemaan vanhoja uudelleen.

Suomen talouskriisiä voikin pitää Suomen porttina markkinavetoiseen politiikkaan. Portti, jonka kautta uuteen järjestelmän astuttiin, oli vielä Suomessa poikkeuksellisen ahdas, sillä Suomen kriisi oli varsin raju. Prosenttimääräisesti pienetkin tuotannon laskut aiheuttivat länsimaissa suuria poliittisia kriisejä 1990-luvulla. Esimerkiksi 1990-luvun puolivälissä Yhdysvalloissa liittovaltion hallitus halvaantui täysin, kun sen piti sopia leikkauksista ja verojen korotuksista, joiden suuruusluokka oli noin 2 prosenttia kansantuotteesta seitsemän vuoden aikana. Ranskassa hallitus ajautui vakavaan poliittiseen kriisiin, kun sen piti leikata prosentin verran bruttokansantuotteesta. Entisten sosialistimaiden siirtymätalouksilta odotettiin vastaavasti kolmen prosentin leikkauksia vuosittain. (Hausmann 1997, 57.)

Pelkästään näihin lukuihin verraten suomalainen kriisi oli erityisen rankka. Valtion menoja päätettiin esimerkiksi karsia kahdessa vuodessa 1994–1996 45 miljardilla markalla (Kosunen 1997, 38), kun vuosittainen bruttokansantuote kyseisellä ajanjaksolla oli noin 550 miljardia markkaa vuodessa. Ehdotetut säästöt merkitsivät siis kolmessa vuodessa säästöjä, joiden osuus oli noin 12 prosenttia kansantuotteesta. Näin laskien ehdotetut muutokset olivat siis rajumpia kuin Itä-Euroopan siirtymätalouksien rajuiksi mainitut "tervehdyttämisohjelmat" ja monta kertaa rajumpia kuin länsimaiden vakavina pidetyt talouskriisit.

Vapautuva Suomi?

1990-luvun alkua on pidetty myös kansallisen politiikan taitekohtana, jolloin Suomi siirtyi kylmän sodan varjoista uuteen vapaampaan aikaan liittyessään EU:n jäseneksi ja kääntyessään ulko- ja turvallisuuspolitiikassaan selkeästi länteen (Hämäläinen 1998, Sipola, Auvinen 1999, 211-220).

Pertti Alasuutari on pohtinut tätä muutosta ja käyttää sen kuvaamiseksi jaotusta, jossa hän jakaa Suomen historian yleisesti tunnetulla tavalla ensimmäiseen ja toiseen tasavaltaan. Ensimmäistä tasavaltaa luonnehtivat poliittiset ristiriitaisuudet ja konfliktit, ja se päättyy toiseen maailmansotaan. Toinen tasavalta syntyy puolestaan toisen maailmansodan jälkeisenä aikana ja sitä luonnehtii valtiokeskeisyys, hyvinvointivaltion rakentaminen ja toisaalta presidentille keskittyvä valta. (Alasuutari 1996, 11.)

Alasuutari kuvaa suomalaista kansallisvaltiota verraten suljetuksi taloudellis-kulttuuriseksi systeemiksi ja toteaa, että itsenäistymisestä saakka aluillaan ollut kehityslinja vahvistui ja täydellistyi aina 1980-luvun lopulle saakka. Järjestelmään liittyi keskeisesti säännelty talous: suojatullit, tuontikiellot ja -rajoitukset. Kansainväliseen kauppaan liittyviä heilahteluja pyrittiin tasaamaan valuuttakurssipolitiikalla. Kansallinen konsensus kiteytyi toisen tasavallan aikana hänen mukaansa erityisesti tulopoliittisessa puheessa, jossa eri osapuolten intressit olivat voimakkaasti esillä, kun kansantalouden "kakkua" jaettiin. Toiseen tasavaltaan liittyi myös suomalaiskansallinen puhetapa väestöstä kansana, joka kaipaa sivistystä ja kasvatusta. (Emt. 265-266.)

Alasuutari päättää toisen tasavallan 1990-luvun alkuun Neuvostoliiton hajoamiseen ja Suomen liittymiseen Euroopan Unioniin. Myös 1990-luvun talouskriisi näyttää sijoittuvan tähän laajempaan taitekohtaan, jossa Suomi siirtyy toisesta kolmanteen tasavaltaan. Alasuutari kuitenkin kysyy, missä mielessä toinen tasavalta on päättynyt ajanjakso? Miten sen aikainen kansallinen taloudellis-kulttuurinen järjestelmä on muuttunut tai muuttumassa? (Emt. 268.)

Nämä ovat hyviä kysymyksiä. 1990-luvun jaksoa voi hyvällä syyllä kutsua kasvavan vapauden ajaksi sekä turvallisuus- että talouspoli-

tiikassa, jolloin kylmän sodan aikaiset rajoitukset suomalaisessa politiikassa näyttävät hellittävän ja maa voi astua entistä vapaampana eteenpäin. On syytä kysyä, miten nämä lupaukset vapaudesta toteutuivat ja miten niihin liittyvät poliittiset muutokset vaikuttavat suomalaiseen poliittiseen hallintaan?

Nimenomaan 1990-luvun talouskriisi on muutosta tarkasteltaessa kiinnostava hetki, koska kriiseissä poliittinen vallankäyttö usein tiivistyy ja kirkastuu. Kriisin käyttö politiikassa ja poliittisessa hallinnassa voi näkyä myös niin, että poliittista hallintaa ja vallankäyttöä voidaan oikeuttaa vetoamalla kriisiin. Vallankäytön ja hallinnan näkökulmasta kriisi voi olla jopa hyvä asia: kriisin vaatima kuri yhdistää rivit ja auttaa vaimentamaan soraäänet. Puheeseen kriisistä onkin aina hyvä suhtautua kriittisesti. Kuten Arturo Escobar (1995) kirjoittaa Latinalaisen Amerikan kokemusten perusteella:

> ”Puhe kriiseistä on parhaimmillaankin epämääräistä. Kriisi käsitteellistetään enimmäkseen taloudellisilla ja poliittisilla käsitteillä, mutta monia kysymyksiä jää vastaamatta. Onko taloudellisten ja poliittisten rakenteiden löystyminen johtamassa uusiin identiteetteihin? Mitkä instituutiot ovat hajoamassa? Mitä ryhmät kokevat asemansa uhatuksi? Miten he pyrkivät rakentamaan uusia identiteettejä?”

Escobarin kysymykset on hyvä pitää mielessä erityisesti silloin, kun tutkimuksen kohteena on vallankäyttäjien tapa käsitteellistää ja määritellä kriisi.

Suomen 1990-luvun talouskriisi on hetki, jolloin uuden talousjärjestelmän ongelmat kärjistyvät ja joka pakottaa myös poliittiset päättäjät muotoilemaan kantansa siihen, miten he maailman näkevät. Talouskriisi kysyy ja päättäjien on vastattava, perusteltava oma näkemyksensä maailmasta ja siitä, miten asioita tulisi hoitaa. Talouskriisiä ja sen jälkeistä aikaa voikin tutkia yhtenä esimerkkinä siitä, millaista poliittista hallintaa syntyy kylmän sodan jälkeisessä ja markkinamekanismiin entistä enemmän nojaavassa maailmassa. Toisaalta kriisissä syntyvää päättäjien puhetta voidaan tarkastella paitsi markkinatalouden myös suomalaisen poliittisen hallinnan muotona. Tällä tavoin

tarkasteltuna kriisi kertoo myös kansallisesta hallinnasta ja kansallisten eliittien toiminnasta. Tällöin kriisiä voi tulkita suomalaisena hallintana: missä mielessä kriisissä esiin nouseva kansallinen hallinta on historiallisesti jatkuvaa ja missä mielessä se taas poikkeaa entisestä?

Vielä yksi kirja

Osallistuin vuosina 1999–2000 1990-luvun talouskriisiin keskittyneen Suomen Akatemian tutkimusohjelman (Kalela et al. 2001) osaprojektiin ”Näin media sen näki, näin kansa sen koki” (Moring et al. 1999). Tarkoituksenani oli alun perin tutkia sitä, kuinka media välitti talouspoliittisten eliittien puhetta talouskriisissä (Kantola 1999b). Kun ryhdyin katselemaan ajan lehtitekstejä, huomasin pian, että niiden ymmärtäminen oli vaikeaa. Alkoi näyttää, että lehtitekstien, kirjoitusten ja lausuntojen takana oli ajatustapoja, joiden perusteiden hahmottaminen mediateksteistä oli hankalaa.

Usein talouspoliittiset päättäjät esiintyivät julkisuudessa tavalla, joka tuntui nimenomaan julkisuuteen sovitetulta. Julkisuudessa käytettiin esimerkiksi epätavallisen jyrkkiä ja yksinkertaisen tuntuisia sanamuotoja. Edelleen tekstien takana vaikutti olevan asioita, joita ei haluttu sanoa julkisuuteen. Tuntuikin, että julkisuudessa näkyi vain jäävuoren huippu, jonka ymmärtämiseksi olisi sukellettava pinnan alle katsomaan, mihin vuori oli kiinnittynyt ja miten se oli rakentunut. Vähitellen totesin, että ymmärtääkseni julkisuutta olisi ensin hyvä ymmärtää talouspoliittisia eliittejä ja sitä, miten he kriisin näkivät ja mitä he siitä ajattelivat. Tästä sivuhypystä eliittien puheen tutkimiseen paisuikin vähitellen oma tutkimuksensa, joka on tässä käsillä.[2]

Suomen 1990-luvun talouskriisistä on jo kirjoitettu monta hyvää kirjaa, joissa käydään läpi sitä, mitä Suomelle tapahtui 1990-luvun lamassa (esim. Julkunen 2001, Kiander, Vartia 1998, Hulkko, Pöysä 1998, Kulha 2000). Osassa näistä kirjoista on myös käytetty aineistona tämän kirjan pääaineistoa, Sitran toimeksiannosta 1995 tehtyjä poliittisten päättäjien haastatteluja. Miksi siis vielä yksi kirja kuluneesta aiheesta ja jo monta kertaa kalutusta aineistosta?

Vaikka kirjat kuvaavat kriisiä monipuolisesti, yksikään niistä ei ole

keskittynyt kuvaamaan poliittisten päättäjien ajattelutapoja poliittisen hallinnan näkökulmasta. Päättäjiä koskevat kirjat pyrkivät yleensä katsomaan kriisiä mahdollisimman läheltä. Tarkoituksena on tuoda lisävalaistusta hämärän peittoon jääneisiin tapahtumiin ja niiden kulkuun. Tämän työn tarkoitus on päinvastainen: tarkoituksena on astua muutama askel taaksepäin ja pyrkiä katsomaan kriisiä kauempaa entistä suuremman etäisyyden päästä. Ajatuksena on kävellä niin kauas, että katsoja ei enää erota nimiä ja yksittäisiä tekijöitä, vaan enemmänkin yleisempiä poliittisia puhetapoja, joita kriisissä tiivistyvä hallinta tuottaa. Tällöin meitä ei kiinnosta niinkään se, kuka toimi ja miten, kuka oli syyllinen tai ketä tulisi rangaista. Sen sijaan kyse on suomalaisen poliittisen eliitin ajattelutavoista ja näiden ajattelutapojen sijoittamisesta laajempaan yhteyteen. Ajatuksena on, että joskus kauempaa näkee, jos ei paremmin, niin ainakin yhtä hyvin kuin läheltä.

Lähden liikkeelle pohtimalla poliittista vallankäyttöä, erityisesti sen ihanteiden ja käytäntöjen ristiriitaisuutta modernissa demokratiassa. Tämän pohdinnan perusteella muovaan tutkimuskysymykseni siitä, millainen hallinnan tapa talouskriisissä rakentuu. Esittelen sitten aineiston ja tutkimustavan, jonka avulla lähden etsimään vastausta kysymykseeni.

Seuraavissa luvuissa esittelen talouskriisissä esiin nousevaa poliittista hallintaa. Kuvaan kriisin historiallisen kontekstin esittelemällä kriisissä esiin nousseet keskeiset poliittiset kysymykset. Lisäksi pyrin kuvaamaan miten talouskriisin hallinta voidaan nähdä uusliberaalina markkinavetoisen ajan hallintana. Millaisten tekniikoiden varaan tämä hallinta rakentuu? Millainen on hallinnan eetos? Millaisia kansallisia, suomalaisen hallinnan piirteitä talouskriisin hallintaan liittyy?

Lopuksi tarkastelen talouskriisin poliittista hallintaa alussa esittämäni poliittisen puheen ihanteiden ja käytäntöjen näkökulmasta: miltä talouskriisissä syntyvä poliittinen hallinta näyttää modernin politiikan ja demokratian periaatteellisten ihanteiden näkökulmasta?

2 POLIITTINEN HALLINTA TALOUSKRIISISSÄ

Joskus 1990-luvun alussa, keskellä syvenevää lamaa eräs suomalainen kansanedustaja kertoi pienen anekdootin budjettineuvotteluista, joihin hän oli osallistunut:

”Neuvottelut eivät edenneet ja venyivät. Viimeisenä iltana kello näytti jo puolta yötä, kun sisään astui kaksi harmaisiin pukeutunutta miestä. He nostivat salkkunsa pöydälle ja avasivat ne ilmoittaen: 'Haluatteko hyvät vai huonot uutiset ensin? Tämä tekee kipeää, mutta ei kestä kauan'. Sitten he näyttivät kalvoiltaan mistä ja miten leikataan.”

Tarina jäi pyörimään mieleeni, koska se tuntui kertovan jostakin enemmästä kuin yhdestä sattumuksesta. En vain oikein tiennyt mistä. Kertooko anekdootti esimerkiksi suomalaisen vallankäytön tavoista, asiantuntijoiden ja poliitikkojen aseman muutoksista, markkinatalouden sisäänajosta, hyvinvointiajattelun kuolemasta, uusista poliittisista aatteista vai ainoastaan hyvästä huumorintajusta? Ketä olivat harmaisiin pukuihin sonnustautuneet miehet ja mitä he edustivat?

Tässä yhteydessä palaan samaan kysymykseen. Tarkoitukseni on tarkastella poliittisten päättäjien puhetta talouskriisissä: miten talouskriisin synnyttämä poliittisten päättäjien puhe olisi tulkittava ja mistä se kertoo? Minua kiinnostaa erityisesti poliittisen vallan käyttö. Millaista poliittista hallintaa talouskriisi synnyttää, miten poliittiset vallankäyttäjät perustelevat ja oikeuttavat omat toimensa ja ajatuksensa?

Poliittisen hallinnan käsite vaatii täsmennyksiä ja pohdintaa. Rajaan ja täsmennän seuraavassa teoreettisesti sitä, mitä ymmärrän poliittisella hallinnalla ja miten aion sitä tutkia. Muotoilen samalla teoreettisesta pohdinnasta nousevan tarkennetun tutkimuskysymykseni.

Demokratian ihanteet ja käytännöt

Periaatteessa kaikki on hyvin yksinkertaista. Hallitusmuodon mukaisesti valtiovalta Suomessa kuuluu kansalle, jota edustaa valtiopäiville

kokoontunut eduskunta. Kun poliittiset päättäjät tekevät päätöksiä ja käyttävät valtaa, voi siis olettaa, että he toteuttavat kansanvaltaa, edustavat yhteiskunnassa olevia erilaisia intressejä ja käyvät kamppailua siitä, kenen edut tulevat otetuksi huomioon poliittisessa päätöksenteossa.

Keskustelu modernista[3] poliittisesta vallankäytöstä on usein tapana aloittaa antiikin Kreikan demokratiasta (esim. Arendt 1989, Bauman 1999, 3-4, Dahlgren 1991, 2, Habermas 1992, Kanerva 1984, Knuuttila 1984) tai joskus myös antiikin roomalaisten tasavaltalaisuudesta (Dewey 1991, 127, Sennett 1988).

Länsimaisten liberaalien poliittisten järjestelmien esikuvana on ihanteellinen ajatus vapaista, järkeään käyttävistä kansalaisista. Nämä politiikan ihanteet nousevat *poliksesta,* kreikkalaisesta kaupunkivaltiosta, jonka jäsenet ovat tietoisia keskinäisestä riippuvuudestaan ja eroistaan, ja jotka pystyvät toimimaan yhdessä ja periaatteessa ovat halukkaita hyväksymään yhteiset päätökset (Schedler 1997, 3). Nämä ihanteet konkretisoituvat ennen muuta 1900-luvulla kehittyvissä edustuksellisissa demokratioissa ja niiden uusissa perustuslaeissa,[4] joiden mukaan valta tulee kansalta (Habermas 1992, 84). Perustuslait sääntelevät sitä, kuinka kansa valitsee itselleen edustajat yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden nojalla vapailla vaaleilla. Demokraattiseen järjestelmään liittyvät lisäksi oleellisena osana vapausoikeudet: sanan- ja mielipiteiden sekä kokoontumis- ja yhdistymisvapaudet (Held 1996, 119 –120, Schwartzmantel 1998, 34-36).

Käytännössä asiat kuitenkin mutkistuvat. Vallankäyttö demokratiassa on ongelmallisempi ja monisyisempi asia kuin perustuslain ihanteet antavat ymmärtää. Kun Kreikan poliittinen yhteisö *polis* oli pieni muutaman sadan vapaan miehen päätösvallan alainen kaupunkivaltio, niin erityisesti modernissa valtiossa poliittinen yhteisö on saanut täysin uudet mittasuhteet. Modernissa valtiossa demokratian malli muuttui suorasta osallistumisesta edustukselliseksi demokratiaksi: kansalaiset voivat osallistua yhteisen tahdon määräämiseen edustajiensa välityksellä. Vielä 1900-luvun alussa Euroopassa ääntään sai käyttää vain reilu viidennes aikuisväestöstä kun yli puolet miehistä ja lähes kaikki naiset eivät voineet äänestää (IDEA 1997, 38), mutta äänioikeus laajeni nopeasti. 1900-luvun poliittisten järjestelmien ytimen muodostavat säännölliset ja reilut vaalit, joihin kaikki voivat ottaa osaa.

Moderni kansanvalta ei kuitenkaan ole automaatti, joka toteuttaa kansan tahdon mutkattomasti. Suurissa yhteiskunnissa on mahdotonta toteuttaa demokratian ihanteiden mukaista kaikkien aktiivista ja jatkuvaa osallistumista päätöksentekoon, ja moderniin valtioon liittyvän demokratian historiallinen kehitys on monimutkainen ja ristiriitainen prosessi. Useimmat yhteiskunnat ovatkin "hybridejä regiimejä", sekoituksia ja kompromisseja erilaisista aineksista kuten yleisistä vaaleista ja edustuksellisista instituutioista. (Held 1996, 70, Jay 1984, 181.)

Demokratia ei näytäkään tuovan automaattisesti valistunutta poliittista yhteisöä, jota kansan valitsemat edustajat viisaasti hallitsevat. Sen sijaan demokratian voi nähdä yhtenä hallinnan tapana muiden joukossa. Kuten Richard Jay huomauttaa, vaikka demokratia-sanasta puuttuukin -ismi-pääte, sitä voi pitää ideologiana tai aatteena erityisesti moderneissa yhteiskunnissa, joiden perustuslait on kirjoitettu 1800-luvulta lähtien kansanvallan mukaisiksi. Kun sosiaaliset ja taloudelliset murrokset ovat nostaneet "ihmiset" tai "kansan" historian näyttämölle voimakkaana poliittisena voimana, poliittiset johtajat useinkin vetoavat kansan tahtoon tai demokratiaan perustellessaan ja oikeuttaessaan toimiaan. Tässä muodossaan demokratia on yksi hallinnan tapa, jonka tärkeimpänä piirteenä on se, että se poikkeaa suurella osallistujien joukolla esimerkiksi harvainvallasta eli oligarkiasta, aristokratiasta, yhden vallasta eli monarkiasta ja diktatuurista eli tyranniasta. (Jay 1984, 153-155.)

Esimerkiksi Max Weberillä on selkeä käsitys demokratian rajoista. Demokratia ei merkitse sitä, että kansa voisi hallita asioita, vaan ainoastaan sitä, että tapa, jolla johtajat valitaan, muuttuu. Demokratia voi lisätä kansalaisten osallistumista yhteisten asioiden hoitoon, mutta välttämättä niin ei tarvitse käydä. (Weber 1968, 72.) Michael Mann korostaa puolestaan demokratian "raadollisuutta": modernit yhteiskunnat eivät ole muuttuneet demokraattisiksi osana suurta kehitystä, joka johtaa ihmiskuntaa kohti vapautta. Sen sijaan moderni valtio keksii uudelleen demokratian, koska se on sille ainoa keino ohjata sosiaalisia voimia. (Mann 1993, 251.)

Demokratian käytännön sovellutukset ovat jatkuvasti tulemisen tilassa ja herättävät vähintään yhtä paljon kysymyksiä kuin antavat vastauksia. Tämä kysymys ei ole mitenkään uusi, vaan pikemminkin se kuuluu politiikan tutkimuksen perusongelmiin. Jaakko Nousiainen lainaa 1950-luvun valtio-opillista klassikkoa Maurice Duvergeria, joka kritisoi sitä, että poliittisia järjestelmiä pyritään tutkimaan niiden oikeudellisen muodon eikä käytännöllisen toiminnan perusteella:

"On olemassa suuri joukko aivan teennäisiä valtiosääntöjä, joiden perusteella ei voi saada mitään käsitystä siitä, miten kulloinkin kysymyksessä olevaa kansakuntaa todellisuudessa hallitaan" (cit. in Nousiainen 1992, 148).

Nousiainen kehottaa kääntämään katseen siihen, mitä todella tapahtuu käytännössä (Nousiainen 1992, 148). Niinpä on kysyttävä, kun valta siirtyy kansalle, niin mihin se oikeastaan siirtyy? Kun kansa käyttää valtaa, niin kuka sitä oikeastaan käyttää? Tämä onkin keskeinen teoreettinen kysymys myös tässä tutkimuksessa. Tarkoituksena on tutkia vallankäyttöä demokratiassa: millä tavoin poliittinen vallankäyttö tapahtuu talouskriisissä?

Foucault'n ehdotus

Saksalainen valistuksen ajan filosofi Immanuel Kant yrittää kertoa vuonna 1784 *Berlinische Monatschriftissä* julkaisemassaan kirjoituksessa, mitä on valistus: *Was ist Aufklärung?* Kant väittää, että valistus on itse asiassa hyvin yksinkertainen asia:

"Valistukseen ei vaadita mitään muuta kuin vapautta; ja vieläpä vaarattominta kaikesta siitä, mitä vapaus voi merkitä, nimittäin sitä, että kukin käyttää järkeään kaikilta osin *julkisesti*!" (Kant 1995, 79.)

Kantin julistus on täynnä toivoa ja optimismia. Hänen ihanteensa on vapaa ihminen, joka vapaana erityisintresseistä ajattelee sitä, mikä on kaikille parasta ja pyrkii sillä tavoin omaa järkeänsä käyttäen kaikkien kannalta parhaaseen mahdolliseen lopputulokseen. Tämä ihminen toimii julkisuudessa, vapaassa yhteisessä tilassa, jossa ihmiset kohtaavat toisensa vapaina, eivätkä jonkin erityisen yksityisen intressin edustajina. Kantille julkinen ja vapaa järjenkäyttö on vastavoima

yksityiselle elämälle, jossa jokin tietty osa-alue kuten uskonto, talous tai armeija sanelee ihmiselle, kuinka hänen on toimittava. [5]

Kant edustaa 1700-luvulta kehittyvää poliittista ajattelua, joka nostaa vapauden ja vapautumisen politiikan tärkeäksi johtoajatukseksi. Hän muotoilee ajatuksia, joille myös myöhemmin kehittyvät modernin liberaalit demokratiat paljolti nojaavat. Kantin usko ihmisen vapaaseen järkeen ja sen vapaaseen käyttöön muodostaa liberaalien poliittisten järjestelmien perustan ja siksi hänen ajatuksiaan on käytetty myös perustekstinä, jota vasten monet hänen jälkeensä tulleet politiikan teoreetikot ovat koetelleet ajatuksiaan ja rakentaneet kritiikkiään. (Owen 1999, 22-25.)

Michel Foucault vastaa Kantin tekstiin samalla otsikolla *Mitä on valistus?* kaksi sataa vuotta myöhemmin (1984, 43) ja kirjoittaa:

"Emme saa koskaan unohtaa, että Valistus on tapahtuma, tai joukko tapahtumia ja monimutkaisia historiallisia prosesseja, jotka sijoittuvat tiettyyn vaiheeseen eurooppalaisten yhteiskuntien kehityksessä. Sellaisena siihen kuuluu sosiaalisia muutoksia, tietyn tyyppisiä poliittisia instituutioita, tiedon muotoja, tiedon ja käytäntöjen rationalisaation projekteja sekä teknologisia mutaatiota, joita on hyvin vaikea määritellä yhdellä sanalla, vaikka monet näistä ilmiöstä ovat tärkeitä tänäkin päivänä."

Moderni ei ole Foucault'lle suoraviivainen järjen edistyksen projekti, kuten Kant asian muotoilee, vaan enemmänkin historiallisesti paikantuvia ristiriitoja ja kamppailuja, jotka nostavat toisiansa esiin, joukko vetoja ja vastavetoja, ehdotuksia ja vastaehdotuksia. Foucault esittääkin, ettei voi olla valistusta vastaan tai sen puolesta, koska valistus itsessään on niin ristiriitainen ja monimuotoinen muodostuma. Sen sijaan Foucault suosittaa historialliseen ja paikalliseen kontekstiin sidottua tutkimusta.

Foucault'n vastausta Kantille voi tarkastella myös yhtenä yrityksenä muotoilla vastauksia modernin poliittisen vallankäytön kysymykseen. Kantin ja Foucault'n väliin jännittyy sama jännite, jota edellä kuvailin demokratian ihanteiden ja käytäntöjen väliseksi jännitteeksi. Foucault antaa eväitä, joiden avulla voimme muotoilla kysymyksen poliittisesta vallasta ja hallinnasta. Keskeistä on tutkia, millaisia muotoja hallinta kussakin tilanteessa ja kunakin aikana saa.

Foucault tarjoaakin poliittisen vallankäytön saamien muotojen tutkimukseen käsitettä hallinta, *governmentalité tai* englanniksi *governmentality.*[6] Hallinnalla hän tarkoittaa niitä instituutioita, toimintatapoja, analyyseja, pohdiskeluja, laskelmia ja taktiikoita, jotka antavat mahdollisuuden käyttää väestöön kohdistuvaa valtaa. Hän näkee länsimaiden historiassa pitkän jatkumon, jonka aikana tämäntyyppinen valta on saanut aikaan suuren joukon hallinnollisia koneistoja ja monimutkaisia tiedon muotoja.

Hallinnan käsitettä on soveltanut laaja joukko tutkijoita. Merkittävimpänä suuntauksena voi ehkä pitää anglosaksista *governmentality*-koulukuntaa, jonka edustajia ovat muun muassa Nikolas Rose, Barry Hindess, Mitchell Dean, Peter Miller ja Graham Burchell (Burchell 1993, 1996, Burchell, Gordon, Miller 1991, Dean 1996, 1999a, 1999b, Hindess 1996, Miller, Rose 1989, 1990, 1993, 1996, 1997, 2000). Tarkastelenkin seuraavassa talouskriisin poliittista hallintaa esittelemällä Foucault'n hallinnan käsitettä ja sitä soveltaneita tutkijoita sekä heidän kriitikkojaan. Muotoilen tämän tarkastelun pohjalta teoreettisesti tutkimuskysymykseni Suomen talouskriisin hallinnasta.

Moderni hallinta

Foucault esittää, että hallinta syntyy 1500-luvulta lähtien yhteydessä monarkioiden hallintokoneistoihin ja merkantilismiin. 1500-luvulla nousevat esiin kysymykset itsen, sielujen, elämän, lasten ja lopulta myös valtion hallinnnasta. Historiallisissa tutkimuksissaan mielisairaaloista ja seksuaalisuudesta Foucault kehittää erityisesti biovallan käsitettä. 1700-luvulta lähtien ihmisistä on otettu ote "elävinä ruumiina", jolloin oikeuden, lain ja rangaistuksen korvaavat teknologia, normalisaatio ja kontrolli. (Foucault 2000d, 1998a, 67-68)

Hallinnan keskeisiä piirteitä ovat uudet tiedon muodot, joilla väestöä luokitellaan, analysoidaan ja hallinnoidaan. Vallan kohteena on väestö, sen tärkeimpänä tiedonmuotona Foucault pitää poliittista taloustiedettä, ja sen teknisiä keinoja ovat erilaiset turvallisuutta tuottavat koneistot. Valta rakentuukin vähitellen kehittyvistä hallinnollisista ja valtiollisista koneistoista sekä toisaalta erilaisista väestöön kohdistetun tiedon ja tietämyksen muodoista. Keskiaikainen oikeudellinen valtio muuttuu vähitellen hallinnollisemmaksi 1500-luvulta lähtien ja siitä tulee samalla luonteeltaan yhä "hallinnallisempi". (Foucault 2000d, 219-221.)

Foucault kritisoi valtateoriaa, joka pitää tärkeänä juridisia sääntöjä, oikeuksia ja lakeja sekä toisaalta hallitsijoita ja instituutiota. Hänen keskeinen väitteensä on, että vallan ymmärtäminen lakeina tai hallitsijan valtaoikeuksina perustuu monarkiselle vallankäytölle, joka ei tavoita modernin yhteiskunnan vallan muotoja. Kuten Foucault sanoo:"Poliittisessa analyysissa emme ole vieläkään katkaisseet kuninkaan kaulaa" (Foucault 1998a, 67). Foucault'n näkökulma nostaa katseen perustuslain pykälistä ei-juridisiin poliittisen vallankäytön käytäntöihin, siihen kuinka vallankäyttö legitimoidaan ja oikeutetaan:

"Vallan termein tehty analyysi ei saa olettaa lähtökohdakseen valtion suvereeniutta, lain muotoa tai herruutuksen kaikenkattavaa ykseyttä – ne ovat vasta sen lopputuloksia."(Foucault 1998a, 69.)

Toisaalta hän ei kuitenkaan näe modernia hallintaa jyrkkänä katkoksena, joka poikkeaa selvästi aikaisemmista hallinnan muodoista. Moderni hallinta ei poikkea sitä edeltävistä ajoista kokonaan, vaan siinä on läsnä samoja elementtejä kuin kuninkaiden vallassa. Kuninkuus, kurinpito ja hallinta muodostavat kolmion, jolle moderni hallinta nojaa (Foucault 2000a, 220-222). Vallan muotojen ymmärtämiseksi Foucault korostaakin tutkimuksen historiallista paikkaa. Kun halutaan tutkia poliittisen vallan muotoja, on pyrittävä luomaan kokonaiskuva tietyssä ajassa ja paikassa risteilevistä voimista ja vastavoimista ja niiden kautta muodostuvista hallinnan muodoista.

Vapauden kääntöpuolella

Foucault'lle modernin hallinnan keskeinen lähtökohta on ajatus yksilön vapaudesta, jonka voi nähdä syntyvän erityisesti 1800-luvulla erilaisina omavoimaisuuden ajatuksina, liberalismina. Liberalismi voidaan yleisesti ymmärtää ainakin kahdella tavalla. Toisaalta se on erityinen poliittinen ideologia, joka tähtää ennen kaikkea yksilön vapau-

teen ja hänen suojelemiseensa erityisesti valtiolta. Toisaalta liberalismia voidaan käyttää myös laajemmassa mielessä: koko moderni demokraattinen hallinta on ollut liberaalia hallintaa, jonka tarkoituksena on ollut vapauttaa kohteensa, yksilöt, yhteiskuntaluokat, yhteiskunnassa alistetut ryhmät tai kokonaiset kansat. (Hindess 1996, 65, Rose 1999.)

Foucaultlainen ajattelu ymmärtää liberalismin nimenomaan jälkimmäisessä, laajemmassa merkityksessä, laajana periaatteena, joka perustuu tavalla tai toisella oikeuksien ja vapauksien turvaamiseen. (Dean 1999a, 47.) Liberalismi ei ole tällöin ideologinen aate vaan enemmänkin käytäntö, jolla moderni valtio harjoittaa poliittista hallintaa ja kohdistaa sen yksilöihin.

Moderni liberaali valtio on Foucault'lle ongelmallinen siten, että hän näkee sen kahtalaiset kasvot: lupaukset vapaudesta ja niiden kääntöpuolen. Yksilöt, vapautettu kansa tai kansalaiset, ovat kahtalaisessa asemassa. Toisaalta juridisesti kaikki valta on annettu kansalle ja subjektit voivat määritellä itsensä poliittisia vapauksia ja oikeuksia käyttävinä kansalaisina, toisaalta heidät voidaan nähdä modernin hallinnan muovaamina. (Dean 1999b, 171-175.)

Erityisesti itsekuri saa tällöin keskeinen sijan modernissa hallinnassa. Foucault tulkitsee (1998a, 69) tästä näkökulmasta esimerkiksi Ranskan vallankumouksen perinnön: samalla kun kansa saa oikeuden päättää itseään koskevista asioista ja nousee poliittiseksi toimijaksi, se joutuu uusien hienovaraisten kurinpidon muotojen kohteeksi. 1800-luvulta lähtien politiikassa tapahtuu perustava muutos. Taisteluita ei enää käydä vanhojen oikeuksien palauttamiseksi tai niitä ei perusteta "tuhatvuotiseen unelmaan aikojen kierrosta, joka tuo takaisin kulta-ajan", enää "ei odoteta köyhien keisaria eikä viimeisten aikojen kuningaskuntaa". Näiden sijasta vaatimukseksi ja päämääräksi astuu ihminen, hänen kykyjensä ja mahdollisuuksiensa toteuttaminen, joista tulee politiikan tärkeä sisältö. (Foucault 1998a, 103.)

Foucault'n yksi keskeinen tavoite onkin osoittaa, että länsimaisissa yhteiskunnissa on tapahtunut vähittäinen yksilöiden kurinalaistuminen. Tämä kuri ei ole ylhäältä annettua fyysistä pakkovaltaa, vaan enemmänkin yksilön sisäistämää itsekuria (Foucault 1998a). Itsevaltiaan jättämään aukkoon astuu liberalismin aikana yksilön oma velvoite pitää itse huolta itsestään. Kun itsevaltiaan valta muuntautuu vähitellen yksilön omaan minään puuttuvaksi hallinnaksi, nousee hallinnan muotojen keskeiseksi teemaksi itsekuri: yksilön omaan elämäänsä kohdistama tarkkailu ja arviointi. Kuten Foucault kuvaa:

"Ei ole tarvetta aseisiin, fyysisen väkivaltaan, materiaalisiin rajoituksiin. On vain katse. Tarkasteleva katse, jonka alla jokainen yksilö lopulta sisäistää niin, että hän on lopulta itse itsensä valvoja, jolloin jokainen valvoo itse itseänsä, itsensä puolesta ja itseään vastaan" (Foucault 1981a, 155).

Yhteiskuntien kurinalaistuminen Euroopassa 1700-luvulta lähtien ei merkitse, että kaikki suljettaisiin häkkeihin, leireille tai vankiloihin. Sen sijaan kysymys siitä, että yhteiskunnassa yleistyy yhä rationaalisempi ja ekonomisempi valvonta (Foucault 2000a, 339). Kuten Foucault kuvaa:

"Länsimainen ihminen oppii vähitellen, mitä on olla elävä laji elävässä maailmassa: mitä on omata ruumis, olemassaolon ehdot, todennäköinen elinikä, yksilöllinen ja kollektiivinen terveys, voimia, joita voi muokata, ja tila, jossa ne voi jakaa ihanteellisella tavalla. Ensimmäistä kertaa historiassa biologinen oleminen heijastuu poliittisessa olemisessa" (Foucault 1998a, 101).[7]

Sen sijaan, että kurin ja vallan kahleet kirpoaisivat, on ehkä parempi puhua vallan ja kurin muotojen muutoksesta. Hallinnan käsitteelle pohjautuneiden analyysien keskeisenä lähtökohtana onkin ollut problematisoida modernia politiikkaa hallitsevat lupaukset vapaudesta. Moderni politiikka perustuu usein lupauksille yksilöiden, kansojen, yhteiskuntaluokkien ja -ryhmien vapautumisesta, mutta samalla länsimaiseen demokratiaan kätkeytyy silmänkääntötemppu, jossa yksilöt tulevat osaksi hallintaa normalisoitumisen ja itsekurin kautta.

Hallinnan regiimi hallinnan tapana

Tietyssä historiallisessa tilanteessa esiin nousevaa poliittisen hallinnan tapaa on käsitteellistetty erityisellä hallinnan regiimin käsitteellä. Hallinnan regiimi on tiettyyn ihmisryhmään ja historialliseen tilanteeseen liittyvä hallinnan tapa[8], joka synnyttää ja muokkaa identiteet-

tejä. Se ei määrää hallittavien subjektia suoraan ja ylhäältä, vaan hallinta on enemmänkin prosessi, jossa yksilö joutuu ottamaan kantaa tiettyihin kysymyksiin, määrittelemään oman asemansa suhteessa niihin ja tuottamaan aktiivisesti oman asemansa suhteessa hallintaan ja sen puheeseen.

Peter Miller ja Nikolas Rose (1989, 145) toteavat, ettei hallinnan tutkimus pyri keskittymään laskelmoivan poliittisen subjektin toimiin eikä byrokraattisten mekanismien vaikutuksiin. Sen sijaan he etsivät tapoja, joilla tavoitellaan yhteiskunnallisia ja poliittisia päämääriä vaikuttamalla kalkyloidusti väestön muodostavien yksilöiden voimiin, toimiin ja suhteisiin. Miller ja Rose näkevät, että näistä elementeistä nousevat esiin laajemmat hallinnan regiimit kuten hyvinvointivaltio tai uusliberalismi, jolloin voidaan tutkia, kuinka niitä sovelletaan ja kuinka niitä käytetään sosiaalisen elämän järjestämiseen ja organisointiin. (Miller, Rose 1990, 6.)

Kuten Mitchell Dean (1999, 22-23) esittää, on tärkeä kysyä: "Kuinka me hallitsemme ja tulemme hallituiksi erilaisissa regiimeissä?" Hän asettaa neljä konkreettista tutkimuskysymystä tietyn hallinnan regiimin analyysiin:

a) tyypilliset näkymisen ja näkemisen tavat,
b) tyypilliset tavat ajatella ja asettaa kysymyksiä nojaten tiettyihin sanastoihin ja tapoihin tuottaa totuutta,
c) tietynlaiset oikeat ja järkevät tavat toimia,
d) tyypilliset tavat, joilla subjektit, minät, persoonat ja toimijat muotoillaan.

Kaiken aikaa on tärkeä pitää mielessä aika ja paikka, regiimin rakentuminen historiallisessa kontekstissaan. Dean (1999, 22-23) korostaa historiallisen kehityksen ja kontekstin ymmärtämistä: "Millaisissa olosuhteissa nämä regiimit syntyvät, jatkavat toimintaansa ja muuntuvat?" Hallinnan regiimi rakentuu ja elää ajassa, ja se voidaan nähdä syntyhistoriansa, katkosten ja jatkuvuuden kautta. Hallinnan tapaa voikin tutkia historiallisessa paikassa tapahtuvana hallintana, jolloin myös kysytään, mikä on muuttunut ja mikä on säilynyt ennallaan.

Sanastot ja tekniikat

Miller ja Rose ehdottavat, että tietyn hallinnan tavan ymmärtämiseksi on syytä tutkia nimenomaan poliittista puhetta ja argumentointia: sitä, millaisen järkeilyn varassa puhe etenee, millaisia systemaattisia diskursiivisia matriiseja siinä on ja millaisille käsitteellisille sanastoille se perustuu (Miller, Rose 1990, 6). Hallinta, joka toimii modernissa yhteiskunnassa, nojaa erilaisille *käsitteellisille sanastoille*, jotka kuvaavat todellisuutta ja tuottavat siitä totuuksia ja tosiasioita. Analyysin keskeinen tehtävä onkin löytää näitä sanastoja ja analysoida, mistä ja miten ne nousevat, ja millä tavoin niitä on tuotettu.

Näihin käsitteellisiin sanastoihin liittyvät läheisesti myös *hallinnan tekniikat ja strategiat*, joilla hallintaa toteutetaan ja sovelletaan. Hallinta pyrkii realisoimaan tavoitteitaan erilaisilla stategioilla ja tekniikoilla. Ne voivat olla joko poliittisia ohjelmia tai teknisiä tapoja hoitaa asioita; teknisiä laskennan ja järjestämisen järjestelmiä, joiden avulla poliittista hallintaa pannaan toimeen. (Miller, Rose 1989.) Tekniikat täsmentävät ja määrittelevät hallinnan kohteet ja päämäärät sekä luovat ohjelmia siitä, kuinka tavoitteet saavutetaan. Ne toimivat linkkinä käsitteellisten sanastojen välillä ja rationalisoivat niiden tavoitteet sillä tavoin, että niitä voidaan soveltaa yhteiskunnan hallintaan.

Hallintaa voikin tutkia ennen kaikkea poliittisena rationaliteettina, jossa analysoidaan erilaisten idealisoitujen ajatustapojen tapaa kuvata todellisuutta ja oikeuttaa itsensä – tietynlaisia älyllisiä koneistoja, jotka muokkaavat todellisuudesta sellaisen, että siihen voidaan soveltaa poliittista ohjelmaa. (Rose 1996, 42.)

Hallinnan eetos

Hallintaa voi ymmärtää myös tarkastelemalla *hallinnan eetosta*, hallinnan tapaa oikeuttaa ja perustella asemansa ja toimensa (Rose 1999, 28). Hallinnan regiimeissä mukana olevat toimijat tekevät identiteettityötä, jossa he joutuvat tuottamaan perusteluja omalle toiminnalleen. Rose (1999, 28) huomauttaa, että vallassa olevat ovat "tuomittu-

ja" etsimään jatkuvasti eettisiä perusteluja teoilleen ja omalle auktoriteetillensa. Näin syntyvä puhe tuottaa vastausta kysymykseen: "Millaisina inhimillisinä olentoina olemme alkaneet itseämme pitää?" (Rose 1999, 58.)[9]

eetos

Tutkimuskohteena onkin tällöin ennen muuta toimijoiden eetos (Helén 1997, 335). Websterin sanakirjamääritelmän mukaan eetos tarkoittaa tietylle yksilölle tai ryhmälle ominaisia ja erityisiä asenteita, tapoja, uskomuksia. Alkumerkitykseltään eetos liittyy juuri paikkaan, *habitaattiin*, joka tulee tavan- ja luonteenomaiseksi asujilleen. Eetokseen ei siis kuulu ainoastaan tietyllä tavalla ajatteleva ihminen, vaan tietynlaiset olosuhteet, paikka, joka myös määrittelee sitä, millainen ihminen siinä voi asua. (McGowan 1998, 166-167.)

Eetos ei olekaan yksilön yksin itselleen tuottama ominaisuus, vaan enemmänkin käsite, jolla voidaan tarkastella yksilön ja yhteiskunnan välistä vuorovaikutusta. Foucault näkee, että *ethoksen* voi määritellä ulkoapäin ikään kuin se olisi ammatti, mutta yksilö voi luoda sen itselleen, "eettisellä työllä, jonka hän kohdistaa itseensä" (Foucault 1998a, 345). Eetosta voi pitää yhteiskunnan ja minän kohtauspaikkana, minän rakentamisen paikkana, joka pistää yksilön tuottamaan itselleen tiettyyn paikkaan ja asemaan liittyvää eettistä tapaa olla ja ajatella. Samalla eetoksen kautta tulevat näkyviksi myös vallitsevat valta-asetelmat, elämäntavat ja -arvot (Helen 1997, 335).

Eetoksen näkökulmasta hallinnan tutkiminen laajenee tarkastelemaan yksilön luonnetta tai tyyppiä. Hallinnan regiimit edistävät, herättävät, nostavat ja houkuttelevat esiin tiettyjä ominaisuuksia ja kapasiteetteja toimijoissa. Ne ovat tehokkaita siinä määrin, kuin se saavat toimijat näkemään itsensä näiden tiettyjen ominaisuuksien kautta. Keskeinen hallinnan vaikutuksen kysymys koskeekin sitä, kuinka ihmiset saadaan tuntemaan itsensä kuluttajiksi, asiakkaiksi, potilaiksi tai kansalaisiksi. (Dean 1999a, 32.) Liberaaleissa regiimeissä hallinnan kohteet määritellään uudella tavalla: ihmiseltä edellytetään aktiivisuutta oman elämänsä hallinnassa. Hallinnan strategiat, joita ovat esimerkiksi koululaitos, ydinperhe, mielisairaanhoito tai vankeja kouliva ja kasvattava vankila, nojaavat siihen periaatteeseen, että ihmiset ryhtyvät hallitsemaan itse itseänsä ja ohjaavat omaa elämäänsä. (Rose 1996, 45-46.) Tutkimuksen tehtävänä on identifioida ja tunnis-

taa niitä tapoja, joilla eri hallinnan käytännöt nimeävät, määrittelevät ja kutsuvat yksilöitä (Rose 1999, 43). Kuten Ilpo Helén huomauttaa, tutkimuksen polttopisteessä on kysymys "modernin eettisen yksilösubjektin luonteesta ja muotoutumisesta" (Helén 1998, 497).

Taloudenhoito hallintana

Kun tutkimuksen kohteena on talouskriisi, on kiinnostavaa tarkastella myös sitä, miten talous ja taloudenhoito ovat Foucault'n mielestä osa modernia hallintaa.

Taloudenpito on tärkeä hallinnan muoto, jonka merkitys korostuu modernissa politiikassa. Hallinnan taidossa on kyse ennen kaikkea siitä, kuinka tuoda talous – oikea tapa hoitaa yksilöitä, tavaroita ja vaurautta perheessä – valtion hoitoon. Kuinka siirtää perheen isän huolehtiva taloudenhoito yhteiskunnan hoitoon? Foucault'n sanoin: "Hallinnan taidon rakentumisessa on yksi oleellinen piirre: taloudenhoidon tuominen politiikan käytäntöihin" (Foucault 2000d, 207).

Foucault pitää poliittista taloustiedettä tiedon muotona, joka pystyy luomaan yhteyden väestön, alueen, varallisuuden ja niiden parantamiseen pyrkivän hallitsijan välille. Tilastotiedettä on käytetty aikaisemmin hallitsijan omaisuuden karttumisen arviointiin, mutta nyt sillä ryhdytään mittaamaan väestön ominaisuuksia: syntyvyyttä ja kuolleisuutta, epidemioita, työn ja varallisuuden määrää. Kaikille näille ryhdytään antamaan selkeitä taloudellisia merkityksiä. Itsevaltiaan päätehtävä on oman hyvinvoinnin takaaminen, mutta hallinnan taidon päämäärä on väestön yhteisen hyvinvoinnin kasvattaminen:

"Uusi tieteenala nimeltään poliittinen taloustiede nousee kun väestön, alueen ja varakkuuden aletaan nähdä olevan keskinäisissä jatkuvissa ja moninaisissa suhteissa toisiinsa; tätä näkemisen tapaa seuraa hallinnan käsitettä noudattava asioihin puuttuminen, nimittäin puuttuminen talouteen ja väestöön" (Foucault 2000d, 217).

Foucault ajattelee, että taloustieteen historiassa merkantilismi, fysiokraatit ja poliittinen taloustiede kuuluvat samalle jatkumolle, jonka keskeinen merkitys on talouden puhetapojen siirtäminen poliittisen vallankäytön alueelle. Merkantilismi tuottaa vaurautta ja rikkaut-

ta suvereenille hallitsijalle ja fysiokraatit liittyvät maataloustuotannon nopeaan kasvuun. Poliittinen taloustiede puolestaan soveltuu kasvavien väestömäärien hallintaan modernisoituvassa ja demokratian pohjalle rakentuvassa valtiossa. (Foucault 2000d, 208-218.)

Tilastot ja taloustieto

Hallinta perustuu tiedolle, joka koskee hallittavia ja jonka keräämiseen kehitetään suuri joukko erilaisia tieteellisiä tai muuten järjestelmällisiä tiedonkeruun tapoja ja menetelmiä. Nikolas Rose esittää, että hallinnan puheeseen ilmestyy 1800-luvulla kaksi suurta suuntausta: biologia ja poliittinen taloustiede. Biologian käsitteiden avulla ihmisiä luokitellaan ja arvioidaan. Taloustieteen avulla toimiva hallinta nojautuu talouden lainalaisuuksien analyysiin. (Rose 1999, 38-39.)

1800-luvulla poliittisessa hallinnassa otetaan yhä laajemmin käyttöön talouden kieli, joka hahmottaa kansan talousyksikkönä. Samalla siitä voidaan ryhtyä keräämään tietoa, sitä voidaan ryhtyä ohjaamaan ja parantamaan, ja sen avulla voidaan ryhtyä vertailemaan kansakuntia toisiinsa ja asettamaan niitä kilpailuun keskenään. Tätä kehitystä tukee kehittyvä tilastolaitos, uudenlainen tiedonhankinnan järjestelmä, joka mahdollistaa vertailun. (Rose 1999, 33.)

Taloustiede ja tilastotiede kehittyvätkin nopeasti siihen suuntaan, että yhteiskuntia voidaan vähitellen ryhtyä arvioimaan ja mittaamaan talouden tunnusluvuilla. Taloustiede pystyy koodaamaan ja luokittelemaan kokonaisia yhteiskuntia: sillä on kyky muuttaa numeroiksi ja tehdä siten vertailukelpoisiksi mitä erilaisimpia elämänalueita. Talous ikään kuin pystyy kääntämään kielelleen suuren osan muuta todellisuutta. Samalla se pystyy myös hallitsemaan tapaamme ymmärtää todellisuutta.

Hyvinvoinnista edistyneeseen liberalismiin

Tämän työn kannalta kiinnostavia ovat myös pohdinnat, jotka ovat liittyneet muutokseen hyvinvointivaltiosta uusliberaaliin markkinavetoiseen järjestelmään. Kun tarkastellaan hallinnan tapaa Suomen

talouskriisissä, erityisen kiinnostavaksi teemaksi nousee uusliberalismin merkitys poliittisessa hallinnassa, teema, joka on kiinnostanut myös Foucault'n seuraajia ja jossakin määrin Foucault'a itseäänkin.

Hallinnan käsitteen synty näyttää olleen Foucault'n ajattelussa ainakin osaksi yhteydessä nimenomaan markkinoiden vapauttamisen liittyneisiin keskusteluihin, sillä Ranskassa taloudelliseen globalisaatioon liittyvää *mondialisation*-keskustelua on käyty jo 1970-luvulta alkaen (Rabinow 2000, xxiii). Tältä osin Foucault'n työ jää kuitenkin tavallaan kesken, kun hän kuolee vuonna 1984 ja markkinaliberalismia, uusliberalismia ja globalisaatiota koskeva keskustelu nousevat laajemmin esiin vasta 1980-luvun lopulla ja 1990-luvulla.

Hallinnan koulukunta on kuitenkin käsitellyt varsin paljon siirtymää hyvinvointivaltiota kannattavasta hallinnan regiimistä uuteen uusliberaaliin ja markkinaehtoiseen regiimiin (Burchell 1993, Longstreth 1990, Miller, Rose 1990, Rose 1993; 1996; 1999; 2000, Hindess 1996).

Esimerkiksi Barry Hindess on tulkinnut talouden merkitystä poliittisessa hallinnassa. Hindessin (1998, 213- 223) lähtökohtana on, että Adam Smithin aikoinaan kehittämä poliittinen taloustiede loi alun perin modernille valtiolle tyypillisen tavan nähdä yhteiskunta taloudellisena koneistona, jonka käyttövoimana ovat yksilöiden vapaat valinnat. Toisena merkittävänä tekijänä hän pitää David Ricardon ajatusta suhteellisesta edusta. Se käsitteellistää valtioiden väliset suhteet taloudenhoidon kautta ja esittää, että ihannetilanteessa vapaa kauppa kansantalouksien välillä johtaa kaikkien yhteiseen hyvään. Kolmas Hindessin esiin nostama tekijä taloudellisessa hallinnassa liittyy valuuttakurssien kontrollointiin. Se huipentuu toisen maailmansodan jälkeisessä Bretton Woods -järjestelmässä, jossa valuuttojen arvot pyritään pitämään vakaina. Näin pyritään takaamaan se, että suhteellinen etu toimisi kansainvälisessä kaupassa mahdollisimman tehokkaasti.

Hindess liittää myös Bretton Woodsin aikakauteen hyvinvointivaltio-ajattelun, joka merkitsee kansantalouden sisäistä pitkälle vietyä ohjailua. Keskeisiä ovat erilaiset kansallisen tilinpidon järjestelmät, jotka kehittyvät nopeasti sodan jälkeisinä vuosina. Edelleen Hindess korostaa, että uusliberaali, markkinoihin luottava ajattelutapa syrjäyt-

tää hyvinvointivaltion, joka alkaa näyttää tehottomalta. Hindess tulkitseekin, että se, mitä usein pidetään uusliberaalina hyökkäyksenä hyvinvointivaltiota vastaan, merkitsee ennen muuta sitä, että tarkoituksena on pyrkiä tehostamaan yksilöiden ja organisaatioiden toimintaa asettamalla ne markkinasuhteisiin myös siellä, missä aiemmin jakopäätöksiä ei tehty markkinoiden kautta.

Hallinnan näkökulmasta muutosta uusliberaaliin hallintaan ei tulkitakaan niinkään markkinavoimien tai pääomien vapauttamisesta johtuvana, vaan yhtenä vaiheena pitkällä jatkumolla, joka alkaa ennen muuta poliittisesta taloustieteestä 1700-luvulla. Yhteiskunta ei ole silloin enää keskusjohtoisesti kontrolloitavissa ja poliittinen valta joutuu kohtaamaan vapautuvat markkinat sekä kansalaisyhteiskunnan ja kansalaiset. Tällöin suvereenin vallan korvaa taloustieteellinen tapa käsitteellistää ja ohjata yhteiskuntia. Tämän taloudellisen liberalismin tuottaman hallinnan keskeinen luomus on *homo economicus*, joka tekee valintojaan taloudellisen rationaliteetin avulla. (Burchell 1996, 21, Foucault 2000d, Rose 1996, 43.)

Hallinnan tutkijoista myös erityisesti Rose ja Miller ovat korostaneet, että kansantalouden artikuloiminen erillisenä objektina merkitsee ratkaisevaa muutosta hallinnan perusteissa. 1900-luvun alkupuolella vielä poliittinen rationalisaatio piti "kansalaisia yhteiskunnallisina olentoina, joiden oikeudet ja velvollisuudet artikuloitiin yhteiskunnallisen vastuun ja kollektiivisen solidaarisuuden kielellä". Viime vuosisadan jälkipuoliskolla hallitsee jo tuotannon käsite omine kategorioineen, joiden perusteella kansalaiset voidaan jakaa tuottaviin ja ei-tuottaviin. (Miller, Rose 1989, 145-149.) Rosen mukaan edistyneessä liberaalissa hallinnassa sosiaalisen yhteiselämän korvaavat markkinat, joiden varaan rakennetaan myös valtion hallinnollinen eri toimintojen kontrolli ja valvonta. Samalla esimerkiksi työntekijöistä ja myös työttömistä pyritään muokkaamaan yrittäjiä ja kansalaisista kuluttajia. (Rose 2000, 157-163.) Hallinnan näkökulma talouteen korostaakin sitä, että erot hyvinvointivaltion ja markkinavetoisen yhteiskunnan välillä eivät ole yksioikoisia ja selviä. Molemmat pohjautuvat samantyyppisille tiedontuotannon ja käsitteellistämisen muodoille.

Hallinnan käsitteen kritiikki

Foucault'n ja hänen soveltajiensa tapa ymmärtää modernia valtaa ja hallintaa on herättänyt kritiikkiä lähinnä kriittisen teorian suunnalla. (Anttonen 1998, Ashenden ja Owen 1999, Habermas 1990, 266-293; 1995, Prado 2000, 5-16.) Tässä yhteydessä ei ole tilaisuutta kattaa tätä kritiikkiä kokonaan, mutta otan esiin joitakin keskeisiä kysymyksiä ja pohdin niiden merkitystä hallinnan käsitteen soveltamiselle.

Erityisesti Jürgen Habermasin esittämät kriittiset arviot Foucault'n työstä ovat herättäneet keskustelua. Habermas sijoittaa Foucault'n Nietzschen ja Heideggerin perilliseksi. Foucault lankeaa heidän jälkiään seuraillen järjen kritiikkiin, joka ajautuu Habermasin mielestä umpikujaan joutuessaan kieltämään järjen mahdollisuuden.[10] Habermas arvostelee Foucault'a ennen muuta relativismista. Kun Foucault tarkastelee länsimaisia tieteitä normalisoinnin ja hallinnan diskursseina, hän samalla näyttää sanoutuvan irti tieteen tietokäsityksestä, ennen muuta siitä, että subjektin olisi mahdollista lähestyä objektia ja saada siitä tietoa. Kun totuutta rakentava tieto on samalla valtaa rakentavaa, niin vallasta tulee synonyymi totuudelle ja Foucault vajoaa relativismiin, jossa ei ole keinoa tehdä eroa erilaisten totuuksien välillä. Foucault näyttää näin kiistävän tiedon mahdollisuuden. Samaan aikaan hän itse kuitenkin itse pyrkii analysoimaan valtasuhteita ja ottaa itse täsmälleen saman, objektiiviseen analyysin kykenevän subjektin aseman, jota hän itse on kritisoinut. Niinpä, kuten Habermas toteaa, Foucault soveltaa omaa genealogiaansa kaikkeen muuhun paitsi omaan genealogiseen historiankirjoitukseensa (Habermas 1990, 269).

Habermas kritisoi Foucault'a myös tämän ihmiskuvasta. Kun Foucault ilmoittaa tutkivansa vallan teknologioita, jotka kietovat yksilön valtaansa, hän Habermasin mukaan samalla myös kiistää subjektin vapaan tahdon mahdollisuuden. Kuten Habermas toteaa, Foucault'n tarkastelussa yksilöitä voi tarkastella "ainoastaan mallikappaleina, tietyn diskursiivisen muodostuman tuotteita, kopioina, joita mekanistisesti syydetään ulos" (Habermas 1990, 293).

Edelleen Habermasin kritiikki liittyy myös Foucault'n tapaan ymmärtää valta. Foucault ei Habermasin mielestä kytke diskursseja kon-

teksteihinsa ja yhteiskunnan rakenteisiin. Kuten Habermas muotoilee: "Diskurssit syntyvät ja pulpahtelevat esiin kuin kiiltelevät kuplat nimettömien vallankäytön prosessien suosta" (Habermas 1990, 268). Valta ei liity yhteiskunnallisiin rakenteisiin eikä instituutioihin, ja siitä tulee enemmänkin omalakisesti toimiva voima, joka ei ole suhteessa yhteiskunnalliseen kontekstiinsa.

Tästä lähtökohdasta kumpuavaa kritiikkiä on esitetty myös hallinnan käsitettä ja sitä käyttävää koulukuntaa kohtaan. Esimerkiksi Boris Frankel on kritisoinut Nikolas Rosea, Graham Burchellia ja Barry Hindessia kriittisen teorian näkökulmasta juuri siitä, että he eivät erota analyysissaan taloudellisten ja poliittisten rakenteiden merkitystä. Frankel kyllä pitää hallinnan käsitteen alla tehtyjä analyyseja, jotka koskevat esimerkiksi uusliberaalin hallinnan muotoja, kiinnostavina ja osuvina kuvauksina (Frankel 1997, 80). Hänen kritiikkinsä kohdistuu kuitenkin siihen, että analyysit jäävät vain puheen ja tiedon analyysin tasolle, eivätkä kytke hallintaa yhteiskunnassa tapahtuviin sosiaalisiin ja taloudellisiin muutoksiin, esimerkiksi tulonjakoon erilaisissa hallinnan regiimeissä (emt. 83). Frankel myös kritisoi hallinnan tutkijoita siitä, että he kuvaavat erilaisia hallinnan tekniikoita, mutta heidän työstään ei käy selvästi esille, mihin näitä tekniikoita käytetään tai mikä niiden tarkoitus on. Hallinnan tutkijoilla ei näin hänen mukaansa ole poliittista tai taloudellista teoriaa, joka antaisi substanssin heidän analyyseilleen (emt. 91).

Vallan konteksti ja tarkoitus hukassa?

Habermasin ja kriittisen teorian esittämää Foucault'n kritiikkiä voi osin pitää varsin osuvana. Relativismiin liittyvä kritiikki on merkittävää tämän työn yhteydessä erityisesti sen vuoksi, että se näkee Foucault'n sulkevan pois länsimaisen demokratian ja siihen kuuluvan omaa järkeään käyttävän yksilön. Demokraattinen rationaalinen keskustelu ja päätöksenteko tulevat mahdottomiksi, jos yksilöt kietoutuvat vallan rationaliteetteihin (esim. Hughes 1993, 71-72). Samalla myös poliittinen vastarinta ja kamppailu käy mahdottomaksi ja koko demokratia relativisoituu erilaisten, keskenään tasavertaisten näkö-

kulmien joukoksi, jossa ei ole mahdollista edetä tiettyyn, järkevästi perusteltavaan päätökseen.

Myöskään Foucault'n vallan käsitteeseen kohdistuvaa kritiikkiä ei voi sivuuttaa huomiotta. Jos valta ymmärretään vain subjektiin kietoutuvana tiedon ja itsekurin muotona, Foucault'n kriitikoilla on aihetta kritiikkiinsä. Jos valta ymmärretään kaikkialle levittäytyviksi tiedon muodoiksi, jotka normalisoivat yksilöitä, on hyvä kysyä, onko enää kyse vallasta vai enemmänkin rationalisaatiosta tai jopa identiteeteistä tai poliittisesta kulttuurista? Jos valta ymmärretään subjektiin kietoutuvana, se kadottaa helposti suuntansa. Silloin voidaan tietenkin kysyä, miksi tätä subjektien identiteetin muodostumista tulisi kutsua pelkästään vallaksi tai hallinnaksi ja mikä siitä tekee valtaa? Ja, edelleen, jos valta on jotakin, jota subjekti itse ei voi ymmärtää tai hallita, on tietenkin kysyttävä, onko mitään mieltä puhua vastarinnasta tai ylipäätään poliittisen ja demokraattisen keskustelun ja päätöksenteon mahdollisuudesta?

Hallinnan tutkimuksessa hallinta onkin usein ymmärretty nimenomaan subjektiiviseksi, kaikkialle ulottuviksi yksilön sisäistyneiksi itsekurin muodoiksi. Hallinta nähdään tällöin usein sekä hallitsijoiden ja hallittujen kietoutumisena valtaan samalla lailla: jokainen on samalla vallan käyttäjä ja vallan kohde. Esimerkiksi ero eliitin ja "massan" tai hallitsijoiden ja hallittujen välillä ei välttämättä ole lainkaan oleellinen yhteiskunnassa. Esimerkiksi Barry Hindessin mielestä jopa Foucault itse korostaa liikaa kansallisvaltion valtaa (Hindess 2000, 122-127).

Tämän kaltaisen hallinnan käsitteen käytön ongelmallisuus nousee esiin erityisesti niissä tarkasteluissa, joissa pyritään hahmottamaan hallinnan regiimeissä tapahtunutta siirtymää hyvinvointivaltioajattelusta markkinaehtoiseen ajatteluun. Hallinnan käsitettä käyttäneet kirjoittajat ovatkin usein varsin epäselviä suhteessaan taloudellisiin ja sosiaalisiin rakenteisiin.

Esimerkiksi Barry Hindessin (1998) edellä esitellyssä hyvinvointiajattelua ja uusliberaalia hallintaa vertailevassa tarkastelussa ovat näkyvillä myös tähän tarkastelutapaan liittyvät ongelmat. Hindessin kuvauksesta, jossa hän esittelee Smithin markkinoiden ja Ricardon suhteellisen edun käsitteiden siirtymistä valtioiden hallintaan, on sinänsä

vaikea olla eri mieltä. Mutta vaikka analyysi lähtee lupaavasti liikkeelle erilaisten hallinnan tekniikkojen pohdinnasta, hänen tekstinsä ei tuo esiin eri regiimien takana olevia yhteiskunnallisia rakenteita, voimia tai instituutioita. Sen sijaan mielikuvaksi jää, että tapahtuneen kehityksen moottoreita ovat olleet ennen muuta muutamat esille otetut taloustieteilijät. Erilaiset regiimit asettuvat rinnakkain ilman, että niiden harjoittamassa vallassa nähdään juuri muita kuin talouden määrittelytapaan liittyviä eroja. Kun hyvinvointivaltio edustaa korporatiivista yhteisen edun etsintää, niin uusliberalismi hallitsee pakottamalla yksilöitä vapauteen, mutta juuri muuta eroa näillä hallinnan tavoilla ei näyttäisi olevan. Kuvaus eri regiimeistä voi tällöin olla hyvinkin paikkansa pitävä, mutta se ei tuo esiin kovin paljon uutta siitä, mikä näiden kuvausten merkitys on esimerkiksi yhteiskunnan taloudellisten, poliittisten ja sosiaalisten rakenteiden kannalta.

Hindessin tarkastelun ongelmat ovatkin varsin hyvä esimerkki hallinnan koulukuntaa yleisemminkin vaivaavista ongelmista. Hallinnan käsite tuottaa kiinnostavan näkökulman korostaessaan käytännöllisiltä näyttävien hallinnan tekniikkojen ja taloudellisen asiantuntijuuden merkitystä poliittisen vallan käytössä. Toisaalta analyysin tulokset ovat kuitenkin usein varsin laihoja siinä mielessä, että ne eivät tunnu kertovan juurikaan hallinnan merkityksestä yhteiskunnallisissa valta- tai voimasuhteissa. Hallinnan tarkastelu jää tietorakenteiden ja tiedon tuottamisen tapojen tasolle eikä niitä kytketä yhteiskunnan muihin rakenteisiin.

Erityisesti tarkastellessaan siirtymää hyvinvointiyhteiskunnasta uusliberaaliin hallintaan monet analyysit jäävät kuvailevalle tasolle. Analyysin pääkohde siirryttäessä hyvinvointivaltion regiimistä uusliberaaliin regiimiin on rationaalisaation eri muotojen tarkastelu (vrt. Burchell 1993, Longstreth 1990, Miller, Rose 1990, Rose 1993; 1996; 1999; 2000, Hindess 1996). Tällöin esimerkiksi toisen maailmansodan jälkeinen aika nousee esiin ennen muuta kasvavan rationalisaation aikakautena (Miller, Rose 1989; 1990). Muutos uusliberaaliin hallintaan merkitsee ennen muuta muutosta siinä tavassa, jolla hallinta puhuttelee yksilöitä yksilöllistyneen ja markkinavetoisen kuluttajapuheen käsitteillä (Rose 1996; 2000, 158-164). Samalla kuitenkin jää huomiotta esimerkiksi se, että toisen maailmansodan jälkeinen aikakausi on monissa maissa ollut kasvavan tulonjaon aikakausi ja hallinnan muutoksilla on ollut yhteyksiä myös yhteiskunnan rakenteellisiin muutoksiin. Hallinnan analyysilta voisikin odottaa kuvausta tai pohdintaa hallinnan tekniikoiden yhteyksistä kunkin yhteiskunnan taloudellisiin, sosiaalisiin ja poliittisiin rakenteisiin.

Foucault'n toinen luenta

Foucault'n teksteihin kohdistuva kritiikkiä voi toisaalta pitää ongelmallisena siksi, että Foucault'n oma tuotanto antaa aihetta erilaisiin tulkintoihin siitä, mitä hän vallalla tarkoittaa. Hänen tuotantoansa ei yleensäkään voi pitää erityisen selvälinjaisena tai ohjelmallisena (vrt. Osborne 1999, 55). Esimerkiksi Foucault'n suhdetta juuri demokratiaan ja poliittisiin oikeuksiin on pidetty varsin ongelmallisena johtuen siitä, että hän itse kommentoi asiaa varsin vähän ja varsin hajanaisesti (Dean 1999b, 175).

Oma ongelmansa Foucault'n tulkitsemisessa on myös hänen käsitteisiin kohdistuvan kehittelytyönsä luonne. Erityisesti tiedon arkeologiassaan Foucault näyttää pyrkivän kehittämään systemaattisesti yleisempiä käsitteitä, joilla tutkia erilaisia tiedon muotoja (Foucault 1989). Tiedon arkeologiaa voi kuitenkin pitää lähes erityistapauksena, sillä Foucault'n monet käsitteelliset tekstit ovat lyhyitä ja kokeilevia yrityksiä, joissa hän lähestyy erilaisia käsitteitä monesta suunnasta (esim. Foucault 1998c, 2000e). Häntä voidaankin tulkita hyvin monista lähtökohdista ja Foucault'n voidaan väittää kehittäneen monia erilaisia ohjelmia tai käsitteitä. Ei olekaan välttämättä järkevää hylätä tai hyväksyä Foucault'a tai puhua Foucault'sta yksikössä ja kommentoida sitä, mitä hän edusti.

Myöhäinen Foucault ja valta

Myös Foucault'n vallan käsitteeseen liittyy erilaisia tekstejä ja tulkintoja, joiden pohjalta voi tehdä erilaisia tulkintoja siitä, mitä hän ymmärsi vallalla. Habermasin kritiikit liittyvät erityisesti Foucault'n varhaiskausien töihin ja käsitteisiin, tiedon arkeologiaan ja biovaltaan

(Habermas 1990). Poliittisen hallinnan ja vallan analyysin kannalta Foucault tarjoaa kuitenkin myös lähtökohtia tulkinnalle, jossa kriittisen teorian kritiikki voidaan ottaa huomioon. Erityisesti Foucault'n myöhäiskauden teksteistä löytyy aineksia, joiden avulla voi ainakin osaksi vastata kriittisen teorian esittämään kritiikkiin.

Myöhäiskaudellaan Foucault näyttää käsittelevän valtaa tavalla, joka ei ymmärrä valtaa subjektin sisäistämänä itsekurina, vaan korostaa myös yhteiskunnallisten rakenteiden ja instituutioiden merkitystä. Tämän valtakäsityksen kannalta keskeinen teksti on *The Subject and Power*, joka ilmestyi ensimmäisen kerran englanniksi 1982 (Foucault 2000a). Tekstissä Foucault määrittää suhdettaan Kantiin ja Habermasiin ja toisaalta myös valta-analyysin.

Foucault aloittaa tekstinsä korjaamalla mielestään yleisen harhakäsityksen siitä, että hänen tavoitteensa olisi ollut edellisinä kahtena vuosikymmenenä tutkia valtaa. Hän toteaa, ettei hänen tarkoituksensa ole ollut analysoida valtaa eikä kehittää valta-analyysin perusteita. Hän korostaa, että valta-analyysin sijasta hänen päätavoitteensa on ollut kirjoittaa historiaa niistä eri tavoista, joilla kulttuurissamme inhimillisistä olennoista tehdään subjekteja. (Foucault 2000a, 326.)

Samalla Foucault kirjoittaa, että hän ei pidä valtaa vain yksilöön kietoutuvana kielellisenä voimana. Hän korostaa, että kieli itsessään ei ole vallan käyttäjä (Foucault 2000a, 337). Valtasuhteet eivät ole sama asia kuin viestinnän ja kielen käytön suhteet: niillä, jotka puhuvat, ei automaattisesti ole valtaa niihin, jotka kuuntelevat. Ei ole myöskään niin, että valta olisi vain kielen käyttöä: esimerkiksi taloudellinen sanktiointi kuuluu modernien yhteiskuntien vallankäyttöön.

Hän esittääkin valtasuhteiden tutkimustapaa, joka perustuisi empiiriseen ja konkreettiseen kulloisenkin tilanteen analyysiin ja kohdistuisi erityisesti erilaisiin kamppailuihin ja vastarinnan muotoihin. Foucault korostaa, että valta ei mikään pysyvä ja absoluuttinen voima, vaan enemmänkin toimintaa:

"Vallankäyttö ei ole alaston tosiasia, annettu institutionaalinen itsestäänselvyys, eikä myöskään rakenne, joka kestää tai murskataan. Se on jotakin, jota kehitellään, muunnetaan ja organisoidaan; se toimii prosesseina, jotka ovat enemmän tai vähemmän kulloiseenkin tilanteeseen sovitettuja" (Foucault 2000a, 345).

Valtasuhde muodostuu sellaisten käytäntöjen kautta, joissa molemmat osapuolet ovat läsnä ja määrittelyn kohteena. "Toinen", siis vallan kohde, on tunnistettu ja ylläpidetty toimivana subjektina ja samaan aikaan tämä suhde herättää vallan kohteessa kokonaisen vastareaktioiden, vastausten ja uusien ratkaisujen kirjon. Tässä yhteydessä hän viittaa myös hallinnan käsitteeseen, jota hän näyttää pitävän keskeisenä puhuessaan valtasuhteiden analyysista. (Foucault 2000a, 340-341.)

Foucault ehdottaa myös valta-analyysille erilaisia konkreettisia tutkimuksen kohteita. Hän kehottaa tutkimaan erilaisia erottelujen järjestelmiä. Näitä ovat esimerkiksi erottelut ja pätevyyden kriteerit, jotka antavat toisille mahdollisuuden toimia toisten puolesta ja yli. Toiseksi häntä kiinnostavat vallankäytön kohteet: mihin valta suuntautuu? Seuraako vallasta esimerkiksi etuoikeuksia tai varallisuutta? Kolmanneksi huomion voi kiinnittää vallankäytön välineisiin. Harjoitetaanko valtaa aseilla uhkaamalla, retoriikalla vain kenties taloudellisen epätasa-arvon kautta? Neljänneksi hän kehottaa katsomaan vallankäytön institutionalisoitumista. Millaiset instituutiot, säädökset, tavat tai käytännöt ylläpitävät valtaa? Lopuksi hän kiinnittää vielä huomiota vallan käyttämiin rationalisaation tekniikoihin. Millaisilla rationaalisoimisen tekniikoilla valtasuhteita luodaan ja ylläpidetään? (Foucault 2000a, 344-345.) Tämä lista viimeistään antaa ymmärtää, ettei vallan käsite ole Foucault'lle pelkästään kieleen sitoutunutta tai yksilöllistä, vaan hän pyrkii näkemään valtasuhteet myös yhteiskunnallisina kamppailuina, jotka kytkeytyvät yhteiskunnallisiin instituutioihin. Valta ei näin ole abstrakti omalakinen voima, vaan vallankäyttöön liittyy tavoitteita ja keinoja, jotka ovat kytkeytyneet yhteiskunnan rakenteisiin.

Foucault'n myöhäiskauden vallasta esittämiä ajatuksia voi tulkita niin, että ainakin uransa loppupuolella Foucault tarkoittaa vallalla jotakin muuta kuin yksilöön kietoutuvaa kieltä ja sen subjektia muokkaavaa voimaa. Näyttää siltä, että työnsä alkuvaiheissa Foucault halusi korostaa nimenomaan subjektien diskursiivista muotoutumista. Tähän kauteen sijoittuu myös Foucault'n biovallan käsite, jossa hän tutkii erilaisia terveydenhoidon alaan liittyviä hallinnan diskursseja kuten medikalisaatiota ja psykiatriaa.

Tultaessa 1970-luvulle Foucault näyttää kiinnostuvan yhä enemmän taloudellisen tiedon merkityksestä ja samalla Foucault'n valtakäsitys muuttuu myös rakenteellisemmaksi. Hän ryhtyy korostamaan vallan yhteyttä valtioon. Ennen muuta näyttää siltä, että Foucault pyrkii kohti yhteiskunnallisiin rakenteisiin, instituutioihin sekä poliittisiin ja sosiaalisiin kamppailuihin nojautuvaa tai ainakin yhdistyvää valta-analyysia. Tätä Foucault pyrkii tekemään ennen muuta hallinnan käsitteen ja siihen pohjautuvien erilaisten rationalisaation tekniikoiden analyysilla.

Ei ole myöskään syytä kokonaan unohtaa Foucault'n biovallan käsitettä vallan tutkimisessa. Siinä on aineksia, jotka tuovat kiinnostavia näkökulmia myös poliittisen hallinnan tutkimukseen. Seksuaalisuuden historiassaan Foucault korostaa, että hän ei tarkoita vallalla instituutio- ja koneistokokonaisuutta, joka perustuu kansalaisten alistumiseen valtiossa, eikä myöskään alistavia normeja eikä "hallitsemisen yleistä järjestelmää, jolla jokin elementti tai ryhmä hallitsee toista ja jonka vaikutukset erilaisina johdannaisina läpäisevät koko yhteiskuntakokonaisuuden" (Foucault 1998a, 69).

Tätä tulkintaa ei välttämättä pidä ymmärtää niin, että Foucault kieltää rakenteiden, instituutioiden ja koneistojen mahdollisuuden. Ehkä paremminkin on ymmärrettävä, että Foucault haluaa kieltää liian totaalisen tavan nähdä valta ja sen muodot etukäteen ennen tutkimusta. Foucault ei näe valtaa ylhäältä päin annettuna juridisena käskynä, vaan pyrkii viemään tutkimuksen "elävien ruumiiden" tasolle ja katsomaan, millaisia subjekteja muotoutuu. Näin tulkittuna Foucault'n vallan ja hallinnan käsitteiden vahvuus on siinä, että ne pyrkivät säilyttämään myös aktiivisen subjektin tarkastelussa mukana. Valta ei ole ylhäältä laskeutuva voima, vaan enemmänkin neuvottelun tulos, jossa myös vallan käyttäjät ja kohteet osallistuvat vallan muotojen määrittelyyn. Tämä vallan neuvottelunomaisen luonteen korostaminen on näkyvissä myös hänen hallinnan käsitteessään, kun hän haluaa tutkia sitä, miten hallinta rakentuu kussakin historiallisessa ja paikallisessa tilanteessa.

Yhteinen ongelma

Foucault'n ja Habermasin erot eivät myöskään välttämättä ole ehdottomia - ainakaan Foucault'n mielestä. Vaikka Habermasin näkökulmasta ero hänen ja Foucault'n näkökulmien välillä on periaatteellisesti ylittämätön (Habermas 1990), niin Foucault itse esittää näkökantaa, joka on sovittelevampi Habermasin suuntaan.

Foucault itse muotoilee suhteensa Kantiin toteamalla sen "banaalin" tosiasian, että Kantin jälkeen filosofian tehtävänä on ollut estää järjen meneminen yli rajojensa ja samalla pyrkiä pitämään silmällä poliittisen rationalisaation ylitsepursuavia voimia (Foucault 2000a, 328). Foucault tunnustaa näin, että Kantin jälkeen noussut kysymys rajojensa ylitse pursuavasta järjestä, so. modernin rationalisoitumisesta, on yhteinen kysymys, johon hän muiden muassa pyrkii etsimään vastausta. Hän ikään kuin ilmoittautuu yhteiseen rintamaan niiden kanssa, jotka pitävät Kantin asettamaa järkeä ja toisaalta sen synnyttämiä ongelmia keskeisenä modernin ongelmana.

Habermas onkin ollut eturivissä pohtimassa näitä rationalisaation tuottamia ongelmia. Tässä yhteydessä kiinnostavinta on ehkä hänen tulkintansa nimenomaan taloustieteen merkityksestä modernilla ajalla. Habermas tarkastelee 1700-luvulla syntyvän poliittisen taloustieteen kehitystä ja toteaa, että taloustiede onnistuu vähitellen tuottamaan puhetapoja, jotka siirtyvät politiikkaan ja syrjäyttävät siellä muita puhetapoja ja käsitteistöjä. Habermasin mukaan muutos lähtee liikkeelle jo 1600-luvulla, jolloin talous ei enää merkitse yksityistä talouden hoitoa, vaan se saa uuden merkityksen rikkauden hankintaan ja markkinoihin viittaavana toimintona. Sen jatkeeksi asettuu 1700-luvun kameralismi, poliittisen taloustieteen esivaihe. (Habermas 1992, 20, vrt. Weber[11] 1947/1997.)

Habermas näkee, että talouden ymmärtäminen tällä tavoin muodostaa uhan politiikalle. Talous ymmärretään sosiaalisena yhteisönä, joka irtoaa omaksi maailmakseen politiikasta. Samalla sosiaalinen systeemi irtoaa poliittisesta: depolitisoitunut taloudellinen yhteiselämä eroaa byrokratisoituneesta valtiosta. (Emt. 37.)

Talouden merkitystä politiikassa kuvaillessaan Habermas (1992, 19) yhtyy samalla Hannah Arendtin tulkintaan taloudesta. Arendtin

mukaan talous loi yhteiskunnan, jonka luonne oli darwinistisessa ja marxilaisessa mielessä sosiaalinen: ihmiset elivät yhdessä, koska heidän elämänsä jatkuminen oli kiinni yhteiselämästä. Arendt näkee, että jako julkiseen *polikseen* ja yksityiseen taloudenpitoon, *oikokseen,* kulkee selkeänä moderniin aikaan asti. Mutta hänen argumenttinsa on, että modernissa sen "sotkee" sosiaalisen käsite, joka perustuu erilaisiin orgaanisiin teorioihin siitä, että ihmiset kuuluvat yhteen (Arendt 1989, 28). Varhaisessa poliittisessa taloustieteessä, yhtä hyvin Adam Smithillä kuin Smithin tekstit "kritiikittömästi hyväksyneellä" (emt. 33) Karl Marxilla, hahmottuu "kansantalous" ja "sosiaalitalous"; yhteiskunta, jossa kaikki ponnistelevat yhteisessä sosiaalisessa suhteessa toisiinsa kollektiivisen taloudenpidon nimissä (emt. 28-29). Samalla kun sosiaalinen täyttää poliittisen, heikkenevät poliittisen tärkeät piirteet: ennen muuta erilaisuus, pluralismi, joka on Arendtin mielestä politiikan keskeisin edellytys. (Emt. 33-49, 322.)

Arendtin ja Habermasin lopputulema on, että poliittiset kysymykset ekonomisoituvat ja pyrkivät irtoamaan omaksi, leimallisesti epäpoliittiseksi alueekseen. Samalla nousevat esiin erilaiset asiantuntijuuden ja asiantuntijavallan kysymykset: kenellä on määrittelyvaltaa ja -kykyä niin, että pystyy kääntämään todellisuuden ekonomian kielelle. Habermasin ja Arendtin ajattelussa onkin samoja piirteitä kuin Foucault'n analyysissa modernista taloudenhoidosta. Taloudellinen ajattelu toimii rationalisaation tekniikkana, joka määrittää poliittisen toiminnan aluetta.

Erilaiset ratkaisut

Vaikka Foucault ja Habermas tekevät näin talouden merkityksestä varsin samantyyppisen, rationalisoitumiseen perustuvan analyysin, heidän johtopäätöksensä siitä, miten edetä, erkanevat toisistaan. Habermas hakee vastausta ennen muuta normatiivisuudesta. Hän toivoo, että totuuden kriteerit asettaisiin selkeiksi, jotta niiden avulla voitaisiin edetä vallankäytön arvioinnissa. Hän toteaakin, että Foucault tarvitsee normatiivisia käsitteitä, joiden avulla hän vasta voi kertoa, mikä modernissa tieto/valta -regiimissä on vikana. Vasta sitten Foucault voi kertoa, miksi jotakin valtaa on vastustettava tai miksi

taistelua tarvitaan. (Habermas 1990, 284.) Habermas onkin itse lähtenyt tielle, jolla hän pyrkii kehittämään juuri näitä normatiivisia, demokratian toimivuuden mahdollistavia käsitteitä ja etsii keinoja niiden säilyttämiseksi muun muassa argumentaatioteorian kautta (Habermas 1984, 1987, 1994).

Foucault puolestaan ei usko, että vastaus löytyy rationaalisuudesta ja sen normien määrittelystä, joka hänen näkökulmastaan johtaa hedelmättömään rationaalisuuden ja epärationaalisuuden vastakkainasetteluun. Sen sijaan hän lähtee etsimään vastausta tutkimalla, mitä muotoja rationalisaatio saa, ja mitä yhteyksiä sillä on valtaan ja vallankäyttöön. Foucault ehdottaa, että järjen ylivallan ongelmia pyrittäisiin lähestymään tutkimalla rationalisaation ja vallan välisiä suhteita ja yhteyksiä. Tai kuten hän korostaa, ei niinkään totalisoivaa rationalisaatiota, vaan analysoimalla erityisiä rationaliteetteja herättämättä joka kerta kysymystä kaiken yli ulottuvasta rationalisaation prosessista. (Foucault 2000a, 328.)

Hallinnan käsitteen näkökulmasta katsoen Habermasin näkökulma onkin totaalisempi kuin Foucault'n (Rose 2000, 143). Siinä missä Habermas näkee elämismaailman kolonialisoituneen valtion vaikutuksesta ja on taipuvainen puhumaan rationalisaatiosta yksikössä, siinä Foucault puhuu erilaisista rationaliteeteista monikossa (Foucault 2000a, 327).

Habermasin työ suuntautuu käsitteelliseen työhön, jossa hän pyrkii löytämään käsitteellisellä tasolla paremman määritelmän järjelle, jota sitten voitaisiin soveltaa. Foucault lähestyy samaa kysymystä ikään kuin alhaalta päin pyrkimällä tutkimaan, miten järjen käsitettä käytetään ja millaista vallankäyttöä sillä kussakin tilanteessa oikeutetaan. Tätä eroa voisi myös luonnehtia niin, että kun Habermas lähtee liikkeelle normatiivisista ylihistoriallisista käsitteistä ja niiden täyttymisen ehdoista, niin Foucault lähtee liikkeelle näiden käsitteiden täyttymisen paikallisista ja historiallisista muodoista.

Kun käytännössä Habermasin pääpaino on käsitteellisessä erittelyssä, niin Foucault'n ote muistuttaa enemmän historioitsijan otetta. Foucault'n oma ehdotus onkin tehdä historiallista tutkimusta siitä, kuinka vallan mekanismit ovat pystyneet toimimaan ja kuinka tietyt vallan muodot ovat tietyssä historiallisessa tilanteessa osoittautuneet

taloudellisesti hyödyllisiksi ja poliittisesti käyttökelpoisiksi (Foucault 1997, 105-106). Tai kuten David Conway huomauttaa:"Foucault kutsuu Habermasin genealogian harmaalle alueelle" (Conway 1999, 86).

Tällä tavoin Foucault suuntaa melkein automaattisesti eri linjoille kuin Habermas, joka käyttää historiaa muovatakseen ylihistoriallisia käsitteitä kuten porvarillista julkisuutta (Habermas 1992).[12] Foucault puolestaan käyttää hallinnan käsitettään enemmänkin tiettyä tapaustutkimusta kehystävänä käsitteenä. Hän ei pyri niinkään kehittelemään hallinnan käsitettä ja sen yleisiä ehtoja, vaan kehottaa suuntaamaan katseen sen saamiin paikallisiin muotoihin.

Kaiken kaikkiaan Foucault'n työtavan perusvireenä on historiallisen erityispiirteiden esiin nostaminen. Leimallista hänen työlleen yleisemminkin on lausahdus, jolla hän kommentoi työtään 1960-luvun lopulla: "Mikään, nähkääs, ei ole minulle vieraampaa kuin suvereenin, ainutkertaisen ja pakottavan muodon etsiminen" (Foucault 1991, 55). Historioitsijoiden klassinen varoitus siitä, että mennyttä ei pidä yksinkertaistaa liikaa, tuntuu soivan Foucault'n teksteissä kauttaaltaan.[13]

Näitä projekteja voikin myös pitää toisiaan täydentävinä sen sijaan, että jompikumpi tulisi kategorisesti hylätä. On epäilemättä tarpeellista sekä kehittää yleispäteviä käsitteitä että tutkia niiden erityisiä ilmenemismuotoja. Rinnakkain asettuvat tiettyä järjestelmää koskevat normatiiviset ihanteet ja toisaalta niiden paikallisten ilmenemismuotojen tutkimus. (Vrt. Ashenden 1999, 158-159.) Kummankaan pohdinnan ja analyysin merkitystä tuskin voi kiistää.

Näitä molempia projekteja voi verrata toisiinsa myös demokratian näkökulmasta. Foucault'n näkökulman ei välttämättä tarvitse sulkea pois demokratian ja poliittisen toiminnan mahdollisuuksia. Kun Habermasin pohdinta painottuu normatiivisten käsitteiden suuntaan pohtien, miten demokratiaa voitaisiin toteuttaa, niin Foucault'n näkökulma ohjaa katsomaan niitä erilaisia muotoja, joita sellaisten käsitteiden kuin vapauden ja demokratian nimissä historiallisesti syntyy. Kuten Mitchell Dean huomauttaa, Foucault kutsuu analysoimaan, millä tavoin kansalaisten kyvyt osallistua ja toimia muotoillaan erilaisilla hallinnan käytännöillä kussakin historiallisessa tilanteessa

(Dean 1999b, 175). Tällöin historiallinen tutkimus demokratian saamista muodoista voi nojautua erityisesti demokratian ihanteiden ja käytäntöjen väliselle tarkastelulle. Demokratian ihanteita ja periaatteita peilataan kussakin historiallisessa tilanteessa esiin nouseviin hallinnan muotoihin ja samalla voidaan arvioida periaatteiden ja käytäntöjen keskinäisiä suhteita. Demokratian rationaalisuus voidaan ymmärtää poliittisen järjestelmän normatiivisena ihanteena ja tutkimuksessa voidaan kuvata, millaisia muotoja se kussakin tilanteessa saa.

Kohti paikallista empiriaa

Foucault'n hallinnan käsite vaikuttaa toimivalta erityisesti konkreettisen poliittisen vallan tutkimuksen näkökulmasta. Foucault'n tapa käyttää hallinnan käsitettä voi johtaa keskusteluun käsitteen erilaisista historiallisista ilmenemismuodoista, mikä on ainakin empiirisen tutkimuksen kannalta varsin hedelmällinen lähtökohta.

Tämän työn yhteydessä Foucault'n soveltaminen merkitsee ennen muuta sitä, että pyritään kuvaamaan tietty historiallinen tilanne, Suomen 1990-luvun talouskriisi, ja siinä esiin nousevat suomalaisen hallinnan ominaispiirteet. Tähän tarkasteluun voidaan liittää analyysi siitä, millä tavoin demokratian ihanteet toteutuvat ja millaisia muotoja ne saavat kussakin historiallisessa tilanteessa. Siis: millaisia muotoja demokratia saa Suomen talouskriisissä syntyvässä poliittisessa hallinnassa? Miten demokratian perustuslailliset ihanteet toimivat ja mitä muotoja ne saavat talouskriisin hallinnassa?

Koska Foucault korostaa hallinnan historiallista aikaa ja paikkaa, on myös syytä tarkastella kriittisesti hallinnan tutkimuksen koulukuntaa, joka on analysoinut hallintaa ennen muuta suurissa länsimaissa kuten Isossa-Britanniassa ja Australiassa. Näiden töiden soveltaminen suoraan Suomeen voi olla ongelmallista ainakin siinä mielessä, että niiden lähtökohta liittyy anglosaksiseen tapaan ymmärtää liberalismin merkitys.

Esimerkiksi Nikolas Rose kallistuu hallinnan analyysissaan pääsääntöisesti Foucault'n esittämän liberalismin muotojen etenemisen

pohdintaan. Rosella keskeinen lähtökohta on poliittisen vapauden käsitteen analyysi ja problematisoiminen. Rose kuvaileekin edistyneen liberalismin käsitteen alla hallinnan puhetapaa, joka ei ole ainoastaan "lyhytaikainen uusliberaalien retoriikkojen kukkimisen aika", vaan laajempi liberaalin hallinnan liittyvä ilmiö. (Rose 1999; 1996, 61.) Tämän edistyneen liberalismin tunnusmerkit ovat kuitenkin varsin samanlaisia kuin uusliberalismiin liitetyt piirteet: asiantuntijuuden ja yksilöllisyyden korostuminen hallinnassa (Rose 1996, 54-56; 2000, 156-164). Samalla Rose toteaa, että hänen tarkoituksensa on nimenomaan väistää oikeistoon ja vasemmistoon perustuvaa poliittista logiikkaa, jonka mukaan kehityksen arviointi olisi liian helppo ratkaisu (Rose 1996, 61).

Rose kuitenkin jättää samalla selittämättä, miksi liberalismi edistyy. Onko niin, että länsimaisten poliittisten järjestelmien sisäänrakennettuna tendenssinä on vain luoda uusia vapaudelle perustuvia itsekurin tekniikoita? Rosen selitystavan puutteellisuutta ainakin suomalaisessa kontekstissa voi perustella sillä, että vaikka vapauden ajatukset ovat liberaalin poliittisen järjestelmän keskeisenä pohjavireenä länsimaisissa demokratioissa, ne eivät välttämättä ole yhtä keskeisiä tai samalla tavalla esillä kaikissa hallinnan järjestelmissä. Sekä Rosen että Hindessin liberalismin käsite on kyllä laajempi kuin liberalismi kapeassa yksilöiden vapauttamista koskevassa mielessä. Toisaalta kuitenkin he ymmärtävät liberalismin pääsääntöisesti yksilökeskeisenä (Rose 2000, 153, Hindess 2000, 134-135) ja jättävät sivuun esimerkiksi nationalismin ja sosialismin ajatukset kansojen ja luokkien vapauttamisesta, mitkä taas ovat olleet monien maiden poliittisessa hallinnassa korostetummin esillä kuin yksilön oikeudet.

Kansallisaate ja liberalismin yksilöllisyys on usein tapana nähdä toisilleen vastakkaisina modernin politiikan aatteina. Nämä aatteet voidaan kuitenkin nähdä myös samanlaisina, sillä molempia elähdyttävät samansuuntaiset tavoitteet: kasvu aikuisuuteen, täysivaltaiseksi yksilöksi tai kansaksi kansakuntien joukkoon, ja kasvu vapauteen, yksilön tai kansan vapauttaminen menneen maailman kahleista. Liberaali poliittinen teoria näkee, että poliittinen tila rakentuu yksilöllisistä toimijoista, erityisesti kansalaisista, joilla on omat intressinsä ja jotka tekevät valintoja ja sopimuksia. Hegeliläinen ja marxilainen poliittinen teoria puolestaan lähtevät liikkeelle yhteisöstä, kansasta tai myös luokasta, joka on toiminnan subjekti ja jolla on oma yleistahtonsa ja tahtonsa vapauteen. (Pulkkinen 1998, 9-11.)

Suomen tapauksessa hegeliläinen perintö on ollut voimakkaasti läsnä suomalaisessa hallinnassa ja siksi voi olla, että anglosaksinen hallinnan ymmärtäminen ei kaikin osin toimi suomalaisessa kontekstissa. Erityisesti valtion rooli ja asema voi olla erilainen. Angloamerikkalaisessa traditiossa valtio ymmärretään helposti kapeampana tai kielteisempänä käsitteenä kuin saksalaisessa ja pohjoismaisessa kulttuurissa, jossa valtiolla on ollut vahvempi ja ehkä myös myönteisempi rooli.

Nämä eri maiden väliset erot tulevat esiin myös talouspolitiikassa ja erityisesti hyvinvointimalleissa, joissa liberalismi ei korostu samalla tavoin. Sosiaalipolitiikan suhteen valtiot jaetaan usein erilaisiin ryhmiin esimerkiksi luonnehtimalla niitä liberalistisiksi, korporatistisiksi tai sosiaalidemokraattisiksi. Näistä liberalistisina on usein pidetty ennen muuta Yhdysvaltoja, Kanadaa ja Australiaa, joissa markkinariippuvuus on suurta. Mutta myös Iso-Britannia näyttää voimakkaasti kääntyneen markkinariippuvaiseen suuntaan 1970-luvulta lähtien. (Esping-Anderssen 1990, Lehtonen 1996, 175-178.) Edellä mainitut maat ovat juuri niitä, joita anglosaksinen hallinnan tutkimus on käsitellyt puhuessaan liberaalin hallinnan muodoista. Suomi puolestaan ymmärretään usein korporatistisen ja sosiaalidemokraattisen mallin yhdistelmäksi (Lehtonen 1996, 175-178). Näillä erilaisilla malleilla onkin varsin merkittäviä eroja esimerkiksi suhteessa valtion tuloja jakavaan merkitykseen ja sosiaaliturvan järjestämiseen.

Hallinnan analyysi kaipaakin hallinnan muotojen tutkimista erilaisten maiden historiallisessa kontekstissa eikä liian kaavamaista "länsimaisen liberalismin" ajatuksen soveltamista. Vaikka angloamerikkalainen hallinnan koulukunta on tuottanut useita kiinnostavia analyyseja esimerkiksi uusliberaalin hallinnan muodoista, niin niitä ei siten ole järkevää soveltaa esimerkiksi suomalaiseen tilanteeseen sinällään ja kaavamaisesti, vaan huomiota on kiinnitettävä nimenomaan suomalaiseen historialliseen kontekstiin ja sen erityispiirteisiin.

Hallinnan tapa talouskriisissä

Olen edellä esitellyt tämän työn peruskysymyksen muotoiluun liittyviä teoreettisia lähtökohtia pohtimalla ennen muuta Michel Foucault´n hallinnan käsitettä ja sen perusteella tehtyä tutkimusta sekä niihin kohdistunutta kritiikkiä.

Hallinnan käsite tarjoaa kiinnostavan tavan ymmärtää talouskriisin poliittista hallintaa. Se tarjoaa samalla keinon, jolla tutkia poliittisen vallankäytön tapoja käytännössä, koska hallinnan käsite perustuu ihmisten ajattelutapojen ja mentaliteettien, ei niinkään juridisten normien ja perustuslakien ihanteiden tarkastelulle.

Toisaalta hallinnan käsitettä on kritisoitu varsin aiheellisesti. Yritän ottaa vakavasti ne kriitikot, jotka huomauttavat, että subjektiin kietoutuvan vallan käsite on liian kokonaisvaltainen eikä mahdollista vallan kritiikkiä. Tämä ongelma syntyy nimenomaan silloin, jos hallinta nähdään yksilöön lonkeroituvana itsekurina. Suhtaudun samalla kriittisesti sellaiseen hallinnan käsitteelle perustuvaan analyysitapaan, jossa taloudellinen tilinpito tai taloudellinen tieto sinänsä nähdään vallankäyttönä ja hallintana. Erilaisilla taloudellisilla rationaliteeteilla on erilaisia yhteiskunnallisia seurauksia.

Onkin mahdollista soveltaa Foucault'n myöhäiskaudellaan esittämiä (Foucault 2000a) ajatuksia siitä, että hallinta on suhteessa yhteiskunnan instituutioihin ja rakenteisiin. On pohdittava hallinnan rationaliteettien yhteyksiä vallitseviin taloudellisiin, poliittisiin ja institutionaalisiin rakenteisiin (Foucault 2000a, 334-335).

Lähtökohtana on myös kuvata talouskriisissä syntyvää poliittista hallintaa historiallisessa kontekstissaan. Kuten Christopher Dean toteaa, hallinnan tutkimuksessa ei ole keskeistä luoda suurta teoriaa valtasuhteista, vaan tutkia niitä erilaisia ja erityisiä konteksteja, joissa hallintaa harjoitetaan ja joissa toimijoiden on kysyttävä itseltään, kuinka hallita (Dean 1999a, 27). Tällöin ei lähdetä liikkeelle ensisijaisesti rationalisaation kritiikistä, vaan voidaan kysyä, miten hallinnan rationaliteetit ovat kytkeytyneet yhteiskunnan rakenteisiin ja ovatko ne oikeuttamassa esimerkiksi markkinoiden, pääomien tai korporatiivisen poliittisen järjestelmän valta-asemia.

Poliittisen hallinnan tapa

Kiinnostukseni kohteena on nimenomaisesti poliittinen hallinta Suomen talouskriisissä. Lähtökohtani nojautuu tältä osin modernin demokratian hengen mukaiseen ajatukseen siitä, että asiat ovat periaatteessa ratkaistavissa puhumalla, keskinäisen kommunikaation avulla (vrt. Anttonen 1998, 298, Habermas 1990). Puhe, kuten Andreas Schedler (1997, 11) huomauttaa, niveltyy luontevasti ihanteeseen keskustelevasta yhteisöstä, joka nojaa demokratialle, rationaaliselle keskustelulle ja asioiden ratkaisemiselle ilman väkivaltaa. Puhe on väkivallan klassinen vastakohta, sana seisoo perinteisesti miekkaa vastaan, argumentin logiikka vallan ja sodan logiikkaa vastaan.

Demokratian perusajatuksena onkin vapaiden yksilöiden vapaa ja tasavertainen osallistuminen päätöksentekoon. Päätösten auktoriteettina on kantilaisittain järkeään käyttävä yksilö.

Politiikka eli yhteisten asioiden hoito demokratiassa muistuttaa tällöin vähän vanhan kansan sananlaskua: se voi olla olemassa kaikkialla, mutta toisaalta se ei ole välttämättä olemassa missään. Mistä tahansa asiasta voidaan periaatteessa tehdä poliittinen tai olla tekemättä. Kuten Kari Palonen (1988, 19) asian ilmaisee: "Millä tahansa asialla voi olla poliittinen aspektinsa, millään ilmiöllä ei ole välttämättä poliittista aspektia, mikään ilmiö ei ole suojattu poliittiselta aspektilta." Politiikka tehdään ennen muuta luomalla poliittisia kysymyksiä ja ohjelmia. Käsityksiä ja tulkintoja siitä, mitä asiat ovat, miten asiat ovat ja mitä niille tulisi tehdä: aiheita, ohjelmia, analyyseja, kommentteja, käsitteitä ja tapahtumia (Bourdieu 1991, 172).

Samalla politiikka on kamppailua yhteisten asioiden määrittelystä ja niiden hoitotavasta. Modernin politiikan keskeinen ulottuvuus on taistelu symbolisesta vallasta: millaisilla ja kenen symboleilla todellisuus kussakin tilanteessa määritellään (Pekonen 1987, 9). Se, että politiikkaa kutsutaan yhteisten asioiden hoitamiseksi, ei tarkoita, että politiikassa olisi vain asioita, jotka kaikki kokevat yhteisiksi. Päinvastoin, voi pikemminkin sanoa, että politiikkaa luonnehtii erimielisyys ja erilaisten intressien kamppailu. Asia politisoituu käytännössä nimenomaan silloin, kun siitä esitetään ristiriitaisia vaatimuksia, jotka kyseenalaistavat vakiintuneet toimintatavat ja jakavat toimijat koaliti-

oihin, ystäviin ja vihollisiin (Laine, Jokinen 2001, 56.)

Edelleen on kuitenkin selvää, ettei moderni politiikka ole puhdasta kamppailua, jossa asiat ratkeavat puhumalla. Kuten Habermas muotoilee modernin politiikan ongelman, modernia "poliittista" vaivaa ristiriita sen kommunikatiivisten ihanteiden ja yhteiskunnallisen ohjauksen käytäntöjen välillä. Poliittisesta järjestelmästä, joka toteuttaa poliittisen puheen ja neuvottelun ihanteita, on itsestään tullut samalla erilaisten poliittiseen ohjaukseen liittyvien ongelmien lähde. Samalla kun politiikka on kaikkien yhteistä neuvottelua, politiikasta on tullut ihmisiä kontrolloiva ja ohjaava voima, jossa tuntuvat erityisesti byrokratian ja kaupallistumisen tuomat paineet. (Habermas 1990, 362-363, ks. myös Nieminen 1997, 205.)

Olen pyrkinyt edellä osoittamaan, että Foucault'n hallinnan käsitettä voidaan soveltaa tämän modernin politiikan dilemman tarkasteluun. Foucault'n hallinnan käsite tarjoaa tavan tarkastella niitä historiallisia muotoja, joita modernin politiikan ihanteiden ja käytäntöjen ristiriita ja rinnakkaiselo saa. Näin ymmärrettynä valtaa ei käsitetä ulko- tai yläpuolelta tuleviksi käskyiksi, määräyksiksi tai laeiksi, vaan vallankäyttö on enemmänkin prosessi, jossa ihmiset muokkaavat omia käsityksiään ja tuottavat uusia vastauksia heille esitettyihin kysymyksiin. Poliittiset kamppailut voivat näkyä myös yksittäisten yksilöiden puheessa, kun he kohtaavat ja ottavat käyttöön uusia käsitteitä ja määrittelevät niiden asemaa suhteessa vanhoihin sanastoihinsa.

Tämä prosessi on aktiivinen siinä mielessä, että ihmisiä ei ymmärretä passiivisina kieleen kietoutuvina subjekteina, jotka muokkautuvat heille syötettyjen käsitteiden mukaiseksi. Sen sijaan voi nähdä, että ihmiset tuottavat myös itse aktiivisesti hallintaa, kun he selittävät omaa asemaansa ja maailmaa ympärillään. Lähtökohtani on, että yhteiskunnissa rakentuu tietyssä historiallisessa tilanteessa kyseiselle tilanteelle ominainen hallinnan regiimi, tapa, jolla yhteiskuntaa tietyssä ajassa ja paikassa hallitaan. Kuten edellä kävi ilmi, tällaiselle hallinnan tavalle ovat ominaisia tietynlaiset käsitteelliset sanastot, tiedon tuotannon strategiat ja tekniikat sekä tietty hallinnan eetos (Dean 1999a).

Tutkimuskohteena eliitin ydin

Tutkimukseni konkreettisena kohteena ovat erityisesti institutionaalisesti määritellyt vallankäyttäjät, suomalaiset poliittiset päättäjät tai suomalainen poliittinen eliitti. Tarkoituksena on tutkia poliittisten päättäjien mentaliteettia; ulottuvuutta johon *governmentalité* -sanan loppuosa viittaa. Tavoitteena on kuvata heidän tapaansa vastata siihen, kuinka hallita talouskriisissä. En silti aio vain kuvata heidän hallinnan mentaliteettiaan, vaan pyrin sijoittamaan sen yhteiskunnalliseen kontekstiinsa. Teen tämän sijoittamalla empiirisen tutkimuksen kohteena olevan eliitin rakenteellisesti "paikalleen" vallankäytön huipulle yhteiskunnan institutionaalisessa rakenteessa ja tarkastelemalla poliittisten instituutioiden muutosta ja historiallista kontekstia.

En tarkastele talouskriisin hallintaa vain poliittisen eliitin mentaliteettina ja eetoksena, vaan pyrin tarkastelemaan eliitin mentaliteettia ja eetosta suhteessa yhteiskunnan instituutioihin ja rakenteisiin.

Poliittisilla päättäjillä ja poliittisilla eliitillä tarkoitan tässä joukkoa, jolla on hallussaan yhteiskunnassa poliittisen vallan käyttöön oikeuttavat asemat (vrt. Nieminen 2000, 50). Eliitillä tarkoitetaan yleensä vähemmistöä, joka käyttää valtaa väestön enemmistöön nähden. Tämän yksinkertaisen määritelmän jälkeen alkavatkin ongelmat: kuinka määritellä eliitti, ketkä siihen kuuluvat ja millä perusteella (Ruostetsaari 1992, 12-39).

Eliiteillä voidaan yhteiskunnassa tarkoittaa varsin laajaa ja heterogeenista joukkoa, yleisesti erilaisia funktionaalisia ammattiryhmiä, joilla syystä tai toisesta on yhteiskunnassa korkea asema (Bottomore 1966, 89). Tämän tutkimuksen määritelmä ei kuitenkaan ole näin laaja, vaan sen sijaan eliitti ymmärretään joukkona, joka osallistuu poliittisen vallan käyttöön tietyssä tilanteessa.

Tom Bottomore erottaa yhteiskunnassa luokan, johon kuuluvat kaikki ne ryhmät, jotka harjoittavat poliittista vallankäyttöä tai joilla on poliittista vaikutusvaltaa ja jotka suoraan ovat taistelemassa poliittisesta johtajuudesta. Tämän luokan sisäpiirinä on vielä pienempi joukko: poliittinen eliitti, joka koostuu tiettynä aikana poliittista valtaa käyttävistä henkilöistä. (Emt. 90.) Tarkoitukseni on tässä keskittyä nimenomaisesti tähän viimeksi mainittuun ydinjoukkoon, joka

käytti poliittista valtaa nimenomaan Suomen 1990-luvun talouskriisissä. Kutsun heitä vastaisuudessa päättäjiksi, päätöksentekijöiksi tai poliittiseksi eliitiksi.[14]

Tarkoituksena on tutkia, miten talouskriisin päättäjät toimivat hallinnan tuottajina talouskriisissä, miten he selittävät talouskriisiä itselleen ja millaista hallintaa talouskriisi synnyttää. Samalla on kiinnostavaa katsoa päättäjien tuottamaa hallintaa laajemmassa yhteiskunnallisessa kontekstissa. Miten talouskriisissä syntyvä hallinta toimii yhteiskunnallisen eliitin harjoittamana hallinnan muotona suomalaisessa demokraattisessa järjestelmässä?

Näiden täsmennysten pohjalta tiivistän tutkimuskysymykseni niin, että tarkoitukseni on kuvata Suomen talouskriisissä esiin nousevaa poliittisen hallinnan tapaa. Tutkimuskysymykseni kuuluu: *Millainen poliittisen hallinnan tapa Suomen talouskriisissä rakentuu?* Tarkastelen tämän tavan rakentumista analysoimalla tärkeimpien poliittisten päätöksentekijöiden, poliittisen eliitin, puhetta. Keskeisiä kysymyksiä ovat silloin:

a) Millaisille käsitteellisille sanastoille hallinnan tapa rakentuu?
b) Millaisilla strategioilla ja tekniikoilla hallinta oikeutetaan ja toteutetaan?
c) Millainen eetos talouskriisin hallinnassa syntyy?
d) Miten paikallinen historiallinen konteksti liittyy hallintaan?
e) Millainen on demokratian ihanteiden ja hallinnan käytäntöjen suhde?

Tarkastelen talouskriisin hallintaa Foucault'n mielessä taloudenhoitona, tutkien sitä, kuinka nimenomaisesti taloudellisen tiedon järjestelmät ja rationaliteetit ovat läsnä poliittisessa hallinnassa. En rajoitu ainoastaan hallinnan puheen kuvaamiseen, vaan pyrin kontektualisoimaan sen talouskriisiin liittyviin yhteiskunnan rakenteellisiin poliittisiin, taloudellisiin ja sosiaalisiin muutoksiin. Suomalaisen poliittisen järjestelmän perustuslailliset ihanteet muodostavat taustan, jota vasten peilaan talouskriisissä esiin nousevaa hallinnan puhetta. Pyrin tarkastelemaan, kuinka hallinnan puhe suhtautuu perustuslaillisen demokratian periaatteisiin.

3 TUTKIMUKSEN TEKEMINEN

Kuten edellä toin ilmi, tavoitteenani on tutkia, millainen poliittisen hallinnan tapa talouskriisissä rakentuu. Kerron seuraavassa, millä tavalla ja mihin aineistoihin nojaten olen tutkimukseni tehnyt. Selvitän tapaa, jolla etsin empiirisesti vastausta tutkimuskysymykseeni. Käyn läpi analyysitapani, aineistoni ja esittelen tutkimuksen kulkua. Pyrin samalla kertomaan työn aikana esiin nousseista menetelmään ja tutkimukseen liittyneistä ongelmista ja pohdinnoista, ja siitä, miten olen yrittänyt ratkaista ne työtä tehdessä.

Hallinnan näkökulma

Keskeisenä teoreettisena näkökulmana on hallinnan tutkimuksen tutkimustapa, joka on pyrkinyt keskittymään konkreettisiin tapaustutkimuksiin. Suurin osa tutkimuksesta ei ole teorialähtöistä, vaan sen kysymyksenasettelut ovat ongelmakeskeisiä ja nykyhetkeen suuntautuneita (Dean 1999a, 3). Rose toteaa, että hallinta on näkökulma, josta tekstejä voidaan katsoa. Tarkoitus ei ole kysyä suoraan, mitä tapahtui ja miksi. Hallinnan näkökulmasta pyritään näkemään ajatustapojen, tahtojen, aikomusten, ohjelmien ja epäonnistumisten, tekojen ja vastavetojen kirjo. Erityisesti tartutaan eri aikoina nouseviin ongelmiin – koleraepidemioihin, sotiin, mellakoihin, teknologiseen muutokseen tai uusien taloudellisten voimien nousuun (Rose 1999, 20-21).

Tätä hallinnan näkökulman soveltamista empiiriseen aineistoon ja sen analyysiin voi kutsua tulkitsemiseksi. Työssä korostuukin menetelmänä erityisesti tulkinta, joka nousee teorioiden tuomasta näkökulmasta empiirisiin aineistoihin. Pekka Sulkunen (1997, 17) toteaa, että semioottisen sosiologian[15] metodina on tulkinta, joka nousee teorian pohjalta. Sulkunen huomauttaa että kiinnostavan tulkinnan ja tulkinnan kohteen välillä vallitsee epäsymmetria. Tutun aineiston päälle ikään kuin heitetään verkko tai näkökulma, joka näyttää sen uudesta näkökulmasta. Tulkinnan ajatuksena ei ole toistaa aineistoa, vaan sen

tehtävänä on näyttää aineisto jossakin näkökulmassa. Kuten Sulkunen toteaa: "Tulkinta nostaa sosiaalisesta todellisuudesta esiin jotakin sellaista, jonka olemassaolo muuten jää huomaamatta" (Sulkunen 1997, 21). Tästä näkökulmasta katsottuna tutkija ei pyri löytämään ainoaa oikeaa ja kattavaa teoriaa siitä, mikä on koko totuus. Sen sijaan hän pyrkii esittämään oman teoriansa valossa tulkinnan totuudesta. Sulkunen (1997, 19) tiivistää tulkinnan merkityksen:

"Tulkitseminen on asioiden näkemistä uudella tavalla, ulkopuolisen näkökulmasta, ja siksi interventiota, asioihin puuttumista. Se on todellisuuden ymmärrettäväksi tekemistä, ja sillä on moraalisia vaikutuksia".

Zygmunt Bauman puolestaan lähtee liikkeelle pöydälleen kerääntyvistä maksamattomista laskuista ja päätyy analysoimaan luottamusta ja rakkautta modernissa yhteiskunnassa niiden kautta. Bauman (1997, 27) tiivistää oman sosiologista ajattelua käsittelevän kirjansa tarkoituksen:

"Sen tarkoitus on auttaa tavallista ihmistä luotaamaan kokemuksiaan ja näyttämään, kuinka ilmeisen tutut elämän osa-alueet voidaan tulkita uudella tavalla ja nähdä erilaisessa valossa".

Baumanin näkemys tiivistää sen, mitä ymmärrän tulkinnalla silloin kun yhteiskuntatiede pyrkii tulkitsemaan omaa yhteiskuntaansa. Tulkinta pyrkii näkemään uudessa valossa elämänalueet, joita kohtaamme rutiininomaisesti ja jatkuvasti arjen virrassa, ilman, että meillä on juurikaan aikaa pysähtyä miettimään niitä lähemmin.

Ymmärränkin hallinnan näkökulman teoreettisena näkökulmana, josta käsin ryhdyn tarkastelemaan valitsemaani empiiristä aineistoa ja tuotan siitä tulkinnan.

Tulkinnan luotettavuudesta

Tieteellisessä työssä on aina tärkeä pohtia työn luotettavuutta. Mikä on työn suhde todellisuuteen ja miten pyritään takaamaan se, että työ kuvaa todellisuutta? Kuinka taata se, että työn tulokset ja tulkinnat vastaavat todellisuutta, ja kuinka hyvin aineisto kuvaa sitä, mitä sen sanotaan kuvaavan?

Realistisessa luotettavuusnäkemyksessä on perinteisesti korostettu sisäistä ja ulkoista validiteettia, sitä kuinka osoittaa tulosten "oikeus", toisin sanoen se, että se, mitä tutkija väittää, pitää paikkansa, sekä toisaalta reliabiliteettia, mittareiden käytön luotettavuutta (Eskola, Suoranta 1999, 213-215).

Tieteellisen työn validiteetti liittyy siihen, kuinka hyvin tutkimuksen aineisto vastaa kuvattavaa ilmiötä, reliabiliteetti puolestaan kuvaa sitä, kuinka hyvin tutkimustulokset vastaavat sitä, mitä aineisto kertoo. Nämä käsitteet menevät laadullisessa tutkimuksessa päällekkäin: reliabiliteetti eli sisäinen validiteetti vaikuttaa koko työn validiteettiin. Tässä yhteydessä puhunkin yleisesti työn *luotettavuudesta* viitaten validiteetin käsitteeseen, johon sisältyy myös reliabiliteetti.

Teorian pohjalta nouseva tulkinta auttaa näkemään empiirisen aineiston uudesta näkökulmasta. Mutta miten sitten väittää, että tulkinta kuvaa *luotettavasti* todellisuutta tai sitä, mitä se väittää kuvaavansa? Mikä tekee tulkinnasta tiedettä?

Tulkinnan nähdään usein kuuluvan hermeneuttiseen perheeseen ja siten se asetetaan vastakkain "puhtaita" tosiasioita etsivän empiirisen sosiologian tai muiden tieteiden kanssa. Tietyllä tavalla tämä on hiukan pinnallinen tapa ymmärtää tulkinnan merkitystä tieteellisessä tutkimuksessa. Kuten Erik Allardt on huomauttanut, yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa on läsnä tulkinnallisuus myös silloin, kun käytetään esimerkiksi taloustieteen formaalisia malleja (cit. in Sulkunen 1997, 19). Kvantitatiivisessa ja kvalitatiivisessa tutkimuksessa on kyse periaatteessa samanlaisesta prosessista: luokittelusta, päättelystä ja tulkinnasta (Mäkelä 1992, 45).

Voisi jopa väittää, että mitä formaalimpi ja sosiaalista todellisuutta redusoivampi teoria tai malli on, sitä vahvempi on todennäköisesti tulkinnan osuus. Todellisuus pakotetaan tiukkaan malliin ja siitä pystytään näkemään vain esimerkiksi muutamalla muuttujalla mitattu kvantitatiivinen tunnusluku, mikä pudottaa pois laajan kirjon sosiaalisesta todellisuudesta, ja näin lukukin on aina tulkintaa todellisuudesta.

Tulkinnan käsitettä pitää kuitenkin peilata myös toiseen suuntaan, jossa ajatellaan, että tutkijan tehtävä ei ole esittää minkäänlaista teoriaa, vaan kerätä havaintoja, jotka nousevat suoraan aineistosta. Näin

ajateltuna tutkija on *tabula rasa*, jonka tajuntaan todellisuus piirtää ja toistaa kuvan itsestään. Tämä tulkinta tosin esiintyy harvoin näin äärimmäisessä muodossa, ellei sitten aineistolähtöisyyttä korostavassa *grounded*-teoriassa (Raunio 1999, 303-312, Moring 1998). Tässä suhteessa väitteenäni on, että tulkitsijan suodatin on aina läsnä, valikointia tapahtuu aina ja analyysi painottuu valitessaan tietyt osat todellisuudesta. Täysin "puhtaasti" aineistolähtöistä tarkastelua lienee mahdoton konstruoida. Virhelähteitä on useita, niistä tärkeimpänä tutkijan oma näkökulma ja lukutapa.

Kun puhutaan tulkinnan oikeellisuudesta tai reaalisuudesta, on tärkeää huomata, ettei voida nojata siihen, että tehty tulkinta olisi yksin ainoa ja jotenkin ehdottomasti muita parempi tai "oikeampi". Oleellista on, kuten Foucault huomauttaa, että tarkoituksena ei ole jäljittää sanojen "alkuperää": sitä että sanoilla olisi jokin alkuperäinen tai oikea merkitys. Enemmänkin hän tuo esiin, että on hyväksyttävä tulkintojen loputtomuus ja kerrostuneisuus. On mahdoton tavoittaa alkuperäistä ja oikeaa, sen sijaan tulkinnan tekijä "ei voi kuin valloittaa väkivaltaisesti jonkin jo olevan tulkinnan" (Foucault 1998b, 54).

Laadullisessa tutkimuksessa sekä validiteetin että reliabiliteetin osoittamisessa korostuukin tutkimusprosessin läpinäkyvyys. Paras tapa perustella omien ratkaisujensa, menetelmiensä ja tulkintojensa osuvuus, on näyttää mahdollisimman selkeästi, kuinka tutkimus on tehty. Tutkimus on tehtävä niin, että lukija voi asettua tutkimuksen tekijän paikalle ja voi mahdollisimman tarkasti seurata sitä, kuinka tutkija käsittelee aineistoa ja millä perusteilla tulkinnat muodostuvat. Lukijan on voitava ihannetapauksessa toistaa tutkimus samalla tavalla kuin se on tehty. Jos tämä ei olisikaan mahdollista, on ainakin kerrottava, mitä tutkija on tehnyt, kuinka hän on aineistoansa käsitellyt ja mistä lähtökohdista hän on tulkintansa tehnyt.

Läpinäkyvyys on toimivampi luotettavuuden kriteeri kuin tutkijan näkymättömyys. Sen sijaan, että voimat uhrattaisiin tutkijan mielen tyhjyyden tai "puhtauden" todistelemiseen, on pyrittävä selkeästi kertomaan, miten havainnot ja luokittelut on tehty. Tutkimus on aina väistämättä valintoja, joiden luonne on teoreettinen, toisin sanoen aineistoa jäsentävä, ja siksi on parempi, että tutkija pyrkii mieluummin tiedostamaan ja kirjoittamaan omien valintojensa perusteet kuin peittämään tai kieltämään niiden olemassaolon. Tutkimuksen luotettavuus laadullisessa tutkimuksessa viittaakin ennen kaikkea tutkimusprosessin läpinäkyvyyteen. Laadullisten aineistojen analyysissa validiteetti ja reliabiliteetti eivät ole teknisiä kysymyksiä, jotka voidaan ratkaista jollakin yksioikoisella tavalla tai "valitsemalla" jokin menetelmä.

Pyrin noudattamaan läpinäkyvyyden periaatetta ja kertomaan mahdollisimman selkeästi, miten työ on tehty ja kirjoitettu. Läpinäkyvyys tässä tutkimuksessa merkitsee ennen kaikkea sitä, että olen pyrkinyt muotoilemaan tulkintani näkökulman ja siitä nousevan tutkimuskysymykseni mahdollisimman konkreettisesti, ja muokkaamaan niistä aineistolle tehtävät kysymykset mahdollisimman kirkkaiksi.

Erityisen hyvänä tutkimusta ohjaavana kriteerinä pidän myös ajatusta, jonka mukaan lukijalle täytyy tarjota mahdollisuus joko hyväksyttää tai riitauttaa tehty tulkinta (Eskola, Suoranta 1999, 218). Tämä on mielestäni hyvä kriteeri tutkimusraportin kirjoittamiseen. Valmiin tekstin voikin nähdä myös yhtenä tulkintana, jonka kanssa lukijan on tarkoituskin keskustella: verrata omia ajatuksia ja tulkintoja. Tämä koskee myös tutkimuskohteita, haastateltavia. Heille tarjoutuu tilaisuus verrata omia käsityksiään nyt esitettävään tulkintaan. Yhteiskuntatieteellinen työ ei voi olla ylhäältä kerrottua totuutta, tähän ajatukseen sisältyy jo jonkinlainen totalitarismin siemen. Ennemminkin yhteiskuntatiede voi olla väitteitä ja mahdollisimman hyvin perusteltuja arvauksia todellisuuden luonteesta.

Analyysin lähtökohdat

Empiirinen aineistojen analyysi koskee talouskriisin päättäjien haastatteluja, päättäjien puhetta ja puhetapoja. Keskeinen ajatus on se, että poliittisen hallinnan tapoja voidaan analysoida tutkimalla puhetapoja, käsitteitä ja tiedon tuottamisen tapoja. Tämä painotus on selkeästi esillä nimenomaan Foucault'n hallinnan käsitteessä.

Tutkimuksen keskeinen tehtävä on antaa tulkinta siitä, miten puheen pintarakenteet liittyvät kontekstiinsa. Nikolas Rosen mielestä

keskeistä on, ettei tutkimus pyri löytämään yhtä homogeenista puhetapaa, vaan pikemminkin pyrkii näyttämään kuinka hallinnan tila aina muotoutuu ja lävistetään muilla puhetavoilla, erityisesti tieteen puhetavoilla sekä moraalisilla ja eettisillä retoriikoilla, joilla kaikilla on oma historiansa, rakenteensa ja ongelmakenttänsä. Niinpä keskeinen tutkimuksen kohde ja mekanismi ei olekaan yleensä syysuhde ja kausaalisuuden esittäminen, vaan enemmänkin puhetapojen muunnokset ja niiden kuvaaminen. (Rose 1999, 22.)

Tulkinnan keskeinen tehtävä ei ole näin löytää selkeää pistettä, jossa uusi ajattelutapa syntyy tai pyrkiä naulaamaan kiinni taloudellisten olosuhteiden merkitystä tai teoreettisten ajatustapojen tarkkaa roolia tietyn ajattelun syntymisessä. Sen sijaan tulkinnassa voi yrittää kuvailla tietyn diskursiivisen käytännön ja vallankumouksellisen tiedon rakenteen muodostumista, joka näkyy käyttäytymisessä ja toimintatavoissa ja samalla synnyttää teorian yhteiskunnasta (Foucault 1989, 194).

Empiirisellä analyysilla on työssä tärkeä osuus. Rose rinnastaa empiirisen tutkimuksen analogisesti diagnoosiin. Empiirinen työ pyrkii eristämään, ryhmittelemään ja järjestämään erilaisia oireita ja löytämään niistä kokonaiskuvan, jonka perusteella tehdä diagnoosi siitä, mitä on tapahtumassa. Tarkoitus ei ole löytää yhtä keskeistä muuttujaa tai syytä, vaan kuvata kokonaisuutta, johon voivat vaikuttaa hyvin monenlaiset tiettyyn tilanteeseen liittyvät tekijät. Rosen mielestä aineistossa voidaan tarkastella sen pintarakenteita tuomalla esiin siinä ilmeneviä puheen muodostumia niiden omilla ehdoilla ja kuvaamalla niitä sellaisina, kuin ne tekstissä ovat puhujansa näkökulmasta. Rose kutsuu tätä pinnan empiriaksi tai empiiriseksi hetkeksi, jolloin ajatus pyrkii löytämään itsensä. Tutkija pyrkii empiirista analyysia tehdessään myös löytämään omat ajatuksensa, jotka alkavat muotoutua aineiston kanssa työskennellessä. (Rose 1999, 55-57.)

Diskurssit kielen käyttönä

Michel Foucault'n työssä on jo 1960-luvulta lähtien esillä voimakas kiinnostus tiedon muotoihin modernissa yhteiskunnassa. Tämä näkökohta on läsnä erityisesti hänen diskurssin käsitteessään, joka nousee

esiin 1960-luvulla ja erityisesti hänen kirjassaan *Les mots et les choses,* kun hän tutkii historiallisesti eri tieteenaloihin liittyviä puhetapoja syntyä ja pyrkii esittelemään niiden kautta historiantutkimukseen uuden näkökulman, jota hän kutsuu "arkeologiseksi" (Foucault 1966, 13).

Foucault näkee diskurssit ennen kaikkea historiallisina muodostelmina. Hän korostaa diskurssien paikallisuutta, sitoutuneisuutta tiettyyn historialliseen tilanteeseen. Diskurssi tapahtuu aina korostetusti tietyssä historiallisessa ajassa ja paikassa. Foucault kertoo halunneensa tutkia ennen muuta tiedon, instituutioiden ja käytäntöjen mahdollistumisen ehtoja: millaisia implisiittisiä tiedon muotoja tietyssä yhteiskunnassa vallitsee tietyllä hetkellä ja kuinka ne säätelevät esiin nousseita teorioita, mielipiteitä ja käytäntöjä. (Foucault 1966, 261.)

L'Archéologie du savoir -kirjassaan Foucault (1989) pyrkii puolestaan muotoilemaan tiedon arkeologiansa periaatteet yleisemmällä teoreettisella tasolla. Tällöin painopiste on tietomuotojen tutkimuksessa. Hän ymmärtää tiedon diskursiivisten käytäntöjen muokkaamana tietona, ei epistemologisena tieteellisenä tietona, vaan enemmänkin paikallisena ja historiallisena muodostumana. Hän korostaa, että on tärkeää erotella tieteelliset alueet ja arkeologiset alueet (emt. 183).

Tietyssä historiallisessa tilanteessa muotoutuvat puhetavat ovat näin Foucault'lle kuin maan pinta arkeologille. Hän pysähtyy jollekin kohdalle ja alkaa kaivaa pinnan alta löytyvää historiaa. Hän kuvaa esimerkiksi psykiatrian oppialan syntyä 1800-luvulla. Oppialan puhetapa valuu monille muille yhteiskunnan aloille, tämä diskursiivinen käytäntö oli käytössä paitsi lääketieteessä, myös hallinnollisissa määräyksissä, kirjallisuudessa, filosofiassa, tai teorioissa köyhien avustamisesta (emt. 179).

Foucault'n käyttämä diskurssin käsite viittaa nimenomaan niihin tapoihin, joilla kieltä käytetään arkipäivässä (Danaher, Shirato, Webb 2000, 31). Ranskan sana *discours* tarkoittaa puhetta, esitystä, keskustelua tai juttelua ja on peräisin alun perin latinan *discursus* -sanasta, joka tarkoittaa juoksentelua ympäriinsä (Lehtonen 2000, 43). Myös Foucault tutkii "ympäriinsä juoksentelevaa" puhetta, puhetta käytännössä: diskurssien paikallisia muunnoksia, ristiriitaisuuksia, katkoksia ja erilaisia muotoja. Diskursiivinen muodostuma on "moninaisten

erimielisyyksien tila; joukko erilaisia vastakohtaisuuksia, joiden tasoja ja rooleja on kuvailtava" (Foucault 1989, 155).

Suomen kielessä diskurssi voitaisiinkin ehkä parhaiten kääntää *puhetapana*, joka viittaa käytännölliseen puheeseen ja siinä muotoutuviin tapoihin nähdä maailma, tai *puheavaruutena,* tilallisena avaruutena, jossa erilaiset subjektit positioituvat ja asemoituvat suhteessa toisiinsa ja lausumat elävät suhteessa toisiinsa (Alasuutari 1996, 18-21).

Foucault korostaa puheen merkitystä myös hallinnassa ja vallassa. Kun hallinta kietoutuu osaksi yksilöä, siitä tulee enemmänkin olemisen tapa, subjektin tapa ymmärtää itsensä ja maailmansa. Valta ei ainoastaan rajoita ja kontrolloi, vaan se myös tuottaa ajattelua, tekoja ja sanoja. Tämä tapahtuu ennen muuta puheen kautta, kun kieli kietoutuu yksilön identiteettiin ja hänen eetoksensa muokkautuu. (Foucault 1981a, 158-161; 2000a, Rabinow 2000, xix-xxi.)

Tätä näkökulmaa ei kuitenkaan pidä ymmärtää siten, että puhe ja kielenkäyttö ovat vallankäyttöä, kuten Foucault itsekin korostaa (Foucault 2000a, 337, Prado 2000, 70). Kieli on tapa, jonka avulla järjestämme kokemuksiamme maailmasta ja jäsennämme maailmaa itsellemme. Foucault'n käsitystä kielestä onkin verrattu Ludvig Wittgensteinin myöhäiskauteen (Prado 2000,10). Kielellä on valtaa siinä mielessä, että kielemme rajat ovat maailmamme rajat: voimme puhua vain siitä, mihin meillä on sanoja.

Valikoidessaan ja muokatessaan kuvan todellisuudesta puhe samalla tuottaa vaikutuksia, joilla on merkitystä vallankäytön kannalta. Puhetapa rajaa ulos tietyn osan todellisuudesta, valikoi toisia, ja arvottaa ja järjestää siten todellisuutta. Foucault esittää, että esimerkiksi poliittisen tiedon tutkimus toisi esiin ne elementit, joista voidaan puhua, ja ne tavat, joilla niistä voidaan puhua, käsitteet, joita käytetään, ja strategiset valinnat, joita tehdään. Sen sijaan, että analysoitaisiin poliittista tietoa ainoastaan tietyn episteemin, aikaa hallitsevan maailmankuvan ilmentymänä ja suhteessa siihen, voidaan kääntyä käyttäytymisen, kamppailujen, konfliktien, päätösten ja taktiikoiden analysointiin. (Foucault 1989, 194.)

Samalla puhetavoissa ovat näkyvissä historiallisesta kontekstista nousevat voimat; taloudelliset, poliittiset, kulttuuriset ja sosiaaliset

voimat, jotka pyrkivät määrittelemään todellisuutta omalla tavallaan, omilla käsitteillään ja omia tavoitteitaan palvelevalla tavalla.

Päättäjien puhe kontekstissaan

Nämä kuvaukset tiivistävät hyvin sen, miten päättäjien puhe ymmärretään tässä työssä. Päättäjien puhetavat ovat yhteydessä puheen ulkopuolisiin rakenteisiin. Tässä tapauksessa suomalaisen yhteiskunnan poliittisiin, taloudellisiin ja sosiaalisiin rakenteisiin ja muutosprosesseihin.

Analyysin tehtävänä on ennen muuta pyrkiä analysoimaan niitä tapoja, joilla asioista puhutaan ja voidaan puhua. Millaisten käsitteellisten erottelujen avulla todellisuus käsitteellistetään? Millaisia tavoitteita käsitteellistämisellä näyttää olevan? Millaisilla tekniikoilla näitä käsitteitä sovelletaan? Miten vallan tavoitteet ja keinot rationalisoidaan ja perustellaan?

Analyysin painopiste ei siten ole kielenkäytössä esimerkiksi lingvistisessä tai retorisessa mielessä, vaan analyysin keskeiset kysymykset lähtevät talouskriisin kontekstista ja puhetta analysoidaan kontekstista nousevien poliittisten tavoitteiden ja hallinnan pyrkimysten välittäjänä. Tämän vuoksi keskeistä on pyrkiä kuvaamaan kontekstista nousevia voimia ja yrittää nähdä niiden yhteys puheeseen, sen käsitteisiin ja niiden käyttöön. Kuten Pertti Alasuutari kuvailee foucaultlaisesti virittynyttä tutkimusasetelmaa ja näkee, että olennaisinta on:

"Kuvata jokin ajallis-paikallinen sosiaalinen todellisuus systeemisenä kokonaisuutena: eritellä sitä logiikkaa, millä minkä tahansa tekijän liikkeelle sysäämä muutos välittyy sosiaalisen todellisuuden kaikille tasoille aina kasvokkaisesta vuorovaikutuksesta taloudellisiin prosesseihin ja poliittisista ideologioista taidekäsityksiin asti" (Alasuutari 1996, 19-20).

Tämä periaate ohjaa empiiristä analyysia myös tässä työssä. Empiirisen analyysin näkökulmana on nimenomaan hallinnan näkökulma: miten päättäjien puhe voidaan ymmärtää poliittisena hallintana? Teen empiiristä analyysia suomalaisten poliittisten päättäjien talous-

kriisiä koskevista muistelmista ja pyrin sen avulla kuvailemaan keskeisiä puhetapoja, joita päättäjät käyttävät puhuessaan kriisistä. Pohdin, kuinka ne toimivat hallinnan strategioina ja tekniikoina. Oletuksena on, että päättäjien puhe on yhteydessä yhteiskunnan rakenteellisiin muutosprosesseihin ja poliittisiin voimiin, ja tavoitteena on pyrkiä näkemään nämä yhteydet puheen ja sen yhteiskunnallisen kontekstin välillä.

Aineistot

Pyrin analysoimaan hallinnan tavan rakentumista talouskriisissä tukeutumalla toisaalta sekundaarilähteisiin sekä toisaalta päättäjien haastatteluihin. Klaus Mäkelä (1992, 47-48) on nostanut keskeisiksi laadullisten aineistojen arvioinnin kriteeriksi aineistojen yhteiskunnallisen merkittävyyden ja riittävyyden, aineistojen kattavuuden sekä analyysin arvioitavuuden ja toistettavuuden. Pyrinkin seuraavassa esittelemään analyysissa käyttämiäni aineistoja ja analysoimaan myös niiden luotettavuutta: mistä aineistot oikeastaan kertovat?

Muistelmia, raportteja ja tutkimuksia

Suomessa on julkaistu varsin runsaasti talouskriisiä käsittelevää ja sitä sivuavaa kirjallisuutta ja tutkimusta, jota voi käyttää sekundaarilähteenä poliittisen hallinnan tutkimuksessa. Kriisistä on julkaistu hieman eri näkökulmista kokonaiskuvaan pyrkiviä yleisesityksiä (Leikkausten hinta 1997, Kiander, Vartia 1998, Hulkko, Pöysä 1998, Julkunen 2001, Kulha 2000). Sen lisäksi kriisiin keskittynyt Suomen Akatemian tutkimusohjelma on tuottanut runsaasti kriisiä eri tavoin tarkastelevia tieteellisiä artikkeleita (esim. Kalela et al. 2001).

Erityisesti rahamarkkinoiden avaamisesta on tehty taloustieteellisiä yhteenvetoja (Aaltonen, Aurikko 1989, Vihriälä 1997). Lisäksi rahamarkkinoiden vapauttamiseen, ylikuumenemiseen sekä pankkikriisin syntyyn ja selvittelyyn liittyen on ilmestynyt joukko mukana olleiden muistelmia sekä journalistisia tai tieteellisempään tutkimusotteeseen perustuvia selvityksiä (Hiilamo 1995, Kulha 2000, Kuusterä 1995, Pietilä 1995; 1996, Repo 1992, Ristimäki 2000, Saukkomaa 1991; 1994).

Kriisin synnyttämiä poliittisia kysymyksiä on käsitelty myös 1990-luvulla ilmestyneissä sosiaalipolitiikan yleisesityksistä, joissa kriisiä ja sen seurauksia tarkastellaan ennen kaikkea hyvinvointivaltiollista käydyn keskustelun avaamista näkökulmista (Kosonen 1998, Raunio 1998, Tuomala 1997). Toisaalta talouskriisiä on tarkasteltu myös suomalaisen talouspolitiikan linjausten näkökulmasta (Pohjola 1986, Pekkarinen, Vartiainen 1995). 1990-luvulla on lisäksi ilmestynyt myös jonkin verran finanssipoliittista päätöksentekoa yleisemmin tutkivia kirjoja (Hämäläinen 1998, Murto 1994, Murto, Väänänen, Ikonen 1996, Ranki 2000, Ruostetsaari 1992, Uimonen 1998), joista voi arvioida kriisin merkitystä poliittisessa päätöksenteossa.

Talouskriisin aikana käydyistä poliittisista kamppailuista on ilmestynyt myös varsin runsaasti muistelmia. Monet aikalaiset ovat pyrkineet kuvaamaan talouskriisin tapahtumia eri tavoin. Muistelmiaan ovat julkaisseet toisaalta pankkikriisiä synnyttämässä olleet pankkialan päättäjät (Kouri 1996, Lassila, 1993, Saari 1992, Sunqvist 2000) sekä toisaalta poliittiset päättäjät (Andersson 2000, Aho 1996, 1998, Alenius 2000, Donner 1995, Jakobson 1992, Koivisto 1994, 1995, Kullberg 1996, Kuuskoski 1991, Paasio 1996; 1998, Rehn 1998, Uosukainen 1996). Näissä muistelmissa talouskriisiä muistellaan enemmän tai vähemmän riippuen siitä, miten asianomainen on ollut mukana siihen liittyneissä poliittisissa päätöksissä. Osa muistelmista kertoo talouskriisistä varsin vähän ja siten heijastanee lähinnä sitä, että talouskysymysten päätösvalta keskittyi tietyille päättäjille, kun toiset olivat siitä varsin tietämättömiä.

Näiden lähteiden lisäksi on ilmestynyt erilaisia talouskriisin innoittamia artikkelikokoelmia, artikkeleita ja puheenvuoroja, joita olen käyttänyt lähteinä. Lisäksi on tietenkin olemassa suuri määrä tutkimusta, joka käsittelee suomalaista talouspolitiikkaa, hallintojärjestelmää ja politiikkaa yleensä ja auttaa ymmärtämään talouskriisin kontekstia, mutta viittaan näihin töihin aina erikseen käyttäessäni niitä lähteinä.

Kaikkien sekundaarilähteiden luotettavuus on tietenkin historiallisessa mielessä varsin kyseenalainen, koska kriisi on tätä työtä kirjoitettaessa vielä tuore ja arkistot sen osalta ovat suureksi osaksi suljettuina. En olekaan käyttänyt näitä lähteitä historiallisina lähteinä vaan enemmänkin suuntaa antavina kahdessa mielessä. Ensinnä olen käyttänyt näitä sekundaarilähteitä pyrkiessäni tarkastelemaan kriisin historiallista kontekstia: miten kriisi syntyy ja millaisia poliittisia kamppailuja siinä käydään? Toiseksi olen käyttänyt näitä sekundaarilähteitä esimerkkinä siitä, millaisia poliittisia puhetapoja kriisi synnyttää. Tällöin keskeistä ei ole se, kuinka "oikeassa" kirjoittajat ovat sen suhteen, mitä "todella" tapahtui, vaan se, millä tavalla he puhuvat ja miten he kriisin hahmottavat. Tässä mielessä keskeisiä eivät ole vain poliitikkojen muistelmat, vaan myös muut, myös tieteelliset kriisistä tehdyt kirjat, joissa pyritään kuvaamaan kriisiä ja sen syitä.

Haastatteluaineisto

Kun tutkimukseni tarkoituksena on tutkia talouskriisissä rakentuvaa poliittisen hallinnan tapaa, nojaan toisaalta em. sekundaarilähteisiin, mutta sen lisäksi halusin löytää empiirisen aineiston, jossa tehdä empiiristä analyysia talouskriisin synnyttämästä poliittisen hallinnan puheesta. Lähdin etsimään aineistoa, joka kuvaisi hyvin talouskriisissä syntyvää poliittisten päättäjien puhetta. Päädyin aluksi kolmeen vaihtoehtoon: ensinnä voisin haastatella silloisia päättäjiä itse, toiseksi voisin tutkia talouskriisin ajan mediatekstejä, sitä kuinka päättäjät esiintyivät julkisuudessa, kolmanneksi voisin käyttää muita jo olemassa olevia aineistoja.

Tein aluksi muutamia haastatteluja ja huomasin, että vakavimmaksi ongelmaksi nousi aika: lamasta oli jo kulunut vuosia ja sen muistot alkoivat haalistua ja sekoittua myöhempiin tapahtumiin. Haastattelut eivät enää kertoisi niin hyvin 1990-luvun alkujaksosta ja laman vaikutuksista vaan enemmänkin vuoden 2000 poliittisesta puheesta. Halusin kuitenkin kontekstoida tutkimukseni nimenomaan akuutin talouskriisin aikaan.

Toisaalta esiin nousivat myös käytännölliset ongelmat. Päättäjien

puheille pääseminen vaati aikaa ja joidenkin kohdalla se osoittautui mahdottomaksi, osa heistä viittasi jo Sitralle antamiinsa haastatteluihin. Ehjän aineiston kerääminen osoittautui hyvin vaikeaksi. Vaikka olisinkin saanut osan päättäjistä haastateltua, aineistoon jäisi väistämättä aukkoja.

Seuraavaksi selasin talouskriisin aikana julkisuudessa esiintyneitä päättäjien puheita ja niistä kertovia journalistisia tekstejä. Vaikka ne olivatkin kiinnostavia, minua alkoi kiinnostaa päättäjien "puhdas" ajattelu. Median teksteissä journalistit muokkaavat ajatuksia ja teksteihin vaikuttavat monet tekijät kuten tekstin lajityyppi ja julkaisutilanne. Päättäjien ajatuksia lainaillaan, heitä siteerataan ja tulkitaan lehtiteksteissä, jolloin ei voida olla varmoja, että teksti vastaa heidän omaa ajatus- ja puhetapaansa. Toisaalta lehtitekstit pätkivät ja rajaavat tulkintoja: päättäjä pääsee yleensä esittämään muutaman valikoidun mielipiteen valikoituneesta aiheesta. Tavalla tai toisella dokumentoitu päättäjien suorempi puhe näytti näin kiistattomasti paremmalta tavalta selvittää päättäjien ajattelua.

Päädyinkin lopulta käyttämään jo olemassa olevaa, päättäjien puheesta koostuvaa aineistoa, kun sellaisen löysin. Suomen itsenäisyyden juhlarahasto Sitra teetätti vuonna 1995 päättäjien haastattelut, joissa tärkeimpinä pidetyt päättäjät kertovat, mitä heidän mielestään kriisissä tapahtui. Kohdejoukkona olivat "tärkeimmät suomalaiset päättäjät ja vaikuttajat". Haastatteluja pyydettiin alun perin 79 haastateltavalta. Kieltäytymisten ja teknisten ongelmien vuoksi haastatteluja saatiin lopulta tehtyä 71 kappaletta. Niistä käsiini päätyi 65 haastattelua, koska osa haastatteluista oli vielä työn tekemisen aikana julistettu salaisiksi ja osa oli edelleen haastateltavilla tarkistettavana. Haastattelujen karsiutuminen ei kuitenkaan näytä vaikuttaneen niiden edustavuuteen, koska puuttuvat haastattelut sijoittuvat aineistoon sattumanvaraisesti. (Kiander, Vartia 1998, 172-173.) Aineistoa säilytetään Kansallisarkistossa ja siihen on oikeus tutustua Sitran myöntämällä luvalla.[16]

Taustahaastattelut

Olen lisäksi tehnyt itse 12 täydentävää taustahaastattelua päätöksentekijöistä, poliitikoista, virkamiehistä, tutkijoista ja toimittajista saadakseni hieman laajemman kuvan päätöksentekoon liittyneitä arvoista ja käsityksistä. En ole kuitenkaan liittänyt näitä haastatteluja analyysiin, koska olen halunnut pitää aineiston yhteismitallisena. Omat haastatteluni olen tehnyt vuosina 2000–2001, ja vaikka niissä näkyykin periaatteessa sama linja kuin vuonna 1995 tehdyissä Sitran haastatteluissa, viisi lisävuotta vaikuttaa siihen, kuinka haastattelu rakentuu. Olenkin käyttänyt itse tekemiäni haastatteluja oman työni ja tulkintani tausta-aineistona, olen testannut omia tulkintojani haastateltavilla ja saanut heiltä runsaasti näkökohtia, joita olen voinut hyödyntää tässä tutkimuksessa.

Haastattelujen synty

Empiirisen analyysin keskeisenä aineistona ovat edellä mainitut Sitran keräämät päättäjien haastattelut, joita pyrin analysoimaan systemaattisesti. Tämän vuoksi onkin syytä pohtia tarkemmin näiden aineistojen syntyhistoriaa ja luotettavuutta.

Sitran aineiston validiteettia pohdittaessa lähtökohtana on tavoite, jonka mukaan tutkimuskohteena ovat päättäjien puhetavat. Tällöin, kuten kulttuurin tutkimisessa yleensä, ei olla niinkään kiinnostuneita siitä, miten luotettavia haastateltavien tiedot ovat (vrt. Alasuutari 1993, 84), vaan sen sijaan pyritään kuvaamaan ja saamaan selville heidän tapaansa tulkita kriisiä ja puhua kriisistä.

Aineiston ulkoinen validiteetti ei siis riipu siitä, kuinka oikeita ja todellisuutta vastaavia haastateltavien tiedot kriisiajasta ovat, vaan siitä, kuinka hyvin haastattelut kuvaavat päättäjien talouskriisiä koskevia puhetapoja. Validiteetti liittyykin tässä yhteydessä ennen kaikkea aineiston luonteeseen, sen syntyhistoriaan ja -tapaan. Aineisto on sijoitettava siihen kulttuuriseen ja sosiaaliseen kontekstiin, jossa se on syntynyt ja johtopäätöksiä tehtäessä tämä konteksti on otettava huomioon. Tässä mielessä on tarpeen tietää, miten ja missä aineisto

on syntynyt? Pyrinkin seuraavassa tarkastelemaan aineistoani tästä näkökulmasta: kuinka hyvin aineisto kuvaa talouskriisin synnyttämää poliittisten päättäjien puhetta?

Haastattelujen tekeminen

Sitran haastattelut osoittautuivat toimivaksi analyysin kohteeksi monessakin mielessä. Haastattelut on tehnyt taloushistorian dosentti Antti Kuusterä, joka oli tutustunut 1990-luvun pankkikriisiin myös tutkimalla Säästöpankkien historiaa (Kuusterä 1995, 1996), sekä taloustieteilijä Martti Nyberg. Kuusterä kertoi, että haastateltavaksi valittiin aluksi 200 keskeisintä elinkeinoelämän, virkamieskunnan, politiikan ja järjestöelämän talouspoliittista vaikuttajaa. Valinta kohdistui niihin vaikuttajiin, joiden tiedettiin olleen tärkeissä päättävissä asemissa talouskriisissä. Resurssien niukkuuden vuoksi haastateltavien joukkoa supistettiin tärkeimpiin vaikuttajiin, niin että aineistoon pyydettiin lopulta haastattelua 79 päättäjältä.

Kuusterällä oli tukenaan seurantaryhmä, joka hyväksyi haastateltavat. Kuusterä lähetti haastattelupyynnön haastateltaville, joista lopulta kieltäytyi ainoastaan kaksi: Aatos Erkko ja Jaakko Lassila. Lähetekirjeeseen oli kirjattu haastattelun teemat. Haastatteluista ei ole näin olemassa yksiselitteistä kysymyslistaa, joka olisi esitetty kaikille päättäjille, vaan sen sijaan päättäjiä on pyydetty kertomaan varsin vapaasti talouskriisistä siinä järjestyksessä kuin he kriisin kohtasivat ja olivat siinä mukana. Haastattelut alkavatkin yleensä siitä, että päättäjää pyydetään kertomaan vapaasti, mitä tapahtui. Muistelun kuluessa haastattelija esittää päättäjille täydentäviä kysymyksiä ja nostaa myös esiin tapahtumia ja pyytää tulkintoja tilanteista ja tapahtumista, joissa hän tietää haastateltavan olleen mukana. Haastattelujen aihealueet poikkeavat toisistaan välillä paljonkin. Jokainen haastateltava saa kertoa siitä, minkä hän kokee oleellisimmaksi ja myös alueista, jotka hän tuntee parhaiten. Haastattelut ovatkin tässä mielessä muistelua, jota haastattelija tukee nostamalla esiin kriisin aikaisia tapahtumia ja esiin nousseita kysymyksiä.

Haastatteluja pyydettiin henkilöiltä, joiden katsottiin olleen mer-

kittävimmissä asemissa talouskriisin aikana, osallistuneen talouspoliittiseen päätöksentekoon ja keskusteluun tai edustaneen tärkeimpiä eturyhmiä. Aineistossa ovat mukana tärkeimmät poliittiset päättäjät kuten presidentti, pääministerit, valtiovarainministerit ja muita tärkeimpinä pidettyjä ministereitä sekä eduskunnasta joitakin eduskuntaryhmien johtajia. Finanssipolitiikan virkamiehistä on otettu mukaan valtiovarainministeriössä sekä muuten päätöksenteossa esimerkiksi valtiosihteereinä vaikuttaneita tärkeimpiä virkamiehiä ja neuvonantajia. Rahapolitiikan puolelta on otettu mukaan Suomen Pankin johtajia ja ekonomisteja sekä toisaalta Pankkitarkastusviraston johtajat. Lisäksi haastateltavien joukossa on tulopolitiikan eri eturyhmien, ammattiyhdistysliikkeen, kuntasektorin sekä työnantajien ja elinkeinoelämän eri ryhmien edustajia ja johtajia. Ekonomisteista haastateltaviksi valittiin tutkimuslaitosten johtajat ja erityisen aktiivisesti julkiseen keskusteluun osallistuneet professorit.

Haastattelujen jälkeen haastattelut lähettiin tarkastettavaksi monille haastateltaville. Nähdessään puhekielisen litteroinnin moni vaati haastatteluaan stilisoitavaksi. Tämän jälkeen haastattelujen kieliasua stilisoitiin kevyesti kirjakieliseksi, joten tältä osin haastattelut kertovat siitä, millaisena haastattelija halusi tarinansa jälkipolville jättää, eivätkä ne ole kaikin osin suoraa puhekielistä puhetta. Haastattelut ovat kuitenkin pyrkimystä luoda tulkinta ja tarina siitä, mitä oikeastaan tapahtui ja ne ovat se puhe, jonka haastattelijat haluavat välittyvän itsestään jälkipolville. Tämä puolestaan on pelkästään hyvä asia silloin, kun tarkoituksena on tutkia haastateltavien puhetapoja. Niitä ei tosin voi pitää "suorana puheena" tai tutkia sellaisena, mutta niitä voi pitää teksteinä, joissa haastateltavat ovat saaneet sanoa omin sanoin, mitä ajattelevat, ja ehkä myös uskaltaneet tehdä sen, koska haastattelut saattoi julistaa kokonaan salaisiksi ja yleisenä käyttöehtona on, ettei ketään haastateltua saa siteerata nimellä julkisesti ilman hänen lupaansa.

Aineiston koostumusta ja kattavuutta voi myös kritisoida: se näyttää jossakin määrin vinoutuneelta. Näyttää esimerkiksi siltä, että lukumääräisesti ekonomistien osuus on varsin suuri. Toisaalta erityisesti sosiaalipolitiikan ja työllisyyspolitiikan ministerit ja virkamiehet loistavat poissaolollaan. Mainittakoon myös aineiston sukupuolijakauma, joka poikkeaa, jos ei muusta, niin ainakin väestön perusjakaumasta. Kun haastatteluja pyydettiin kaikkiaan 79 päättäjiltä, niin pyydetyistä ja siten myös haastatteluun suostuneista naisia on tasan yksi kappale (Kiander, Vartia 1998, 172-172).

Nämä aineiston koostumuksen erityispiirteet voi kuitenkin ymmärtää sen syntyhistorian kautta: haastateltavien tausta kertoo siitä, kuinka poliittinen eliitti näkee itsensä ja miten se hahmottaa tärkeimmät päätöksentekijät. Tämä puolestaan on vain hyvä asia silloin kun tarkoituksena on kuvata eliitin omia puhetapoja. Kun tutkimuskohteena on päätöksenteon ydinjoukko ja eliitti, on tärkeää, että aineistossa ovat ne henkilöt, joita päättäjät arvostavat ja pitävät keskeisinä.

Aineistoa voikin pitää lumipallo-otannalla koottuna aineistona. Mukana ovat ne päättäjät, joita poliittisessa eliitissä pidettiin talouskriisin aikana tärkeimpinä päättäjinä. Tätä tulkintaa tukee muun muassa se, että haastateltavilta itseltään kysytään usein haastattelujen lopussa, ketä kannattaisi haastatella, ja mikäli joku nimi olisi noussut erityisesti esiin, hänet olisi voitu lisätä haastateltavien joukkoon. Kun haastateltavien joukko on näin koottu haastattelijoiden ja haastateltavien yhteisten keskusteluiden kautta, myös joukon koostumusta voi pitää kohtuullisena indikaattorina siitä, ketkä Suomessa tekevät päätöksiä ja kenellä on poliittista vaikutusvaltaa. Haastatteluissa ei nouse juurikaan esiin aineiston ulkopuolisia päättäjiä. Viittaukset esimerkiksi muihin kuin haastateltuihin päättäjiin ovat hyvin satunnaisia tai puuttuvat kokonaan. Lisäksi, jos heihin viitataan, viittaukset ovat usein kielteisiä eikä heidän päätösvaltaansa nähdä erityisen merkittävänä.

Tutkijasta riippumaton aineisto

Aineisto on myös käsillä olevan tutkimuksen tekemisestä ja tekijästä riippumattomasti syntynyt. Vaikka se onkin haastatteluaineistoa, niin tämän tutkimuksen näkökulmasta se on syntynyt tutkijasta riippumatta eikä sen hankinta ole ollut esimerkiksi tutkijan oman näkökulman ohjaamaa. Tässä mielessä aineistoa voidaan pitää luonnostaan syntyneenä aineistona[17], joka on laadulliseen tutkimukseen hyvin so-

pivaa (Alasuutari 1999, 84). Tutkija ei pääse vaikuttamaan aineiston syntyyn ja näin tutkijan oma näkökulma ei tuo "virhelähdettä" siihen, millaiseksi aineisto muodostuu.

Haastatteluihin on toki vaikuttanut haastattelijan näkökulma, mutta se näyttää varsin hyvin vastaavan eliittien omaa näkökulmaa. Mykkänen (2001) pitää erityisesti eliittihaastattelujen ongelmana statuseroa haastateltavan ja haastattelijan välillä. Eliittihaastatteluja ei pidä tehdä liian kevyillä tiedoilla. Tämä onkin kyseisten haastattelujen hyvä puoli. Haastatteluista käy hyvin ilmi, että haastattelija tuntee alueen. Haastatteluissa välittyy enimmäkseen se, että haastattelija ja haastateltava puhuvat samaa kieltä ja ymmärtävät toisiaan. Tämä näkyy litteroiduista teksteistä niin, että kysymyksistä lähes poikkeuksetta syntyy heti keskustelua: haastateltavat ymmärtävät, mitä kysyjä kysyy, ja vastaavat useimmiten vaivatta. Haastattelija pystyy myös usein täydentämään haastateltavan unohduksia esimerkiksi kertomalla, milloin jokin tietty tapahtuma tarkalleen ottaen tapahtui.

Haastattelijan asiantuntemus näyttäisi myös olevan omiaan luomaan tilanteisiin luottamuksellista ilmapiiriä. Haastattelija ei ole ulkopuolinen, vaan hänen kanssaan voidaan puhua asioista "niiden oikeilla nimillä", mikä on tietenkin edullista silloin, kun halutaan saada esiin haastateltavan omaa puhetapaa. Lisäksi haastattelija nostaa usein esiin teemoja, joita haastateltava ei muuten käsittelisi tai haastaa tämän näkemyksen vastakkaisella tai täydentävällä argumentilla. Haastattelijan lisäkysymykset ja tarkennukset, jotka osoittavan hänen asiantuntemustaan, pistävät myös haastateltavat perustelemaan näkemyksiään. Kuten Mykkänen toteaa, "perehtyneisyydellään haastattelija osoittaa vakavaa kiinnostusta asiaan ja samalla motivoi haastateltavansa vastaamaan hyvin" (Mykkänen 1999, 120).

Osa haastattelijoista myös kiittää haastateltavaa erikseen asiantuntevista kysymyksistä. Merkille pantavaa on myös se, että nämä kiitokset eivät tule ainoastaan yhdestä suunnasta, vaan haastattelija näyttää voivan eläytyä jopa toisilleen ristiriitaisten haastateltavien maailmaan ja säilyttää yleensä empaattisen ja ymmärtävän asenteen, joka rohkaisee haastateltavaa puhumaan omasta näkökulmastaan. Tältä osin näyttää siis siltä, että tekstit toimivat varsin hyvin haastateltavien omien puhetapojen kuvaajina ja on hyvin kyseenalaista, olisiko esimerkiksi allekirjoittanut pystynyt luomaan haastatteluihin samanlaista keskinäisen luottamuksen ja sujuvasti etenevän keskustelun ilmapiiriä, varsinkin, jos työ olisi tehty kymmenen vuoden viiveellä laman jälkeen yksittäistä väitöskirjaa varten eikä kansallisena aineistonkeräämisprojektina.

Toisaalta haastattelijan perehtyneisyys aiheeseen voi aiheuttaa myös ongelmia. Hän tuntuu olevan itse hyvin sisällä aiheessa ja voi olla, että näin ollen siihen olisi myös vaikeampi ottaa etäisyyttä, jota tulkinnassa käytän. Kun haastateltava on itse syventynyt aiheeseen pitkään ja perusteellisesti samalla tasolla haastateltavien kanssa, on ehkä etua siitä, että tutkija, joka haastatteluja analysoi, ei ole näin tehnyt. Ulkopuolisen katse näkee eri tavalla kuin sisällä olevan myös silloin, kun tarkoituksena on hahmottaa kulttuurille ominaista ajattelua sisältä päin (Kortteinen 1992, 354). Tässä onkin oma tärkeä syynsä sille, miksi haastatteluja voi olla hyvä arvioida myös sellaisen tutkijan, joka ei ole itse niitä tehnyt.

Talouskriisistä on kirjoitettu jo useampi tutkimus, joissa on käytetty lähdemateriaalina myös Sitran haastatteluja (Kiander, Vartia 1998, Hulkko, Pöysä 1998, Kulha 2000, Ranki 2000). Nämä kirjat tarkastelevat kriisiä usein talouspolitiikan tai poliittisen elämän historiallisen kehityksen kautta. Ote on usein ennen kaikkea historiallinen talouspoliittista linjaa tai päätöksentekoa arvioiva ja pohdiskeleva. Tällöin tekstien pintatason isoja kysymyksiä ovat esimerkiksi se, mitä tapahtui, kuka teki ja mitä, ja mitä olisi pitänyt tehdä missäkin vaiheessa. Tämän työn tarkoituksena on erilainen näkökulma: tarkoituksena ei ole pohtia niinkään historiallisia tapahtumia tai harjoitetun politiikan ongelmia tai onnistumisia. Pyrin tulkinnassani irtoamaan tekstin välittömästä pintarakenteesta ja tarkastelen sitä hallinnan käsitteen avaamasta näkökulmasta.

Muistelutyö ja hallinta

Aineisto tuntuu myös sopivan varsin hyvin tutkimuskysymykseen, jossa lähdetään liikkeelle Foucault'n hallinnan käsitteestä ja pyritään soveltamaan sitä demokraattisessa järjestelmässä. Haastatteluista

esiin nousevia päättäjien puhetapoja voidaan tulkita myös hallinnan puheena siinä mielessä, että ne ovat yhteiskunnallisen eliitin puhetapoja ja siten niitä voidaan tarkastella yhteiskunnallisessa kontekstissaan poliittisena hallintana, joka sijoittaa yhteiskunnan päätöksenteon huipulle ja on luomassa tietynlaista yhteiskunnallisen hallinnan tapaa. Tällöin tulkinnan näkökulma on demokratiateorian lähtökohta: hallinnan puhe sijoittuu demokraattisesti toimivan yhteiskunnan huipulle ja kertoo, millaista poliittista hallintaa talouskriisi synnyttää.

Hallinnan käsitteen keskeisenä ajatuksena on toisaalta kuitenkin myös se, että hallinnan subjektit itse sisäistävät hallinnan käsitemaailman ja ryhtyvät myös aktiivisesti itse tuottamaan siten hallintaa. Aineistossa olevat haastattelut ovat enimmäkseen haastateltavan omien kokemusten kautta aukeavaa muistelua ja tulkintaa siitä, mitä tapahtui. Koska haastattelut on julistettu salaisiksi, päättäjät pyrkivät puhumaan varsin "rehellisesti" omasta näkökulmastaan. Myös haastattelujen luottamuksellisuus vaikuttanee siihen suuntaan, että haastateltavat puhuvat omasta näkökulmastaan sen sijaan, että pyrkisivät vakuuttamaan esimerkiksi ajankohtaisessa julkisessa keskustelussa laajaa yleisöä. Näin aineisto kertoo siitä, millaisen ajattelutavan haastateltavat itse ovat omaksuneet ja vastaa varsin hyvin sitä, mitä hallinnan käsitteellä ymmärretään.

Haastatteluissa on lisäksi tärkeänä piirteenä haastattelijan muistelutyö, jota voi pitää nimenomaan hallinnan käsitteeseen sopivana yksilön tapana pyrkiä käsitteellistämään tapahtunutta vastaamalla esiin nousseisiin ongelmiin ja perustelemalla itselleen, miksi toimi niin kuin toimi. Haastattelujen rakenteessa korostuu usein kronologisuus sekä toisaalta arvioiva osuus, jossa pohditaan erilaisten tapahtumisen merkitystä. Muisteleminen onkin tarkoituksellista toimintaa, jota voidaan kutsua järjellistämiseksi tai tolkullistamiseksi. Todellisessa elämässä ongelmat eivät nouse esiin annettuina, vaan ne täytyy hahmottaa ja rakentaa (Weick 1995, 8-9). Marchin ja Olsenin (1989, 40) sanoin "yksilöt yrittävät saada järkeä menneisyyteensä", löytävät tai synnyttävät järjestystä, antavat merkityksiä, tuottavat selityksiä ja kokevat mielihyvää tai tuskaa.

Muistelmat ovat jälkiviisauden sävyttämiä, ne eivät ole koskaan sama kuin "todella tapahtunut", eikä niitä voi ainakaan yksin pitää

yksi yhteen todisteina menneestä. Kertojilla on taipumus nähdä historia tavalla, joka vahvistaa heidän aiempia käsityksiään tai esittää menneen edullisessa valossa heidän itsensä kannalta. Usein he esittävät myönteiset tapahtumat omien toimiensa älykkyydestä johtuviksi ja ikävät ja kielteiset tapahtumat toisten toiminnasta johtuviksi. Samalla kertojat helposti liioittelevat omien toimiensa tärkeyttä. Kertojat esimerkiksi korostavat hyvien aikomustensa merkitystä sekä toisaalta historian merkitystä asioiden kulkuun vaikuttavina voimina. Monelle esimerkiksi omaelämäkerta on tapa kertoa, että vaivannäöllä, uhrauksilla ja onnettomuuksilla oli tarkoitus (Peneff 1990, 38-40).

Muistelujen päämerkitys onkin toisaalla kuin siinä, mitä todella tapahtui. Haastattelut, myös muistelmat, kertovat ennen kaikkea siitä, kuinka haastatellut ajattelevat asioista muistelun hetkellä (Kortteinen 1992, 317-318). Muistelma on paikka, jossa mennyt kohtaa nykyhetken ja muokataan vastaamaan kertomishetken arvoja. Mennyttä muokataan muistellessa niin, että kertomus toimii nykyisyydessä ja vastaa kertojan kulttuuria ja arvoja kertomishetkellä. Yksilön ajattelutavat ja arvostukset näkyvät siinä, miten hän tulkitsee ja arvottaa menneen: mistä näkökulmasta hän arvioi mennyttä, ja erityisesti, mitä hän katsoo menneen opettaneen meille.

Onkin tärkeä huomata, että tarkastelen päättäjien haastatteluja muisteluna, ei niinkään totena tai epätotena kertomuksena siitä, mitä "todella" tapahtui. Aineistoni haastattelut ovat jälkeenpäin kerrottuja tarinoita siitä, mitä tapahtui ja mitä opittiin. Haastattelut eivät niinkään kuvaa sitä, mitä todella tapahtui, vaan sitä, miten haastateltava asiat näki haastatteluhetkellä vuonna 1995, juuri kriisin pahimpien vuosien jälkeen. Sellaisina niillä on kuitenkin tärkeä merkitys. Ne eivät välttämättä kerro kriisistä kaikkea tai paljasta sen saloja, mutta ne kertovat, kuinka kriisi muokkasi päätöksentekijöiden ajattelua ja mitä sitä kautta opittiin oikeasta ja väärästä. Nämä ajatukset kertovat ehkä enemmän politiikan tekemisen tavoista ja tyyleistä, poliittisen kulttuurin arvoista ja ehkä myös kulttuurisista syvärakenteista (Kortteinen 1992, 359). Päämääränä on, kuten Matti Kortteinen (emt. 354) siteeraa Bronislaw Malinovskia: "tavoittaa alkuasukkaan näkökulma, hänen suhteensa elämään, selvittää hän visionsa maailmastaan".

Tästä näkökulmasta on edelleen todettava, että joskus aineisto

saattaa antaa hiukan yksioikoisen kuvan päättäjien ajattelusta. Haastattelut ovat usein kulultaan varsin suoraviivaisesti eteneviä ja ehkä hallinnan käsitteen näkökulmasta olisi ollut hyvä löytää aineisto, jossa nousisi paremmin esiin päättäjien epäröinti ja erehdykset, sivupoluille eksymiset ja henkilökohtaiset erilaiset aatteellisten murtumien pohdinnat. Näin olisi helpompi saada esiin päättäjien tekemän identiteettityön luonne: se, millä tavalla he kohtaavat kriisin ja työstävät siinä esiin tulevia kysymyksiä. On kuitenkin kyseenalaista, onko tällaistä aineistoa enää hankittavissa kriisin jälkeen. Mitä kauemmaksi taakse kriisi jää, sitä enemmän varmaankin päättäjien ajatteluun ilmestyy jälkikäteistä rationalisointia. Tällainen aineisto edellyttäisikin ehkä kriisin seuraamista reaaliajassa ja ehkä sen aikana tehtyjä useampia haastatteluja.

Aineiston analyysi ja tulkinta

Kuten edellä korostin, työni keskeinen menetelmä on tulkinta, jossa analysoin empiirisiä aineistoja tutkimuskysymykseni tarjoamasta teoreettisesta näkökulmasta käsin. Nostin samalla tutkimusprosessiin luotettavuuden tärkeästi kriteeriksi läpinäkyvyyden: lukijalle on pyrittävä näyttämään mahdollisimman selvästi, kuinka tutkimus on tehty.

Samalla pyrin mahdollisimman suureen selkeyteen ja menetelmälliseen yksinkertaisuuteen. Monimutkainen menetelmä ja sen kehittely ei välttämättä takaa tutkimuksen luotettavuutta, vaan saattaa johtaa jopa päinvastaisiin tuloksiin. Tämä ongelma nousee esiin erityisesti laadulliseen tekstianalyysiin liittyvässä tutkimuksessa. Laadullisessa analyysissa voi ylipäätään olla harhaanjohtavaa puhua erillisestä "menetelmästä", koska aineiston analyysissa johtavana periaatteena tulisi olla teoreettisesta tutkimuskysymyksestä nouseva kysymyksenasettelu. Näin esimerkiksi semioottisen, retorisen tai lingvistisen diskurssianalyysin käyttäminen "menetelmänä" saattaa aiheuttaa ongelmia tutkimuksen luotettavuudelle. Jos menetelmänä käytetään esimerkiksi kielenkäytön rakenteisiin liittyvää teoriaa samalla, kun tutkitaan esimerkiksi poliittisen vallankäytön muotoja, teoriat saattavat

lyödä toisiaan korville. Poliittisen vallankäytön ja lingvistisen kielenkäytön teoriat käsitteellistävät tutkimuskohteen usein niin eri tavoin, että analyysin selkeys ja luotettavuus kärsii helposti.

Tutkimustyössä pyritään yleensä teoreettisten käsitteiden taloudellisuuteen, siihen, että käytetään vain käsitteitä, joita ilman ei voida tulla toimeen ja pyritään välttämään päällekkäisyyttä. Tämä periaate koskee myös ja mielestäni erityisesti empiiristä työtä siten, että menetelmän valinnassa ja kehittelyssä on pyrittävä taloudellisuuteen, toisin sanoen valitsemaan menetelmä, joka on mahdollisimman yksinkertainen ja vastaa tutkimuskysymyksen tarpeisiin mahdollisimman taloudellisesti.

Näiden tutkimuksen luotettavuutta parantavien kriteerien vuoksi tuotin teoreettisesta kysymyksestäni lähtien kysymys- ja luokittelukriteeristön aineistolle. Aineistoon ei siis sovellettu mitään erityistä diskurssianalyysin ja tekstianalyysin "menetelmää", vaan aineistoa eriteltiin teoreettisesta tutkimuskysymyksestä johdetun luokittelurungon mukaisesti.

Empirian hetki

Erityisesti läpinäkyvyyden kannalta työn tekemisessä ja myös sen raportoinnissa on hyvä erottaa selkeä empiirinen hetki, jolloin empiiristä aineistoa pyritään analysoimaan teoreettisesta näkökulmasta asetetun kysymyksen ja siitä johdetun luokittelurungon avulla systemaattisesti. Käytännöllisessä analyysissa tämä tarkoittaa laadullista sisällön analyysia ja siinä vaihetta, jota Alasuutari kutsuu havaintojen pelkistämiseksi; aineistoa tarkastellaan tietystä näkökulmasta ja se pelkistyy joukoksi raakahavaintoja, joita pyritään pelkistämään laajemmiksi havainnoiksi etsimällä raakahavainnoista niitä yhdistäviä sääntöjä tai logiikkaa (Alasuutari 1999, 40-41). Empiirisen analyysin kautta voi sitten siirtyä yhä enemmän oman tulkinnan suuntaan: tulkitsemaan aineistoa teorioiden antamasta näkökulmasta.

Jaoin tutkimusprosessin tämän vuoksi mahdollisimman selkeisiin empiirisiin vaiheisiin. Pyrin tutkimusta tehdessäni ja myös tuloksia ja teoreettispohjaisia tulkintoja kirjoittaessani haastatteluaineiston em-

piirisen analyysin omaksi kokonaisuudekseen. Esittelen empiirisen aineiston analyysin tulokset omina jaksoinaan ja teen niihin liittyvät teoreettiset tulkintani ja historiallisen kontekstin kuvauksen empirian esittelyn jälkeen. Toivon, että tällä tavoin lukijan olisi helpompi erottaa se, mitä olen aineistosta löytänyt ja se, miten olen sitä itse teoreettisista lähtökohdista tulkinnut.

Aineiston luokittelurunko

Kuvaan seuraavassa kuinka aineiston lukeminen ja tulkitseminen tapahtui. Kuten tutkimuskysymyksessäni muotoilin, lähtökohtanani ovat ne tavat, joilla puhujat käsitteellistävät talouskriisin ja puhuvat siitä. Lähden liikkeelle tutkimuskysymyksestäni selvittäen, millaisia *käsitteellisiä sanastoja* päättäjät käyttävät puhuessaan kriisistä: kuinka sanastot pyrkivät määrittelemään todellisuuden. Toiseksi, millaisia *hallinnan tekniikoina ja strategioita* näihin sanastoihin liittyy. Millaisia totuuden ja toden tiedon tuottamisen tapoja päättäjät käyttävät ja miten ne liittyvät poliittisiin tavoitteisiin ja päämääriin? Kolmanneksi tarkoituksena on tutkia päättäjien *eetosta*: miten he mieltävät itsensä ja oman asemansa ja kuinka he perustelevat oman toimintansa oikeutuksen.

Lähtiessäni tutkimaan näitä kysymyksiä haastatteluista lähdin liikkeelle empiirisesti sisällönanalyysin keinoin. Analyysissä kysytään aluksi, mitä ovat ne keskeiset käsitteet, joita päättäjät käyttävät ja miten ne näyttävät liittyvän poliittiseen hallintaan. Pyrin hahmottamaan, miten päättäjät näkevät kriisin kulun ja sen syyt, millaisia käsitteitä he käyttävät kuvatessaan kriisiä ja mitä ovat kriisin opetukset? Lisäksi tarkastelen päättäjien tyypillisiä tapoja muotoilla subjektit; miten minät, persoonat ja toimijat muotoutuvat puheessa. Miten päättäjä luonnehtii tai kuvailee itseään? Ja toisaalta, miten haastateltava kuvailee suhdettaan muihin toimijoihin poliittisessa päätöksenteossa sekä laajemmassa poliittisessa järjestelmässä, miten muodostuvat liittolaiset ja vastustajat? (vrt. Dean 1999a, 22-23.)

Aineiston analyysissa tavoitteenani oli ymmärtää aineistoa päättäjien näkökulmasta ja tuoda esiin mahdollisimman hyvin heidän ta-

pansa käsitteellistää kriisi. Toisaalta halusin kuitenkin ohjata havaintojani tutkimuskysymykseni suuntaan. Laadin aineiston analyysia varten luokittelurungon, jossa pyrin yhdistämään nämä kaksi tavoitetta.

Haastattelujen luokittelurunko

1) Käsitteelliset tulkinnat kriisistä
   a) Kriisin kulku: ongelmat ja seuraukset
   b) Kriisiä kuvaavat keskeiset käsitteet ja niiden vastakohtaisuudet eli oppositiot
   c) Kriisin opetukset: käsitykset ratkaisuista, jotka toimivat tulevaisuudessa.

2) Päättäjien identiteetti ja koalitiot kriisissä
   a) Omaa minää tai persoonallisuutta luonnehtivat arviot
   b) Omaa tai muiden asemaa päätöksenteossa luonnehtivat kohdat: käsitykset liittolaisista ja vastustajista

Runko on muotoiltu siten, että siinä pyritään olemaan uskollisia aineistojen omalle ominaislaadulle kysymällä niitä asioita, jotka ovat haastattelujen keskeisenä sisältönä, so. kronologista muistelua kriisin kulusta ja sen opetuksista. Samalla kuitenkin runko on pyritty muotoilemaan siten, että siinä esiin nousevia aineiston piirteitä voi tulkita hallinnan käsitteen näkökulmasta. Ensimmäinen osio keskittyy ennen muuta hallinnan käsitteisiin ja tekniikoihin nostamalla esiin kriisin kuvauksessa käytettyjä keskeisiä käsitteitä. Toinen osio puolestaan viittaa ennen muuta hallinnan eetokseen, siihen, miten päättäjät itsensä ja oman asemansa mieltävät.

Aineiston luokittelu

Luin päättäjien haastatteluaineistot useaan kertaan ja poimin niistä kohdat, joissa päättäjät kuvasivat kriisiä yllä mainituilla tavoilla. Laadin jokaisesta päättäjästä taulukon, johon merkitsin haastatteluista

luokittelurunkoon sopivat kohdat. Vähitellen taulukoista alkoi erottua päättäjien tapa käsitteellistää kriisiä, tavat nähdä ongelmat sekä toisaalta ratkaisut ja opetukset, sekä oma asema kriisissä.

Luokittelu eteni konkreettisesta abstraktimpaan niin, että aluksi listasin vain kunkin päättäjän esittämiä konkreettisia käsityksiä. Seuraavaksi ryhdyin tarkastelemaan näitä käsityksiä yleisemmällä tasolla ja luokittelemaan niitä suurempiin luokkiin. Esimerkiksi taloustieteilijä totesi tahtovansa pysyä irti politiikasta. Toisaalta rahapolitiikan päättäjä totesi, ettei Suomen Pankki halunnut ajaa kenenkään etua, vaan pyrki toimimaan riippumattomasti. Edelleen finanssipolitiikan osalta poliitikko totesi, että poliittiset realiteetit estivät heitä toimimasta järkevästi budjettipolitiikassa. Näistä yksittäisistä havainnoista pystyin vähitellen kokoamaan yleisemmän tason piirteen, joka liittyi politiikan heikkoon arvostukseen kriisissä. Politiikka ei selvästikään ollut se tapa, jolla tai jonka nimissä päättäjät halusivat asioita hoitaa.

Päättäjien luokittelu

Vertailemalla eri päättäjien puheesta esiin nousevia käsitteitä ja tulkintoja, aloin vähitellen nähdä myös päättäjien välisiä eroja. Kuvittelin alun perin, että puhetavoista hahmottuu selkeästi erilaisia linjoja suhteessa kriisiin ja pystyn paikallistamaan nämä erot perinteisellä oikeisto-keskusta-vasemmisto-ulottuvuudella. Tämä alkuoletukseni osoittautui kuitenkin hankalaksi. Aineistoa lukiessa alkoi näyttää siltä, että haastatteluaineistoa leimasi yleensä varsin samankaltainen näkemys kriisin syistä, sen kulusta ja seurauksista. Erityisesti puoluepolitiikkaan liittyviä erimielisyyksiä aineiston puheessa oli hyvin vähän ja aineistosta esiin nousevat erilaiset tulkinnat eivät tuntuneet päättäjien puheessa asettuvan puolueille perustuvalle akselille. Aineistossa näkyy toki sinipunahallituksen muodostaminen vuonna 1987 ja Keskustan ajautuminen oppositioon yhdessä sinivalkoisen vientiteollisuuden kanssa. Toisaalta kuitenkin tilanne muuttui, kun Keskusta palasi hallitukseen juuri, kun kriisi oli akuuteimmillaan, ja puolue osallistui kriisin hoitoon.

Aineistosta nousi kyllä näkyviin ristiriitoja, mutta ne tuntuivat koskevan enemmänkin politiikan toteuttamistapoja, ajoitusta ja keinoja. Tavoitteista, Suomen nostamisesta laman kurimuksesta, oltiin ikään kuin yksimielisiä, mutta keinoista kiisteltiin, kuten vaikkapa silloin kun pohdittiin, milloin olisi pitänyt devalvoida tai olisiko Sorsan ja Ahon vakautuspaketti pystynyt auttamaan laman estämisessä. Haastateltavat näyttivät usein ryhmittyvän näissä kiistoissa ensisijaisesti sen mukaisesti, mikä heidän suhteensa poliittiseen päätöksentekoon oli ja millä politiikan lohkolla he toimivat. Osa oli ollut keskeisesti tekemässä päätöksiä rahapolitiikassa ja osa finanssipolitiikassa. Osa puolestaan koki jääneensä sivulliseksi päätöksenteossa. Lisäksi taloustieteilijöillä oli varsin yhtenäinen puhetapa, joka perustui heidän asemaansa päätöksenteon neuvonantajina ja analyysin tekijöinä.

Näyttikin siltä, että haastattelujen puhetavoissa oli kaksi keskenään ristiriitaista kriteeriä, jotka halkovat aineistoja. Puhetapojen eroavaisuuksia tuntui selittävän yhtäältä päättäjän asema päätöksenteossa, joko päättäjänä raha-, finanssi- ja tulopolitiikassa tai päätöksenteosta sivussa olevana poliitikkona tai asiantuntijana. Toisaalta puhetapoja erottelivat perinteisesti ymmärretyt puoluepoliittiset kannat.

Näistä päätöksentekoon liittyvät jakolinjat nousivat esiin haastatteluaineistossa huomattavasti selkeämpinä kuin puoluepoliittiset jakolinjat. Puoluepoliittiset eroavaisuudet jakautuivat lisäksi varsin epätasaisesti. Markkinavetoista ajattelua kannatti suuri enemmistö ja hyvinvointiajattelua edustivat vain harvat "toisinajattelijat". Puoluepoliittisesti hahmottuvat erot eivät myöskään olleet keskeisellä sijalla kriisin syiden, kulun ja analyysin arvioinnissa. Näin siis ongelmia nähtiin tyypillisesti esimerkiksi *Suomen Pankin* jäykkyydessä tai *eduskunnan* budjettivaatimuksissa sen sijaan, että ongelmana olisi pidetty esimerkiksi *oikeistolaista* rahapolitiikkaa tai *vasemmistolaista* tulonjakopolitiikkaa.

Koska haastatteluista näytti erottuvan puoluepolitiikkaa keskeisempänä erottelevana tekijänä haastateltavan suhde talouspolitiikan päätöksentekoon, jaoin päättäjät aineiston analyysiä esitellessäni ryhmiin sen perusteella, mikä oli heidän asemansa ja suhteensa talouspoliittiseen päätöksentekoon. Olen jakanut puhujat näin neljään ryhmään: (i) rahapolitiikan päättäjät, (ii) finanssipolitiikan päättäjät, (iii) tulopolitiikan päättäjät ja (iv) taloustieteilijät eli ekonomistit.

(i) Rahapolitiikan päättäjät.

Rahapolitiikan tärkeimmiksi päättäjiksi voidaan laskea Suomen Pankissa toimivat virkamiehet ja toisaalta pankin johtajat, jotka presidentti nimittää. Valinnat on perinteisesti tehty puoluepoliittisesti, vaikka 1990-luvulla on käyty yhä tiukempaa kädenvääntöä siitä, että johtajat tulisi valita "ammattitaidon" tai "asiantuntemuksen" perusteella, eikä puoluepoliittisin perustein. Näyttää siltä, että kriisissä heille syntyi oma puhetapansa, johon kuului se, kuinka he näkivät kriisin ja oman asemansa siinä.

(ii) Finanssipolitiikan päättäjät

Finanssipolitiikka on politiikan lohko, jolla päätetään valtion tuloista ja menoista. Keskeisimpiä päättäjiä ovat valtioneuvosto ja siellä toimivat virkamiehet. Erityisesti valtiovarainministeriön rooli näytti korostuneen, koska ministeriö oli vahvasti mukana valmistelemassa ja suunnittelemassa budjettia. Sitran haastatteluista luokittelin tähän luokkaan kaikki päättäjät, jotka ovat olleet muotoilemassa finanssipolitiikan päätöksiä lama-aikana valtioneuvostossa, eduskunnassa tai virkamiehinä. Mukana ovat sekä poliittiset päättäjät että heidän avustajinaan ja virkamiehinä toimineet henkilöt. Näitä poliitikkoja ovat ennen kaikkea ministerit ja kansanedustajat, jotka kuuluivat kriisin ytimessä olleisiin päättäjiin. He ovat mukana ennen kaikkea finanssipolitiikassa eduskunnan ja valtioneuvoston kautta, mutta myöskin periaatteessa rahapolitiikassa, koska eduskunta muodollisesti valvoo Suomen Pankkia ja valitsee pankkivaltuusmiehet keskuudestaan.

(iii) Tulopolitiikan päättäjät

Tulopolitiikan päättäjiin kuuluvat ennen muuta ne päättäjät, jotka ovat mukana tulopoliittisten sopimusten valmistelussa. Tulopolitiikan päättäjiin luokiteltiin Sitran haastatteluaineistosta työnantajien etujärjestöjen sekä toisaalta ammattiliittojen palveluksessa tai luottamustehtävissä työskennelleet päättäjät, sekä virkamiehet, jotka ovat olleet mukana tulopoliittisissa sopimusneuvotteluissa.

(iv) Taloustieteilijät eli ekonomistit

Taloustieteilijöillä ja ekonomisteilla ei ole virallista asemaa poliittisessa päätöksenteossa, mutta he ovat mukana siinä eri tavoin erityisesti tausta- ja valmistelutyön tekijöinä, asiantuntijoina, julkisina keskustelijoina sekä erilaisten virallisten tai epävirallisten työryhmien jäseninä. Osa heistä työskentelee tutkimuslaitoksissa, jotka ovat liitoksissa yhteiskunnan eri eturyhmiin. Osa on mukana myös puolueiden talouspoliittisissa ryhmissä tai toimii muuten asiantuntijana puolueiden kantoja muotoiltaessa. Jotkut yliopistomaailmassa toimivat akateemiset ekonomistit ovat mukana asiantuntijoina erilaisissa selvitysryhmissä. He myös perustavat omia keskusteluryhmiään, jotka sitten lähettävät muistioita poliittisille päättäjille. Lisäksi ekonomistit osallistuvat poliittiseen keskusteluun tuomalla talouspolitiikkaan liittyviä näkökantojaan esiin julkisessa keskustelussa.

Ekonomistit erottuivat Sitran haastatteluaineistossa varsin selkeästi omaksi joukokseen puhetavallaan, jossa heille on tyypillistä määritellä oma asemansa koulutuksen kautta. Vaikka he olivat mukana poliittisessa päätöksenteossa ja keskustelussa, he pääsääntöisesti puhuivat itsestään ekonomisteina ja korostivat omaa erillisyyttään verrattuna erityisesti poliitikoihin ja virkamiehiin. Vaikka heillä oli välillä voimakkaitakin sisäisiä erimielisyyksiä, puhetavoissa oli myös paljon yhteistä. Talouskriisiä koskevassa puheessa heidän puhetapansa ja tapansa hahmottaa oma asemansa nousevat esiin enemmän yhtenäisinä kuin toisistaan poikkeavina. Tästä syystä heidän puhetapansa erotettiin omaksi jaksokseen.

Tulosten yleistettävyys

Hallinnan käsitteen luonteeseen kuuluu, että siinä pyritään selvittämään tiettyä käsitteellistä puheavaruutta, toisin sanoen sitä, mitä käsitteitä liittyy tiettyyn hallinnan tapaan, millä tavoin käsitteitä käyte-

tään ja missä suhteissa ne ovat toisiinsa. Tämän vuoksi ajatuksena ei ole, että kuvauksen kohteena olisi yksittäisten päättäjien puhetapa esimerkiksi niin, että finanssipolitiikan puhetapa edustaisi kaikkien finanssipolitiikan päättäjien puhetapaa yksi yhteen. Sen sijaan kyse on siitä, että eri puhujat tuovat kukin esiin omia käsitteitään, jotka näyttävät liittyvän samaan puhetapaan. Näin muotoutuu finanssipolitiikan puhetapa, jota työssä kuvataan.

Laadullisessa analyysissa ei usein korosteta aineiston määrällistä edustavuutta. Analyysissa ei esimerkiksi juuri pohdita sitä, kuinka yleisiä tietyt puhetavat ovat. Tämä laadullisen analyysin varsin tavallinen piirre on sinänsä ymmärrettävä, mutta aiheuttaa myös usein ongelmia aineiston ja siitä tehtävien havaintojen edustavuuden arvioinnissa. Miten tietää, ettei tutkija ole vain poiminut omaa näkökulmaansa tukevia ns. parhaita paloja ja esitä aineistosta tuloksia, joita ohjaavat vain tutkijan omat ennakkokäsitykset? Pidän tätä ongelmaa varsin relevanttina ainakin tässä tutkimuksessa. Miten osoittaa, että havaintoni kuvaavat talouspoliittisten päättäjien ajattelua, eivätkä ole vain omien näkökulmieni tueksi poimittuja haastattelun pätkiä?

Tässä työssä olenkin pitänyt myös erilaisten puhetapojen edustavuutta silmällä. Tämä johtuu siitä, että tutkittava perusjoukko on varsin pieni, nimenomaisesti suomalainen talouskriisissä päätöksiä tehnyt talouspoliittinen eliitti, ja haastattelut kattavat sen varsin hyvin. Tällöin on ollut mahdollista myös katsoa karkeasti sitä, millaisia puhetapoja eliitin sisällä määrällisesti esiintyy.

Tehdessäni laadullista luokitusta olen merkinnyt ylös kaikki tiettyä käsitystä edustaneet päättäjät havaintoluokkiin. Näin olen saanut karkean kuvan siitä, kuinka yleinen tietyn tyyppinen puhetapa haastateltavien joukossa on. Olen käyttänyt näitä tietoja hyväkseni raportoidessani tuloksia siten, että olen poiminut eri puhetavoista vain sellaisia, joita voi pitää myös määrällisesti yleisinä päättäjien joukossa. Yleensä kyse on ollut siitä, että esimerkiksi finanssipolitiikan puolella jokin näkemys on tullut esiin useamman päättäjän suulla, ja nämä päättäjät ovat vielä edustaneet eri puoluekantoja.

Tämän vuoksi aineiston analyysissa esiintyy myös silloin tällöin määrällisiä viitteitä esimerkiksi siihen, että rahapolitiikan päättäjien *enemmistö* tai *valtavirta* puhuu tietyllä tavalla, tai että vain *harvat* tai

yksittäiset puhujat edustavat tiettyä puhetapaa.

Tärkeänä kriteerinä on ollut myös vastakkaisen tai poikkeavan näkemyksen kriteeri. Olen etsinyt aineistosta tietylle puhetavalle vastakkaista näkemystä, ja jos sellainen on löytynyt, olen kirjannut sen esiin. Kun esimerkiksi finanssipolitiikan puolella esiintyy varsin usein näkemys kansasta talouskasvusta huumaantuneena, niin olen etsinyt näkemyksiä, joissa kansaa luonnehdittaisiin järkevänä. Jos vastakkaista näkemystä ei ole löytynyt ja alkuperäinen näkemys esiintyy usein eri puolueiden edustajien esittämänä, olen luonnehtinut esiin noussutta näkemystä finanssipolitiikan vallitsevana puhetapana.

Olen myös pyrkinyt esittelemään aineistoa varsin laajasti, jotta lukija voisi vakuuttua havaintojen edustavuudesta ja siitä, etteivät ne ole satunnaisesti poimittuja. Tämän vuoksi aineiston esittelyssä on myös lukijan kannalta usein valitettavaa toistoa, kun osin samat teemat toistuvat esimerkiksi eri päättäjäryhmien kohdalla hieman eri muodoissa.

Lisäksi vielä käytännöllinen huomautus. Koska kaikki haastattelut on tehty luottamuksellisina, en voi paljastaa haastateltujen henkilöllisyyttä. Tunnistettavuuden estämiseksi käytän yleisluontoisia luonnehdintoja haastateltavista, mutta olen katsonut, että ne eivät haittaa asian ymmärtämistä. Olen myös tehnyt joitakin teknisiä poistoja ja jättänyt joitakin sanoja pois suorista lainauksista. Nämä poistetut kohdat sisältävät sanoja, joiden perusteella olisi suoraan arvattavissa haastateltavan henkilöllisyys. Näin esimerkiksi silloin jos haastateltava puhuisi *omista* virkamiehistään oikeusministeriössä. Tällöin olisi helppo arvata, että kyseessä on oikeusministeri ja haastattelusta täytyisi poistaa esimerkiksi *omista*-sana ja jättää vain viittaus virkamiehiin, jolloin puhuja voisi olla kuka tahansa. Näillä poistoilla ei sinänsä ole merkitystä lainausten puhetavan tarkastelun kannalta.

Empirian ja teorian vuoropuhelu

Kun olin luokitellut haastatteluaineiston yksittäisten puhujien puhetavat luokittelurungon perusteella, laadin edelleen taulukon, jossa tii-

vistin kunkin edellä mainitun neljän ryhmän tyypilliset tavat puhua kriisistä ja nähdä siinä itsensä. Kokosin taulukkoon kunkin ryhmän käyttämiä ydinkäsitteitä esimerkiksi niin, että kriisin syynä nähtiin *kulutusjuhla* tai *tiedon puute,* tai vaihtoehtoisesti omaa asemaa korostettiin *puolueettomana.* Merkitsin taulukkoon ne haastattelujen kohdat, joissa eri haastateltavat olivat esittäneet samantapaisia ajatuksia. Sain näin eri päättäjäryhmien puhetapoja kuvaavan taulukon, jossa olivat esillä kunkin ryhmän tyypillisesti käyttämät käsitteet luokittelurungon eri kohdista ja myös viitteet niihin haastatteluiden kohtiin, joissa haastateltavat puhuivat kyseisestä asiasta.

Työn tässä vaiheessa ryhdyin kontekstualisoimaan aineistosta esiin nousseita käsitteitä ja puhetapoja. Keskeisenä tavoitteena oli yhdistää aineistosta hahmottuvia päättäjien puhetapoja talouskriisin yhteiskunnallisiin rakenteisiin. Miten käsitteet liittyvät talouskriisin historialliseen kontekstiin: millaisiin yhteiskunnallisiin voimiin, rakenteisiin ja instituutioihin?

Empiirisestä aineistosta nousi esiin voimakkaasti muun muassa markkinoiden voima, politiikan ja koko poliittisen järjestelmän ongelmallisuus, taloudellisten asiantuntijoiden ja käsitteiden merkittävyys tulkinnoissa sekä puoluepoliittisten erojen vähäisyys. Jäsensin aineistoa näiden siitä nousevien teemojen ympärille ja ryhdyin kirjoittamaan empiiristä kuvausta, jonka kautta esitin sen, millä tavoin päättäjät puhuivat näistä teemoista.

Kun olin saanut empiirisen aineiston suuret teemat jäsennetyksi ja kirjoitetuksi auki, palasin takaisin teoreettiseen näkökulmaani ja ryhdyin lukemaan uudelleen teoreettista tutkimusta ja kirjallisuutta, jotta olisin pystynyt tulkitsemaan haastatteluista esiin nousseiden puhetapojen merkitystä paremmin. Ymmärtääkseni paremmin talouskriisin historiallista kontekstia luin myös tässä vaiheessa läpi talouskriisistä tehtyä tutkimusta ja poliittisten päättäjien muistelmia, joiden avulla rakensin itselleni kokonaiskuvan kriisissä esillä olleista poliittisista kysymyksistä. Historiallisen kontekstin luin läpi vasta tässä vaiheessa sen vuoksi, että en halunnut sen sotkeutuvan liikaa varsinaisen primaariaineiston analyysiin. Pyrin näin säilyttämään "ulkopuolisen" näkökulman lukiessani aineistoja.

Vasta sen jälkeen tutustuin talouskriisistä kirjoitettuihin muistelmiin ja myös suureen osaan talouskriisiä koskevaa tutkimusta, sillä en halunnut niiden ohjaavan liikaa primaariaineiston lukemista.

Siirryn nyt kuvaamaan tutkimustuloksia. Esittelen seuraavassa luvussa sekundäärilähteisiin perustuen talouskriisissä esiin nousseet poliittiset kysymykset. Sen jälkeen esittelen aineistosta esiin nousseita päättäjien puhetapoja ja tulkitsen näitä empiriasta esiin nousseita havaintojani teoreettisesti.

MARKKINAHALLINTA

4 TALOUSKRIISIN POLITIIKKA

Talouskriisin poliittinen hallinta liittyy oleellisesti niihin poliittisiin kehityskulkuihin, joita talouskriisin syntyyn ja sen etenemiseen liittyi. Näiden kehityskulkujen ymmärtäminen onkin tärkeää, jotta pystyisi tulkitsemaan poliittisten päättäjien puhetta talouskriisissä historiallisessa kontekstissaan.

Suomen talouskriisin vaikutukset näkyivät eri puolilla yhteiskuntaa ja ulottuivat politiikan eri lohkoille. Kuvaan seuraavassa kriisin esiin nostamia poliittisia kysymyksiä erityisesti raha-, finanssi- ja tulopolitiikassa.

Rahapolitiikan uusi linja

Suomen talouskriisiä voi tarkastella kansainvälisessä yhteydessä erityisesti pääomien vapauttamiseen liittyvänä pankkikriisinä (Honkapohja, Koskela 1999, Hämäläinen 1996, Llewellyn 1996). Pääomien liikkeiden vapauttaminen tapahtui Suomen Pankin johdolla 1980-luvun alkupuolelta lähtien. Rahapolitiikan päättäjät aloittivat ulkomaisten rahavirtojen vapauttamisen pääasiassa laajentamalla hallinnollisilla päätöksillä vähitellen sitä joukkoa, joka sai vapaasti ottaa lainaa maan rajojen ulkopuolelta. Koska prosessi tapahtui ennen muuta rahapolitiikan sisäisenä hallinnollisena työnä, pääomamarkkinoiden vapautuminen tapahtui niin, että vain harvoille muodostui kunnollinen käsitys siitä, mitä oli tapahtumassa. (Hulkko, Pöysä 1998, 139, 186-187.)

Suomalaisessa talouspolitiikassa pääomamarkkinoiden avautuminen aiheutti täysin uudenlaisen tilanteen, johon ei ollut osattu varautua. Talous kasvoi 1980-luvun lopulla ennen näkemättömällä tahdilla. Pankit ryhtyivät ottamaan halpakorkoista lainaa ulkomailta ja rahan määrä kansantaloudessa alkoi kasvaa ilman, että Suomen Pankki pystyi puuttumaan asiaan. Samalla kun lainaa sai entistä vapaammin ulkomailta, Suomen Pankki menetti mahdollisuutensa säännellä

pankkien lainanottoa (Aaltonen, Aurikko 1989, 11-20, Hämäläinen 1996, 63-70, 76). Pankit innostuivat taistelemaan markkinaosuuksista ja myönsivät lainaa runsaasti asiakkailleen. Maahan virtasi edullista ulkomaista valuuttamääräistä lainaa, jota alkoi ohjautua pankkien kautta vähitellen myös kannattamattomiin hankkeisiin. Pankkien koveneva kilpailu hämärsi riskejä ja lainoja alettiin antaa kohteisiin, joiden tuotto-odotukset olivat epävarmoja ja lopulta osoittautuivat kuplan puhjetessa katteettomiksi. (Hiilamo 1995, Kouri 1996, Kulha 2000, Kuusterä 1995, Lassila 1993, Pietilä 1995, 1996, Repo 1992, Saari 1992, Saukkomaa 1991, 1994, Sundqvist 2000, Vihriälä 1997.)

Varsinaisena kriisin alkuvuotena voi pitää vuotta 1990. Maan talous syöksyi nopeasta noususta laskukierteeseen, joka alkoi näkyä konkursseina, työttömyytenä ja pankkien heikentyvänä tilanteena. Ongelmia syvensi samaan aikaan osunut Neuvostoliiton romahdus ja idänviennin tyrehtyminen (Ranki 2000, 265-272). Bruttokansantuote sukelsi vuoden 1989 yli viiden prosentin vuosikasvusta noin 10 prosentin laskuun vuosina 1992 ja 1993. Reaalikorko oli Euroopan korkein vuodesta 1989 vuoteen 1992. (Hulkko, Pöysä 1998, 397.)

Kun kupla alkoi puhjeta, keskuspankki joutui koville ennen kaikkea pankkikriisin hoitamisessa ja ratkaisemisessa. Syyskuun lopulla 1991 Suomen Pankki otti Säästöpankkien Keskus-Osake-Pankin eli Skopin haltuunsa ja ilmoitti vastaavansa sen kaikista sitoumuksista (Hulkko, Pöysä 1998, 335). Skop ajautui keskuspankin hoitoon ja pilkottiin. Eduskunta joutui päättämään pankkituesta (Vihriälä 1996, 117).

Ketjureaktio leviää

Lopulta pankkitukea ohjattiin kaikille merkittäville kotimaisille pankeille ja siitä koitui arviolta kaikkiaan 50 miljardin markan lasku veronmaksajille (Vihriälä 1996, 117). Pankkikriisillä oli vakavia vaikutuksia myös muuhun yhteiskuntaan. Kuplan puhkeamisesta aiheutui ketjureaktio, joka näkyi ensin yksityisellä sektorilla pankeissa ja yrityksissä, mutta sittemmin kriisiytti myös julkisen talouden, valuutta-, budjetti- ja tulopolitiikan.

Kaiken kaikkiaan valtion yksityisille pankeille maksama pankkituki merkitsi lähes 10 prosenttia yhden vuoden kansantuotteesta, rokotti ankarasti valtion finanssipolitiikkaa ja lisäsi jyrkästi valtion ulkomaista lainanottoa. Samaan aikaan yksityisen sektorin romahdus kasvatti työttömyyttä ja pienensi verotuloja niin, että valtiontalous joutui ankariin paineisiin. Kriisi näkyi yritysten konkursseina, yritysten taseiden ja kiinteistöihin sijoitettujen omaisuusarvojen romahduksena, saneerauksina ja työttömyytenä (Ristimäki 2000, 180-207). Nopeasti kasvanut työttömyys nieli valtion menoja samaan aikaan, kun verotulot pienenivät. Valtio joutui ottamaan rajusti ulkomaista velkaa rahoittaakseen pankkituen ja muut talouskriisin vaatimat sosiaalimenojen kustannukset. Kokonaisuutena valtion velan määrä kolminkertaistui vuodesta 1990 vuoteen 1992 ja edelleen kaksinkertaistui vuoteen 1996 mennessä. (Kosunen 1997, 42.)

Erityisesti työttömyys kasvoi ennennäkemättömän nopeasti. Kun Suomen työttömyysaste oli Euroopan alhaisimpia vielä vuonna 1992, niin vuonna 1993 se oli jo Espanjan jälkeen Länsi-Euroopan toiseksi korkein. Näin nopea siirtyminen lähes täystyöllisyydestä huipputyöttömyyden maaksi onkin ainutlaatuista toisen maailmansodan jälkeisissä OECD-maissa. (Pekkarinen, Vartiainen 1995, 425.) Työttömyydestä tuli myös uudenlainen, entistä vakavampi ongelma. Työttömyydestä tuli entistä toistuvampaa, työttömyysjaksojen kestot pitenivät ja pitkäaikaistyöttömyys lisääntyi (Santamäki-Vuori 1998, 141-142).

Leikkauksista hyvinvointivaltion kohtaloon

Finanssipolitiikassa kriisi alkoi näkyä varsinaisesti vasta vuonna 1990, jolloin maan talouskasvu painui nollaan. Tätä käännettä huonompaan suuntaan ei kuitenkaan haluttu nostaa julkisuuteen juuri vaalien alla, koska sen pelättiin vaikuttavan vaalitulokseen. Valtiontalouden huonontunut tilanne nousikin poliittiseksi kysymykseksi varsinaisesti vasta eduskuntavaalien jälkeen, jolloin sen toivat esiin erityisesti valtiovarainministeriön virkamiehet omilla laskelmillaan. Vaalien jälkeen, 20. päivänä maaliskuuta, valtiovarainministeriön virkamiehet julkaisivat omat talouspoliittiset näkemyksensä otsikolla

”VM:n virkamiesjohdon ehdotus kansantalouden tervehdyttämistoimenpiteiksi”. (Hulkko, Pöysä 1998, 305, Ranki 2000, 254.)

Valtiovarainministeriön ohjelmajulistuksesta lähtien voi nähdä, että valtiontaloutta pidettiin julkisesti kriisiytyneenä ja finanssipolitiikasta tuli ennen muuta talouskriisin hoitoa. Finanssipolitiikkaa alkoi hallita keskustelu leikkauksista ja säästöistä.

Kesällä 1991 tehtyyn vuoden 1992 budjettiesitykseen sisällytettiin 10 miljardin säästöt, joista tosin vain 4 miljardia saatiin voimaan. Huhtikuussa 1992 hallitus päätti edelleen 10 miljardin markan säästöistä. Lokakuussa 1992 laadittiin budjettipäällikkö Raimo Sailaksen johdolla säästöohjelma vuosille 1993–1995. Tämä paperi kohdensi leikkaukset opetusministeriön sekä sosiaali- ja terveysministeriön aloille ja muodosti siten merkittävän linjasuunnitelman tulevien vuosien säästöjen kohdentamisessa. Vuoden 1992 aikana ajettiin läpi valtiopäiväjärjestyksen muutos säästöehdotusten helpottamiseksi: eduskunnan kolmasosa ei voinut enää äänestää lakeja vaalien yli. Ainoastaan perusturvaan heikentävät säästölait muodostivat poikkeuksen. (Kosunen 1997, 34-37.)

Säästöpolitiikka kriisiytyi vuonna 1992, kun sosiaali- ja terveysministeri Eeva Kuuskoski erosi hänen budjettiluokkaansa kohdistettujen säästöjen vuoksi. Huhtikuun alussa valtiovarainministeri Viinanen julisti Ilta-Sanomissa: ”Suomen talous on äärimmäisessä tilassa. Se on katastrofissa”. Viinanen vaati, että pääministeri Aho tulisi hänen avukseen ja ”pistäisi niskoittelevat ministerit kuriin”. (Hulkko, Pöysä 1998, 389.) Tässä kamppailussa Kuuskoski jäi yksin sekä hallituksessa että myös omassa eduskuntaryhmässään ja erosi ministerin tehtävistään. Ahon hallitus puristi ulos 10 miljardin säästöpäätökset. Maanantaina 6. huhtikuuta Iiro Viinanen ja Esko Aho tapasivat Suomen Pankissa ja tilanteen rauhoituttua he menivät syömään ”rauhanlounaan” Savoyhin. Tämän jälkeen pääministeri ja valtiovarainministeri muodostivat hallituksen voimakaksikon, joka pyrki toteuttamaan säästöjä voimaperäisesti. (Hulkko, Pöysä 1998, 393-394.)

Elokuun 6. päivänä 1992 julkaistiin jälleen uusi tieto, jonka mukaan valtionvelan kasvu olisi lähes 10 miljardia markkaa arvioitua suurempaa vuosina 1992 ja 1993. Rauhoittaakseen levottomia markkinoita hallitus julkaisi samana päivänä kahdeksankohtaisen vakuuksen linjansa pitämisestä, mikä tarkoitti valtiontalouden voimakkaita säästöjä. (Hulkko, Pöysä 1992, 402-403.) Vuoden 1993 helmikuussa Ahon hallitus laati jälleen uuden ohjelman, jonka tavoitteena oli valtion velkaantumisen pysäyttäminen vuoteen 1997 mennessä. Valtion menoja päätettiin karsia kolmessa vuodessa vuosina 1994–1996 yhteensä 45 miljardilla markalla (Kosunen 1997, 38). Säästöpolitiikka jatkui vuonna 1995, jolloin talousarvioesityksessä pyrittiin palauttamaan menot vuoden 1991 tasolle. Vuonna 1996 talousarvioon sisällytettiin 12 miljardin leikkaukset sekä suunnitelma vuosiin 1997– 1999 ajoittuvista lisäsäästöistä. (Kosunen 1997, 38-41.)

Ajatus elvytyksestä väistyy

Säästöistä ja niiden ajoittamisesta kiisteltiin sekä kriisin aikana että myös sen jälkeen. Joidenkin tulkintojen mukaan kansantalouden kriisiytti 1980-luvulla kasvava valtion budjetti ja siihen liittyvä eduskunnan ja hallituksen ponneton säästöpolitiikka ennen vuoden 1991 vaaleja (ks. Ranki 2000, 226-272). Toisten mielestä, kuten esimerkiksi Kiander ja Vartia toteavat (1998, 65), vuoden 1990 syksyllä vaalivuodelle 1991 tehty budjetti oli avokätinen, mutta se saattoi päinvastoin auttaa muuten kutistuvaa kansantaloutta ja jälkeenpäin katsoen jarruttaa nopeaa tuotannon pudotusta, joka tapahtui 1991.

Keskustelu säästöistä on yhteydessä laajempaan poliittiseen keskusteluun keynesiläisen aktiivisen elvytyksen ja talouden kasvulukujen nopeaan nostamiseen tähtäävän passiivisen talouspolitiikan välillä. On esitetty, että Suomen talouspolitiikalle on ollut ominaista passiivisuus: suhteiden tasaamisen sijasta on pyritty nostamaan kasvulukuja. Suomen suhdannesyklit ovatkin olleet varsin jyrkkiä ja työttömyys on jäänyt toissijaiseksi tavoitteeksi talouden ulkoisen tasapainon rinnalla. (Heinonen, Mykkänen, Panzar, Roponen 1996, 84-92, Kosonen 1987, 240-248, Pekkarinen, Vartiainen 1995, 422-457.)

Laman aikana säästöt herättivät poliittista erimielisyyttä ennen vuoden 1991 eduskuntavaaleja, mutta sen jälkeen poliittinen erimielisyys päättäjien keskuudessa väheni nopeasti. Säästöistä tuli yhteisesti

tunnustettu välttämättömyys ja keynesiläinen puhe elvytyksestä hiljeni. Ministeri Kuuskosken ero näyttää sinetöineen finanssipolitiikan päättäjien yksimielisyyden. Samalla valtion velan hoidosta tuli tärkeä poliittinen teema, joka asetettiin vastakkain ennen kaikkea julkisen sektorin kanssa. Talouspolitiikkaan ilmestyi säästöpäätösten perusteluissa puhetapa, jossa korostettiin, että velan vuoksi julkista sektoria on pienettävä ja siellä on ryhdyttävä voimakkaisiin rakenteellisiin muutoksiin ja uudistuksiin (Kosunen 1997, 42).

Keskustelu hyvinvointivaltiosta

Keskustelu säästöistä ja leikkauksista herätti vähitellen myös laajemman keskustelun hyvinvointivaltion kohtalosta. Hyvinvointivaltion rakenteita koskevassa keskustelussa käyttivät puheenvuoroja lähinnä hyvinvointivaltion kannustusvaikutuksia kritisoivat ekonomistit. He näkivät hyvinvointivaltion ongelmallisena, koska se ei kannustanut ihmisiä työhön. Sosiaaliturvaan pelättiin muodostuvan "tuloloukkuja", joihin joutuneiden ei kannattanut lähteä töihin. Perinteisempää hyvinvointiajattelua edustavasta sosiaalipoliittisesta näkökulmasta asiaa katsovat keskustelijat puolestaan näkivät, että säästöt lisäävät köyhyyttä, eriarvoisuutta ja syrjäytymistä. (Kiander, Vartia 1998, 318-320.)

Hyvinvointivaltion kohtaloa voidaan tarkastella kahdesta suunnasta. Toisaalta näyttää siltä, että lama loi poliittisia linjauksia, jotka eivät perustuneet hyvinvointiajattelulle. Pekka Kosonen esittää, että leikkausten perusteluissa nousi esiin ajatus sosiaaliturvan liiallisuudesta, joka merkitsi eron tekoa 1970- ja 1980-luvuilla esiin nousseeseen hyvinvointiajatteluun (Kosonen 1998, 351). Matti Heikkilä luonnehtii laman Suomeen tuomaa uutta ajattelua markkinoiden merkitystä korostavaksi sosiaaliliberaaliseksi ajatteluksi, jossa sosiaaliturvalla nähdään olevan epäsuotuisia kannustinvaikutuksia, koska se ei kannusta ihmisiä työntekoon (Heikkilä 1997, 20-24). Tämä poliittinen käänne näkyi myös hallituksen politiikan perusteluissa. Vuoden 1997 budjetissa menoleikkaukset suunnattiin tulonsiirtoihin ja toisaalta tulojen ja työn verotusta pyrittiin keventämään kansalaisten

"houkuttelemiseksi" ja "kannustamiseksi" töihin työttömyyden pysyessä edelleen varsin korkeana. (Kosunen 1997, 38-41.)

Toisaalta hyvinvointivaltion voitiin nähdä toimivan lamassa varsin hyvin. Leikkaukset eivät esimerkiksi Heikkilän mielestä muuttaneet sosiaaliturvajärjestelmän peruspiirteitä eivätkä onnistuneet tuhoamaan hyvinvointivaltiota. (Heikkilä, Uusitalo 1997, 214.) Lama nostikin esiin hieman paradoksaalisesti myös poliittista puhetta, jossa hyvinvointivaltion leikkaukset nähtiin parhaana lääkkeenä hyvinvointivaltion säilymiselle (Heikkilä 1997, 30).

Hyvästit devalvaatioille

Talouskriisiä edelsi myös uusi rahapoliittinen linjaus, kun Harri Holkerin vuonna 1987 muodostaman sinipunahallituksen ohjelmaan kirjattiin vakaan valuuttapolitiikan tavoite. Vakaan markan politiikka yhdisti Kokoomuksen ja sosiaalidemokraatit hallituksessa samalla kun devalvaatiopolitiikasta puhunut Keskusta jätettiin oppositioon.

Linjauksen taustalla oli rahapolitiikassa omaksuttu ajatus, jonka mukaan Suomen devalvaatioille perustunut linja oli turmiollinen ja tuli korvata vakaalla valuutalla (Kiander, Vartia 1998, 39-50). Tämän rahapoliittisen opin mukaan valuutan ulkoisen arvon laskeminen eli devalvaatio on maan talous- ja tuotantorakennetta vääristävä tekijä, joka antaa ansiotonta kilpailuetua kotimaiselle vientiteollisuudelle ja kiihdyttää rahan arvoa syövää inflaatiota. Vakaan markan ohjelma voidaan myös tulkita tahdonilmaukseksi, jolla pyrittiin siirtymään vapaiden pääomien maailmaan luopumalla devalvaatioille perustuneesta rahamarkkinoiden valtiollisesta sääntelystä.

Vakaan markan linja aiheutti sen, että kriisin kärjistyessä monet päättäjät eivät olleet valmiita parantamaan maan kilpailukykyä "vanhaan tapaan" devalvoimalla. Rahapolitiikka kriisissä kiteytyikin paljolti taisteluksi devalvaatiota vastaan. Suomen Pankki pyrki pitämään markan arvon korkealla, kun taas vientiteollisuus ja myös vientiliitot kallistuivat ensimmäisinä kannattamaan devalvaatiota. (Hulkko, Pöysä 1998, Kiander, Vartia 1990, 192-228.)

Epäpyhiä allianssejа

Vanhaa kansalliseen sääntelyyn nojaavaa devalvaatiota kannattavat ja uutta vakaan markan politiikkaa ajavat leirit ottivat mittaa toisistaan valuuttapoliittisissa kamppailuissa kun talouden tila heikkeni. Kun lama kärjistyi vuodesta 1991 lähtien, päättäjät jakautuivat sen mukaan, pitääkö Suomen devalvoida tai kelluttaa markkaa päästäkseen irti lamasta (Hulkko, Pöysä 1998, 298-300, 312).

Devalvaatioista käydyille kamppailuille oli tyypillistä se, että ne halkoivat puolueita keskeltä kahtia ja synnyttivät "epäpyhiä allianssеja", joissa toisensa löysivät puoluepoliittisesti hyvinkin eri tavoin ajattelevat. Devalvaatiota vastustivat Suomen Pankki sekä Holkerin ja myös Ahon hallitus. Toisiaan tukivat esimerkiksi Kokoomuksen valtiovarainministeri Iiro Viinanen sekä vasemmistoa edustava Aarne Saarinen, joka kirjoitti kesäkuussa 1991 Kansan Uutisissa kuultuaan, ettei Ahon hallitus devalvoi: "Minusta on hyvä, että Suomen Pankki ei enää ole vientiteollisuuden nöyrä palvelija, jota se on ollut useita vuosikymmeniä ennen nykyistä pääjohtajaa Rolf Kullbergia" (cit. in Hulkko, Pöysä 1998, 369).

Devalvaatiota kannattivat vientiteollisuus ja sen ammattiliitot. Devalvaatiota puolsivat esimerkiksi Vasemmistoliiton Esko Seppänen ja toisaalta teollisuuden työnantajia edustanut Timo Relander (Hulkko, Pöysä 1998, 315-316). Samaan leiriin kuulunut toimittaja Leif Salmén kirjoittaa muistelmissaan kesäkuusta 1991, jolloin hallitus ei suostunut devalvoimaan:

"Monien muiden tavoin arvostelin silloin jyrkästi kesäkuista päätöstä – ja löysin itseni hyvin epämukavasta seurasta, johon kuuluivat niin Casimir Ehrnroth kuin Paavo Väyrynen sekä edustava joukko suurpääoman ja muiden hämäräpiirien napamiehiä" (Salmén 1994, 30).

Myös elinkeinoelämä jakautui kahtia. Toisaalta vanhaan "sinivalkoiseen" kansalliseen metsäteollisuuteen, joka kannatti devalvaatiota, sekä toisaalta sisämarkkinoiden palvelusektoriin, joille devalvaatio ei ollut yhtä tärkeä tai taistelemisen arvoinen (Hulkko, Pöysä 1998, 309-311, 318, 323). Edelliset pitivät tärkeänä kansallisen teollisuuden tukemista, kun taas jälkimmäisten mielestä talous oli jo pitkälti kansainvälistynyt eikä tarvinnut kansallista tukea.

Kriisissä muotoutuikin poliittisesta oikeisto-vasemmisto-jaosta poikkeava rintamalinja, jossa toisella puolella olivat uutta kansainvälisten markkinoiden kuriin alistettua rahapolitiikkaa kannattavat rahapolitiikan päättäjät ja toisella puolella etupäässä kotimaisen vientiteollisuuden tukemista kannattavat teollisuuden työnantajat ja työntekijät. Puolueet oikealla ja vasemmalla jakautuivat tämän kysymyksen suhteen, ja perinteinen jako oikeistoon ja vasemmistoon hämärtyi.

Ei enää devalvaatioita

Suomi joutui lopulta devalvoimaan markan loppusyksystä 1991 ja kriisin edelleen jatkuessa laski markan kellumaan syyskuussa 1992 (Hulkko, Pöysä 331- 352, Aho 1998, 151-161, Kiander, Vartia 1998, 192-252, Kullberg 1996, 168-224). Tämä kriisissä tehty "pakkodevalvaatio" ja kellutus noudattelivat vanhaa devalvaatioille perustunutta poliittista linjaa. Näyttää kuitenkin, että ne koettiin epäonnistumiseksi, joka ei saanut toistua.

Kriisin jälkeen lähdettiin yhä päättäväisemmin pyrkimään irti kansallisesta valuuttapolitiikasta. Kelluvan kurssin kausi päättyi, kun markka liitettiin EU:n valuuttakurssimekanismiin ERM:iin lokakuussa 1996 (Kiander, Vartia 1998, 214). Samalla Suomi näytti luopuvan kansallisten devalvaatioiden politiikasta ja astui länsieurooppalaisen valuuttajärjestelmän piiriin, mitä voidaan pitää tärkeänä askeleena kohti yhteistä länsieurooppalaista valuuttaa euroa.

Työmarkkinat murroksessa

Myös tulopolitiikan toimintatavat ja periaatteet joutuivat kriisissä murrokseen. Tulopolitiikka sai erityisen merkittävän roolin suomalaisessa politiikassa 1970-luvulla kun työmarkkinoiden eri intressiryhmät keskittivät edunvalvontaansa suurille keskusjärjestöille. Tulopolitiikkaa tehtiin 1970-luvulta lähtien tulopoliittisilla sopimuksilla, joissa työntekijät, työnantajat ja valtio sopivat keskitetysti palkkata-

sosta ja työehdoista. Valuuttakurssipolitiikka niveltyi osaksi tulopolitiikkaa, kun metsäteollisuuden heikentynyttä hintakilpailukykyä korjattiin devalvaatioilla. 1980-luvulta lähtien kansainvälisten markkinoiden kasvava merkitys alkoi osaltaan kyseenalaistaa kansallisen tulopoliittisen järjestelmän toimivuuden. Markkinoiden avaaminen kasvatti suuryritysten kokoa ja kansainvälisyyttä ja osaltaan heikensi kansallisten sopimusjärjestelmien suosiota. (Kosonen 1998, 301-305.)

Myös devalvaatioista luopumiseen tähtäävä rahapolitiikka kyseenalaisti osaltaan perinteisen tulopolitiikan. Erityisesti se nosti laman aikana esiin poliittisen kysymyksen palkkojen laskemisesta. Esitettiin, että jos valuutan arvoa ei muuteta, toinen mahdollisuus kilpailukyvyn parantamiseksi olisi laskea vientiteollisuuden palkkoja maan sisäisellä sopimuksella. Kriisissä käynnistyi keskustelu tästä "sisäisestä devalvaatiosta", palkkojen pudottamisesta maan sisällä.

Erityisesti Iiro Viinanen ajoi palkkojen pudottamista 5– 10 prosentilla ja pääministeri Aho puhui "yhteiskuntasopimuksesta". Syksyllä 1991 myös Suomen Pankin pääjohtaja Kullberg vaati julkisuudessa nimellispalkkojen laskemista ja budjettisäästöjä. Lokakuussa 1991 pääministeri Aho, valtiovarainministeri Viinanen ja pääjohtaja Kullberg pyysivät Suomen Pankin johtajistoon kuulunutta Kalevi Sorsaa laatimaan tulopoliittisen sovintoehdotuksen. Sorsa teki valtakunnansovittelija Jorma Reinin avulla ehdotuksen, jonka mukaan palkkoja olisi alennettu kolme prosenttia ja työntekijöiden kannettavaksi olisi tullut neljä prosenttia TEL-maksusta. (Hulkko, Pöysä 1998, 338.) Sopimusta ei kuitenkaan saatu syntymään. Teollisuus näytti suhtautuvan asiaan ristiriitaisesti: julkisesti se asettui tukemaan palkkojen alentamista, mutta myös ajatus devalvaatiosta eli pinnan alla. Keskustelu palkkojen alentamisesta päättyikin Suomen tekemään devalvaatioon.

Keskitetyn sopimisen notkahdus

Poliittisesti lamassa ja sen jälkeen tulopolitiikassa keskusteltiin paljon työelämän ja työmarkkinoiden "joustoista" ja "jäykkyydestä".

Lamassa yritysten vaikeuksista syytettiin "jäykkää" tulopolitiikkaa ja sitä, ettei palkoista ja työehdoista voitu sopia "joustavasti" kriisin iskiessä. Erityisesti keskitetty tulopoliittinen sopimusjärjestelmä nähtiin jäykkänä ja sen ohelle nostettiin vaihtoehtona "joustavampi" työpaikoilla tehtävä paikallinen sopiminen.

Yleensä työnantajat vaativat joustavampia järjestelmiä ja työntekijät pyrkivät vastustamaan niitä. Käytännössä keskustelu näytti johtavan lähinnä keskitettyjen kokonaisratkaisujen hajoamiseen. Ahon porvarihallituksen aikana päädyttiin hajautettuihin liittokohtaisiin sopimuksiin ja hallitus ajautui ristiriitoihin ammattiyhdistysliikkeen kanssa. Hajautetut sopimukset merkitsivät samalla palkkahaitarin kasvua. Vuoden 1993 liittoneuvotteluissa vientisektori sai suuret palkankorotukset verrattuna muihin sektoreihin. Samaten vuoden 1995 liittokohtaisissa neuvotteluissa vientisektorin ja muiden palkansaajien väliset erot kasvoivat. (Kosonen 1998, 301-305.) Kokonaisuutena kuitenkin lama jäi tulopolitiikassa välivaiheeksi, jossa keskitetty sopiminen ajautui kriisiin. Lamasta selvittäessä myös keskitetty sopiminen toipui ja Suomessa palattiin keskitettyjen ratkaisujen aikaan (Julkunen 2001, 101-102).

Kriisi valuu politiikkaan

Kiander ja Vartia (1998, 276-308) tulevat siihen tulokseen, että talouskriisiä voi tulkita poliittisessa järjestelmässä tapahtuvana muutoksena, johon kuuluu paitsi talouden toimintaympäristön muutos ja rahamarkkinoiden liberalisointi myös poliittinen muutos: punamullan hajoaminen ja siirtymä uusiin hallituskoalitioihin; sinipunaan (1987–1991) ja porvarihallitukseen (1991–1995).

Tämä poliittinen muutos liittyy talouden avaamisen ja kansainvälistymisen aiheuttamiin paineisiin. Suomalaisesta raaka-aineesta riippuvainen metsäteollisuus muodosti sääntelytalouden ajan teollisen rakenteen ytimen, jonka asema turvattiin toistuvasti devalvaatioilla. Kun Suomi siirtyi vakaaseen valuuttaan pyrkivään politiikkaan, se merkitsi talouselämässä kansallisen talouspolitiikan heikentymistä ja kansainvälisen kilpailun korostamista.

Kysymys devalvoinnista oli alkanut hiertää hallituksen ja teollisuuden välejä jo 1980-luvun puolesta välistä lähtien (Ristimäki 2000, 118-121). Vakaan markan linjalle siirtyi ensimmäisenä se osa kotimaisesta elinkeinoelämästä, jota markkinoiden kansainvälistyminen ei haitannut. He joko toimivat kotimaisella sektorilla ja olivat siellä niin vahvassa asemassa, ettei ulkomainen kilpailu tuntunut vaaralliselta uhalta, tai vaihtoehtoisesti he uskoivat pärjäävänsä kansainvälisessä kilpailussa ja siten hyötyvänsä markkinoiden laajentumisesta. Toisaalta vakaan markan kannalle ajautuivat ne, jotka näkivät kansainvälisen kilpailun ja markkinoiden avaamisen tuovan talouselämään lisää tehokkuutta. He uskoivat, että markkinoiden tuoma tehokkuus hyödyttää koko kansantaloutta ja turvaa erityisesti myös säästeliään palkannauttijan säästöt. Tätä kantaa lienevät edustaneet erityisesti vakaan markan politiikkaa ajaneet rahapolitiikan päättäjät ja ekonomistit.

Talouden avaamisen vaikutuksia halusivat puolestaan pehmentää devalvaatiolla ne, joiden mielestä devalvaatiosta luopuminen vaikutti talouskriisissä liian rankalla tavalla kotimaisen talouselämän toimintakykyyn. Tälle puolelle asettuivat erityisesti kotimaiseen raaka-aineeseen tukeutunut vientiteollisuus sekä ne, jotka uskoivat, että vientiteollisuuden asema on turvattava. Jälkimmäiset näkivät yleensä, että vientiteollisuuden kansantaloudellinen vaikutus on niin merkittävä, että jos se ajautuu suuriin ongelmiin, se vetää koko kansantalouden mukanaan.

Näitä talouskriisissä tiivistyviä poliittisia puhetapoja voi tulkita myös laajempana poliittisena siirtymänä kohti toimihenkilöyhteiskuntaa (Kortteinen 1987, 116-119). Suomi siirtyy agraaristeollisesta yhteiskunnasta kohti kansaiväliseen talouteen nojaavaa toimihenkilöyhteiskuntaa, jossa hallitsevassa asemassa ovat kansallisista luonnonvaroista riippumattomat teollisuudenalat. Poliittisesti tätä kehitystä voi tulkita esimerkiksi siten, että Lipposen sateenkaarihallituksesta pudotetaan luonteeltaan agraarinen Keskusta. Uusi hallitus perustuu "toimihenkilöpuolueille"; sosialidemokraateille ja Kokoomukselle, joiden hallitusta höystetään uusilla tulokkailla eli vihreillä.

Tätä muutosta voidaan ymmärtää myös painopisteen muutoksena, jossa valta siirtyy kansalliselta politiikalta kansainvälisten markkinoiden suuntaan. Vakaisiin valuuttoihin pyrkivä politiikkaa yrittää luoda tilanteen, jossa valtiot eivät puuttuisi teollisuudenalojen keskinäiseen kilpailuun kansallisilla valuuttapoliittisilla toimillaan. Kun markkinat avataan, niiden avulla taataan vapaa ja tehokas kilpailu kansainvälisillä markkinoilla, minkä puolestaan pitäisi taata kuluttajalle tuotteet halvimmalla mahdollisella hinnalla.

Talouskriisissä käytävä kamppailu devalvaatiosta voidaan nähdä näiden markkinoiden avaamisen aiheuttamien paineiden purkamisena. Taistelu valuutan devalvoinnista on kuitenkin vain viivytystaistelua. Devalvaatiolla tarjotaan kriisin syventyessä vetoapua vientiteollisuudelle, mutta koko sodan voittaa lopulta vakaan markan linja. Kriisin jälkimainingeissa rahapolitiikka ankkuroidaan entistä voimakkaammin liittämällä markka eurooppalaiseen Emu-järjestelmään, joka sitoo länsieurooppalaisten valuuttojen arvot toisiinsa. Lopullisesti kansallisen valuuttapolitiikan aika päättyy siirryttäessä euroon, jolloin Suomi menettää oman kansallisen valuuttansa.

Suomen talouskriisi voidaan edellä tarkasteltujen poliittisten kamppailujen valossa nähdä poliittisena kriisinä, jossa talouspoliittisesti siirrytään pääomien sääntelylle perustuneesta mallista vapaiden pääomaliikkeiden hallitsemaan järjestelmään. Tämä rahapolitiikan alueelta liikkeelle lähtevä poliittinen muutos heijastuu laajalle yhteiskunnan muihin politiikan lohkoihin ja poliittiseen keskusteluun.

Poliittisen hallinnan näkökulmasta tätä muutosta voi myös tarkastella talouspoliittisena siirtymänä sääntelyjärjestelmästä markkinavetoiseen järjestelmään, jolloin uusi markkinoiden järjestämisen tapa synnyttää myös uudenlaisia poliittisen keskustelun ja myös hallinnan muotoja. Markkinoiden vapauttamisen myötä syntyy suoraan ja välillisesti joukko poliittisia kysymyksiä, joita ovat rahapolitiikkaan liittyvä pankkikriisi, finanssipolitiikan alueelle ulottuva pankkituki, valtion velkaantuminen, budjetin leikkaukset ja säästöt, jättimäinen työttömyys ja konkurssit sekä tulopolitiikassa kysymys joustavasta sopimisesta ja palkkojen laskemisesta.

Muutos lähtee liikkeelle rahapolitiikasta, jossa ryhdytään vapauttamaan pääomien liikkeitä ja sitoudutaan vakaan valuutan ajatukseen. Rahoitusmarkkinoiden ylikuumenemisen nostattaman kuplan puhjetessa kriisiä joutuvat ratkomaan ensin finanssipolitiikka ja sitten

myös tulopolitiikka. Samalla rahapolitiikan alueella tapahtunut muutos säteilee muille politiikan lohkoille. Rahapolitiikan vakaata valuuttaa ajavan linjan mukaan muiden politiikan lohkojen on sopeuduttava rahapolitiikan määräämään kuriin: kun valuutan arvoa ei voi muuttaa, on joustettava joko valtion budjetissa tai tulopolitiikan puolella palkoissa. Finanssipolitiikassa turvaudutaan säästö- ja leikkausohjelmiin. Myöhemmin leikkauksien innoittama keskustelu laajentuu kysymykseksi koko hyvinvointivaltion toimivuudesta. Tulopolitiikassa puolestaan yritetään ajaa läpi ajatus palkkojen laskemisesta yhteisellä sopimuksella ja keskitetty sopimusjärjestelmä hajoaa Ahon hallituskauden ajaksi.

Taulukko 1: Talouskriisin poliittisia kysymyksiä.

Rahapolitiikka	Finanssipolitiikka	Tulopolitikka
Pääomien vapauttaminen		
Pankkikriisi	Pankkituki	
	Konkurssit	
	Työttömyys	Joustot
	Valtion velka	Paikallinen sopimien
	Budjetin leikkaukset ja säästöt	
Vakaan valuutan politiikka		Keskustelu säästöistä
		Palkkojen sisäinen laskeminen
	Hyvinvointivaltion kohtalo	

5 MARKKINAKURIN AIKA

Suomen talouskriisi ajoittuu poliittiseen ja taloudelliseen murroskauteen, jossa yhtenä tärkeänä lähtökohtana on valtion sääntelyn purkaminen ja markkinoiden entistä laaja-alaisempi vapauttaminen moninaisine seurauksineen (Bauman 1999, Beck 1997a, 1997b, 1998, Bourdieu 1998, Castells 1997, 243-253, Giddens 1999, Habermas 1999, Kantola, Härkönen 1999, 271-294, Väyrynen 1997; 1998). Talouskriisiä voikin tarkastella erityisesti markkinoiden vapauttamisen ja siinä mielessä myös ns. uusliberalismin kontekstissa.

Uusliberalismi on vähitellen vakiintunut yleiskäsitteeksi, jolla on kuvattu 1980-luvulla alkanutta laajaa kansainvälistä poliittista muutosta, jossa markkinamekanismin valtaa on laajennettu yhteiskunnissa eri tavoin. Christopher Colclough (1991, 7) tiivistää uusliberalismin perusoletuksen seuraavasti:

”Jos uusliberalismin pohjimmainen viesti pitäisi sanoa yhdellä lauseella, se olisi tämä: Kun pyritään ratkaisemaan resurssien allokaatiota koskevia ongelmia, epätäydelliset markkinat ovat parempia kuin epätäydelliset valtiot” (Colclough 1991, 7).

Uusliberalismi on kuitenkin myös monimutkainen käsite, jota on käytetty eri tavoin. Kuten Christopher Dean toteaa, on olemassa monenlaisia uusliberalismeja. Uusliberaalin hallinnan saamat muodot ovat syntyneet erilaisissa historiallisista olosuhteissa ja tilanteissa. (Dean 1999a, 53-57.) Onkin kiinnostavaa katsoa, mitä uusliberalismi merkitsee Suomen talouskriisin yhteydessä. Tällöin voidaan pohtia, missä mielessä talouskriisissä esiin nouseva poliittisen hallinnan tapa voidaan tulkita nimenomaan uusliberaaliksi hallinnaksi ja mitkä piirteet siinä voidaan tulkita uusliberaaleiksi? Millaisia muotoja uusliberalismi saa talouskriisin hallinnassa ja millaista poliittista hallintaa se tuottaa?

Päättäjät kohtaavat markkinat

Suomen talouskriisin yhtenä keskeisenä piirteenä oli rahapoliittinen muutos, jossa pääomamarkkinoita vapautettiin vähitellen 1980-luvulta lähtien. Ajatus siitä, että vapaat markkinat ovat kansallista valtiota ja sen sääntelyä tehokkaampia pääomien, työn ja resurssien allokoijia, oli myös keskeisellä sijalla vakaan markan politiikassa, joka pyrki poistamaan kansalliset valuuttapoliittiset sääntely- ja sopeutumiskeinot. Talouskriisiä voi tästä näkökulmasta pitää käännekohtana, jossa markkinoiden voima realisoituu uudella tavalla kansallisessa politiikassa. Tarkastelen seuraavassa markkinoiden vapauttamiseen ja uuteen merkitykseen liittyvää puhetta päättäjien haastatteluissa.

Rahapolitiikka pakon edessä

Pääomamarkkinoiden vähittäinen vapauttaminen 1980-luvulta alkaen muuttaa Suomen talouspoliittista regiimiä merkittävällä tavalla, kun pääomien sääntelystä luovutaan. Suomen Pankki on rahamarkkinoiden vapauttamisessa tärkeässä roolissa:

> ”Erittäin suuressa määrin Suomen Pankki tämän teki. Valuuttalaki oli meidän käsissämme.”

Onkin kiinnostavaa, miten rahapolitiikan päättäjät ja regiimin muuttajat itse perustelevat pääomien vapauttamista. Miten siirtymä kohti entistä markkinavetoisempaa maailmaa perustellaan ja millaisia tulkintoja markkinoiden kasvava merkitys herättää?

Rahapolitiikan päättäjien puheessa keskeiseksi selitystavaksi nousee tapa nähdä menneisyys ongelmallisena ja tulevaisuus parempana. Kriisi on koettelemus pakollisella matkalla huonosta menneisyydestä parempaan ja toisaalta välttämättömään tulevaisuuteen. Menneisyydessä vallinnutta kansallista devalvaatio-inflaatiokierrettä pidetään tärkeänä ongelmana, joka halutaan katkaista ja ratkaista:

> ”Jossakin 60-luvun, 70-luvun tienoilla talon sisäisessä keskustelussa tää devalvaatio-inflaatiokierre todettiin erittäin hankalaks asiaks nimenomaan kun siin oli takana tämmösiä isoja devalvaatioita, jotka sitten rakennepoliittisesti merkitsi suhteellisen edun tavattoman voimakasta heilahtelua ja aiheutti rakenteellisia shokkeja tän hypyn jälkeen ja sitten devalvaatiota.”

Devalvaatiosta tulee erityisen ruma sana myös moraalisessa mielessä. Devalvaatio on toiminut vastuuttomana ja ”holtittomana” talouspolitiikan keinona:

> ”Meillähän oli aika hirveä devalvaatiomaine ja devalvaatiohistoria täällä Suomessa. Sitä käytettiin aika holtittomasti sodan jälkeen useita kertoja kilpailukyvyn palauttajana.”

Uusi devalvaatioista luopuva politiikka merkitsee ”paluuta normaaliin”. Rahapolitiikan päättäjä näkee, että sääntely oli sota-ajan jäänne ja poikkeustila. Markkinoiden vapauttaminen on sitä vastoin paluuta normaaliin tilanteeseen. Lisäksi sillä on positiivinen sävy: kahleiden riisuminen ja yritysten vapauttaminen kansallisesta sääntelystä ja sen rajoista. Markkinoiden vapauttaminen on reilua ja sen vastapainona kansallisen teollisuuden tukeminen aiheuttaa vääristymiä:

> ”Siis valuuttalaki oli Suomen Pankin hoidossa ja koko säätelyhän oli poikkeuksellista. Ei meillä ollut 20- ja 30-luvuilla mitään säätelyä, vaan se tuli sodan aikana ja jäi liian kauaksi aikaa voimaan. Tämä on mun näkemykseni ja se piti mahdollisimman pian poistaa. Saada kahleet pois niin, että yritykset saattoivat valita rahoituksensa sieltä, missä se on edullisimmin ja parhaiten saatavissa.”

Rahapolitiikan päättäjän puheeseen liittyy näin arvottava ulottuvuus: markkinoiden ohjaama maailma on oikea ja normaali vastapaino menneelle ”vääristyneelle” maailmalle, joka oli saanut vallan sota-ajan poikkeusoloissa ja päässyt sitten niskan päälle sodan jälkeisinä vuosina aiheuttaen suomalaisille ”hirveän” maineen.

Markkinoiden pakot

Rahamarkkinoiden vapauttamisesta ei kuitenkaan seurannut pelkkää hyvää. Jollakin tavalla se näyttää epäonnistuneen varsin pahasti, koska talous pääsi ylikuumenemaan ja sitä kautta luotiin edellytykset talouskriisille. Miten siis toimenpide, jonka piti tuottaa parempaa maailmaa, johtikin suureen onnettomuuteen?

Kriisin selittämiseksi rahapolitiikan päättäjät joutuvat etsimään syitä vapauttamisen epäonnistumiselle. Kun selityksiä kriisille etsitään, nousee samalla esiin siirtyminen uuteen, markkinavetoiseen järjestelmään. Vapauttaminen ei ole päättäjien oma päätös, vaan siihen joudutaan pakon edessä:

> ”Ajattelualoite oli ilman muuta Suomen Pankissa, mutta sanoisin, että toteutumisen aloite tuli loppujen lopuksi markkinoilta. Se toteutettiin hyvin pitkälti tavallaan markkinoiden perässä.”

Rahamarkkinoiden vapautus tehdäänkin päättäjien puheessa enemmän sopeutuvana toimenpiteenä kuin aktiivisena linjavalintana:

> ”Ei voi välttää sitä, että varmasti Suomen Pankilla oli osuutensa sen toimenpiteillä tässä ja että ei voi väittää, että Suomen Pankki olis kovin hyvin onnistunut ajoituksessa tai mitoituksessa. Mutta jos säännöstelyn purkua ajatellaan, nimenomaan pääomaliikkeiden säännöstelyn purkua, niin se tehtiin kyllä minusta sopeutuvana toimenpiteenä enemmän kuin aktiivisena toimenpiteenä hyvin pitkälle.”

Myös laajempi poliittinen kehitys vaikuttaa valittuun linjaan. Suomi ei voi jäädä pois, kun läntinen Eurooppa alkaa vahvistua poliittisena vaihtoehtona myös suomalaisille:

> ”Koko Euroopassa tämä liberalisointiprosessi oli käynnissä ja me tiesimme varsin hyvin jo aikaisessa vaiheessa, että meidän pitää päästä siihen samaan. Eurooppa-ajatushan alkoi elää vähitellen ja Suomi nyt ei voinut jäädä pois tästä junasta.”

Edelleen vapauttamiseen vaikuttaa pääomamarkkinoiden liberalisoinnin oma sisäinen logiikka. Kun Suomen Pankki laajentaa sitä joukkoa, joka saa ulkomaista lainaa, syntyvät harmaan rahan markkinat. Ulkomaista rahaa kierrätetään luvan saaneiden kautta kotimaahan niille yhteiskunnan sektoreille, joille lupaa ei vielä ole myönnetty. Suomen Pankki yrittää vastata tähän kehitykseen laajentamalla ulkomaista lainaa saavien joukkoa ja yrittäen siten sulkea harmaiden markkinoiden porsaanreikiä yhden kerrallaan. Rahamarkkinat liberalisoituvat näin rahamarkkinoiden päättäjien näkökulmasta omalla logiikallaan, johon ei voi puuttua sen jälkeen, kun se on aloitettu:

> ”Kun nämä harmaat rahamarkkinat sitten syntyivät 80-luvun alussa, niin se oli ongelma meille. Senhän piti mennä nk. notariaattirahana tai rahoitusyksikön kautta, mutta sillä itse asiassa kierrettiin Suomen Pankin määräyksiä. Meillähän oli korkosäännöstely sillä tavalla, että keskimääräinen luottokorko sai olla niin ja niin korkea. Tämä kierrettiin sillä tavalla, että pankit vaan välittivät rahan suoraan muka notariaatin kautta, sinne tuli toiselta asiakkaalta rahaa ja se välitettiin toiselle ja pankit saivat jonkun provision.”

Markkinoiden mahti

Talouskriisissä markkinoiden voima nousee esiin politiikassa hyvin konkreettisesti. Erityisesti pääomamarkkinoita ja sijoittajia kiinnostavissa asioissa poliittisten päättäjien on esiinnyttävä ennen muuta yhtenäisenä rintamana:

> ”Että varsinkin kohti 80-luvun loppua, jolloin nää markkinavoimat alkoi figureerata enemmän, niin oli äärimmäisen vaarallista päästää semmosta informaatiota liikkeelle, että Suomen Pankki ja valtiovarainministeriö olis eri mieltä jostain asiasta. Se olis ollut kyllä kohtalokasta. Mutta sitten näitä tämmösiä poliittisen kentän kanssa isompia erimielisyyksiä, niin niitähän nyt lähinnä oli sitten tässä peruskorkokysymyksessä, ja nehän oli moneen kertaan julkisiakin.”

Akuutissa valuutan arvoa uhkaavassa tilanteessa päättäjien liikkumavara pienenee lähes olemattomaksi. Rahapolitiikan päättäjät painottavat, että varomaton esiintyminen julkisuudessa tai muuten liikkeelle lähtevät huhut voivat syöstä valuutaan syöksykierteeseen:

> "Jos vallitsee yleinen epävarmuus, niin pienikin tapahtuma panee helposti pallon pyörimään. Siinä ei tarvita kovinkaan paljon rahaa. Juna lähtee liikkeelle ja muut hyppäävät kyytiin, mutta ellei semmoista epävarmuutta ole, niin liikettä ei synny. Itse asiassa joskus aikaisemminkin, jo syksyllä 90, joku puhui markan devalvoinnin tarpeesta, muttei kukaan kiinnittänyt siihen huomiota. Sillä ei ollut mitään merkitystä."

Tai kuten eräs rahapolitiikan päättäjä kommentoi Suomen Pankin pääjohtajan julkisuudessa esittämiä markan kestävyyttä korostaneita lausumia:

> "Spekulaatiotilanteessa pääjohtaja ei voi paljon muuta sanoa. Markkinat koko ajan katsovat, että kestääköhän tämän vaiko eikö. Eihän siinä tilanteessa voi mitään muuta sanoa kuin, että totta kai tämä kestää ja niin kuin uusi pääjohtajankin sanoi, että korolle taivas on kattona."

Kriisi näyttää kaiken kaikkiaan osoittavan, että valuuttakriisissä poliittinen erimielisyys on työnnettävä taka-alalle:

> V: "Pääministeri ja valtiovarainministeri ovat olleet koko tämän prosessin aikana tiiviisti sisällä ja hengessä mukana. Hallituksen sisällä on ehkä ollut vähän enemmän eripuraisuutta. Se mikä aiheuttaa entistä enemmän ongelmia, varsinkin kriisitilanteissa, on se, että muutkin ministerit kuin valtiovarainministeri ja pääministeri antavat lausuntoja talouspolitiikasta. Suomessa mm. oikeusministeri tuumasi, että pitäisiköhän ottaa säännöstely käyttöön. Jos olen kansainvälinen sijoittaja ja mulla on viisi miljardia dollaria Suomessa, niin kyllä rupean äkkiä ihmettelemään, että mitä siellä on oikein meneillään. Samaten kun ulkoasianministeri sanoo, että eiköhän nyt pieni devalvaatio tekisi taas hyvää. Nämä ovat aiheuttaneet hallituksen suunnalta hirveän paljon vahinkoa."
> K: "Tässäkin tullaan juuri tähän, että vapaiden liikkeiden vallitessa pelisäännöt ovat täysin toiset. Säätelyn aikanahan tämmösellä ei olisi mitään merkitystä."
> V: "Ei. Ei."

Markkinavoimien mahti vaatii näin realisoituessaan poliittisilta päättäjiltä kurinalaista sopeutumista markkinoiden toiveisiin ja tahtoon. Rahapolitiikan päättäjät korostavat, että vapaiden pääomien liikkeille perustuvassa järjestelmässä markkinoilla on voima nostaa ja laskea kokonaisia kansantalouksia.

Kansan kantti pettää

Monet rahapolitiikan päättäjät tekevät myös tulkinnan, jonka mukaan talouskriisissä ihmisten järki hämärtyi ja piittaamattomuus pääsi vallalle. Kasvavan vapauden huuma tempasi mukaan kaikki ja muuttui moraalittomaksi voitontavoitteluksi:

> "Sitten me tullaan tähän, josta me oikeastaan aloitettiin ja jossa me puhuttiin ihmisten käyttäytymisestä. Siellä tämmöiset pelot, toivot ja uskomukset näyttelevät hirveän keskeistä osaa ja ne ovat tietysti sitten myös vaikuttaneet. Kun sitten kysytään, mikä meni suomalaisiin yrityksiin ja mikä meni suomalaisiin kuluttajiin ja mikä meni suomalaisiin pankkimiehiin silloin 80-luvun lopulla, niin joutuu hämmennykseen. Se oli totaalisen epärationaalista käytöstä ja mitä pitempi aika kuluu siitä niin sitä rupeaa miettimään, että mehän käyttäydyttiin ihan kuin houkat siihen aikaan."

Me-sana viittaa tässä yhteydessä koko Suomeen, ikään kuin kaikki olisivat olleet yhdessä veneessä ja toimineet samalla tavalla. Markkinoiden avaaminen johtaa analyysiin, jossa koko kansan nähdään joutuneen kulutusjuhlan valtaan ja langenneen rahan houkutuksiin. Ahneus ja nopeiden voittojen tavoittelu ajoi kansantalouden suohon.

"Kyl siit tietysti iso osa oli tätä Suomen uskomattoman upean taloudellisen nousun euforiaa, jossa kaikki olivat mukana ja kaikki tekivät rahaa ja uskoivat tulevansa rikkaiksi ja onnellisiksi tällä systeemillä ja tekevänsä vielä naapurinsakin semmoseks."

Samantyyppisen kuvailun saavat osakseen ne, jotka ovat uskoneet valtiovarainministerin puheisiin vakaasta markasta ja ottaneet pankista valuuttalainaa. Ainakin osa Suomen Pankin päättäjistä näkee heidänkin käytöksensä järjettömänä:

"Siihen tulivat nämä ulkomaiset velat, mikä sitten tietysti oli aika kohtalokasta niiden ottajille. Mä en tiedä, mitä niiden päässä liikkui. Mä luulen, että ehkä semmosessa kollektiivisessa oppimisprosessissa ei oltu vielä päästy riittävän pitkälle."

Rahapolitiikan päättäjien analyysissa onkin selvä yksilöiden moraalia kriittisesti arvioiva sävy. Yhteiskunta lankesi rahan sokaisemana kulutusjuhlaan ja äkkirikastumisen toivossa löysään rahankäyttöön.

Finanssipolitiikka markkinakuriin

Finanssipolitiikan päättäjien näkökulmasta rahapolitiikan puolella tapahtunut muutos ja erityisesti pääomamarkkinoiden vapauttaminen tapahtuivat niin, ettei niitä juuri huomattu. Rahapolitiikan valta ja tietämys oli keskittynyt pienelle ydinryhmälle eikä rahapolitiikan muutos nouse finanssipolitiikan puolella yleisemmäksi keskustelun aiheeksi. Esimerkiksi eräs ministerinä toiminut luonnehtii hallituksen mukana oloa rahamarkkinoiden vapauttamisessa näin:

"Se sujui aika paljon valtiovarainministeriön ja pääministerin välisenä dialogina Suomen Pankin kanssa. Siinä oli koko hallitus hyvin vähän involveerattu ehkä talouspoliittista ministerivaliokuntaa ja talousneuvostoa lukuun ottamatta."

Rahapoliittisesta muutoksesta ja sen merkityksestä ei käyty juurikaan

keskustelua finanssipolitiikan puolella. Pankkivaltuusmiehet edustavat eduskunnan poliittista kontrollia Suomen Pankissa, joka on ainakin muodollisesti nimenomaan eduskunnan pankki ja eduskunnan valvoma. He olivat kuitenkin muutoksessa sivustaseuraajia. He eivät valmistelleet eivätkä suunnitelleet kehitystä, vaan hyväksyivät ja siunasivat valmiita päätöksiä ja linjauksia:

"Ei hyväksymistä varten vaan niin kuin perehtymistä varten, et pankkivaltuusmiesten rooli kyllä tässä asiassa oli kyl enemmän tai vähemmän hallinnollinen. Sitten se, että nostetaanko vai lasketaanko peruskorkoa, et ei siinä, ei pankkivaltuusmiehillä ollut semmosta roolia, että se olis sit määrännyt, enkä tiedä yhtään ainoata muuta poliittiseen perustamiseen perustuvaa elintä, jolla olis ollut tämmönen rooli."

Rahapolitiikkaa valvova eduskunta oli varsin kaukana rahapolitiikasta, kuten eräs pitkän linjan poliitikko muistelee:

"Eduskuntahan on luovuttanut rahapolitiikan aikaisemmin ehkä vieläkin yksinomaisemmin kuin nyt pankkivaltuustolle, ja keskustelu näistä asioista on vaimeaa. Pankkivaltuuston kertomuksen yhteydessä ja tietysti erillisten lakiesitysten yhteydessä, mutta enpä muista, että eduskunnassakaan esimerkiksi olisi mitään todellista tällästä isoa salia herättänyttä keskustelua rahapolitiikasta käyty. Jonkin verran kyllä keskusteltiin sitten kun siihen vaiheeseen tultiin eli -86 tästä vakaan markan politiikasta, se herätti kyllä sitten poliittisia riitoja."

Matkalla länsimaaksi

Ne finanssipolitiikan päättäjät, jotka pitävät rahamarkkinoiden vapauttamista poliittisesti merkittävänä, korostavat sitä osana laajempaa kehitystä. Rahamarkkinoiden vapauttaminen nähdään poliittisena muutoksena, joka liittyy enemmän Neuvostoliiton kaatumiseen ja kylmän sodan loppuun kuin talouspoliittisen järjestelmän muutok-

seen. Kuten eräs poliitikko luonnehtii uuden politiikan ulottuvuutta:

> ”Me aloimme ottaa etäisyyttä sen vanhan mallin kaavoista, siis sanotaan Kekkosen ajan kaavoista vähitellen sitten 80-luvun lopun mittaan viimeistään, ja tämä osoittaa meidät länsimaaksi, ja kyllä niillä oli kauhean selkeä, myönteinen arvovaraus.”

Rahamarkkinoiden vapauttaminen tapahtui finanssipolitiikan päättäjien näkökulmasta itsestäänselvyytenä, jota ei ollut syytä kyseenalaistaa:

> ”Rahamarkkinoiden avaamisesta ei puhuttu koko hallituksessa (…) kyllä me olimme sitä mieltä, että rahamarkkinat voidaan avata ja katsottiin siihen aikaan, et se on niinkun osa tätä kansainvälisyyttä, joka joka tapauksessa tulee.”

Samanlainen tulkinta toistuu, vaikka puoluekanta vaihtuu. Rahamarkkinoiden vapauttaminen oli ikään kuin ulkopuolelta tuleva tosiasia, josta ei ollut tarpeen keskustella:

> ”Mun mielikuvassani on, että sitä pidettiin välttämättömänä ja luonnollisena kehityksenä, et ei sitä kovin paljon problematisoitu, ja sillä oli aina tämmöinen vahva poliittinen tausta, että nyt kun tässä vihdoin itsenäistytään, niin meillä on sitten tällainenkin ominaisuus kuin vapaat rahamarkkinat ja vapaat valuuttamarkkinat.”

Osa korostaa, että päätöksentekijät olivat pakkotilanteessa, jossa ”maailma oli jo mennyt”, eikä heillä ollut enää vaihtoehtoja:

> ”Jos vuoden 86 vapautuminen olisi tehty suunnitellusti, sitä olisi pitänyt ruveta suunnittelemaan tietysti vuonna 83. Mutta että se tapahtui sellaisessa pakkotilanteesssa, jossa maailma oli mennyt ja kyllä tietysti aika monet olivat siihen varautumattomia.”

Markkinavoimat pyörittävät

Kun talous kriisiytyi lamassa, markkinoiden voima realisoitui myös finanssipolitiikassa. Suomi joutui ulkoisten luonnonvoimien pyöritykseen. Ongelmien syynä olivat väistämättömät ja ennustamattomat ulkopuoliset voimat, joiden tuloon ei itse voitu vaikuttaa, koska niiden mittaluokka oli niin suuri. Nimenomaan markkinoista tulee voima, jolle opeteltiin olemaan herkkiä:

> ”Oikeastaan tässä muistuu mieleeni ensimmäinen opetus markkinavoimista. Se oli juuri silloin, kun tehtiin tätä Louekosken budjetin aukirepimistä eduskunnassa. Silloinhan korot nousivat, nousiko ne puoli prosenttia vai prosentin, ne nousi merkittävästi, mutta muistan sen vielä itsekin, että se ei edes minua hätkähdyttänyt.”

Tätä hetkeä voikin pitää eräänlaisena lähtölaukauksena siihen, kuinka markkinavoimat ottavat kriisissä vallan politiikalta ja astuvat sen ohi. Erityisesti akuutissa kriisissä politiikka katoaa puheesta, puhuja ei enää liiku tahdon ja valintojen maailmassa:

> ”Syksyn -92 osalta ja koko oikeastaan kaikkien päätösten osalta kysymys oli siitä, että markkinoilla ei ollut luottamusta siihen, että hallitus pystyy pitämään päätöksensä siitä, että valtion menot eivät reaalisesti kasva vaalikauden aikana. Markkinoilla ei oltu valmiita odottamaan normaalia päätöksentekoaikataulua.”

Monen finanssipolitiikan päättäjän näkökulmasta markkinoiden valta on kasvotonta ja poliittisesti nimetöntä. Siihen on hyvin vaikeaa ellei mahdotonta puuttua politiikan keinoin:

> ”Presidentti kysyi, että eikö ole mitään hanaa, mistä voitaisiin kiristää. Kullberg vastasi, että ei ole kun markkinat on vapautettu.”

Tämä lausahdus kuvaa hyvin poliitikkojen käsityksiä siitä, mikä on heidän asemansa talouskriisissä. Poliitikkojen kädet olivat hyvin lyhyet talouskriisin aikana, heiltä puuttui keinoja ja mahdollisuuksia

kriisin ymmärtämiseen puhumattakaan sen ratkaisemisesta. Liikkumavaraa ei juurikaan ollut:

> ”Meillä ei ole paljon pelivaraa, eli että ne on nää niin sanotut markkinavoimat, joitten edessä nyt sitten kaikki vapisevat.”

Suomi muuttui nopeasti suojattomaksi paikaksi pääomamarkkinoiden tuivertaessa:

> ”Kaikkeen poliittiseen päätöksentekoon tällä hetkellä vaikuttaa se, että korot reagoi hirveen voimakkaasti. Tunneissa ja ihan puolessa tunnissa yhtäkkiä alkaa näkyä piikkiä, ja kun se näkyy joka puolella maailmaa, niin sen vaikutus yhteen kansantalouteen on tietysti kumulatiivinen. Kyl tässä on niin paljon uutta, et kyl meidän päätöksentekojärjestelmä ja sen perusteet laahautuu jatkuvasti jäljessä, että tää on verraten suojaton edelleen.”

Markkinoiden valta ohitti normaalin päätöksenteon ja päätöksiä ryhdyttiin tekemään markkinoiden vaatimassa tahdissa:

> ”Markkinoiden reaktiot saivat aikaan sen, että päätöksiä jouduttiin tekemään normaalista poikkeavassa aikataulussa ja että tavallaan päätösten tarvitsema poliittinen tuki oli helpommin saatavissa, koska jokainen tiesi, että jos ei päätöksiä synny, niin ikävät vaikutukset näkyvät välittömästi.”

Myös politiikan aikajänne lyheni. Hallituksen päätökset mitattiin heti markkinoilla. Erityisen keskeinen merkitys oli koron määräytymisellä markkinoilla:

> ”Kyl se perustuu siihen tuottokäsityksen, joka sanotaan esimerkiks sadalla päätteen ääressä istuvalla on. Mitä kaikkee sä myyt, millä hinnalla sä ostat, siitähän se korko vähitellen muodostuu. Se on paitsi se mitä nähdään olevan tulemassa niin se mitä pelätään tai mitä tiedetään olevan tiedossa. Kun Lipposen hallitus sanoo, että se leikkaa radikaalisti, että se leikkaa heti, niin korot vaan rauhoittuu ja laskee. Se on hyvin uus tilanne.”

Osa päättäjistä suhtautuu markkinoiden toimintaan myös kriittisesti ja asettaa kyseenalaiseksi niiden järkevyyden. Kuten eräs poliitikko toteaa, hänen käsityksensä mukaan ”niillä, jotka markkinoilla päätöksiä arvioivat, ei ollut oikein käsitystä siitä, missä järjestyksessä ja miten päätöksenteko valtioneuvostossa ja hallituksessa tapahtuu”. Tai kuten toinen päättäjä muistelee:

> ”Ahon hallituksen ensimmäisten vuosien aikana (…) niin mitä söi lounaita markkinavoimien kanssa tai mitä ne soitti, niin ne olivat aivan epäolennaisten, vähän merkityksellisten asioiden perässä. Koko ajan niin helvetin paljon pielessä kuin vähänkin voi olla (…) Ehkä nyt markkinavoimat ovat myös oppineet tässä vuosien varrella jotain. Se oli aivan naurettavaa touhua välillä. Ne poliittiset signaalit esimerkiksi mitä ne lukivat ainakin sillä perusteella että mitä ne soittivat ja kysyivät et mitä tämä tarkoittaa, niin ne olivat jotain aivan irrelevantteja”.

Tämä markkinakriittinen kanta jää kuitenkin haastatteluaineistossa yksin ja erottuu vain yksittäisenä ajatuksena, joka poikkeaa valtavirran puhetavasta. Näkemykset, jotka korostavat sitä, että myös markkinoilla päätöksiä tekevät ihmiset, jotka saattavat tehdä virheellisiä arviointeja, jäävät näin päättäjien puheessa poikkeukselliseksi sivujuonteeksi.

Markkinoiden valta vakiintuu

Finanssipolitiikan päättäjät näkevät myös, että Suomi on siirtynyt uuteen järjestelmään, jossa ei ole enää varaa elää samalla tavalla kuin ennen. Erityisesti devalvaatiolle perustunut sääntelytalouden politiikka tuomitaan vääriä asioita palkitsevana. Kuten eräs finanssipolitiikan päättäjä selventää ajatteluaan:

> ”Tämä inflaatiokierre tai sen varassa oleva taloudellinen käyttäytyminen vaikutti aika lailla järjettömältä, jos sitä yhtään ajatteli sanotaan nyt rakennepoliittisesta näkökulmasta. Se oli puhtaasti säi-

lyttävää ja väärinpalkitsevaa ja se oli siis kerta kaikkiaan hölmöä käyttäytymistä, joka oli ymmärrettävää vaan sen takia, että niinä vuosikymmeninä sodan jälkeen oli pakko sästöjen kustanuksella investoida ja rakentaa. Sillä lailla se oli oikeutettua, mutta ei sit enää sen jälkeen millään tavalla."

Samalla erityisesti metsäsektori saa kritiikkiä. Tällä tavoin sitä pohdiskelee eräs finanssipolitiikan päättäjä:

"Devalvaatiopolitiikka (...) se liittyy vanhaan säännöstelytalouden regiimiin ja metsäsektorin voimakkaaseen rooliin. Silloin käyttäytymismalli oli sellainen, että kyllä me voimme investoida selluun tai paperiin ja jos tulee kriisi, niin joka tapauksessa Suomen Pankki ja hallitus devalvoivat ja pelastavat meidät pahasta. Tämmöinen malli on ollut metsäpatruunoiden aivoissa ja en tiedä liekö se muuttunut (...) Nyt ollaan uudessa tilanteessa ja näyttää siltä, että se on ihan erilainen."

Uudessa tilanteessa rahamarkkinoiden vapauttaminen poistaa kansallisen rahapolitiikan mahdollisuuden, joka kotimaista teollisuutta suosiessaan on antanut sille mahdollisuuden tehottomuuteen. Samalla politiikasta on tullut muutenkin entistä vaikeampaa. Erityisesti vapaiden pääomamarkkinoiden valta vaikuttaa siihen, että politiikassa on sopeuduttava markkinoiden kuriin. Pääomien pakeneminen nähdään pitkän aikavälin keskeisenä uhkana, johon on esimerkiksi verotuksessa vain yritettävä sopeutua:

"Pääoma ui aina verotuksen alta pois, ja poliittisen päätöksenteon asiana olis huomioon ottaen myös kansainväliset vertailut, löytää se optimikohta, että miten paljon pääomaa voi muun muassa verotuksella rasittaa ilman et se ui alta pois, jolloin se ei olekaan verotettavissa, jolloin sen fiskaalinen vaikutus on nolla."

Finanssipolitiikan päättäjien mielessä talouskriisi ei jää vain kärjistyneeksi erityistapaukseksi. Markkinoiden uhasta tulee pysyvä tekijä politiikkaan ja sen vastapainoksi täytyy varautua ja ikään kuin kerätä

varastoja, että pystytään reagoimaan huonoina aikoina. Samalla markkinoiden valta vakiintuu politiikassa. Kriisin opetus näyttää olevan, että kriisi voi toistua uudelleen, jos kuri höltyy ja kotimaisessa politiikassa ajatellaan olevan liikkumavaraa:

"Jos katsotaan tästä eteenpäin, niin meillähän tulee se sama tilanne helposti eteen, että taas vaihtosuhde on kauheesti paranemassa. Se pitää helposti vaihtotasetta ylijäämäisenä ja näyttää antavan liikkumavaraa elvyttävälle kotimaiselle politiikalle, mutta sitten kun tulee, niin kuin silloin sitten tuli, että vaihtosuhde lähti putoamaan hyvin jyrkästi, niin vaihtotaseongelma kärjistyy hyvin nopeasti."

Markkinoiden uhka vakiintuu politiikkaa ohjaavaksi raamiksi sekä hyvinä että huonoina aikoina. Huonoina aikoina leikataan, koska ei ole varaa muuhun, hyvinä aikoina leikataan, koska varaudutaan huonoihin aikoihin. Laman jälkeen päätöksentekoa ohjaa jo varautuminen seuraavaan kriisiin:

"Eivät markkinavoimat johda mihinkään tasapainotilanteeseen, vaan siel on kaiken maailman irrationaaliset tekijät mukana, jolloin aina pitäis olla kykyä ja resursseja hillitä näitä muutoksia."

Finanssipolitiikassa eletäänkin kriisin jälkeen jonkinlaisessa jatkuvassa "kauhun tasapainossa". Markkinat voivat aina ajaa maan uudelleen kriisiin. Kuten eräs toinen päättäjä summeeraa näkemyksensä:

"Pienikin talouspoliittinen virhe tai väärä ratkaisu täällä, niin se näitten kansainvälisten vaikutusten vuoksi kertaantuu sitten."

Samalla politiikkaan syntyy jatkuvan kriisin politiikka, ajatus siitä, että talous on jatkuvasti kriisissä ja vaatii säästämistä ja kurinalaista elämää valtiontaloudessa. Varautuminen markkinoiden ennakoimattomaan valtaan näyttää ennen kaikkea tarkoittavan menojen pitämistä kurissa. Valtiontalous on ikään kuin kotitalous, jota ei saa päästää tuhlaamaan ja kuluttamaan liikaa, vaan jossa on säästettävä hyvinäkin aikoina pahojen päivien varalta. Moni päättäjä näkee, että Suomi on nyt

siirtynyt uuteen aikaan, jossa "löysyyteen" ei enää ole varaa. Tämä puolestaan aiheuttaa lisää varovaisuutta ja pakottaa olemaan varuillaan:

"Nyt Suomea joudutaan rakentamaan olosuhteissa, joissa rahalla on selkeästi reaalinen hintansa. Tätä kaikkea se löysyys tarkoittaa. Valmiutta hyväksyä kustannuksia, kun ne kuitenkin voidaan hoitaa ja helppous tehdä investointeja, joiden pääomakustannukset kuitenkin hoitaa. Nyt ollaan ihan toisenlaisessa varovaisuuden tilassa."

Syntisiä ja huumautuneita

Finanssipolitiikan päättäjien puheessa markkinoiden avaamisen aiheuttamat ongelmat kuvataan myös kansan itsekurin ja järjen puutteena. Erityisesti rahan ja pankkilainojen määrän kasvu tulkitaan tässä kehyksessä:

"Jos mä nyt ihan kuvaan sitä omaa tunnetta ja käsitystäni, mikä mulla oli ja mä uskon, että sen kummempaa monella muullakaan ollut, niin ehkä silloin oli vaan sellainen huuma päällä, jossa piti saada täysiä vapauksia."

Lamaan johtanut kehitys ja rahamarkkinoiden vapauttaminen onkin tästä näkökulmasta seurausta ennen muuta moraalin pettämisestä:

"Teollisuus oli yhtä syntinen kuin monet muut, kaikki olivat syntisiä."

Tai sama toisilla sanoilla:

"Elettiin kuin siat pellossa niin kuin sanotaan. Se oli sitä ilmapiiriä."

Vanhakantaiset arvot kuten ahkeruus ja säästäväisyys menettivät arvonsa ja niiden tilalle tuli rikastumisen halu:

"Vallitsi käsitys, kun säännöstely on purkautunut, että on keksitty pyörä. Kaikki olivat valmiita uskomaan, että nyt on kysymys vain siitä, saavatko kaikki äkkirikastumisen mahdollisuuksia itselleen."

Taloudellisen kunnollisuusmoraalin kääntöpuolena on tuhlaavainen ihminen, joka on perso rahalle ja jota ei pidä sen vuoksi päästää irti. Finanssipolitiikan kuria korostavien päättäjien puhetavassa kriisin syy sysäytyy näin usein ihmisluonteen heikkoudelle, rahanahneudelle ja itsekkyydelle. Kriisi paljastaa ennen muuta ihmisten ahneen perusluonteen:

"Siinä oli vähän sellainen tilanne, että joskus silloin, kun säännöstely puretaan ja ensimmäiset appelsiinit tulevat, niin nehän loppuvat heti. Se, että ihmiset syövät niitä tarpeekseen, niin niitä on jo markkinoilla. Mutta kun tämä rahapiru ei ole sellainen hyödyke, että jos sitä ostaa yhden tai ostaa toisen. Sitten ne ajattelevat että ostavat neljä, siinä ei sillä tavalla kyllästy koskaan. Jos uskotaan, että on löytynyt sellainen rikastumisen keino ja nopeat syövät hitaat. Siinä ei tällaista kyllästymistilannetta tullut ennen kuin hirmuisen iskun jälkeen."

Kansalaiset tai kansa, "ihmiset" tai "tavallinen kansalainen" käyttäytyivät lyhytnäköisesti ajatellen vain omaa välitöntä etuaan. Heillä ei ollut kykyä katsoa kauemmaksi, ymmärtää syitä ja seurauksia:

"Siihen liittyi Suomen Pankin silloisen pääjohtajan Kullbergin monessa yhteydessä herättämä keskustelu kulutusjuhlista, että sitä käydään ulkomaisella pääomalla (...) Se viesti ei mennyt perille niin sanotun tavallisen kansalaisen päähän, vaan ihmiset olivat hyvin vihaisia ja kyselivät, että vietänkö minä kulutusjuhlaa, kun minä nyt ostan sen kesämökkitontin, jota mä olen aina halunnut (...) ihmisten perspektiivi oli tämmönen kapea ja lyhyt."

Niinpä laman ongelmat ovat "syvällä yhteiskunnassa", ei niinkään harjoitetussa talouspolitiikassa tai sen väärissä tai taitamattomissa valinnoissa:

"Kyllä tämä on ollut siinä mielessä ehkä demokraattisin lama, että siinä on paljon osallisia. Kyllä jos luotonkysyntä räjähtää käsiin, niin onhan moni lainanottaja tai -antaja tehnyt virhearvion. Syvällä yhteiskunnassa tietyssä ikäluokassa oli väärinkäsitys talouden realiteeteista. Tälläinen kummallinen asia, että eihän missään muualla maailmassa osteta uutta asuntoa ennen kuin on myyty entinen. (...) Siis pankeista hävisi kokonaan se käsitys, että tässä on hirveä riski. Kuluttajalla oli varma käsitys tulevasta maailmasta. Että kaikki jatkuu tasaisesti."

Vaikka taloudelliseen keinotteluun osallistui vain varsin pieni osa kansasta, niin päättäjien mielissä tämä analyysi ulotetaan koskemaan "kaikkia", "ihmisiä" ja koko yhteiskuntaa. Samalla kriisin syyt nähdään mieluummin yksilöiden pettäneestä moraalista kuin poliittisista valinnoista ja toimista johtuvina. Kriisi merkitseekin ennen muuta pitkää läksyä äkkirikastumiseen langenneille:

"Kaikki tämä viittaa semmoseen nopeasti rikastuvaan Suomeen 80-luvulla ja sitten siitä eteenpäin semmoseen sanoisko läksyyn ja toisentyyppisellä yhteiskunta- ja talouskulttuurilla rakennettavaan Suomeen. Tarvittavaa aikaväliä mä pidän pitkänä. Ehkä edessä on kymmenen, ainakin kymmenen vuoden sopeutusmisvaihe. Se on hyvin vaativa yhteiskunnallisesti ja poliittisesti. Suomalaista yhteiskuntaa hallitsee se vääristynyt rakenne ja sen oikaiseminen – on oikea tai väärä tämä näkemys – niin tälläinen on mun näkemys."

Sairaudet kriisin syynä

Moraalisesti arvosteleva puhe nousee esiin myös silloin, kun monet finanssipolitiikan päättäjät puhuvat kriisistä sairauden ja terveyden käsitteillä. Kriisin syyt nähdään "sairauksina":

"Meil on muitakin talouspoliittisia sairauksia tai tämmösiä rakenteellisia sairauksia, jotka ovat vaikuttaneet omalla tavallansa tähän taloudenpitoon. Muun muassa indeksiehtojen käyttö. Se on kans semmonen sairaus, johon aina palataan."

Sairautta käytetään analysoimaan yhteiskunnassa hyvinkin erilaisia rakenteita. Kuten toinen poliitikko luonnehtii maatalouden tukijärjestelmiä:

"Mä näin sen sairauden, joka siinä oli ja kuinka paljon se syö meidän kansallisvarallisuutta. Siis nämä hinnanerokorvaukset ja tämä tukiaisjärjestelmä ja varsinkin ylituotanto, joka oli aivan niin kuin syöpä tässä yhteiskunnassa."

Erityisesti mennyt säännelty maailma nähdään sairaana. Sairaus on sitä, että poliittinen ohjaus vallitsee eivätkä vapaat markkinat ja kilpailu toimi:

"Yksi näitä suomalaisen sairauden syitä oli tämä poliittinen Neuvostoliiton kauppa. Sitten oli tämä kilpailematon Suomi. Eihän Suomi mikään markkinatalousjärjestelmän maa ollut. Eihän meillä ollut markkinatalousjärjestelmässä ja maailmankaupassa muuta kuin metsä ja paperi ja vientisektori. Kaikki muu on ollut ihan sairasta: pankki, vakuutus, elintarvike, maatalous. Sehän on aivan siis ollut sairasta hommaa."

Toisaalta sairaudesta puhutaan myös rahamarkkinoiden vapauttamisen yhteydessä:

"Tämä menojen kasvu perustui paljolti siihen, että kansantalouden sairaalloisen ylikuumenemisen vuoksi valtiolle kertyi tuloja, jotka eivät olleet terveellä pohjalla."

Erityisesti pankkimaailma nähdään tautien vaivaamana:

"Onhan tunnustettava, että meidän pankkimaailma oli ja on edelleenkin sairas. Se on tautinen suorastaan niin, että haisee."

Sama analyysi ulottuu myös yritysten suuntaan, kuten eräs poliitikko toteaa:

”Kyllä meillä suurtenkin yritysten rakenne on ollut tavattoman tehotonta (...) Tää suhde on siinä mielessä epäterve, että ei meillä ainoastaan valtio ja kunnat ole olleet byrokraattisia vaan suuret yritykset myös.”

Sairaudesta kärsii eri tavoin pöhöttynyt yhteiskunta tai sen osat. Ihmisten itsekuri on päässyt löystymään ja he ovat langenneet helpon elämän kiusauksiin. Tähän analyysiin sisältyy samalla moralistinen sävy, jossa yhteiskunnan eri toimijoiden moraalinen selkäranka näyttää taipuneen ja poikenneen moraalisesti terveen elämän tieltä.

Terveyttä sairauden tilalle

Terveys puolestaan samastetaan ennen muuta markkinoihin ja niiden lainalaisuuksiin kuten konkursseihin:

”Konkurssien antaminen tapahtua on markkinataloudellisesti paljon terveempää kuin se, et ruvetaan pönkittämään, tukemaan, jonglööraamaan, laittamaan tota kautta pimeetä tai harmaata jonkun organisaation rahaa ja sitten tuota unohdetaan kaikki korkomenot mitä siitä on ja sit esitetään sankaria: me ollaan sentään saatu tää hienosti hoidettua.”

Lama on tässä mielessä tuskallista, mutta tuiki tarpeellista katkaisuhoitoa:

”Se on sitä virtuaalitodellisuutta, että luullaan että se oli terve tilanne, josta lähdettiin. Terve tilanne on nyt kohta tulossa, kun poistuvat nämä kansalliset erityispaketit ja muut. Ihmisten totuttaminen sitten tähän reaalielämään sen jälkeen, kun on ollut tämmönen epäterve tukipolitiikka, on aika tuskallinen juttu”

Tässä valossa kriisi havahduttaa ihmiset pakolla ”reaalielämään”, siihen, mitä maailma ”todella” on. Vanha devalvaatiokierre on nyt katkaistu ja moni uskoo, että palkansaajat eivät enää tingi itselleen entiseen tapaan palkankorotuksia. Lama nousee jälleen esiin myönteisenä asiana, joka ”parantaa sairaasta” ajattelusta:

”Kyllä tässä suhteessa nyt on tapahtunut uskomaton tervehtyminen ajattelussa ja toiminnassa.”

Finanssipolitiikan päättäjien puheessa myös poliittiset päätökset ymmärretään tervehdyttämisenä tai ”kipeää” tekevinä. Näin eräs finanssipolitiikan päättäjä muistelee vaaliteemoja 1990-luvulla:

”Meidän puolellamme taas jo vaalitaistelun aikana me olimme hyvin voimakkaasti puhuneet talouden tervehdyttämisestä. Se oli ensimmäinen teema meillä, ykkösykkösteema vaaleissa. Me kyllä puhuimme silloin jo, vaikka jälkikäteen ehkä sitä ei ole oikein huomattu, että se edellyttää myös erittäin kipeitä leikkauksia taloudessa. Me olemme sellaisella tiellä josta ei helpoilla ratkaisuilla voida päästä eroon.”

Tai kuten eräs vahvan markan linjaa voimakkaasti kannattanut finanssipolitiikan päättäjä toteaa:

”Tässä maassa käytetään niin kuin kirosanana koko vahvaa markkaa ja kuitenkin se on paljon terveempi tie pitää kilpailukyvystä huolta kuin devalvaatioiden kautta, mutta ei sitä ajattelutapaa ymmärretty juuri missään.”

Sairauden vastapainoksi markkinat edustavat siis terveyttä tuovia voimia. Ne edellyttävät kipeitä leikkauksia, mutta tämä kaikki tapahtuu tietenkin potilaan omaksi hyväksi. Kipeältäkin tuntuvat muutokset tuovat tullessaan uuden tervehtyneen ajattelutavan ja ihmisen. Muutos on samalla moraalinen: itsekuri ja tarmokkuus palautetaan vanhan löysyyden ja piittaamattomuuden tilalle.

Tulopolitiikan uudet reunaehdot

Tulopolitiikka oli politiikan lohko, joka korostui säänneltyjen rahamarkkinoiden aikakaudella. Tulopolitiikka oli silloin osin jopa vahvempi instituutio kuin eduskunta, jonka valtaa siirtyi työmarkkinoille. Kuten eräs ammattiyhdistysliikkeen päättäjä luonnehtii sen asemaa:

> ”Sovittiin aika isoja asiakokonaisuuksia suhteessa parlamentaariseen elämänmenoon sekä lakihankkeita liian yksityiskohtaisesti. Tällöin eduskunta koki olevansa tosiasioitten edessä, vaikka itse asiassa eduskunnan luottamusta nauttiva hallitus oli se osapuoli, joka sen meidän kanssa sopi (...) Nyt voi siis sanoa, että keskusjärjestön suhde omiin liittoihinsa tuli väljemmäksi, mutta keskusjärjestöjen yhteiskunnallinen painoarvo 70–80-luvuilla kasvoi.”

Tulopolitiikka olikin 1970- ja 1980-luvuilla poliittisen vallankäytön ydinalue, jossa työntekijät ja työnantajat pyrkivät löytämään yhteisiä mahdollisimman laajoja ja molempia osapuolia tyydyttäviä kompromisseja ja poliittinen hallinta rakentui tälle allianssille. Teollisuuden puolen päättäjä luonnehtii 1970-luvun työmarkkinapolitiikkaa seuraavasti:

> ”Sehän rakentui aika paljon siihen, että aina 70-luvulle asti vastustettiin kommunisteja. Suomalainen porvaristo tai porvarillisesti ajattelevat yritysjohtajat ja työmarkkinajohtajat yhdessä ensin asevelisosialistien ja sitten ylipäänsä sosialidemokraattien kanssa yrittivät nujertaa kommunistien valtaa Suomessa. Se oli periaatteessa ihan hieno ajatus, mutta sitten se ampui yli oikein pahasti. Silloin tehtiin ihan mahdottomia liikkeitä, että saatais kommunistit hiljaiseks.”

Murros ja muutoksen tarpeet

1990-luvun talouskriisissä myös tulopolitiikka ajautuu murrokseen, jossa sekä työnantajat että työntekijät joutuvat muokkaamaan käsi-

tyksiään. Tulopolitiikan päättäjien puhetavassa rahamarkkinoiden vapautuminen ja uusi markkina-ajattelu herättävät ristiriitaisia ajatuksia, vaikka periaatteessa kukaan ei enää kriisin jälkeen näe vaihtoehtoa liberalisoinnille ja maailman muutokselle. Kansallisiin raaka-aineisiin tukeutuva vientiteollisuus pyrkii voimakkaasti saamaan vetoapua devalvoinnista kriisin kärjistyessä, mutta taipuu vapaiden markkinoiden ajatukseen kriisin aikana. Teollisuuden päättäjä kuvailee metsäteollisuudessa tapahtunutta suurta käännettä näin:

> ”Metsäteollisuudessa on 80-luvun loppupuolella, ehkä vielä puolessavälissä, mutta sen loppupuolella tapahtunut aivan käänteentekevä muutos. Ulkomaiset investoinnit, sitten nää fuusioinnit, jotka edelleen jatkuu, myyntiyhdistysten hajoamiset. Kyllä mä sanoisin, että jollakin tavalla kyllä silloin jo sitten irtaannuttiin myöskin jo tästä devalvaatioajattelusta.”

Maailma näyttää markkinoiden avautumisen myötä muuttuneen pysyvästi epävarmemmaksi ja hankalammin hallittavaksi. Kansainvälinen talous tuo tullessaan paljon uusia tuntemattomia tekijöitä, joille ei voi mitään:

> ”Mutta tuskin on ajateltavissa, että palataan aikaan, jossa jossakin Washingtonissa on suuri byrokratia, joka jakaa näitä tuotannon laajentamislupia, joten me joudumme jatkossakin elämään tämmösessa tilanteessa, jossa mikään ei ole varmaa, ja tämä koskee tietysti paljon muitakin tekijöitä meillä kuten valuuttakursseja, mutta myöskin tätä kysyntä-tarjontatasapainoa, joka me emme voi määrätietoisesti rakentaa, vaan siinä on tuntemattomia tekijöitä, joille me emme voi mitään.”

Uusi markkinoiden hallitsema järjestelmä asettaa kyseenalaiseksi paljon muutakin kuin vanhat devalvaatiot. Näin esimerkiksi erään teollisuuden päättäjän mielessä hyvinvointiyhteiskunta on menneen maailman erehdys:

> ”Kyllähän siitä hyvinvointiyhteiskunnan – jollakin tavalla väärin

rakennetun hyvinvointiyhteiskunnan – virheitä ja laskuja nyt maksellaan. Juuri tämä että me ollaan markkinointiyhteiskunnassa, mutta henkisesti kuitenkin kaukana siitä."

Myös ammattiyhdistysliike suhtautuu pääomamarkkinoiden vapauttamiseen ristiriitaisesti ja varauksellisesti, mutta hyväksyy sen lopulta käytännön sanelemana välttämättömyytenä. Ammattiyhdistysliikkeen päättäjän näkökulmasta siirtyminen vapaiden pääomamarkkinoiden maailmaan ei ollut helppo asia ja kanta muotoutui varovasti:

"Meillä oli semmonen varovaisen pidättyväinen. Siis totta kai kun siirrytään suljetun talouden pelisäännöistä uuteen aikaan, niin meillä on erittäin varovainen kanta. Pohdittiin sitä lähdettiinkö liian räväkästi ja liian soitellen sotaan, vaikka tunnustettiin, että ei tässä nyt Suomi voi sulkeutua tai tehdä poikkeuksellisia järjestelyjä."

Tulopolitiikan päättäjät puhuvatkin mielellään talouskriisin yhteydessä nimenomaan henkisestä muutoksesta ja sen tarpeesta. Poliittinen muutos nähdään ennen kaikkea henkistä muutosta vaativana tapahtumana. Kuten ammattiyhdistysliikkeen päättäjä analysoi pääomamarkkinoiden vapauttamista ja sen vaatimia muutoksia:

"Tämähän on aika ymmärrettävää, että tavallaan oli vallalla vielä tämmöstä ilmapiiriä, että pitääkö meidän nyt toteuttaa kaikki tämä. Eikö me voida tehdä toisin? Ei tämä henkinen hyväksyminen ollut aina ihan helppoa, ja tästä seurasi, että meidän kannanotot olivat siihen (*pääomien liberalisoinnin, AK*) vauhtiin nähden varoittavia."

Tulopolitiikan päättäjien analyysin mukaan kyseessä ei ole niinkään poliittinen muutos, jossa järjestelmän muuttuessa toiset voittavat ja toiset häviävät. Sen sijaan kyseessä on väistämätön muutos kohti markkinoiden yhteiskuntaa. Ydinkysymys on henkinen muutos: se, kuinka nopeasti ihmiset muuttavat omia käsityksiään uuden yhteiskunnan mukaisiksi.

Samalla myös kriisissä syntyvät ongelmat ja niiden syyt määritellään ihmisten henkisiksi ongelmiksi ja muutosvastarinnaksi, jota ei voi pitää järkevästi perusteltavana, vaan enemmänkin epärealistisena, uutta kehitystä ymmärtämättömänä ajatteluna.

Kriisin hyvät puolet

Ay-liikkeen päättäjät eivät asetu kriisissä vastakkain työnantajien päättäjien kanssa, vaan päinvastoin pyrkivät rakentamaan ja etsimään heidän kanssaan yhteistä tulkintaa kriisille.

Lama-aika alkaakin jo kultautua päättäjien puheessa: se on valanut "ihmisiin" herkkyyttä kriisitietoisuudelle. Ammattiyhdistysliikkeen päättäjä kuvailee, kuinka jäsenistössä ollaan valmiimpia ymmärtämään talouselämän tilannetta ja seuraamaan keskusjärjestön johtajien viitoittamaa tietä:

"Talouskriisissähän on se hyvä puoli, että se on ajattelun tasolla pakottanut kaikki miettimään monia asioita uudelleen läpi: yhteiskunnan roolia suhteessa elinkeinoelämään, palveluihinsa, asemaansa yleensäkin, ja totta kai työmarkkinoitakin. Mikä on mahdollista ja mikä ei. Tähän liittyy erittäin paljon positiivista 'kouluopetusta', mutta kuinka pitkään se kestää, niin sitä on sitten vaikea sanoa."

Teollisuuden puolella tämä ammattiyhdistysliikkeen pyrkimys yhteisen kurin pitämiseen huomataan ja otetaan tyytyväisyydellä vastaan. Työnantajien päättäjä pukee sanoiksi laman hyvät puolet samoilla sanankäänteillä kuin ammattiyhdistysliikkeen päättäjä:

"Lamallahan on mahdottoman paljon hyviä puolia. Uskaltaisin melkein väittää, että vaikka tää kouraisee suomalaista yhteiskuntaa hyvin syvältä, niin kyllä tää on meille opettavainen vaihe ja suomalainen yhteiskunta tästä kyllä nousee ihan eri muotoisena kuin se on ennen ollut."

Hän antaakin tunnustusta ammattiyhdistysliikkeelle "laajemmasta" ajattelusta, joka lamassa "kehittyy". Laajemmalla ajattelulla hän tarkoittaa sitä, että myös sosiaalipolitiikka ja hyvinvointivaltioajattelu on kyseenalaistettu ammattiyhdistyksien puolella. Syitä tähän hän analysoi seuraavasti:

> "Kyllä ne harvinaisen pitkälle jo ajattelee ja laajastikin ajattelee. Sinne on tullut sellaista akateemisesti koulutettua väkeä eri tehtäviin ja jopa liittojen puheenjohtajiksi ja siis juristeja siel on huomattavan paljon ja ihme kyllä nimenomaan kommunistiliitoissa."

Lama näyttääkin "opettaneen" erityisesti työntekijäpuolta, kuten työtaistelujen sovitteluja seurannut päättäjä kuvailee:

> "Sen jälkeenhän täällä kenttä on tietysti tässä suhteessa muuttunut, eikä tämmösia vaatimuksia enää ole pidetty niin voimakkaasti missään yllä. Ay-liike on tässä suhteessa nähnyt, että maailma kehittyy."

Tälle pohjalle rakentuu myös tulopolitiikan päättäjien sopuisa yhteisymmärrys. Kriisi tulkitaan lopulta hyvänä asiana, myönteisenä "kouluopetuksena" kansalle, jonka elämän se on saattanut oikealle tolalle, ja toivoa vain voi, että kriisin vaikutukset tuntuvat tässä mielessä mahdollisimman pitkään. Laman vaikutusten häipyminen onkin melkein surullinen asia: kansa saattaa unohtaa kriisin ja kurin opetukset ja vaarana on, että se taas eksyy kaidalta polulta.

Taloustieteilijät ja markkinoiden parantava voima

Taloustieteilijät näkevät talouskriisissä keskeisenä muutoksena sen, että rahapolitiikan mahdollisuus katosi ja rahapolitiikka kadottaa keinonsa vapaiden pääomien maailmassa:

> "Markkinat vaan vaatii lisää, että siinä niinkun osoitetaan, että regiimi muuttuu, juuri näin se on. Joo, näin se oli. Ettei olekaan valuuttakurssin regiimi. Silloin kun se pää aukaistaan, niin sitten vaaditaan lisää. Näinhän se meni. Ja sitten siinä oli hallitus tämän linjan vanki, koska eihän sitä voi sanoa, että aikoo devalvoida, vaikka aikoiskin."

Rahapolitiikan kansallinen sääntely väistyi ja menetti voimansa. Osa taloustieteilijöistä pitää sitä erittäin hyvänä asiana:

> "Mun keskeinen argumentti on oikeestaan vaan se, et nää markkinat toimii paljon paremmin, jos sä annat markkinoiden itse asettaa nämä hinnat. Tosiasiallisesti ne valtavat suhdannevaihtelut, joita me olemme kokeneet vuosien 87–94 välillä, on ollut keskuspankin täysin järjettömän interventiopolitiikan tuottamia."

Toisille rahapolitiikan mahdollisuuksien katoaminen on käytännöllisempi tapahtuma, joka merkitsee vain politiikan työvälineiden katoamista tai heikkenemistä. Politiikka ei ole enää markkinoiden hallitsemassa maailmassa mahdollista entiseen tapaan:

> "Mä tulin hyvin pessimistiseksi sitten kaiken rahapoliittisen hienosäädön osalta, että sillä voitais sitten niinkun vaikuttaa oikea-aikaisesti oikeaan suuntaan."

Monet taloustieteilijät näkevät kriisin syyn keskeisesti siinä, että rahapolitiikan luonteen muutosta ei huomattu. Samalla kun markkinat avautuivat, rahapolitiikan vanhat valuutan arvoon vaikuttavat keinot käytännössä katoasivat.

Tällä muutoksella oli vaikutuksia myös muuhun poliittiseen järjestelmään. Hieman paradoksaalisesti kävikin samalla niin, että vaikka puheen tasolla rahapolitiikan keinot katosivat, niin todellisuudessa sen painovoima politiikassa kasvaa. Rahapolitiikka pyrki määrittämään koko talouspolitiikan reunaehdot ankkuroitumalla vakaaseen valuuttaan. Valuutan arvon sijasta samalla oletettiin, että kansantalouden muut osat, ennen muuta tulopolitiikassa palkat ja finanssipolitiikassa budjettipolitiikka joustavat ja sopeutuvat rahapolitiikan määräämiin raameihin.

Moraalitonta menoa

Taloustieteilijöiden puheessa nostaa päätään myös moraalin puutteeseen liittyvä kritiikki. Yhteiskunta lankeaa helppoon elämään, jossa ei ymmärretä, mitä todellisuudessa tapahtuu. Eräs ekonomisti muistelee myös valitellen miten talousneuvoston alkuvuonna 1989 tekemä vaihtotaseraportti talouden heikkenevästä tilasta ei mennyt perille:

> ”Eihän näitä tietysti kukaan kuuntele. Kyllä varoitettiin, että tämmöisiä ongelmia on olemassa ja että se ulkomainen velka on oikea ongelma. Mutta kun ihmiset sanovat, että eihän minulla ole mitään ulkomaista velkaa, niin siinä sitten ei tahdo oikein saarnamiesten joukko olla riittävä kertomaan, miten se asia on.”

Talousoppineiden moraalinen kritiikki ulottuukin myös kansaan tai kansalaisiin. Kuten eräs talousoppinut päätyy pohtimaan rivikansalaisten, kotitalouksien ja yritysten harhautumista:

> ”Kyllähän sen vinoutuneen ajattelumaailman näkee taloudellisissa aikasarjoissa. Kotitalouksien säästämiskäyttäytyminen muuttui niin, että säästämisaste painui nollaan. Sehän sen osoittaa, mitä ihmiset ajattelivat. Siinä oli yksi ongelma, kun ekonomistit eivät pystyneet valistamaan ihmisiä sen paremmin.”

Pienissä piireissä

Taloustieteilijöiden moraalinen kritiikki nousee esiin kuitenkin ennen muuta silloin, kun markkinoiden hallitsemaa aikaa peilataan menneisyyteen, joka nähdään korporatiivisena ja sairaana. Korporatiivisuus liittyy löysään kuriin: kun markkinat eivät pidä kuria yllä, jää tilaa asioiden sopimiselle. Toisen maailmansodan jälkeinen kansallinen kasvupolitiikka rinnastetaan feodaaliajan sopimusyhteiskuntaan, jota pidetään epäilyttävänä. Kuten eräs ekonomisti asian muotoilee:

> ”Kuinka voidaan tämmösiä sääty-yhteiskunnan tai feodaaliyhteiskunnan ilmiöitä edelleenkin 80-luvulla sallia.”

Samalla puheeseen tulee vanhaa järjestelmää moraalisesti kritisoiva ulottuvuus, joka pitää mennyttä Suomea pienten valtapiirien, keskinäisen sopimisen ja omien etujen ajamisen pelikenttänä:

> ”Mä oon aina oudoksunut sitä ajatusta, joka kuuluu tämmöseen brezhneviläiseen säätely-Suomeen, et eri valtapiirit lobbaavat taloudellisten muuttujien arvoja.”

Menneisyyttä hallitsikin markkinoiden sijasta politiikka:

> ”Suomi nähtiin tällaisena politologisena järjestelmänä, joka tiettyjen annettujen hallinnollisten pelisääntöjen säätelymekanismien puitteissa tuotti inflaatiota palkkaratkaisun kautta.”

Epäiltyjen pitkä lista

Moraalista analyysia sovelletaan hyvin monenlaisiin kohteisiin. Joidenkin mielestä ongelmana ovat julkisen sektorin rakenteet, jotka antavat mahdollisuuden esimerkiksi sosiaaliturvan väärinkäyttöön:

> ”Tämä lama on kuitenkin paljastanut rakenteita, jotka ovat aikamoisia ja sanotaan nyt sitten toinen esimerkki jälleen sosiaalisektorista ovat nämä erilaiset toimeentulotukijärjestelmät. (…) Se, että yhdessä järjestelmässä on parempi olla perheellinen ja toisessa taas yksinhuoltaja. Nämä ovat tietysti kokonaisuuden kannalta merkityksettömiä, mutta se että jotkut ihmiset vaihtaa mieluummin tunnin sisällä perheellisestä yksinhuoltajaksi tai päinvastoin hakeakseen eri luukuilta rahaa, niin kyllähän ne, vaikka ne on makron kannalta merkityksettömiä, herättävät tietynlaisen suhtautumisen yhteiskunnassa, joka ei ole kauhean toivottavaa. Tämmöstä siivoustyötä on aika paljon olemassa. Eihän ne tätä talouskehitystä millään tavalla ratkaise, mutta tämä yhteiskunta voisi olla vähän terveempi.”

Toiset, suhdannetekijöitä korostaneet ja perinteisesti palkansaajia tai

ammattiyhdistysliikettä lähellä olevat taloustieteilijät, vastaavat kritisoimalla pankkeja ja liike-elämää samasta ilmiöstä:

> "Siis pankkikorporativismi eli Suomen Pankki ja liikepankit yhdessä paikallispankkien kanssa muodostivat ihan oman keskenään vihkiytyneen ammattikuntansa. Kyllä se näin naiivia oli."

Toisaalta myös yritysten johtajia kritisoidaan moraalissävytteisestä näkökulmasta. Eräs taloustieteilijä näkee pankkien kohtalon osoittavan ongelmaksi sen, että Suomessa yritysjohtajien asema on vahvistunut, "että on tavallaan yritysjohtajia, joita kukaan ei enää valvo".

> "Pienet ammattijohtajapiirit käytännössä päättävät näistä asioista (...) Se pitäisi tuoda keskusteluun, että meillä on huomattavan paljon näyttöä siitä, miten yrityksen valvonnan puutteet ja siihen liittyvät ongelmat saattavat johtaa tällaiseen laumakäyttäytymiseen ja yritysten horisontin lyhentämiseen ja tehottomiin investointeihin."

Epäileviä reunahuomautuksia

Taloustieteilijöiden enemmistö hyväksyy varsin varauksetta siirtymisen markkinoiden ohjaukseen. Vaikka tapaa, jolla rahamarkkinat vapautettiin, kritisoidaan paljonkin, niin periaatteessa ollaan yleisesti sitä mieltä, että markkinoiden vapauttaminen oli tarpeellista ja suotavaa. Ne, jotka esittävät kriittisiä huomautuksia markkinoiden suhteen, kyseenalaistavat markkinoiden rationaalisuuden:

> "Rahaviranomaiset suhtautuvat näihin kansainvälisiin rahoitusmarkkinoihin sellaisella vakavuudella. Ne on spekulatiivisia markkinoita, joita simppelit ajatuskuviot kansainvälisillä markkinoilla ohjaavat."

Toinen taloustieteilijä vetoaa kansantaloustieteen uusimpiin tutkimuksiin, jotka näyttävät osoittavan, etteivät markkinat välttämättä aina ole parhaalla mahdollisella tavalla toimiva ratkaisu:

> "Kansantaloustieteen näkökulmasta oli vähän paradoksaalista, että silloin kun meillä entistä enemmän alkoi tulla tutkimustietoa siitä, että markkinat eivät välttämättä toimi hyvin. Meillä ei ollut teoreettisesti mitään syytä uskoa että ne toimisivat hyvin.(...) Periaatteellinen näkökulma, että markkinat voivat hinnoitella kaikki sijoituskohteet väärin pitkäaikaisesti. Sinne voi syntyä kuplia ja ne eivät ole ristiriidassa rationaalisen käyttäytymisen kanssa. Tämä on yksi markkinatalouden ongelmia."

Valtavirrasta poikkeavaan linjaan liittyy myös julkisen sektorin näkeminen suhdanteiden tasaajana. Hallituksen tiukkaa säästölinjaa ja valtiontalouden tasapainotusta arvostelevat harvalukuiset toisinajattelijat. Näin kritisoidaan esimerkiksi valtiovarainministeri Viinasta :

> "Hän ei ole minun nähdäkseni koskaan selvästi ajatellut koko kansantalouden kehitystä. Kuitenkin valtiontaloudenkin menestys riippuu siitä, miten koko kansantalous jaksaa. On keskitytty välittömiin valtiontalouden probleemiin ja argumentti, joka silloin 90-luvun alussa esti aktiivisen suhdannepolitiikan, oli juuri vetoaminen valtion velkaantumiseen ja niin edespäin. (...) Valtiontalouden tasapaino voidaan toteuttaa vaan, kun kansantalous voi hyvin."

Myös valtiovarainministeriötä kritisoidaan:

> "Kun VM:n kansantalousosasto esittää laskelmia valtiontalouden vaikutuksista, niin ne on minun nähdäkseni ihan nollan arvoisia. Totta kai valtiontalouden tulojen ja menojen erotus kasvaa kun verotulot vähenee ja laman aikana työllisyysmenot kasvavat. Mutta se menojen erotus ei ole mikään indikaattori valtiontalouden vaikutuksista, onko se positiivinen, suurempi tai niin edespäin."

Kyseinen taloustieteilijä ihmetteleekin, mikä on estänyt hallitusta harjoittamasta aktiivista suhdanteita tasaavaa talouspolitiikkaa. Tämänkaltainen markkinavoimien rationaalisuuden arvostelu ja julkisen sektorin merkityksen korostaminen on kuitenkin ekonomistien haastatteluissa varsin harvinaista.

Markkinavalta ja moraalin puute

Kaiken kaikkiaan näyttää siltä, että monien päättäjien mielestä maailmassa tapahtuu suuri muutos, jolle juuri kukaan ei mahtanut mitään. Erityisesti rahapolitiikan toimijat myöntävät, että muutos lähti heidän tekemänään, mutta edes he eivät ota siitä vastuuta. Rahamarkkinoiden vapauttaminen ja sitoutuminen vakaaseen markkaan johtui muusta maailmasta ja kansainvälisestä kehityksestä, josta Suomi ei voinut jäädä pois. Muutos oli ulkoisten voimien sanelema, pakon edessä tehty ratkaisu, jolle ei ollut vaihtoehtoa. Pankki oli päättäjien näkökulmasta kansainvälisten markkinoiden ja kotimaisten säännösten kiertäjien armoilla, eikä sillä ollut muuta mahdollisuutta kuin liberalisoida.

Finanssipolitiikassa rahapolitiikan toteuttama pääomamarkkinoiden liberalisointi ei juuri noussut edes keskustelun aiheeksi silloin, kun se tehtiin. Finanssipolitiikan päättäjien puheessa siirtyminen vapaampiin pääomamarkkinoihin oli vain osa laajempaa poliittista muutosta, jonka näkyvämpiä tapahtumia olivat kylmän sodan loppu ja Neuvostoliiton alasajo.

Samalla finanssipolitiikkaan nousi melkeinpä huomaamatta ja takaovesta uusi voimatekijä, joka ryhtyi asettamaan reunaehtoja päätöksenteolle: markkinat. Kriisissä markkinavoimien valta asetti rajoitteita politiikan teolle ja myös poliittiselle keskustelulle. Vaarana oli jatkuvasti, että päättäjien liian vapaa julkinen esiintyminen ja keskustelu hermostuttaisi markkinat, nostaisi ulkomaisten lainojen korkoja tai aiheuttaisi valuuttapakoa maasta. Toisaalta monien finanssipolitiikan päättäjien mielestä markkinoiden vahvistunut asema on kaventanut poliittisen päätöksenteon liikkumavaraa myös pysyvämmällä ja perusteellisemmalla tavalla. Ennen muuta valtion budjetin menokuria täytyy pitää tiukkana, eikä valtio voi enää ottaa elvyttävää roolia.

Tulopolitiikan päättäjät mieltävät pääomamarkkinoiden vapauttamisen ja siihen liittyneen pyrkimyksen vakaaseen valuuttaan välttämättömänä muutoksena, johon oli joka tapauksessa sopeuduttava ennemmin tai myöhemmin. Tähän muutokseen sopeuduttiin kriisin kuluessa vähitellen. Teollisuuden edustajat sopeutuivat kansallisesta valuuttapolitiikasta luopumiseen saatuaan haluamansa devalvaatiot läpi. Kriisin jälkeen he näyttävät tunnustavan, että devalvaatioiden aika on ohi. Myös ammattiyhdistysliikkeessä on aluksi varautuneisuutta, mutta sielläkin markkinoiden vapautuminen nähdään lopulta välttämättömänä.

Monet ekonomistit näkevät pääomamarkkinoiden vapauttamisen enemmänkin teknisenä kysymyksenä, jossa sääntelyn poistuessa rahapolitiikan keinovalikoima heikkenee tai katoaa. Kriisi johtuu heidän silmissään siitä, että uusissa markkinaolosuhteissa toimivat rahapolitiikan toteuttajat eivät osanneet elää uusien sääntöjen mukaisesti. He korostavat, että markkinat ovat uudella tavalla politiikan reunaehto. Jotkut ekonomistit tekevät myös epäileviä huomautuksia markkinoiden rationaalisuudesta ja kyvystä ohjata yhteiskuntia, mutta valtavirran puheessa markkinat hyväksytään yhteiskuntaa ohjaavaksi voimaksi.

Etupiireistä pakkohoitoon

Samalla kun muutos markkinoihin kuvataan vääjäämättömänä kehityksenä, jota ei ole mahdollista vastustaa, markkinat edustavat monille päättäjille myös tervettä ja oikeudenmukaista voimaa. Muutoksen kuvauksessa nouseekin esiin erilaisia moraalisesti sävyttyneitä puhetapoja, joissa markkinoiden tuloa ja vaikutuksia yhteiskuntaan kuvataan myös moraalisti sävyttyneellä puheella.

Rahapolitiikan päättäjät korostavat pääomamarkkinoiden vapauttamista moraalisena ohjelmana: sillä päästään eroon keinotekoisista ja arveluttavista devalvaatioista. Myös taloustieteilijät viljelevät moraalisesti sävyttynyttä analyysia silloin kun he vertailevat mennyttä devalvaatioille ja sääntelylle perustuvaa järjestelmää ja uutta markkinavetoista järjestelmää. Markkinoiden tapaa pitää yllä tehokkuutta ja kuria pidetään hyvänä. Sen vastakohtana sääntelytalouden aika tulkitaan epäilyttäväksi vaiheeksi, jolloin yhteiskunta lankesi sisäpiirien keskinäiseen etujen varmistamiseen.

Finanssipolitiikan päättäjien erityisesti suosima sairauden käsite viittaa ennen muuta menneen sääntelytalouden "sairaisiin" piirteisiin

suhteessa "terveeseen" markkinatalouteen. Puheessa sairaudesta on moraalinen sävy, jossa sairaus ymmärretään laadultaan ennen muuta henkisenä: mennyt järjestelmä on tarjonnut etuja, joista ihmiset eivät ole valmiita luopumaan. Kriisin syyt ymmärretään "sairautena", joiden poistamisessa kriisi on parantava hetki. Näistä sairauksista näyttävät kärsineen ennen kaikkea kotimainen teollisuus ja julkinen sektori.

Puhe sairaudesta huipentuu kun puhutaan katkaisuhoidosta, johon devalvaatioryyppyjä naukkaileva Suomi pistetään, tai kun joku kuvaa devalvaatioon "sortumista" alkoholismina, jossa käydään aina uudelleen kaapilla ottamassa ryyppy. Kriisissä Suomi ikään kuin pistetään pakkohoitoon, joka on sille itselleen hyväksi, vaikkei se sitä oikein itse ymmärräkään.

Edelleen myös tulopolitiikan puheessa on moraalista sävyä erityisesti silloin, kun arvioidaan kriisissä erilaisiin etujen leikkauksiin kohdistuvaa vastarintaa. Poliittinen vastarinta, jota esimerkiksi ammattiyhdistysliikkeen jäsenistö nostaa esiin, tulkitaan jälkeenpäin jäsenistön "henkisistä" ongelmista ja henkisestä muutosvastarinnasta johtuvaksi. Kriisi nouseekin tulopolitiikan päättäjien puheessa lopulta hyväksi kouluopetukseksi, joka tuo lisää kuria ja ryhtiä yhteiskuntaan.

Markkinakurin muodot talouskriisissä

Markkinat syntyvät poliittisten kamppailujen ja päätösten kautta: markkinamekanismille annetaan tilaa yhteiskunnissa poliittisten päätösten tuloksena. Esimerkiksi Karl Polanyi on kuvannut taloushistoriaa jatkuvana kamppailuna markkinoista ja siitä, kuinka ne järjestetään (Polanyi 1968, 3-175, 1957, 223-304). Erityisesti valtiot ovat olleet tässä kamppailussa keskeisiä toimijoita: ne pyrkivät kontrolloimaan talouttaan ja edistämään tavoitteitaan vapauttamalla ja sääntelemällä markkinoita.

Kun sääntelyä halutaan purkaa ja markkinoita pyritään laajentamaan, syntyy yleensä kamppailu niiden välillä, joita avautuvat laajemmat markkinat hyödyttävät ja niiden, joiden toimintaa ne uhkaa-

vat kovenevalla kilpailulla. Tämä kamppailu markkinoiden järjestämisestä on nähtävissä myös Suomen talouskriisin taustalla.

Suomen talouskriisi tapahtuu tilanteessa, jossa talouden kansallisen ja valtiollisen sääntelyn purkamista kannattavat ajatukset yleistyvät talouspolitiikassa eri puolilla maailmaa ja yhteiskunnissa pyritään eri tavoin raivaamaan tilaa markkinamekanismille.

Talouskriisissä kehittyy poliittinen kamppailu, jossa asettuvat vastakkain kansallisen sääntelyn kannattajat ja toisaalta kansainvälisten markkinoiden avaamisen puolustajat. Suomessa kamppailu näyttää päättyvän ainakin poliittisen eliitin sisällä varsin selvään lopputulokseen: talouspolitiikan päättäjät näkevät varsin yhtenäisesti markkinoiden vapauttamisen välttämättömänä ja myös hyvänä tapana ohjata yhteiskuntaa. Vain harva suomalainen päättäjä kyseenalaistaa markkinoiden toimivuuden talouskriisin jälkeen. Kriisiä pidetään ikävänä onnettomuutena, joka ei kuitenkaan saa hämärtää sitä tosiseikkaa, että markkinoiden avautuminen on välttämättömyys, johon Suomen on sopeuduttava joka tapauksessa.

Voidaan myös sanoa, että suhteessa markkinoiden avaamiseen eliitti jakautuu konservatiiveihin, liberaaleihin ja integroiviin osiin (vrt. Nieminen 2000, 52). Konservatiivit vastustavat markkinoiden avaamista, liberaalit kannattavat sitä ja integroivat yrittävät löytää jonkinlaisen välittävän ratkaisun, jossa pyrittäisiin löytämään yhteisiä etuja. Tämä jako ei siten muodosta puolueiden mukaista jakoa: konservatiiviseen eliittiin voi kuulua myös ns. poliittisesti radikaaleiksi ymmärrettyjä, jotka näkevät, että markkinoiden valta tuo liian jyrkkiä muutoksia yhteiskuntaan. Toisaalta liberaaleihin voi kuulua näin ymmärrettynä ns. poliittisia konservatiiveja, jotka kannattavat vapaata markkinataloutta ja vastustavat valtion holhousta.

Suomen talouskriisissä konservatiivit kärsivät selvän tappion. Markkinoiden avaamista kannattavat liberaalit voittavat ja konservatiivit mukautuvat uuteen regiiniin. Tämä näkyy selvästi esimerkiksi kotimaisen vientiteollisuuden suhtautumisessa markkinoiden avaamiseen. Kriisissä teollisuus vielä hakee devalvaatiota kilpailukykynsä palauttamiseksi, mutta kriisin jälkeen se näyttää suostuvan luopumaan kansallisesta valuutasta ja devalvaatioiden mahdollisuudesta.

Poliittinen kamppailu markkinoiden järjestämisestä on nimenomaan taloudellisen liberalismin politiikalle asettama klassinen kysymys. Taloudellisen liberalismin argumentointi perustui tälle kysymykselle jo 1700-luvulla, jolloin Adam Smith taisteli Skotlannin nousevan keskiluokan oikeuksista käydä laajempaa kauppaa (Ross 1995, 320-333), ja Anders Chydenius yritti raivata Pohjanmaan tervaporvareille laajempia markkinoita (Chydenius 1986, 81-136, Kare 1986, 68-81).

Taloudellinen liberalismin perusajatuksiin on perinteisesti kuulunut vaatimus vapauksista ja keinotekoisten kahleiden poistamisesta. Ernst Gellner on sijoittanut nämä vapauden vaatimukset osaksi yhteiskunnan rakenteita. Gellnerin mukaan teollistumisen käynnistyessä ja vapaakaupan yleistyessä nouseva uusi porvaristo tarvitsee filosofioita, jotka oikeuttavat sosiaalisen kohoamisen ja markkinoiden laajentamisen. Tuotantorakenteiden muuttuessa vanhoista sosiaalisista hierarkioista on päästävä eroon nopeasti: kenestä tahansa on voitava tulla mitä tahansa. (Gellner 1998, 26-28.) Tämä taloudellisen liberalismin vanhoja rakenteita purkamaan pyrkivä ajattelutapa onkin nähtävissä myös suomalaisessa talouskriisissä, jossa päättäjien mennyttä yhteiskuntaa kritisoivaa puhetapaa ja markkinoiden positiivista arvottamista voi tulkita taloudellisen liberalismin mukaisena ajattelutapana.

Taloudellisen liberalismin perussanoma on hyvin valoisa. Esimerkiksi Adam Smith suhtautui ihaillen ”ilmeiseen ja luonnolliseen luonnollisten vapauksien järjestelmään” (Ross 1994, 416-420). Toisaalta erityisesti Foucault'n ajattelu korostaa, että lupauksiin vapauksista on syytä suhtautua kriittisesti. Sen sijaan, että ne otettaisiin annettuina, on syytä tarkastella, millaisia muotoja vapauden varaan vannova hallinta tuottaa. (Foucault 1998a, 101-103, 2000a, 339.) Myös Suomen talouskriisissä näyttää siltä, että markkinoiden vapaus ei tuota pelkästään kasvavia vapauksia yhteiskuntaan. Poliittisten päättäjien puheessa nousevat esille myös muut teemat, ennen muuta moraaliset analyysit sääntelyajan yhteiskunnan löystyneestä henkisestä ja moraalisesta ryhdistä. Kun markkinat vapautetaan, ne tuovat samalla

kansantalouteen maan ulkopuolisen kurin, joka pakottaa luopumaan sisäpiirien sopimisesta. Markkinoista tulee mekanismi, joka parantaa kansallisen sääntelyn suojissa eläneen ”sairaan” ja pöhöttyneen yhteiskunnan. Samalla markkinat ovat kuitenkin myös uusi kurinpidollinen voima, johon koko yhteiskunnan on sopeuduttava. Markkinat tarkkailevat herkeämättä ja rankaisevat nopeasti niitä, jotka eivät sopeudu niiden toimintaan.

Markkinoiden vapauttaminen asettaa poliittiset päättäjät myös uuteen tilanteeseen, jossa he katselevat mennyttä kehitystä uudesta näkökulmasta. Suomen toisen maailmansodan jälkeinen nopea talouskasvu, kehitys ”Pohjolan Japanina”, jonne syntyminen oli lottovoitto, saa monien päättäjien puheessa ylleen moraalisesti arveluttavan viitan. Markkinat luovat uudet ”terveemmät” pelisäännöt. Päättäjät näyttävät ajattelevan samalla, että markkinat ovat yhteiskunnallisten suhteiden järjestelemisessä oikeudenmukaisempi järjestelmä kuin politiikka. Markkinat ikään kuin takaavat ”reilun pelin” verrattuna politiikan savuisiin ja hämäriin kabinetteihin.

Yksilöllistyvä hallinta

Yksi Foucault'n ajattelun keskeinen teema on, että modernisoituvissa yhteiskunnissa kuri yksilöllistyy. Samaan aikaan, kun poliittinen hallinta nojaa yhä enemmän yksilöiden oikeuksille ja vapauksille, niin yhteiskunnallinen hallinta puuttuu yhä syvemmälle yksilöiden persoonaan. (Foucault 1981b, 1998a, 66-69, 99-103.) Kun Foucault tarkastelee modernia yhteiskuntaa, hänen yhdeksi johtavaksi ajatukseksi nousee itsekurin teema, joka onkin synnyttänyt paljon tutkimusta modernin hallinnan muodoista (Burchell, Gordon, Miller 1991, Burchell 1993, Danaher, Schirato, Webb 200, 53-57).

Foucault kuvaa yksilöllistyviä vallan muotoja biovallan käsitteellä. Hän viittaa sillä erityisesti moniin terveydenhuollon alueella tapahtuviin muutoksiin, joiden myötä ihmisten ruumista ryhdytään koulimaan, opastamaan ja kasvattamaan.

Nikolas Rose (1999, 41-43) huomauttaa, että liberaali hallinta tuottaa ihmistyypin, jonka tärkeä tehtävä on muokata ja kehittää itseänsä

moraalisesti. Esimerkiksi 1800-luvulla Suomessa syntyi erilaisia poliittisia liikkeitä ja aatesuuntia, joita voisi kutsua erilaisiksi moraalin ryhtiliikkeiksi. Kirjo oli laaja ulottuen uskonnollisista herätysliikkeistä ja raittiusliikkeestä terveydelliseen, hygieniaan ja seksuaalisuuteen liittyvään valistukseen (Heinonen 1998, 24-25, Helén 1997, Ojutkangas 1997, 270-284, Uimonen 1999, 43-53).

Biovalta on usein ymmärretty nimenomaan terveyden, hygienian ja kasvatuksen kysymyksiin kuuluvaksi käsitteeksi. Se on liittynyt nimenomaisesti siihen, että yksilöt pyritään valjastamaan osaksi hyvin toimivaa ja tehokkaaseen tuotantoon järkiperäisesti pyrkivää yhteiskuntaa. Seksuaalisuuden historiaa biovallan näkökulmasta kirjoittaessaan Foucault huomauttaa, sukupuoli oli "sisäänpääsykeino ruumiin ja lajin elämään" (Foucault 1998, 104). Sukupuolen käsitteellistämisen avulla ihmisten ruumis ja elämä voitiin käsitteellistää ja sitä voitiin normittaa ja normalisoida.

Toisaalta Foucault liittää biovallan kehityksen myös osaksi 1700-luvulla kehittyvää kapitalismia, joka "ei olisi ollut mahdollinen ilman ruumiiden kontrolloitua sijoittamista tuotantokoneistoon, eikä ilman väestöilmiöiden ohjattua sijoittamista taloudellisiin koneistoihin" (Foucault 1998a, 100). Tästä näkökulmasta myös markkinat voidaan ymmärtää yksilön identiteettiä kontrolloivana itsekuria vaativana mekanismina. Markkinat ovat yksi "sisäänpääsykeino" ruumiin ja lajin elämään. Markkinoilla yksilö käsitteellistetään tuottavaksi ja itseään myyväksi olennoksi, ja elämä markkinoilla vaatii ihmiseltä ennen muuta itsekuria markkinamekanismin vaatimusten ja rahan houkutusten edessä.

Talouskriisin hallinnan puheessa markkinoiden vaatimukset näyttävät liittyvän ennen muuta ihmisten sisäisen luonnon arviointiin. Monien päättäjien puheessa talouskriisi ei ole seurausta poliittisesta siirtymästä markkinatalouteen, vaan ongelmat johtuvat ihmisten ja yhteiskunnan itsekurin pettämisestä. Tarkka taloudenpito muuttuu kulutus- tai velkajuhlaksi ja markkinat rankaisevat löysään elämään langenneita. Jokaisen, niin kansalaisten kuin poliitiikkojen, on valvottava itseään, ettei enää harhautuisi ja lankeaisi halvan rahan houkutuksiin.

Itsekurin monet muodot

Foucault ei ole ainoa, joka on korostanut moraalisen itsekurin merkitystä modernin ihmisen identiteetissä. Esimerkiksi Charles Taylorin perustulkinta on, että kun 1700-luvulla aatelisten ja katolisen kirkon valta horjuvat, uudeksi auktoriteetiksi etsitään jotakin, joka kumoaisi vanhan vallan auktoriteetit. Kuten Taylor (1989, 410) asettaa kysymyksen, kun jumalaan nojaava maailmankuva murtuu, on löydettävä uusi armon lähde. Tällöin syntyy joukko filosofioita, jotka pyrkivät löytämään ihmiselle uuden moraalisen elämän selkärangan. Taylor kartoittaa näitä erilaisia vastauksia ja erityisesti Kant näyttää vievän suuntaan, joka korostaa moraalista itsekuria. (Taylor 1989, 364.)

Hieman samantyyppisiin päätelmiin päätyvät myös Norbert Eliaksen analyysit saksalaisista. Kun työllä hankitun omaisuuden varassa elävät sosiaaliluokat kohoavat alisteisesta asemastaan, he kehittävät Eliaksen tulkinnan mukaan ihmisten välisten suhteiden säätelyn tyypin, jota kutsutaan "moraaliksi" (Elias 1997, 133-134). Ylimmäksi auktoriteetiksi kohotetaan ihmisen oma omatunto ja jokaisella on vastuu itse itsensä koulimisesta ja kurittamisesta. Eliaksen mukaan lukutaidon, koulutuksen ja äänioikeuden kautta syntyvissä suurissa yhteiskunnissa ihmiset sitoutuvat valtaan yhä tiiviimmin itsekurin kautta ryhtyen hallitsemaan myös itseään, omia tunteitaan ja tekojaan. (Elias 1997, 134.)

On kiinnostavaa, että itsekurin ajatukset liittyvät usein nimenomaan vapautuviin markkinoihin. Markkinoiden ja kaupan vapauttamiseen ja kasvuun näyttää liittyvän yleensä voimakas moraalinen keskustelu. Talous ja itsekuri yhdistyvät hieman eri muodoissa eri puolilla teollistuvaa länsimaailmaa. Esimerkiksi Adam Smith pitää itseään enemmänkin moraalifilosofina kuin taloustieteilijänä (Ross 1985, 157-194, Skinner 1999, 41) ja ajatus yksilön itseensä kohdistamasta moraalisesta tutkiskelusta nousee esille voimakkaasti Smithin teksteissä (vrt. MacIntyre 1999, 235).[18]

Usein tuloksena on tarkan taloudenpidon moraali, jossa markkinoiden houkutuksiin vastataan tiukalla itsekurilla. Tässä suhteessa klassinen esimerkki on Max Weberin 1900-luvun alussa kirjoittama tulkinta protestanttisesta etiikasta (Weber 1990), ja Weberin viittaa-

ma (emt. 36-37) Benjamin Franklin, joka nousi valistuksen ajan kulttihahmoksi sekä Amerikassa että vanhalla mantereella. Franklin oli tarkka talousmies, joka laati listan taloudenhoitoa edesauttavista moraalisista hyveistä. Hän piti arvossa järjestystä, päättäväisyyttä, säästäväisyyttä, työteliäisyyttä ja kohtuullisuutta, ja suositteli päiväjärjestystä, jossa noustaan kello viisi aamulla ja edetään tarkan suunnitelman mukaisesti iltakymmeneen. (Franklin 1995.)

Yhdysvaltojen perhekeskeinen puritaanisuus onkin yksi esimerkki taloudellisen vapautumisen esiin nostamasta moraalisesta keskustelusta, joka kanavoituu yksilöityneeksi itsekuriksi. Kasvava kauppa ja teollisuus herättävät maassa 1700-luvulta lähtien huolta moraalin rappiosta ja perhe pyritään eristämään suojapaikaksi markkinoiden villissä maailmassa. (Pleck 2000, 234.) Toisaalta moraalin ja taloudellisuuden yhdistelmä saa yhden muotonsa viktoriaanisessa 1800-luvun Englannissa. Poliittisen taloustieteen taloudellista hyötyä etsivä *economic man* herättää laajaa huolta moraalin tilasta. Markkinoiden nähdään aiheuttavan ongelmia, jos ihmiset ryhtyvät erityisesti Jeremy Benthamin utilitarismin mukaan vain hillittömiksi oman hyötynsä maksimoijiksi. (MacIntyre 1999, 233, Searle 1998, 30.)

Itsekuria Suomessa

Myös suomalaisilla näyttää olevan oma versionsa viktoriaanisesta puritanismista. Talouden ja moraalin liitto Suomessa kytkeytyi ainakin 1900-luvun alussa talonpoikaisyhteiskuntaan ja "talonpoikaisiin" hyveisiin. Visa Heinonen kytkee vuosisadan alussa voimakkaasti esiin nousevan säästäväisyyden, ahkeruuden, taloudellisuuden, kunnollisuuden ja siisteyden nimenomaisesti talonpoikaisuuteen. Hän näkee, että 1900-luvun alun kotitalousideologian taustalla oli fennomaanien holhoava ja patriarkaalinen yhteiskuntakuva, joka kääntyi 1900-luvun alussa kotitalouksia holhoavaksi matriarkalismiksi, joka suhtautui "alempiin" kansankerroksiin holhoavasti ja kontrolloivasti. (Heinonen 1998, 378.) Tätä voisi selittää niinkin, että Suomessa taloudellinen vapautuminen ei koske niinkään kauppaa tekeviä keskiluokkaa kuin torppareita ja talonpoikia. Heinosen kuvaama talonpoikainen etiikka voidaankin ehkä nähdä suomalaisena 1900-luvun alun versiona taloudellisen liberalismin ja moraalin liitosta. Ehkä samaan talouden ja moraalin ongelmalliseen suhteeseen viittaa myös Turo-Kimmo Lehtosen tulkinta modernista kuluttajasta, joka tasapainoilee tuhlaamiseen sortumisen ja kunnollisen elämän välillä (Lehtonen 1999).

Vaikka taloudellisen liberalismin ja itsekurin avioliiton muodot vaihtelevat, niissä on myös samoja piirteitä. Taloudellinen moraalisuus tarkoittaa työteliäisyyttä ja säästäväisyyttä, moraalittomuus puolestaan laiskuutta, tuhlailua ja löysyyttä. Taloudellinen menestys edellyttääkin itsekuria ja moraalista selkärankaa. Myös Suomen talouskriisissä tämä taloudelliseen liberalismiin kuuluva moraaliajattelu näyttää nousevan esiin poliittisten päättäjien puheessa, silloin kun mennyt kriisi tulkitaan osoitukseksi moraalisesti epäilyttävästä, helppoon ja löydään elämään langenneesta Suomesta. Tai myös silloin kun talouskriisi tulkitaan ihmisten moraalisena lankeamisena markkinoille tulvivan rahan houkutuksiin ja siten itsekurin puutteeksi.

Markkinoiden tuomaa kuria voidaan tarkastella myös yhteiskunnan poliittisen hallinnan ja poliittisen vallankäytön rakenteiden kannalta. Monet päättäjät kohdistavat kansalaisiin, yrityksiin, ammattiyhdistysliikkeen jäsenistöön, julkiseen sektoriin, kansanedustajiin, ministereihin ja/tai yhteiskuntaan markkinoiden sanelemaa kurinpitoa.

Erityisesti vakaan markan toteuttajien keskeisenä ajatuksena on tuoda yhteiskuntaan uusi, kansainvälisten markkinoiden kuri. Toisaalta finanssipolitiikassa markkinoiden kurin merkitys näkyy ennen muuta niin, että niille ei haluta antaa vääriä signaaleja "löysästä" taloudenhoidosta, vaan sen sijaan maata hoidetaan kuin kotitaloutta, suu on pistettävä säkkiä myöten ja budjettia ei saa päästään repsahtamaan markkinoiden pelossa.

Tätä asetelmaa epäilemättä kärjistää kriisin nopea kärjistyminen vuosina 1992–1993. Haastattelujen perusteella akuutin kassakriisin pelko ei kuitenkaan hellitä kriisin jälkeen, vaan kun finanssipolitiikan päättäjät muistelevat kriisiä, monille näyttää vakiintuneen ajatus siitä, että valtion menot on pidettävä lähtökohtaisesti kurissa.

Samalla talouspoliittiset ajatukset makrotaloudellisesta elvytyk-

sestä katoavat lähes kokonaan ja poliittinen hallinta muuttuu rahakirstun vartioinniksi, jossa jokainen käytetty markka on liikaa. Kriisi on näin pikakurssi uuteen maailmaan, joka ei enää perustu valtion aktiiviselle ja taloudellista kehitystä tasaavalle ja elvyttävälle roolille, vaan yksioikoisemmin valtion talouden karsimiselle ja leikkaamiselle. Samalla tämä kurssi edustaa uusliberaalia ajattelua ja kyseenalaistaa hyvinvointivaltion perustavana lähtökohtana olleen keynesiläisen elvytyksen ajatuksen.

Moraalijärjestyksen muutos

Kun päättäjien puhetta tarkastellaan moraalin näkökulmasta, on nähtävillä, että markkinavetoisen ajattelun sisäänajo aiheuttaa muutoksia hallinnan moraalissa. Tätä taitetta voi kuvata myös hyvinvointivaltion ja markkina-ajattelun moraalijärjestyksessä tapahtuvana siirtymänä. Hyvinvointivaltion moraalitaloudellisen ajattelun juuria on jäljitetty aina 1700-luvun moraalioppiin, jota E.T. Thompson kuvailee köyhien "moraaliseksi talousopiksi". Thompsonin klassinen tarkastelu perustuu englantilaisten köyhien ruokamellakoihin ja niiden taustalla olleeseen moraaliajatteluun.Thompson näkee, että ruokamellakat perustuivat käsitykseen yhteisön eri osapuolten taloudellisista tehtävistä osana yhteistä sosiaalista moraalijärjestystä. Osaltaan tämä käsitys yhteisestä elämästä liittyi ajan paternalistiseen perinteeseen: yhteiskunta nähtiin moraalisena yhteisönä, jossa jokaisella oli paikkansa. Tämän yhteisön yhteisen elämän rikkominen esimerkiksi taloudellisella riistolla aiheutti kapinointia ja vastarintaa. (Thompson 1996, 98.)

Yhteiskunnan mieltäminen moraaliseksi taloudelliseksi yhteisöksi voidaan nähdä samantyyppisenä ajatustapana kuin hyvinvointivaltion pohjana oleva moraalijärjestys (Lehtonen 1996, 178). Suomen tapauksessa Pertti Alasuutari kuvaa tätä ajattelua siten, että välittömästi sodan jälkeen Suomessa vallitsi moraalitaloudellinen ajattelu, jossa vedottiin sodan kaikuina kansakunnan yhtenäisyyttä ja yhteisvastuuta korostaviin aatteellis-moraalisiin perusteisiin. 1960-luvulla nämä moraaliset periaatteet kodifioitiin hyvinvointivaltion järjestelmiksi ja

korporatiiviseksi tulopolitiikaksi, jossa kansantalouden "kakku" oli jaettava mahdollisimman oikeudenmukaisesti eri väestöryhmien välillä. Tämän suunnitteluvaiheen jälkeen siirryttiin 1980-luvulta lähtien kilpailutalouden vaiheeseen, jossa korostettiin yksilöä kuluttajana. (Alasuutari1996, 245-246.)

Talouskriisin poliittisessa hallinnassa onkin näkyvissä uusi moraalijärjestys, joka rakentuu ennen muuta markkinoiden toiminnan varaan. Sama murros näkyi jo 1700-luvulla, jolloin markkinat haastoivat ajatuksen yhteisestä moraalitaloudesta ja markkinatalous oli purkamassa sääty-yhteiskunnalle rakentunutta moraalista järjestystä. Vapauttaessaan yksilöt markkinat vapauttivat myös sääty-yhteiskunnassa moraalisessa vastuussa olleet työnantajat vastuustaan (Lehtonen 1996, 146-147).

Hyvinvointivaltioon perustuvassa kansallisen sääntelyn maailmassa oikeudenmukaisuus on liitetty ennen muuta taloudellisen kasvun jakokysymyksiin. Kysymykset ovat koskeneet sitä, miten taloudellinen kasvu jaetaan oikeudenmukaisesti eri yhteiskuntaryhmien kesken, mikä on työn ja pääomien osuus kasvun hedelmistä ja mikä on valtion merkitys jakomekanismien ylläpitäjänä. Uusliberalismi on haastanut tämän tavan käsitteellistää yhteiskuntia kyseenalaistamalla valtiollisen jakomekanismin mielekkyyden ja vaatimalla lisää vapauksia. Kuten Kaj Ilmonen toteaa, samalla on syntynyt moraalinen välitila tai arvotyhjiö, jossa vanha oikeudenmukaisuus on menettämässä asemansa. (Ilmonen 1998, 17.)

Päättäjien puheessa tämä muutos näkyy selkeänä. Yhteiskuntaa ei katsota enää eri ryhmien tasa-arvoisuuden näkökulmasta, vaan sen sijalle on tullut puhe moraalisesti epäilyttävästä "jakopolitiikasta", jota vanha valtiokeskeinen järjestelmä on tuottanut. Valtio ei enää päättäjien mukaan ole vastuussa eri ryhmien tasa-arvoisen toimeentulon turvaamisesta, vaan sen sijaan valtion tulonjakoa tasoittava politiikka nähdään helposti korporatiivisena tai sairaana vuorovetona ja etujen takaamisena.

Keskeinen tapa täyttää tätä arvotyhjiötä nousee ennen muuta markkinoiden korottamisesta uudeksi oikeudenmukaisuuden mekanismiksi yhteiskunnassa. Markkinoiden valta on ankaraa, mutta oikeudenmukaista, koska se kohtelee kaikkia taloudellisina toimijoina sa-

malla tavalla. Toisaalta arvotyhjiöön ilmestyy yksilöiden ja yhteiskunnan moraalia arvioiva puhe. Pankit, kansalaiset, kuluttajat, puolueet ja poliitikot ajavat omaa etuaan ja maksimoivat omaa hyötyään piittaamatta yhteiskunnallisista seurauksista.

Vapauden paradoksi

Taloudelliseen liberalismiin liittyvä tapa korostaa yksilöiden itsekurin ja moraalisen ryhdin merkitystä lyö myös leimansa liberalismin synnyttämään poliittiseen hallintaan. Samalla kun uusliberaali markkinavetoisuus suhtautuu epäluuloisesti poliittista valtaa ja valtiota kohtaan, se toisaalta pyrkii voimakkaasti ohjaamaan yhteiskuntaa omaan suuntaansa samaan tapaan kuin esimerkiksi sen kritisoima 1960-lukulainen suunnitteluajattelu.

Paradoksaalisesti uusliberalismi on synnyttänyt uusia hallinnan muotoja, jotka näyttävän pyrkivän jopa entistä voimaperäisempään poliittiseen hallintaan ja kontrolliin. Kuten Rose huomauttaa, markkinavetoinen ajattelu joutuu turvautumaan erilaisiin hyvin pitkälle ja syvälle meneviin hallinnan tekniikoihin ja strategioihin. Erilaiset elämänalueet ja toiminnot pyritään saattamaan markkinaohjauksen piiriin ja rahalla mitattavaan muotoon, jota esimerkiksi yhteiskuntaan levinneet tulosohjauksen tekniikat edustavat. (Rose 1996, 50-60.)

Hallinnan tiukkaa kuria selittää paradoksaalisesti uusliberaalin ajattelun korostama yksilöllisyys. Kun uusliberalismi nostaa yksilön tärkeäksi toimijaksi, se luo samalla myös yksilön kontrolliin perustuvia hallinnan muotoja. Hyvinvointivaltioon perustuva ajattelu lähtee usein liikkeelle eri asemassa olevien ihmisryhmien olosuhteiden korjaamisesta ja tasa-arvoisten lähtökohtien takaamisesta. Uusliberaalissa hallinnossa tämä ei enää riitä. Sen sijaan, että yksilölle taattaisiin hänen ryhmäasemansa mukaan sosiaaliturva, liberaali hallinta kohdistuu yksilöön, ihmiseen itseensä ja hänen luontoonsa.

Nämä yksilöllistyvät markkinakurin muodot nousivat myös esiin voimakkaasti talouskriisin jälkeisissä poliittisissa keskusteluissa ja järjestelyissä. Ennen muuta hallintoa ryhdyttiin muuttamaan tulosohjauksen suuntaan, jossa keskeisenä ajatuksena on tilivelvollisuus veronmaksajille. Toiminnasta saatavat hyödyt on pystyttävä osoittamaan suoremmin ja selkeämmin. 1980-luvulta lähtien yleistynyt *New Public Management* -ajattelu pyrki julkisen sektorin kasvun hillitsemiseen, hallinnan hajauttamiseen ja sääntelyn keventämiseen. Nämä tavoitteet pyrittiin toteuttamaan tulosohjauksella, joka kohdistettiin hallinnon yksiköihin tuottavuuden ja tehokkuuden mittareiden avulla. (Uusikylä 1999, 21.)

Moraalin tarkkailua

Toisaalta esimerkiksi hyvinvointivaltion ongelmana nostettiin esiin ns. *moral hazard* -ongelmaa. Sosiaalietujen nähtiin nakertavan kansalaisten moraalia: edut laiskistavat eivätkä "kannusta" esimerkiksi työn hakemiseen. (Tuomala 1997, 336.) Tämänkaltainen ajattelu liittyy erityisesti 1990-luvulla Suomessa käytyyn keskusteluun verokiilasta ja työttömyysloukusta. Molemmissa oli taustalla perusoletus siitä, että ihmisten työhalut menevät, kun verotus vie lisätuloista liian suuren osan tai tulot eivät ole sosiaaliturvaa paremmat (Kosonen 1988, 286-299).

Myös työttömyydestä puhuttiin yhä enemmän "kannustinongelmana". Työttömyyden syynä pidettiin työttömien passiivisuutta ja lääkkeeksi suositeltiin "aktiivista" työvoimapolitiikkaa, joka kannustaa työntekoon ja työn hakemiseen. (Heikkilä 1997, 22-23.)

Yksilöiden moraalin tarkkailuun liittyi myös 1990-luvulla käyty keskustelu sosiaaliturvan väärinkäytöstä. Väärinkäytöstä huolestuneiden mielestä sosiaaliturvan väärinkäyttö oli yleinen ilmiö, josta paljastui vain pieni osa. Väärinkäyttäjien puolustajia he pitivät vanhakantaisina "hyysääjinä". Päinvastainen argumentointi puolestaan näki väärinkäytön marginaalisena ilmiönä, joka ei kertonut yhteiskunnan yleisestä tilasta. (Renvall, Valtonen 1999, 124-135.) Mika Renvallin ja Sanna Valtosen kuvaama individualistinen puhetapa sopii hyvin liberalismin hallinnan kehykseen: keskustelu sosiaaliturvan väärinkäytöstä siirtää sosiaaliset ongelmat kysymyksiksi yksilöiden moraalista. Sosiaalisista ongelmista tulee yksilön oma vika ja hallinta tuottaa moralisoivaa ja individualisoivaa puhetta, joka syyllistää yksilön (Keränen 2001, 39).

Myös Raija Julkusen esiin nostama siirtymä universaaleista etuuksista tarveharkintaisten etujen suuntaan kuvastaa hallinnan muotojen yksilöllistymistä. Julkusen mukaan on merkkejä siitä, että sosiaaliturvassa ryhdytään toteuttamaan voimakkaammin tarveharkintaa ja samalla sosiaaliturvaa hakeviin yksilöihin kohdistuu tiukempi kontrolli. (Julkunen 2001, 228-233.) Mikäli esimerkiksi sosiaalipolitiikassa siirrytään tarveharkintaan, se kuitenkin samalla lisää hallinnan kuria: hallinnan kohteiden on erikseen pyrittävä vakuuttamaan viranomaiset siitä, että heidän henkilökohtainen elämänsä on tilanteessa, jossa he tarvitsevat sosiaaliturvaa.[19]

Vapauden tuoma kiristyvä kuri näkyykin myös laajemmin yhteiskunnassa Suomessa 1990-luvulla. Muutosta höystää puhe joka korostaa positiivisesti joustavuuden lisääntymistä: joustavaa tuotantoa, työmarkkinoita ja yksilöllisiä työehtoja (Filander 2000, 162-163). Samalla kuitenkin, kuten Karin Filander on todennut, julkista sektoria alkaa 1990-luvulla vaivata sanojen ja tekojen ristiriitaisuus. Kehittäminen merkitsee edistyksen ja kehityksen sijasta toiminnan alasajoa ja lopettamista. Luvatun joustavuuden ja yksilöllisyyden sijaan työntekijä joutuu toimimaan omana tulosrivinään johdon tuloslaskelmissa. (Emt. 2000, 119-120.) Joustavuus tuokin vapauden sijasta usein epävarmuutta ja epävakaisuutta, joka lisää työpaineita ja vaikeuttaa jaksamista (Honkanen 1995, 163). Lupaukset kasvavasta yksilöiden vapaudesta näyttävät näin tuovan mukanaan myös kovenevia paineita, ja markkinoiden vapaus muuttuu pakoksi, jolla ihmiset pistetään tekemään töitä entistä lujemmin.

Uusliberaaliin hallintaan kätkeytyykin periaatteellinen ristiriita: samalla kun taloudelliset ja poliittiset vapaudet kasvavat, valtion ote kiristyy ja ulottuu yhä syvemmälle yksilöihin. Yksilöön kohdistuu kasvava joukko vaatimuksia, jotka koskevat hänen kasvuaan ihmisenä, hänen terveyttään, koulutustaan ja toimeentuloaan. Työntekijän on muututtava tuloksentekijäksi omassa tulosyksikössään, jossa tuloksia mitataan entistä tarkemmin ja yksilöidymmin. Työtöntä on "aktivoitava" ja "kasvatettava" oma-aloitteisuuteen. Sosiaaliavustusta nostava ihminen on muutettava, jos mahdollista, "yrittäjäksi", oma-aloitteiseksi ja reippaaksi markkinatoimijaksi.

Kuri ja yhteiskunnan rakenteet

Markkinoiden kuria voi tarkastella myös suhteessa yhteiskunnan rakenteisiin. Kiinnostavan esimerkin tarjoaa E.P. Thompson, joka kuvaa Englannissa teollistumisen aikana syntyneitä konflikteja ja taisteluita. Thompson kuvaa, kuinka teollisuuden palvelukseen otettu työväestö järjestettiin Englannissa aikakuriin vuoden 1700 tienoilla. Aikakirjapito, kellokorttijärjestelmät ja ajansäästön ajatukset mursivat vanhat työ- ja elämäntavat ja pyrkivät iskostamaan kansaan kuria. (Thompson 1996, 182-186.)

Thompsonin mukaan kurinpito liittyy nimenomaan yhteiskunnan teollistumisen synnyttämiin luokkien väliseen dynamiikkaan. Hallitsevat luokat näkevät työntekijät laiskoina ja saamattomina. Thompsonin näkökulma onkin erityisesti luokkien välisen konfliktin kuva: hallitsevat luokat luovat teollistumisen edetessä teollisen ihmisen rationaalisen aikakurin, jonka rinnalla vanha kansankulttuuri on joutilasta, älyllisesti tyhjää, vailla kiirettä ja kirotun köyhää. (Thompson 1996, 192-193.)

Suomen talouskriisin hallintaan sovitettuna Thompsonin rakenteellinen ajattelutapa saattaisi tarkoittaa myös sitä, että talouskriisin hallinta voidaan tulkita markkinoiden vapautumisesta hyötyvien yhteiskunnan ryhmien tavaksi luoda heidän asemaansa tukevaa poliittista hallintaa koko yhteiskuntaan. Tämä tulkinta ei tunnu täysin vieraalta talouskriisin rakenteellista kontekstia tarkasteltaessa. Muutosta vakaan valuutan politiikkaan ja luopumista kansallisesta sääntelystä voi ymmärtää keskiluokkaisten, kaupungistuneiden ja kansainvälisistä markkinoista kiinnostuneiden poliittisten voimien esiinmarssina kansallisen teollisuuden ja maatalousyhteiskunnan väistyessä.

Silmukan kuri

Toisaalta selkeisiin luokkiin perustuva selitystapa ei kuitenkaan yksin kuvaa Suomen talouskriisin dynamiikkaa. Suomen talouskriisissä syntyvän markkinakurin ei voi katsoa yksiselitteisesti hyödyttävän vain tiettyä yhteiskunnallista luokkaa. Markkinakurin tekee luokka-

näkökulmasta ristiriitaiseksi se, että se ei hyödytä selkeästi vastakkaisia yhteiskuntaryhmiä. Markkinakuri toimii periaatteessa kuluttajien eduksi, kun se kiristää markkinakurilla työtahtia ja oletettavasti alentaa hintoja kilpailun kautta. Toisaalta kuitenkin sama markkinakuri toimii työntekijöiden piiskaajana vaatien yhä tiukkenevaa työtahtia. Ristiriita onkin siinä, että kuluttaja ja työntekijä ovat usein yksi ja sama ihminen. Samalla kun hänen etujaan kuluttajana ajetaan avaamalla markkinoita, hän itse työntekijänä joutuu kiristyvän markkinakurin kohteeksi, mikä merkitsee ennen muuta tehokkuuden vaatimuksia.

Näin näyttää siltä, että palkkatyöllä elävä keskiluokka piiskaa itseänsä entistä tiukempaan työkuriin painaakseen omia elinkustannuksiaan alaspäin. Markkinakuriin perustuva hallinta muistuttaa silmukkaa, jota siihen joutuneet uhrit itse kiristävät. Vaatiessaan halvempia tuotteita ja palveluksia kuluttajat samalla kiristävät omaa työtahtiaan, koska he itse joutuvat tuottamaan näitä tuotteita ja palveluksia markkinoiden kiristyneessä kilpailussa.

Tästä näkökulmasta talouskriisin hallinta ei toteuttaisi Thompsonin kuvaamaa tilannetta, jossa keskiluokka hiostaa työväenluokkaa entistä tiukempaan työkuriin. Pikemminkin on niin, että hallinta perustuu enemmän Foucault'n kuvaamalle itsekurin mekanismille. Foucault'n mukaan modernia kurinpitoa kuvaa Jeremy Benthamin *panoptikon*, vankilan valvontajärjestelmä, jossa vangit oli erotettu väliseinillä toisistaan niin, että he eivät pystyneet näkemään toisiaan, mutta heitä kaikkia voitiin valvoa yhdestä pisteestä. Tässä kurin järjestelmässä oli keskeistä se, että kurinpito ei henkilöitynyt kehenkään kurinpitäjään, vaan kuria piti nimetön ja kasvoton järjestelmä, joka kohdisti kurin yksilöidysti jokaiseen yksittäiseen ihmiseen. (Foucault 1981a, 146.) Markkinakurin talouskriisissä luomaa silmukkaa voikin verrata *panoptikonin* tapaan pitää kuria. Kurilla ei ole yhtä selkeää pitäjää eikä kasvoja. Sen sijaan kuria pitää koko markkinajärjestelmä. Markkinakurin silmukassa yksilö on yksin kaikkia muita vastaan ja vielä itse kiristää omaa kuriaan. Vaatimalla halvempia ja edullisempia tuotteita hän samalla vaatii itseltään kovempaa ja ankarampaa työntekoa.

Toisaalta talouskriisin tapauksessa näyttää kuitenkin siltä, että silmukalla on myös virittäjänsä. Talouskriisin tapauksessa valtiolliset poliittiset päättäjät, jotka toimivat talousopin tukemina, ovat luomassa ja ylläpitämässä järjestelmää, jossa yksilöiden, kuluttajien, työntekijöiden tai kansalaisten, on vaikeaa olla työntämättä päätään tähän silmukkaan. Poliittisen hallinnan näkökulmasta markkinakuri toimiikin poliittisen vallankäytön oikeuttajana ja hallinnan apuna.

Suomen talouskriisi tuottaa yhteiskuntaan monia vaikeita poliittisia kysymyksiä kuten leikkauksia, säästöjä, alentuneita palkkoja, työttömyyttä ja syrjäytymistä. Nämä ongelmat saattaisivat asettaa kyseenalaiseksi poliittisen hallinnan legitimiteetin, kun sekä ongelmien syntyä että niiden ratkaisemista on vaikea selittää ja perustella. Markkinat tarjoavat tässä yhden selityksen ja ratkaisumallin. Kun päättäjät kuvaavat yhteiskunnan markkinoiden ohjaamana ja pitävät markkinoiden ohjausta terveenä järjestelmänä, he samalla voivat vetäytyä itse vastuusta. Markkinat tekevät päättäjien puolesta arvovalinnat ja "likaisen työn" päättämällä, ketkä voittavat ja ketkä häviävät.

Samalla katoaa myös poliittinen toiminta ja vastuunkanto. Vaihdoksessa vapaiden pääomamarkkinoiden maailmaan on silmiinpistävää päättäjien tulkintojen epäpoliittisuus. Muutos markkinavetoiseen talousjärjestelmään ei juuri synnytä ideologista tai poliittista kamppailua suomalaisten päättäjien välillä, vaan ratkaisut perustellaan ulkoisilla pakoilla. Samalla poliittinen vallankäyttäjä katoaa ja vetäytyy vastuusta markkinavoimien selän taakse. Kun ei ole ketään, joka olisi aktiivisesti toiminut, tahtonut tai valinnut, on vaikea vaatia ketään vastuuseen. Markkinoiden vapauttaminen synnyttääkin tyhjiön poliittisessa vastuunkannossa. Kukaan ei ole vastuussa "pakon edessä" tehdyistä ratkaisuista.

Moraalista moralismiin

On myös jossakin mielessä paradoksaalista, että siirtyminen vapaaseen markkinatalouteen tuottaa samalla varsin synkeää moralismia

ihmisluonnosta ja sen heikkoudesta. Tätä hallinnan piirrettä voi selittää, kuten edellä kävi ilmi, taloudelliseen liberalismiin usein yhdistyvä vaatimus puritaanisesta itsekurista. Toisaalta sitä voi selittää myös esimoderniksi moralismiksi, jota Salla Anttonen pitää yhtenä länsimaisten yhteiskuntien moraalisena suuntana.

Anttosen lähtökohta on että moderneja moraalifilosofioita ja poliittisia järjestelmiä hallitsee usko järjen käytöstä ja kommunikaatiosta tapana ratkaista asioita. Kun usko tähän ajatukseen pettää, syntyy esimodernia moralismia, joka "kohdistaa tuomitsevan huomionsa arkipäivän toimintaan unohtaen samalla yhteiskuntamoraalin peruskysymykset, esimerkiksi kysymyksen oikeudenmukaisuudesta". Anttonen toteaakin, että tämän tyyppinen suuntaus on tyypillistä nimenomaisesti jälkikapitalistiselle yhteiskunnalle, joka tukeutuu taloudellisen kasvun edistämiseen ja edistää sen myötä puritaanista velvollisuusetiikkaa ja konventioita. (Anttonen 1998, 298-304.)

Suomalaisten päättäjien moraali näyttää kääntyvän moralismiksi, joka tuomitsee muun yhteiskunnan. Tätä kehitystä voi tulkita niin, että talouskriisissä päättäjien usko politiikkaan ja asioiden ratkaisemiseen edustuksellisen demokratian kautta heikkenee. Hyvinvointivaltioon nojaava oikeudenmukaisuusajattelu väistyy eikä valtiollista jakomekanismia enää koeta moraalin lähteeksi. Tyhjiöön astuu "esimoderni" moralismi, joka suuntaa epäilevän katseen yksilöön ihmisenä, hänen henkilökohtaisiin motiiveihinsa ja luonteeseensa ja vaatii kuria ja järjestystä (emt. 304). Käsitteellistämisen ja myös kurinpidon kohteena ei ole enää niinkään se, miten ihminen toimii, mitä hän tekee ja mitä haluaa, vaan se, mitä hän sisimmässään on tai mitä hänen oletetaan olevan.

Paimenen vallassa

Myös Foucault esittää, että modernin valtion harjoittamassa vallassa on myös kyse kristillisen perinteen ammentamisesta, papiston ascemaan nojaavasta vallan muodosta, jota hän kutsuu paimenen vallaksi. Hän huomauttaa, että vain kristinuskolle on tyypillistä pastori ja paimen, joka kohdistaa huomionsa yksittäiseen yksilöön ja seuraa hänen

sielunsa tilaa läpi kristityn elämän. Tämä valta nojaa perinpohjaiseen sielun tutkimiseen ja syvimpien salaisuuksien paljastamiseen. (Foucault 2000a, 333.)

Kun poliittiset vallankäyttäjät analysoivat kulutusjuhlaa ja ihmisten lankeamista rahanhimoon ja nopeiden voittojen toiveisiin, heidän äänessään tuntuu kaikuvan myös paimenen ääni, joka pyrkii tutkimaan kohteidensa sielua ja arvioimaan sen tilaa. Paimenen vallan ydinpiirre on sen yhtäaikainen yksilöllisyys ja totaalisuus. Samalla kun valta puhuttelee yksilöä ja pyrkii hänen sielunsa tutkimiseen ja pelastamiseen, niin se leviää yhteiskunnassa tasaisesti kaikkialle, eikä enää jaottele yhteiskuntaa poliittisiin ryhmiin.

Paimenten yhteiskunnassa politiikka ei voi olla samanlaista kuin se on esimerkiksi porvarien ja sosialistien yhteiskunnassa. Hallinta, joka ei perustu ajatukseen voittajista ja häviäjistä, on luonteeltaan totaalista, se ulottuu tasapuolisesti kaikkien yli ja edustaa kaikkia. Sen sijaan, että valta ja vallankäyttö jäsentyisi yhteiskunnallisten ryhmien suhteen ja jäsentäisi yhteiskunnan eri ryhmien välisenä kamppailuna, se ohjaa yksilöt kohdistamaan katseensa itseensä ja omaan sisimpäänsä.

Vanhemmat ja lapset

Paimenen valtaa voisi verrata myös isälliseen ja äidilliseen vanhempien valtaan. Vanhempien valta voi tunnetusti olla ankaraa ja tuntua pahalta kohteistaan, mutta todellisuudessa se ainoastaan toimii heidän parhaaksensa. Suomen talouskriisin hallinnassa poliittinen eliitti ottaakin isällisen asenteen muuhun yhteiskuntaan. Vaikka lukutaito on levinnyt ja koulutustaso noussut, eliitti ei tunnu uskovan siihen, että kansalaisista olisi järjen käyttäjiksi. Seuraava jouluinen tarina tiivistää, miksi rahapolitiikassa on tärkeää pitää kuria yllä ja miksi päättäjien hellämielisyys voi vain viedä tuhoon:

> "Ennen joulua vanhemmat ilmoittavat lapsilleen, että jos nämä eivät ole kilttejä, lahjoja ei tule. Lapset eivät kuitenkaan ota tätä todesta vaan ovat tottelemattomia ja jouluna he kuitenkin saavat lahjoja. Vanhempien yritys lasten kasvattamiseksi kuivuu siis kokoon.

Miksi? Syy vanhempien yrittämän toimintalinjan epäonnistumiseen on se, että se ei ole aikakonsistentti. Lapset tietävät, että he saavat lahjoja joka tapauksessa. Jos he ovat kilttejä, vanhemmat pitävät lupauksensa ja lahjat jaetaan. Jos he taas ovat tottelemattomia, vanhemmat antavat silti lahjoja, koska se on vanhempien mielestä paras toimintalinja riippumatta siitä, miten lapset ovat käyttäytyneet: tehtyähän ei saa tekemättömäksi; ja jos lahjoja ei jaettaisi, joulujuhla menisi pilalle. Se toimintalinja, jota vanhempien kannalta oli optimaalisinta noudattaa joulun alusviikkoina, ei enää aaton tullen olekaan heistä mieluisin. Mielenkiintoista tässä esimerkissä on, että vanhempien uhkausten tehottomuus johtuu heidän omista preferensseistään. Jos lapset tietäisivät, että vanhempien kannalta on aivan samantekevää, jaetaanko jouluja lahjoja vai ei, he varmistaisivat lahjojen saannin olemalla kilttejä. Näin vanhemmat pääsisivät kannaltaan parhaaseen tulokseen – heillä olisi tottelevaiset lapset ja joulukin onnistuisi. Valitettavasti kuitenkin juuri vanhempien hellämielisyys estää tämän vaihtoehdon toteutumisen ja siksi lapset ovat tottelemattomia".

Esimerkki on suomalaisen rahapolitiikan kiitetystä oppikirjasta vuodelta 1993 (Tarkka 1993, 360-361) ja se havainnollistaa niitä ongelmia, joiden kanssa rahapolitiikka talousteorian viimeisimpien saavutusten mukaan painii. Esimerkissä vanhemmat edustavat keskuspankkia ja hallitusta ja tottelemattomuuten taipuvaiset lapset puolestaan kansaa. Esimerkki kuvaakin hyvin rahapoliittisen päättäjän dilemmaa. On kaikin keinoin pyrittävä pitämään yllä kuria ja lopulta vielä kaikkein tärkeintä on päättäjien oma itsekuri: "hellämielisyyteen" ei saa sortua, vaikka se olisi kuinka houkuttelevaa.

Tämä tilanne koskee erityisesti vapaiden markkinoiden tilassa elävää kansaa. Vanhemmat eli valtiollinen rahapolitiikka ei voi heitä enää auttaa, vaan ainoa keino olisi kasvattaa tottelemattomat lapset ymmärtämään itse omaa parastaan. Rahapoliittiseen teoriaan yhdistyy näin yhteiskuntaan kohdistuvia moraalisia ja kurinpidollisia ulottuvuuksia. Esimerkki kertookin paljon myös vapautuneiden markkinoiden maailman poliittisesta hallinnasta. Kyse ei ole enää yhteiskuntien rakentamisesta, vaan sen sijalle on astunut markkinoiden kurinpidon puhe. Kansalaiset nähdään tottelemattomina ja moraaliltaan helposti lankeavina. Hallinta puolestaan toimii heidän yläpuolellaan heidän parastaan ajattelevana kurin kasvattajana: joka vitsaa säästää, se lapsiaan vihaa.

Politiikka kurinpitona

Markkinavetoinen moraalijärjestys näyttää merkitsevän ennen muuta paluuta isäntävaltaan (vrt. Lehtonen 1996, 179). Poliittisesta hallinnasta tulee kurinpitoa ja paimentamista, jossa poliittiset päättäjät eivät enää ole edustuksellisessa demokratiassa syntyneiden eri ryhmien edustajia. Sen sijaan he ovat paternalistisia kurinpitäjiä, jotka isän lailla pyrkivät kurittamaan ja kasvattamaan kurittomia lapsiaan.

Tähän paimenen moralismiin yhdistyy markkinaliberalismin yksilöllisyys. Syntyy paradoksi, jossa taloudellista vapautta ajavat ryhmät tuottavat samalla konservatiivista moralistista poliittista hallintaa. Graham Burchell huomauttaa, että samalla kun konservatiivien hallitus Isossa-Britanniassa korosti valtion aseman vahvistamista uudelleen ja osoitti halua palata viktoriaanista moraalia muistuttaviin teemoihin, se samaan aikaan oli hyvin innovatiivisesti tuottamassa uusliberaalia hallintaa, jossa subjektit ymmärrettiin ennen muuta yrittäjinä tai markkinoilla toimivina palvelujensa myyjinä. Burchellin mukaan tästä seurasi yhteiskunnan atomisoituminen, jossa yhteiskunta hajautuu toisiaan vastaan markkinoilla kamppaileviin yksittäisiin toimijoihin. (Burchell 1996, 26-29.)

Suomen talouskriisissä esiin nousevaa poliittista hallintaa voikin pitää oireena yhteiskunnallisen kurin rakenteiden muutoksesta. Markkinoiden vapauttaminen näyttää tuottavan uuden entistä valoisamman ja vapaamman yhteiskunnan. Suomi kääntyy kohti länsimaista "vapaampaa" järjestelmää kylmän sodan päättyessä ja osana tätä kehitystä myös taloudellista toimintaa vapautetaan. Samalla kuitenkin markkinoiden avulla luodaan yhteiskunta, jossa jokainen on vastakkain entistä ankaramman markkinamekanismin kanssa ja siksi kurinpito ei katoa, vaan enemminkin sen muodot muuttuvat.

Charles Taylor tuo esiin, että moraalisissa kannanotoissa on yleen-

sä kaksi puolta. Toisaalta ne ilmaisevat käsityksiämme hyvästä, mutta toisaalta ne myös sisältävät vaatimuksia, jotka suuntautuvat erilaisiin kohteisiin. (Taylor 1989, 4-8.) Tätä eroa voi osaksi kuvata myös moraalin ja moralismin eroksi. Moraali kuvaa sitä, mikä on hyvää ja tyydyttävää, moralismiksi se muuttuu silloin, kun moraalinen puhe käyttää moraalia muiden tuomitsemiseen. Talouskriisin poliittisessa hallinnassa moraalisuus näyttääkin kääntyvän vanhempien moralismiksi, joka kääntyy erilaisiksi vaatimuksiksi terveemmästä yhteiskunnasta. Tämä talouskriisissä esiin nousevassa hallinnassa ja sen moraalijärjestyksessä esiin nouseva ihmisen olemukseen pureutuva isällinen moralismi toimii samalla poliittisen hallinnan puheena, jolla päättäjät voivat oikeuttaa omaa asemaansa poliittisen vallankäytön huipulla.

6 TEKNIIKKANA TEHOKKUUS

Sanalla kuri, *discipline*, on ranskassa ja englannissa kaksoismerkitys, jolla viitataan toisaalta konkreettiseen kurinpitoon sekä toisaalta oppialoihin, tiettyihin tietojen ja taitojen kokonaisuuksiin. Foucault'n kurin käsitteessä nämä eri merkitykset kohtaavat toisensa. Hänen ajatuksensa on, että modernissa yhteiskunnassa kurinpito tapahtuu tiedon ja sen järjestelmien avulla. Moderni hallinta ja kuri merkitsevät ennen muuta tietoon perustuvia tapoja käsitteellistää todellisuutta. (Foucault 1981c, 2000a, 339, Danaher, Schirato, Webb 2000, 50-62.)

Hallinnalle ovat tyypillisiä tekniikat ja rationaliteetit, jotka käsitteellistävät ja muotoilevat todellisuutta hallittavaksi. Näiden tekniikoiden toimivuuden ja soveltamisen perustana on nimenomaisesti se, että näyttävät tuottavan kohteistaan oikeaa ja totuudenmukaista tietoa ja samalla rationalisoivat vallankäyttöä.

Samalla moderni hallinta perustuu ennen muuta totuuksien tuottamiselle. Kuten Foucault toteaa, jokaisessa yhteiskunnassa on oma totuuden regiiminsä ja oma totuuden politiikkansa (Foucault 1981c, 131). Hän ehdottaakin, että on tutkittava, kuinka totuudet kriteerit ja tuottamisen ehdot muokkautuvat eri aikoina ja eri tilanteissa (Foucault 2000c, 119 -133).

Foucault kehottaa tutkimaan erilaisia vallan rationaliteetteja, tapoja tuottaa totuuksia ja siten rationalisoida vallankäyttö (Foucault 2000a, 329). Rationaliteetit ovat ennen muuta puhetapoja, jotka ilmaisevat hallinnan kohteen ja päämäärät; analyysien, ohjelmien ja ohjeiden kielioppeja, jotka työstetään kielellisistä elementeistä laajoiksi ohjelmallisiksi ilmauksiksi (Dean 1999a, Miller, Rose 1989, 146, Miller, Rose 1990, Rose 1999, 51-53).

Näihin rationalisointeihin liittyvät läheisesti hallinnan tekniikat, jotka toteuttavat hallinnan rationalisointia. Tekniikat toimivat linkkeinä hallinnan yleisempien ja periaatteellisten käsitteiden ja toisaalta hallinnan kohteiden välillä. Ne perustuvat systematisoituihin tiedon muotoihin, tieteellisiin tapoihin nähdä todellisuutta tai muihin tiedon tuotannon järjestelmiin. Niitä ovat esimerkiksi ne erilaiset tek-

niikat ja menetelmät, jotka toimivat 1700-luvulta lähtien perheessä, armeijassa, koulussa, poliisilaitoksessa ja lääketieteessä (Foucault 1998a, 100). Tekniikat käsitteellistävät todellisuuden sellaisilla tavoilla, että ihmisten, elämän ja toiminnan arviointi ja ohjaaminen käy mahdolliseksi. Ne ovatkin kanava, jonka kautta hallinnan periaatteellisia tavoitteita sovelletaan konkreettisiin kohteisiin. Tarkastelen seuraavassa tästä näkökulmasta Suomen talouskriisin poliittiseen hallintaan liittyviä hallinnan tekniikoita.

Päättäjät tehokuurilla

Tehokkuus on taloudenhoidossa ja taloustieteessä keskeinen käsite, jonka avulla todellisuutta arvioidaan. Taloustiedettä voi jopa pitää oppina tehokkuudesta, siitä, miten resurssit saadaan mahdollisimman tehokkaalla tavalla hyödynnettyä. Suomen talouskriisin poliittisessa hallinnassa tehokkuus nousee esiin keskeisenä hallinnan tekniikkana, jonka kautta poliittista hallintaa pyritään rationalisoimaan, oikeuttamaan ja soveltamaan yhteiskuntaan.

Tehokkuuden pohdinta korostuu erityisesti taloustieteilijöiden puheessa. Taloustiede ja taloustieteilijät tarjoavat kuitenkin myös muille päättäjille käsitteitä ja analyysitapoja, joita he soveltavat ja ottavat käyttöön pohtiessaan kriisiä, sen syitä ja opetuksia. Taloudellisesta tehokkuudesta tulee monien päättäjien kriisiä koskevien analyysien keskeinen lähtökohta.

Talousoppi tehottomuuden lähteillä

Markkinoiden vapauttaminen ja siirtyminen entistä markkinavetoisempaan aikaan merkitsee muutoksia myös hallinnan tekniikoissa. Talouskriisi synnyttää keskustelun siitä, miten taloudellinen tehokkuus tulisi määritellä. Ennen muuta taloustieteilijöiden puhetavoissa nousee esiin markkinoihin perustuva tulkinta tehokkuudesta, jonka mukaisesti mennyt talouden sääntely saa tässä ankaran tuomion:

> ”Kyllä tämä järjestelmä ruokki tehottomuutta. Meillähän oli kova investointiaste mutta nimenomaan idänkaupan takia, koska siellä ei ollut kilpailua, ei ollut tällaista disipliiniä.”

Kriisissä vahvistuvan tulkinnan mukaan suomalaisen yhteiskunnan avainongelmisa on kansallisesti säännellyn ajan teollisuuden investointien tehottomuus. Yksi keskeinen taloustieteilijöiden keskustelema kysymys on Matti Pohjolan teesi tehottomasta pääomasta. Pohjolan perusajatus on, että maamme talouselämän ongelmana on ollut kansallisten devalvaatioiden suojassa tehottomasti käytetyt ”laiskat” pääomat. Kun devalvaatiot ovat säännöllisesti auttaneet teollisuutta vaikeiden aikojen yli, teollisuuteen on syntynyt tehottomuutta.

Ydinkysymyksenä, johon monet viittaavat ja ottavat kantaa, on kysymys suomalaisen teollisuuden investoinneista:

> ”Voidaan sanoa, että siinä on sitten politiikkakin ollut mukana. Matti Pohjola on katsonut, että Suomessa teollisuuspolitiikka tehtiin siitä näkökulmasta, että yritysten ja teollisuuden investointeja suositaan ja tuetaan keinolla millä hyvänsä. Sehän tietysti johtaa yleisesti ottaen tehottomuuteen (...) kun katsotaan sitä BKT:n kehitystä, mikä se kontribuutio BKT:hen on ollut. Osittain voi sanoa, että se on ollut tällaisen tietynnäköisen näennäisesti pitkälle katsovan lyhytnäköisen politiikan seurausta.”

Tukipolitiikka ja kansallista teollisuutta tukevat devalvaatiot näyttävät antaneen metsäteollisuudelle mahdollisuuden tehottomiin investointeihin eivätkä pakottaneet sitä tehokkaaseen resurssien käyttöön:

> ”Kaikki tutkimukset, jotka on tehty Suomen metsäteollisuudesta ja muusta teollisuudesta erikseen, päätyvät siihen näkemykseen että se on yksi maailman tehottomimmista niin kuin koko Suomen kansantalous itsessäänkin. Suomessa puhutaan suljetun sektorin tehottomuudesta, mutta käytännössä se koskee ihan koko taloutta.”

Markkinatalouden innokas kannattaja suomiikin yrityksiä. Tehottomuus näyttää ajavan yrityksiä laiskuuteen ja murtavan työmoraalia:

”Yrityksistä tuli laiskoja ja muuta. Kyllähän tässä maassa on ollut tehottomuutta eri sektoreilla erilaisia määriä vuosien varrella.”

Tämä tulkinta tehottomista pääomista ja yrityksistä näyttää sopivan myös vasemmistolaisesti ajatteleville taloustieteilijöille. Myös ammattiyhdistysliikettä lähellä oleva ekonomisti näkee, että tehokkuus on ollut ongelma:

”Meillä on todella paha rakenteellinen ongelma ehkä taloudessa. Se ei suinkaan ole yksinomaan se, että meillä on pitkin 80-lukua kasvanut julkinen sektori nopeammin kuin materiaalinen tuotanto ja että meillä on läntiseksi teollisuusmaaksi aivan valtava maataloussektori meidän sijaintimme nähden täällä napapiirin tuntumassa. (…) Meillä on tämmösiä pahoja rakenteellisia ongelmia, jotka on tutumpia, mutta tämä, että onko meillä voinut käydä niin, että kun raha on ollut ilmaista ja on ollut valtakunnan ideologiana Kekkosen ajatus, että onko meillä malttia vaurastua, niin onko meillä käynyt niin, että on tehty niin tavattoman tehottomia investointeja, ettei tämmösessä julmassa kilpailumaailmassa oikein tahdo pärjätä.”

Syylliset kriisiin ja Suomen talouden rakenneongelmiin löytyvät kotimaisten yritysten johdosta ja niiden omistajista, jotka eivät ole vaatineet tarpeeksi tuottoa pääomilleen. Näin erään talousoppineen mielestä tehottomuus johtuu puolestaan suomalaisen osakkeenomistajien ”kiltteydestä” , koska he ovat tyytyneet alhaisempaan tuottoon kuin muissa maissa.

Toisaalta ammattiyhdistysliikettäkin voidaan arvostella tehottomuudesta. Eräs taloustieteilijä arvostelee ay-liikkeen ”mentaliteettia” ja korostaa sen ongelmallisuutta. Devalvaatiot ovat luoneet löysyyttä ammattiyhdistysliikkeeseen. Rakenteellinen ongelma ei ole niinkään vientiteollisuuden tehottomassa liiketoiminnassa, vaan ammattiyhdistysliikkeessä opitussa löysässä ajattelutavassa:

”On semmonen mentaliteetti, että tiedetään, että ne pelastetaan kuitenkin. Kyllähän ay-liike sen myöskin tietää, että ne pelastetaan

kuitenkin ja ne ovat oppineet seuraamaan keskeisiä indikaattoreita, että milloin alkaa tämä pelastusoperaatio tulla näköpiiriin.”

Tulkinnat kotimaisten pääomien tehottomuudesta toimivatkin markkinavetoisen hallinnan tekniikkana, jolla perustellaan kansainvälisten markkinoiden avaaminen ja siihen liittyvät poliittiset ohjelmat. Kun kotimainen teollisuus on suojattuna ”laiskaa”, on syytä avata kansainvälinen kilpailu tuomalla maahan ulkomaisia pääomia ja toisaalta päästämällä kotimaiset pääomat sijoittamaan myös ulkomaille. Tämä tulkinta tukee hyvin vakaan markan kotimaisen teollisuuden tukemisen vastaista ajattelua. Se on myös poliittisesti toimiva sikäli, että se näyttää yhdistävän kuluttajan, joka haluaa ostaa edullisesti tuotteita ja palveluja, sekä ne perinteisesti vasemmistolaiset tahot, jotka ehkä mielellään kritisoivat kansallisia pääomapiirejä.

Koko yhteiskunnan tehokkuus

Toisaalta on myös taloustieteilijöitä, jotka eivät näe kriisiä rakenteellisen tehottomuuden tuloksena. He korostavat, että kyseessä oli normaalia syvemmälle painunut suhdannekriisi:

”Mä olen edustanut sitä käsitystä, että tämä 90-luvun kriisi oli tyypillisesti suhdannekriisi.”

Kriisi johtui ennen kaikkea epäonnistuneesta suhdannepolitiikasta, jossa muuten perusteiltaan kohtuullisen hyvässä kunnossa oleva talous ajautui lamaan ylikuumenneiden pääomamarkkinoiden ja Neuvostokaupan romahduksen vuoksi. Tästä näkökulmasta mennyt kansalliseen sääntelyyn perustuva politiikka ei ole ainakaan täysin epäonnistunut:

”Ethän sä parhaalla tahdollakaan voi katsoa 40–50 vuoden kehitystä ja sanoa, että on mennyt hemmetin hyvin, mutta toi politiikka on aivan päin hemmettiä.”

Sääntelyajan etuna oli suhteellisen korkea taloudellinen kasvu:

"Sehän toimi Suomessa hyvin niin kauan kuin meillä oli korot säädeltyjä ja pääomaliikkeet säädeltyjä. Minä itse asiassa uskon, että tämä järjestely joka toimi, on yksi sellainen tekijä, joka on kontribuoinut meidän korkeampaan taloudelliseen kasvuun."

Sääntelyajan hyviä puolia korostavat taloustieteilijät eivät myöskään pidä kotimaisten investointien tehottomuuden aiheuttamaa ongelmaa kiistämättömänä tosiasiana. Kuten tässä eräs taloustieteilijä, joka kertoo 1970-luvulla tehdystä tutkimuksesta:

"Katsoin vertaamalla investointiasteita ja kasvuvauhteja ja silloin minä en saanut siinä mitään eroa Suomen ja lähimpien kilpailijoiden välillä, että meillä olisi ollut tehottomia investointeja ja yrityksiä. Siinä verrattiin pääomakertoimia."

Toinen taloustieteilijä korostaa investoinneilla aikaan saatujen innovaatioiden merkitystä, jotka eivät välttämättä näy tehokkuusmittareissa, mutta tuovat silti tärkeitä hyötyjä:

"Kyllä koko järjestelmä oli ylläpitämässä sitä investointi-tehokkuutta ja ehkä jotain tehottomuuttakin. Toisaalta (...) pyrkimys olla koko aika teknologian eturintamassa tuo joitakin hyötyjä, vaikka se onkin tehotonta. Pysyt ajan tasalla ja kärjessä, vaikka välillä ehkä liian aikaisin vaihdetaan koneita ja rakennetaan uusia tehtaita."

Tämä menneen kehityksen hyvien puolien näkeminen perustuu tapaan määritellä tehokkuus koko yhteiskunnan resurssien käytön näkökulmasta. Tehokkuus on silloin koko yhteiskunnan kykyä käyttää kaikkia olemassa olevia resursseja, eikä ainoastaan markkinoiden ohjaamaa tehokkuutta:

"Talouspolitiikassa on keskitytty hyvin kapeasti tehokkuusnäkökulmaan eli rahataloudellisen vakauden aspektiin, kun minun nähdäkseni talouspolitiikan päämäärä on viime kädessä kansakunnan hyvinvoinnin ja ihmisten taloudellisen hyvinvoinnin turvaaminen. Nyt on tällainen yksipuolinen ideologinen painotus ollut tehokkuuden puolella. Se on ollut sikäli yksipuolista, että siinä on kiinnitetty huomiota rahataloudellisiin tekijöihin, mutta ei ole nähty miten suurta taloudellista tuhlausta voimavarojen vajaakäyttö yhteiskunnassa on."

Valtiovetoisen tehokkuuden näkökulmasta menneen maailman puolesta puhuu varsin hyvänä pysynyt työllisyys:

"Mutta meillä oli erittäin hyvä työllisyystilanne. Meillä työttömyys oli aina alhaisempi kuin kilpailijamaissa mutta hinnat ja palkat keskimäärin korkeampia."

Talouskriisissä syntyvä yritysten rationalisoinnista koituva työttömyys merkitsee puolestaan resurssien tuhlausta:

"Se asia on tietenkin sosiaalinen ongelma, mutta myös taloudellinen ongelma, koska se merkitsee minun silmissäni suurta taloudellista tuhlausta, suurempaa tuhlausta kuin se vahinko mitä inflaatio saattaa aiheuttaa taloudessa."

Kriisissä rajusti kasvavaa työttömyyttä ei myöskään selitetä menneen yhteiskunnan tehottomuuden puutteella, vaan taitamattomalla suhdanteiden ja erityisesti luottoekspansion hallinnalla:

"Kuitenkin se, että jouduttiin aivan tämmöiseen historialliseen katastrofiin, 500 000 työttömään ja vastaavaan, niin se ei ollut väistämätöntä. Kyllä mielestäni tämän katastrofin siemenet ovat siinä luottoekspansiossa, mikä tapahtui 80-luvun lopulla. Tietysti voi sanoa, että ne olivat tyhmiä, jotka ottivat näitä luottoja vääriin tarkoituksiin, mutta kyllähän talouspolitiikalla siihen olisi pitänyt puuttua."

Taloustieteilijöiden puheessa esiin nousevia erilaisia tehokkuuden

määritelmiä voikin kutsua markkinavetoiseksi ja valtiovetoiseksi tehokkuuden määrittelemiseksi. Edellisessä markkinat nähdään tehokkuutta tuovana mekanismina, jonka avulla markkinoiden kuria voidaan soveltaa yhteiskunnassa. Jälkimmäisessä valtio toimii ohjaavana mekanismina ja pyrkii pitämään huolen siitä, että yhteiskunnassa syntyy mahdollisimman paljon taloudellisen tuotannon kaipaamia resursseja ja että näitä resursseja myös käytetään. Esimerkiksi hyvinvointivaltio, keynesiläinen talouden elvyttäminen ja kansallisen talouden ohjaaminen säännellyissä olosuhteissa edustavat tyypillisimmillään näitä valtiovetoisen tehokkuuden eri muotoja.

Ehkä selvin yhteiskunnallinen kysymys, jonka suhteen nämä kaksi tehokkuuden perusmääritelmää eroavat talouskriisissä, on työttömyys. Markkinavetoisessa määrittelyssä kriisissä syntyvä työttömyys on osoitus menneestä tehottomuudesta ja valtiovetoisessa tehokkuuden määrittelyssä resurssien tehotonta tuhlausta.

Tulopolitiikka ja hyvää tekevä työttömyys

Tulopolitiikassa sekä ammattiyhdistysjohtajat että teollisuuden johtajat näyttävät omaksuvan ajatuksen markkinoiden tehokkuudesta varsin yksimielisesti ja pitävät sitä avaimena tulevaisuuteen. Tämä puhetapa kumpuaa erityisesti työnantajien suunnalta, jossa kriisiä edeltänyt Suomi saa paljon kritiikkiä. Kuten eräs teollisuuden päättäjä muotoilee:

> ”Suomalainen elinkeinoelämä ja yhteiskunta ei ole mikään, joka edes muistuttaa markkinatalousmaata, että se on vain fraasi, jota me käytimme mielellämme ja käytämme, mutta sillä ei ollut kyllä paljon totuuden, todellisuuden kanssa tekemistä. Tämä on läpikotaisin säännöstelty ja kartellisoitu ja sodan ja sodanjälkeisen ajan jäänteitä täynnä olevan systeemi.”

Kriisi syntyykin paljolti siksi, että Suomi ei ole ollut oikea markkinatalous. Lama on tärkeä ja välttämätön ”matokuuri”, jolla yritykset pakotetaan eloonjäämiskamppailuun ja tehottomat karsiutuvat:

> ”Siis tämä teoria on tietysti aivan oikea, olen aivan samaa mieltä, näinhän se on. Tämä Saksan Bundesbankin politiikkahan perustuu tähän, Japanin politiikkahan perustuu nimenomaan tähän, että kun pidetään valuuttakurssit vakaana, niin pakotetaan teollisuus nimenomaan tehokkuuteen ja koko yhteiskunta tehokkuuteen.”

Edelleen kriisi kiteyttää opetuksen siitä, kuinka ihmisluonne käyttäytyy. Pitkä taloudellisen kasvun jakso vuodesta 1977 vuoteen 1990, jota vielä ennen kriisiä pidettiin menetystarinana, onkin nyt nähtävä aivan uudessa valossa:

> ”Kun on tasaista kasvua, siinä veltostuu. Rationalisointihan on jatkuva puuha, senhän pitäisi olla aina käynnissä.”

Työttömyys tehokkuuden kasvua

Tulopolitiikan päättäjät tarkastelevat myös työttömyyttä markkinavetoisen tehokkuuden näkökulmasta. Mennyt kansallisen sääntelyn maailma on merkinnyt myös sitä, että työvoimasta ei ole otettu kaikkea mahdollista irti:

> ”Löysän puoleinen politiikka, joka perustuu inflaatio–devalvaatioon on johtanut siihen, että työvoiman käyttö ei ole ollut ehkä niin tehokasta kuin mitä se olisi voinut olla.”

Monet päättäjät tervehtivät työvoiman saneerauksia oikeansuuntaisena ja hyvänä kehityslinjana. Kuten teollisuuden piiristä tuleva päättäjä kuvailee kehitystä:

> ”Nyt on kymmenen prosenttia korkeammalla tasolla teollisuustuotanto, taitaa olla jo enemmänkin ja väkimäärä on 130 000 vähemmän. Siinä on aika hurja jos ei halua käyttää sanaa tuottavuus niin tehokkuuden kasvu ainakin.”

Työttömyys tulkitaan siis myönteiseksi asiaksi: tehokkuuden kasvuksi. Tätä ajattelua tarvitaan tulevaisuudessakin, jos vienti ajautuu vai-

keuksiin ja valuuttakurssi on sidottu kiinni. Työttömyys ja työvoiman vähentäminen tulevat nopeasti eteen. Tässä mielessä teollisuuden edustaja vaatikin ammattiyhdistysliikkeeltä uutta ajattelua:

”Ei siinä mikään muu tekijä riitä, ellei sitten tämä työn tehokkuus ja ilmeisesti myös ansiotaso jousta. Se on näin karua ja täytyy vain toivoa, että näin on.”

Sen lisäksi, että työvoimaa on laman kourissa vähennetty yksityisissä yrityksissä, nähdään, että sama periaate pätee myös julkisen sektorin toimintaan.

”Yrityksissä kuin yrityksissä on siivottu hämähäkin seittejä tämän laman aikana, ja luultavasti ei nyt sitten ihan samanlaiseen elämänmenoon enää koskaan palata. Mutta kyllä kai sitä tehottomuutta on sitten koko yhteiskunnassa niin julkisella sektorilla kuin muuallakin aika lailla ollut.”

Tai kuten eräs tulopolitiikan päättäjä havainnollistaa Suomen julkisen sektorin vallitsevaa tilannetta konkreettisella esimerkillä:

”Jos meillä on mummot niin kuin Eremitaasissa. Joka metrin päässä vanha huivi päässä kattomassa, että kukaan ei varasta tauluja, niin kuka ne maksaa sitten, veronmaksajatko.”

Ammattiyhdistysliike taipuu

Työttömyyden ja tehokkuuden samanaikainen kasvu voitaisiin tulkita myös kiristyneenä työtahtina tai peräti työntekijöiden hiostuksena erityisesti ammattiyhdistysliikkeen puolella. Näin ei kuitenkaan näytä kriisissä käyvän. Myös ammattiyhdistysliikkeen päättäjät näyttävät hyväksyvän työttömyyden kasvun määrittelemisen tehokkuuden nousuksi. Eräs ay-johtaja vastaa kysymykseen, mitä hän ajattelee siitä, että yrityksistä on poistunut parikymmentä prosenttia työväkeä, noin satatuhatta ihmistä:

”Meillä on aika vähän käyty keskusteluja tästä ja saatu informaatiota siitä. (...) Se vähä mitä tiedän tästä niin sellainen käsitys on yleisesti vallinnut, että tehottomuutta on ollut. Ehkä on luotettu tähän devalvaatiohyötyyn.”

Ammattiyhdistysliikkeen päättäjä näyttää myös uskovan, että tehostamiseen työvoiman vähentämisen kautta on edelleenkin tarvetta myös julkisella sektorilla. Hän on varma, että sama strategia kannattaa julkisella sektorilla, kun häneltä kysytään, pystytäänkö tehokkuuskriteerejä soveltamaan myös julkisella puolella:

”Pystytään ja siellä pikkuhiljaa sovelletaan sitä ja sieltä väkeä vähennetään. Siellä on pyritty niin sanotun luonnollisen poistuman tietä hoitamaan tätä.”

Vaikka markkinavetoisen tehokkuuden määritelmä hyväksytään periaatteessa myös ammattiyhdistysliikkeen päättäjien keskuudessa, osan mielissä se herättää selvästi myös epäilyä ja kysymyksiä. Osa työntekijöiden edustajista ei hyväksy tuottavuutta ja tehokkuutta puhtaasti markkinoiden tehokkuuden kautta. Ammattiyhdistysliikkeen päättäjä nostaa tuotteiden laadun ja osaamisen sekä työelämän suhteet pelkän tuottavuuden rinnalle selviämiskeinoiksi:

”Tuotteiden laatu, kova osaaminen ja tuottavuuden kasvu yhdessä työelämän suhteiden parantamisen kanssa on meidän ainoa keino selviytyä.”

Hän pelkää palkkakilpailua, joka johtaisi alentuviin palkkoihin, ja toisaalta pitää syrjäytymistä työmarkkinoilta suurena ongelmana. Kun työttömyys näyttää säilyvän, hän kysyy, voidaanko työtä ja tuloja jakaa esimerkiksi työaikaa lyhentävillä ja jakavilla sopimuksilla. Samaan hengenvetoon hän kuitenkin toteaa pitävänsä sitä huonona vaihtoehtona, joka merkitsisi pienipalkkaisten markkinoiden syntyä nimenomaan naisille. Pohdinnan lopputulos jääkin ainakin toistaiseksi auki:

”Jos me halutaan pärjätä kovalla osaamisella, ihmisten ammattitaidolla, työmotivaatiolla ja tuottavuudella, niin eivät tämmöiset ammatit täytä näitä kriteereitä. Tämä on hyvin monimutkainen juttu. Mä en tiedä vielä ketään, jolla olisi lääkettä tähän.”

Päättäjä ei näin ole aivan yhtä jyrkällä linjalla kuin ne, jotka näkevät työttömyyden positiivisena tehokkuuden nousuna, vaan pyrkii vielä pohtimaan työttömyyttä ja syrjäytymistä ongelmina. Eväät kuitenkin loppuvat puolitiehen ja vastaukset jäävät auki. Hänen pohdintansa jääkin marginaaliseksi tulopolitiikan päättäjien haastatteluissa. Heidän valtavirtansa näkee työttömyyden tehokkuuden lisääntymisenä ja hyväksyy saneeraukset välttämättöminä pakkoina. Tämä tehokkuuden korostaminen on niin voimakasta, että myös ammattiyhdistysliike näyttää pääosin nielevän sen. Työvoiman vähentäminen ei saa ayjohtajia pohtimaan sitä, voisiko olla kyse myös työtahdin liiasta kiristämisestä laman varjolla.

Finanssipolitiikka ja tehon tohtorit

Tehokkuutta voi pitää pääomamarkkinoiden liberalisoinnin ja vakaan valuutan linjan takana olleena perustavana arvona. Finanssipolitiikan päättäjien puheessa tämä markkinalähtöinen tapa ymmärtää tehokkuus nousee selkeästi hallitsevaksi. Rahamarkkinoiden vapauttaminen uudisti talouden rakenteita ja teki niistä tehokkaampia:

”Ajateltiin ehkä, että se (*valuuttasäännöstelyn purkaminen, AK*) heijastuu pikemminkin myönteisenä tekijänä; tällaisena tehokkuutta ja kurinalaisuutta vahvistavana voimana.”

Uudet vapaat kansainväliset markkinat luovat tilanteen, jossa kaikki lähtevät samalta viivalta ja jossa tehokkaimmat voittavat ja pärjäävät. Samalla yhteiskunta pystyy tehostamaan toimintojaan ja kriisi onkin myönteinen tapahtuma, joka vihdoin pistää kaikki kohottamaan tuottavuuttaan:

”Kun tämä suuri lama tuli, niin silloin vasta nämä tuottavuusreservit kyettiin ottamaan käyttöön ja saatiin tuottavuutta nostettua 15 prosenttia per vuosi. Ei ollut sellaista aitoa tahtoa ja pyrkimystä resurssien tehokkaaseen käyttöön suinkaan.”

Finanssipolitiikan päättäjät korostavat kriisissä tuottavuutta ja tehokkuutta miettiessään yhteiskuntaa laajemmin. Tehokkuuden nimissä perustellaan myös laajempia yhteiskunnallisia uudistuksia. Eräs päättäjä esittää, että palkkasopimusten yleissitovuus pitäisi purkaa ja käyttää esimerkkinä 1990-luvun alkupuolella keskusteluissa esillä ollutta Uuden Seelannin mallia, joka perustui myös julkisen sektorin laajoihin leikkauksiin ja yksityistämiseen:

”Toki yhteiskunta eriytyis jälleen kerran hyvin huonosti ansaitseviin ja paremmin ansaitseviin, mutta kyl tehokkuus lisääntyisi. Siellä se rakenneongelma piilee. Katsokaa Uuden Seelannin yhteiskuntaa, se poisti palkkojen yleissitovuuden. Siel on kieltämättä yhteiskunnalliset erot lisääntyneet, mut köyhälistöä siellä ei ole ja sillä yhteiskunnalla menee hyvin.”

Erityisesti tehokkuusajattelua ryhdytään soveltamaan suhteessa julkiseen sektoriin ja hyvinvointivaltioon. Eräs päättäjä vaatii keskustelua hyvinvointivaltiosta, joka ei ole ”hiekalle, vaan olisi semmoselle tiukemmalle perustalle rakennettu”. Toinen puolestaan pohdiskelee akateemisen maailman tilaa:

”Ja sit jos akateeminen maailma muuten syyttää elinkeinoelämää tehottomuudesta, niin mä haluaisin mennä Helsingin yliopistoon, siellä pojat, siellä olis hommia.”

Julkinen sektori nähdään ongelmallisena ja tehottomana markkinoiden aikakaudella ja hyvinvointivaltioajattelu tehottomuuteen kannustavana. Tämä ajattelu leviää yli puoluerajojen, ja analyyseja esittävät niin oikealta kuin vasemmalta tulevat poliitikot. Kun edellinen puhuja edustaa puoluekannaltaan oikeistoa, niin myös vasemmalta tuleva poliitikko näkee hyvinvointiyhteiskunnan ongelmana nimenomaan tuottamattoman organisaation:

"Meille jäi tuottavuuden kannalta verraten raskaita rakenteita julkiseen talouteen paljon."

Hän muistuttaa kylläkin, että on "puhtaasti määritelmäkysymys se, että mikä työ on tuottavaa ja mikä ei". Mutta konkreettisesti hän näkee, että esimerkiksi keskusvirastot lisäsivät kansantalouden kustannuksia ilman, että niistä tuli vastaavasti hyötyä kansantaloudelle. Samalla koko 1960-luvulta alkanut vasemmisto- ja erityisesti sosiaalidemokraattisvetoinen hyvinvointivaltioajattelu joutuu uudelleen arvioitavaksi. Valtiosta on tullut paha sana, joka samastetaan keskusvirastoon. Välillä poliitikkojen puhetapa muistuttaakin ripittäytymistä tehdyistä synneistä ja samalla synneiksi luetaan tehottomuus, valtiovetoisuus ja pysyvät rakenteet. Lama on ikään kuin puhdistautumisriitti, jossa vanha maailma karsiutuu ja esiin sukeutuu uusi palveluhaluinen ja uuden maailman lainalaisuudet tiedostava sosiaalidemokraatti:

"Kyl mä kuvittelen, että julkisen talouden puolella, kun voidaan sanoa, että tätä hyvinvointiyhteiskuntaa rakennettiin sieltä 60-luvun loppupuolelta tonne 80-luvun puoleenväliin suunnilleen, niin kyllä siinä varmaan kävi eräissä kohdin niin, että jätettiin ikään kuin rakennustelineet paikalleen, kun talo oli valmis. (...) Jos ajattelee sosiaalidemokraattien panosta, niin sehän on ollut hyvin keskeinen tämän hyvinvointiyhteiskunnan luomisessa, niin kyllä meillä kai vähän liian pitkälle meni vakuuttuneisuus siitä, että se yhteiskunta, jonka pitää palvella, on sama kuin valtio ja valtio on sama kuin organisaatio. Puhutaan nyt keskusvirastojen luomisesta. (...) Lisäs kansantalouden kustannuksia monella tavalla, ilman että vastaavasti tuli hyötyä kansantaloudelle, se hyöty oli saatu muutenkin."

Lama käykin finanssipolitiikan päättäjien puheessa esimerkiksi ennen kaikkea siitä, että hyvinvointivaltion rakenteet ovat jähmettyneet ja kaipaavat uudistamista.

Työttömyyden valitettava terveellisyys

Finanssipolitiikan päättäjät pitävät myös työttömyyttä tehokkuuden nousun välttämättömänä hintana, jota ei juuri kyseenalaisteta. Se, että väkeä on irtisanottu ja tulosta tehdään entistä vähemmällä väellä, merkitsee vanhan "löysyyden" terveellistä karsimista:

"Tuottavuus on näitten vaikeitten vuosien aikana hyvin paljon noussut, että Siperia on kyllä tässä suhteessa hyvin paljon opettanut, ja se on ehkä myönteinen asia, jonka taas tunnen kyllä johtavan siihen, että vaikka kysyntä kasvaa, niin väkeä ei tulla palkkaamaan lisää, että kyllähän tällaista, miten mä sanoisin löysää on monessa yrityksessä ollut suhteellisen paljon."

Yksityisten ihmisten kohtalot ja työttömyyden aiheuttamat vaikeudet nousevat välillä puheeseen, mutta kun ne asetetaan rinnakkain tuottavuuden kanssa, ne jäävät tärkeysjärjestyksessä toiseksi. Näin eräs finanssipolitiikan päättäjä analysoi irtisanomisia:

"Sit pitää aina muistaa, et se koskee elävää ihmistä Koskista tai Mäkistä ja hänen perhettään (...) Niin eihän niillä ihmisillä ole ollut mitään edellytyksiä sen jälkeen... sieltäpäin ainakaan saada uutta työtä (...) Mutta tuottavuus kyllä, kyllä siinä varmaan on ja ehkä se on opittu jo näiden vuosien aikana, että sekä tuottavuus varsinaisessa tuotannossa, mutta myöskin tässä hallinnossa on pystytty karsimaan."

Joidenkin finanssipolitiikan päättäjien mielestä väen raju vähentäminen julkiselta sektorilta on ennen kaikkea osoitus siitä, kuinka löysää työnteko on aikaisemmin ollut. Näin eräs finanssipolitiikan päättäjä tulkitsee rajusti vähentynyttä työllisten määrää:

"Tuotantomääräthän on suunnilleen samalla huipputasolla kolmannesta pienemmällä väkimäärällä noin karkeasti ottaen. Sehän on ilmaa ja on vieläkin ilmaa koko julkisella sektorilla hirvittävästi."

Työttömyyttä tulkitaankin ennen muuta tehokkuuden lisäyksenä eikä työttömyyden merkitystä yhteiskunnassa tai ihmisten elämän kannalta juurikaan pohdita. Joku tosin heittää kysymyksen tulevaisuudesta:

"Onko se mahdollisesti johtamassa johonkin suureen talouspoliittiseen konfliktiin rahapolitiikan ja muun yhteiskuntapolitiikan välillä eli tasapaino tavoitteiden ja työllisyystavoitteiden välillä?"

Kriisin parantava voima

Tehokkuus on käsite, joka yhdistää erilaisista poliittisista lähtökohdista tulevia päättäjiä. Tämän jälkeen keskustelu koskee lähinnä sitä, kuinka tehokkuus saavutetaan. Koska kyse on kansantalouden kokoisesta yksiköstä, kokonaisista toimialoista tai yhteiskunnasta tai sen eri lohkoista, puheessa nousee esiin monenlaisia tulkintoja siitä, miten tehokkuus tulisi määritellä.

Kriisissä nousee hallitsevaksi markkinavetoinen tehokkuuden määritelmä, jossa korostetaan sääntelytalouden ajan tehottomuutta. Erityisesti kansallisten pääomien ja kotimaisen teollisuuden tehottomuus nousee esiin kriisissä laajalti ehkä siksi, että se sopii sekä oikeistolaiseen että vasemmistolaiseen ajatteluun. Oikeistolaisesta näkökulmasta markkinoiden avaaminen kansainväliselle kilpailulle ja valtiollisesta sääntelystä luopuminen sopii hyvin. Vasemmistolaisesta näkökulmasta taas yritysten tehottomuuden kritisoiminen antaa tilaisuuden kritisoida kansallisia pääomia ja niiden laiskuutta. Samalla molempia näkökulmia yhdistää markkinavetoisen ajattelun yhteinen lähtökohta, joka korostaa, että markkinat on pidettävä avoimina ja yrityksiä on kilpailutettava markkinoiden kurissa tai ne laiskistuvat.

Kun tehokkuuden puhe leviää politiikan eri lohkoille, se saa erilaisia merkityksiä. Kun päättäjät katselevat yhteiskuntaa markkinavetoisen tehokkuuden linssien läpi, julkinen sektori saa päättäjiltä yli puoluerajojen tuomion jäykistyneenä ja tehottomana. Työttömyydestä tulee tehokkuuden kasvun hinta, jolle ei oikeastaan voida tehdä mitään.

Tulopolitiikassa tehokkuuden puolesta puhuvat erityisesti työnantajien edustajat, mutta myös ammattiyhdistysliike hyväksyy markkinavetoisen tehokkuuden peruslähtökohdaksi, eikä pysty tarjoamaan sille vaihtoehtoja. Tätä työnantajien ja työntekijöiden edustajien sopuisaa puhetta voi tulkita myös niin, että kriisissä työntekijöiden neuvotteluasema ja voima heikkenee verrattuna työnantajiin. Ammattiyhdistysliike menettää voimaansa ja sen argumentointi seuraa työnantajien tehokkuudelle perustuvaa puhetapaa.

Tästä näkökulmasta erityisesti työttömyys ei ole yksiselitteisesti kielteinen asia, koska se on merkinnyt tehokkuuden kasvua. Työttömyyden ja saneerausten kautta tapahtuva siirtyminen uuteen tehokkuuden aikaan nähdään hyvänä ja tervehdyttävänä asiana. Markkinavetoiseen tehokkuuden määrittelyyn kuuluu myös kriittinen suhtautuminen erityisesti julkiseen sektoriin. Hyvinvointivaltio on tehoton, ja sitä tulee tehostaa leikkaamalla sen resursseja.

Osa päättäjistä pitää esillä myös toisenlaista, koko yhteiskunnan resurssien käyttöä korostavaa tehokkuuden määritelmää. Tällöin devalvaatiolle nojannut politiikka ei näyttäydy tehottomuutena ja ongelmallisena, koska se on kuitenkin pystynyt takaamaan pitkän talouskasvun vaiheen ja siten ottanut käyttöön yhteiskunnan resurssit mahdollisimman tehokkaasti. Talouskriisissä syntyvä jättiläismäinen työttömyys ja raju konkurssiaalto merkitsevätkin kansantalouden resurssien tehotonta käyttöä ja tuhlausta. Tätä kantaa edustavat kuitenkin vain satunnaiset toisinajattelijat lähinnä taloustieteilijöiden joukossa.

Tehokkuus hallinnan tekniikkana

Tehokkuuden tekniikkojen oppi-isänä on pidetty yhdysvaltalaista vuosisadan alussa elänyttä Fredrick W. Tayloria. Hänen kehittämänsä tehokkuuden tekniikka liittyy ihmisen perusolemukseen pureutuvaan analyysiin. Taylor toteaa, että työtä on tarpeen ohjata, koska työntekijöillä on luontainen taipumus laiskotella. Tämä johtuu kahdesta syystä:

"Ensinnä ihmisen luonnollisesta vaistosta olla kiirehtimättä, jota voi kutsua luonnolliseksi pinnaamiseksi. Toiseksi mutkikkaammasta

harkinnasta ja järkeilystä, joka aiheutuu heidän suhteistaan muihin ihmisiin ja jota voi kutsua järjestelmälliseksi pinnaamiseksi." (Taylor 1911, 19.)

Liikkeenjohdon keskeinen tavoite onkin saada nämä laiskuuteen taipuvaiset ihmiset ajattelemaan itseänsä taloudellisen tehokkuuden kannalta. Taylor korostaa, että tarkoituksena ei ole pakottaa heitä, vaan nimenomaan saada heidät itse ajattelemaan uudella tavalla itseään ja työtään rahanarvoisena toimintana. Taylorin ajattelu vastaakin hyvin Foucault'n ajatusta modernista hallinnasta subjektiin kietoutuvana itsekurina.

Taylorismia, joka perustuu nimenomaan kaikenlaisten yhteiskunnan toimintojen tehostamiseen, on pidetty yhtenä keskeisenä esimerkkinä modernin taloudellisen hallinnan rationaliteeteista (Longstreth 119, 100, Miller, Rose 1989, 153, Rose 52-53). Taylorismi onkin vain osa laajempia taloudelliselle tehokkuudelle ja rationalisoinnille perustuneita ajatusmalleja, jotka alkoivat nousta esiin 1800-luvun lopulta lähtien. (Kettunen 2001, 43-44.)

Tehokkuus on myös hallinnan tekniikka, jota voidaan soveltaa hyvin monenlaisiin kohteisiin ja jolla voidaan rationalisoida hyvin erilaisia hallinnan tavoitteita. Taylor itse toteaa, että samoja liikkeenjohdon periaatteita, *managementia*, voidaan soveltaa samalla voimalla kaikkiin sosiaalisiin toimintoihin, kuten: "koteihmme, maatiloihimme, kauppamiestemme pieniin ja isoihin liiketoimiin, kirkkoihimme, hyvänteväisyyslaitoksiimme, yliopistoihimme ja valtiollisen hallintomme osastoihin" (Taylor 1911, 8).

Tehokkuuden ajatuksia sovellettiinkin 1900-luvulla hyvin erilaisten yhteiskuntien ja hyvin erilaisten asioiden hallinnan järjestämiseen. Leninille Taylorin oppi ja siihen liittyvä amerikkalaisten insinöörien kehittelemä fordismi olivat kapitalismin saavutuksia, jotka piti valjastaa vallankumousta ja sosialismia eteenpäin vieviksi voimiksi. Toisaalta myös natsi-Saksan työpoliitikot korostivat työntekijän psykologista käsittelyä osana saksalaista "suoritusyhteisöä" (Kettunen 2001, 46). Myös Suomessa taylorismia sovellettiin 1900-luvun alusta lähtien muun muassa valtion hallinnon ongelmiin (Heinonen 1998, 39-40, Tarvainen 1991, 266- 272).

Ehkä merkittävimmän muutoksen tehokkuuden käsitteen soveltamisessa aiheutti 1930-luvun lama, jonka jälkeen eri puolilla teollistunutta maailmaa ryhdyttiin laajentamaan taylorilaista liiketaloudellista rationalisointia kansantaloudelliseksi suunnitteluksi. Neuvostoliiton viisivuotissuunnitelma, Franklin D. Rooseveltin *New Deal*, ruotsalaisten sosiaalidemokraattien työllisyyspolitiikka ja myös natsi-Saksan militaristinen valtiokeskeisyys näyttävät asettuvan saman ilmiön eri ilmentymiksi. (Kettunen 2001, 58-59.) Kuten Miller ja Rose toteavat, tämä ajattelu voimistui sotien jälkeisessä Euroopassa ja erityisesti 1960-luvulla "kasvun kieli oli yksi poliittisen rationalisoinnin keskeinen piirre". Kasvua tavoittelivat kokonaiset yhteiskunnat, ja ihmiset ovat tuottavassa roolissa kokonaisten yhteiskuntien teollistumisessa. (Miller, Rose 1989, 157.)

Tehokkuuden soveltaminen ja muutokset sen mittakaavassa ovat olleet näkyvissä myös Suomessa. Taylorilainen hallinnon rationalisointi nousi Suomessa tärkeäksi erityisesti toisessa maailmansodassa. Kun suurin osa miehistä oli rintamalla, syntyi työvoimapula, joka nosti rationalisoinnin aikansa muotiaatteeksi. Muun muassa Mika Waltari kirjoitti vuonna 1942 ilmestyneen alan kirjan nimeltä "Hyvin harkittu on puoliksi tehty". Ensimmäinen valtionhallinnon rationalisointiviranomainen Suomessa oli Urho Kekkonen, joka käynnisti hallinnon rationalisoinnin vuonna 1943. Hän ei pitänyt sanasta aluksi, vaan totesi siitä: "Hirveä sana: kun on lapsesta saakka tottunut puhumaan nationalismista, nyt on puhuttava rationalismista". (Reunanen 1996, 67-71.)

Toisen maailmansodan jälkeen Suomessa omaksuttiin kokonaisen kansan tehokkuusajattelulle pohjautuva suunnitteluideologia, jolloin Urho Kekkosen johdolla ryhdyttiin toteuttamaan kokonaisvaltaista taloudellista suunnittelua ja investointeja (Hankonen 1994, Kekkonen 1952).

1960-luvulla tehokkuutta korostettiin suunnitelmatalouden eteenpäin vievänä voimana. Talouspolitiikan suunnittelussa nousi esiin koko kansantalouden hyvinvointia korostava näkökulma. Syntyi muun muassa sosiaalisen kapitalismin käsite, joka painotti koko kan-

santalouden kehittämistä. Ajattelun mukaan valtion ja liike-elämän tuli yhdessä pyrkiä kehittämään kansantaloutta, jossa kaikki hyötyvät kaikkien hyvinvoinnista. Kehitykseen liittyi myös kansainvälistyminen: kansantalous saattoi vaurastua ainoastaan käymällä kansainvälistä kauppaa (Hankonen 1994, 42).

Tämän ajattelutavan haastoi 1970-luvulta esiin nouseva yksilökeskeinen liberalismi ja myös tehokkuuden määrittelytapa alkoi muuttua 1980-luvulta lähtien esiin nousevan markkina-ajattelun myötä. Markkinoiden vapauttamisen keskeisenä ajatuksena oli tehokkuuden maksimoiminen kilpailun avulla (Burchell 1993, Dean 1999a, 52-57, Hindess 1998, Longstreth 1990, Rose 1993). Samalla poliittinen subjekti privatisoitui markkinoiden toimijaksi: "Nyt poliittinen subjekti on yksilö, jonka kansalaisuus ilmenee henkilökohtaisen valinnan vapaassa harjoittamisessa markkinoitujen vaihtoehtojen joukossa" (Miller, Rose 1989, 157).

Markkinoihin perustuva tehokkuuden määrittely lähtee yksinkertaisesti siitä, että markkinat ovat paras tapa taata toiminnan tehokkuus. Hallinnan järjestelmät ryhtyivät muuttamaan todellisuutta markkinamuotoiseksi. Hallinnan kohteet määriteltiin markkina-toimijoiksi ja heidän toimintaansa arvioitiin ikään kuin he olisivat markkinoilla toimivia yksiköitä: palvelujen tuottajia ja myyjiä tai asiakkaita.

Ehkä selvin esimerkki uudesta markkinoille pohjautuvan tehokkuuden määrittelytavasta ovat olleet 1980-luvulta alkaen monissa maissa sovelletut *New Public Management* (NPM) -tekniikat. Ne pyrkivät muuttamaan julkisen sektorin yksittäisiksi markkinatoimijoksi tai tulosyksiköiksi, joiden tehokkuutta mitataan erilaisilla yksilöllisen tulosvastuun mittareilla. Valtion ja hallinnon roolia on pyritty pienentämään ja niiden tehtäviä siirtämään markkinoille. Samalla NPM:n yleisiä tavoitteita ovat olleet tuottavuuden ja tehokkuuden lisääminen sekä julkisten palvelujen laadun parantaminen esimerkiksi tulosohjauksella (Uusikylä 1999, 21).

Tehokkuus taloudenhoidon tekniikkana

Tehokkuus on hallinnan tekniikka, jota ovat käyttäneet sekä markkina- että suunnitelmataloudet. Näin se liittyy Foucault'n taloudenhoidon käsitteeseen, jossa Foucault ei tee eroa esimerkiksi markkinatalouden ja suunnitelmatalouden välillä, vaan näkee, että modernissa hallinnassa ylipäätään yhteiskunnan käsitteellistäminen taloudellisena yksikkönä ja koneistona on oma hallinnan tapansa.

Sekä suunnitelmataloudellinen hyvinvointivaltioajattelu että uusliberalismi perustuvat taylorilaiselle tehokkuuden ajatukselle. Hyvinvointivaltiota rakennettaessa tehokkuus ymmärretään koko kansakunnan resurssien tehokkaana käyttönä: pyörät on pidettävä pyörimässä. Uusliberalismissa tehokkuus ymmärretään yksilöiden tehokkuutena: markkinat pakottavat kaikki tehostamaan toimintojansa.

Siirtymiä kansallisen sääntelyn ja markkinaliberalismin välillä voi ymmärtää myös painopisteen siirtymäksi liberalismin sisällä sen sijaan, että siirryttäisiin kokonaan yhteiskuntajärjestelmästä toiseen (Hindess 1996, 77). Tässä muutoksessa hallinnan tekniikka säilyy mukana: myös uusliberaali hallinta tarvitsee oman tekniikkansa, jolla se voi panna toimeen periaatteitaan. Kyse ei olekaan siitä, että tehokkuus olisi erityisesti uusliberaalin ajattelun käyttämä tekniikka. Siirryttäessä hyvinvointiajattelusta uusliberaaliin hallintaan tapa määritellä tehokkuus muuttuu, vaikka tehokkuus hallinnan tekniikkana pysyykin periaatteiltaan samana.

Markkinatehokkuuden tuloksia

Talouskriisissä tehokkuudesta käytyä keskustelua voikin pitää tyypillisenä totuuden politiikkana Foucault'n tarkoittamassa mielessä (Foucault 1981c, 131). Foucault korostaa, että modernissa hallinnassa on tärkeää kyetä tuottamaan totuuksia, tieteellispohjaisia havaintoja, joiden avulla todellisuus voidaan käsitteellistää hallinnan periaatteellisten tavoitteiden mukaisesti.

Taloudellinen tehokkuus on poliittisen hallinnan tekniikka, jonka avulla poliittinen hallinta pystyy muokkaamaan todellisuutta omien

tavoitteidensa mukaiseksi. Taloustieteilijöiden näkökulmasta melkeinpä mitä tahansa inhimillistä toimintaa voidaan arvioida tehokkuuden kannalta ja siis tarkastella panosten ja tuotosten suhteena. Poliittisen hallinnan näkökulmasta keskeistä on se, että tehokkuuden määrittely ja mittaaminen on paljolti laajasti ymmärrettynä taloustieteeseen ja sen eri sovellutuksiin pohjautuvaa hallinnan tekniikkaa, jossa erilaiset tulokset perustellaan tieteellisenä toimintana. Näin esimerkiksi Taylorin oppi on nimenomaan *tieteellistä* liikkeenjohtoa.

Lausunnot tehokkuudesta perustetaankin yleensä tieteellisiin tutkimuksiin tai arviointeihin tai tehokkuutta mitataan erilaisilla määrällisillä mittareilla. Nämä erilaiset tehokkuuden arvioinnin tavat näyttävät tuottavan tosiasioita, eikä mielipiteitä ja poliittisia näkemyksiä, jolloin niitä voidaan käyttää poliittisen hallinnan tukena. Kun talouskriisissä analysoitavana on kokonainen yhteiskunta ja sen pitkät kehityslinjat, tehokkuuden mittaaminen yksiselitteisesti ja "objektiivisesti" on erityisen vaikeaa tai mahdotonta. Keskustelua käydään kuitenkin tehokkuuden mittaamisesta ja näillä tieteellispohjaisesti tuotetuilla totuuksilla perustellaan edelleen erilaisia poliittisen hallinnan muotoja. Päättäjien puheessa keskusteluun tehokkuudesta kätkeytyvätkin erilaiset poliittiset mielipiteet ja keskustelu tehokkuudesta on samalla poliittista keskustelua.

Talouskriisin hallinnassa tehokkuus toimiikin hallinnan tekniikkana, jonka avulla erilaiset poliittiset tavoitteet pyritään rationalisoimaan arvovapaiksi tieteellisesti mitatuiksi totuuksiksi ja siten ne auttavat panemaan toimeen ja oikeuttamaan erilaisia poliittisia tavoitteita. Erilaiset tulkinnat tehokkuudesta näyttävätkin perustuvan erilaisille poliittisille analyyseille, joissa tehottomuus pyritään määrittelemään omaa mielipidettä tukevalla tavalla.

Työttömien ääni katoaa

Talouskriisissä esiin nousevia määrittelytapoja voi pitää myös markkina- ja sääntelyajattelun heijastajina. Vaihtoehtoina ovat yhtäältä markkinavetoinen ja toisaalta koko yhteiskunnan resurssien käyttöä korostava tehokkuus. Näistä valtavirraksi nousee markkinalähtöinen

tehokkuus, joka syrjäyttää vaihtoehtoisen määritelmän, ja siitä tulee markkinakuria yhteiskunnassa soveltava ja toteuttava tekniikka.

Vaikka osa hallinnan tutkijoista ei näe juurikaan eroja näillä eri regiimien tavalla määritellä tehokkuutta ja korostaa niiden periaatteellista samankaltaisuutta (Hindess 1996, Rose 1996, 61-62; 2000), niin ainakin Suomen talouskriisin hallinnan perusteella näyttää siltä, että tehokkuuden uudella määrittelyllä on myös selkeitä ja mittavia vaikutuksia yhteiskuntaan.

Muutoksella on ehkä konkreettisimmillaan vaikutuksia siihen, miten poliittinen hallinta suhtautuu työttömyyteen. Talouskriisissä päättäjien vallitsevaksi ajatustavaksi muodostuu puhetapa, jossa työttömyys nähdään välttämättömänä hintana kansantalouden erillisten yksiköiden, erityisesti yritysten tehokkuuden kasvusta. Samalla kriisin valtava työttömyys määritellään itse asiassa myönteiseksi asiaksi: tehokkuuden kasvuksi. Kriisissä syntyvä tilanne, jossa kriisiä edeltänyt tuotannon taso saavutetaan huomattavasti entistä pienemmällä työväellä, kääntyy osoitukseksi entisten aikojen löysyydestä ja uuden tehokkuuden sisäänajosta. Kasvava suurtyöttömyys tulee samalla määriteltyä tehokkuuden kasvuksi, jolloin työttömien työllistäminen ei näytä edes järkevältä tai oleelliselta kysymykseltä.

Jos tehokkuus ymmärretään koko kansantalouden toimeliaisuutena ja resurssien käyttönä, nousee tärkeäksi pitää kansantalouden pyörät pyörimässä. Tällöin työllisyyttä voitaisiin elvyttää kansallisella politiikalla ja talouskriisin vaikutuksia pehmentää, jotta myös ostovoima saataisiin turvattua. 1990-luvulla päättäjistä kuitenkin vain harvat toisinajattelijat edustavat enää sitä käsitystä, että työttömyys on kansantalouden resurssien tuhlausta ja siten tehottomuutta. Työttömyys jääkin tehokkuuden jalkoihin ja painuu talouspoliittisten päättäjien puheessa selvästi tehokkuudelle alisteiseksi ongelmaksi.

Samalla työttömiksi jääneiden ääni katoaa myös poliittisessa hallinnassa ja keskustelussa. Tehokkuus karsii heidät markkinoiden luonnollisen valinnan kautta eikä "keinotekoisesta" työllistämisestä ole juuri toivoa.

Tämä hallinnan tapa näyttää myös toimivan varsin tehokkaasti työelämässä, sillä sama tulkinta hyväksytään pitkälti myös ammattiyhdistysliikkeen päättäjien keskuudessa.

Työelämässä lamaa edeltävät tuotantomäärät saavutetaan huomattavasti entistä pienemmällä työväellä. Se, mitä vanhassa maailmassa olisi vielä kutsuttu hiostukseksi, onkin nyt juhlittua tehostumista. Kriisi saneeraa "liikaväestön" työelämästä tehokkuuden nimissä ja samalla syntyvä suurtyöttömyys pitää työntekijöiden muistissa sen, että korvaavia työntekijöitä on jonossa oven takana (vrt. Julkunen 2001, 288-289).

Julkisen sektorin kiristyvä kontrolli

Markkinavetoinen tehokkuus merkitsee myös julkisen sektorin ja hyvinvointivaltion roolin kyseenalaistamista. Kansallisen sääntelyn ja hyvinvointivaltioajattelun aikana tehokkuus ymmärrettiin ennen muuta kansantalouden voimavarojen hyödyntämisenä ja se johti muun muassa koko yhteiskunnan resursseja kehittävään ja vahvistavaan koulutus- ja sosiaalipolitiikkaan.

Talouskriisissä syntyvä markkinavetoinen tehokkuus ymmärretään yksilöiden ja pienten yksikköjen tehokkuutena, jota pyritään tarmokkaasti tehostamaan markkinamekanismin avulla. Tämä on usein yksittäisen toimijan tehokkuuden katsomista ja viivan alle jäävän tuloksen arvioimista. Käytännössä se julkisella sektorilla voi johtaa ennen muuta resurssien karsimiseen, jolloin yksittäisiltä yksiköiltä vaaditaan yhä enemmän tulosta entistä pienempien resurssien avulla.

Suomessa tämä kehitys liittyy nimenomaisesti talouskriisiin ja siinä syntyvään julkisen sektorin kustannuskriisiin. Talouskriisi on ollut pontimena monille tehokkuuteen nojaaville toimille julkisella sektorilla. Valtion ajauduttua kriisiin tehokkuuteen nojaavaa hallintaa on voitu levittää systemaattisesti mitä erilaisimmille elämänalueille terveydenhuoltoon, koulutukseen ja sosiaalisektorille (esim. Filander 2000, 119-120, Honkanen 1995, 94-95).

Samalla koko yhteiskuntaa ja sen taloudellista toimeliaisuutta katsova näkökulma häviää. Leikkaamisesta tulee hyve, eikä sen toista puolta, työttömiksi joutuneita tai työn rasituksen kasvamista tai julkisten palvelujen leikkaamista, enää nähdä vakavana ongelmana.

7 MANAGERIN EETOS

Hallinnan ytimenä voi pitää hallinnan eetosta, hallinnan tapaa perustella ja oikeuttaa toimintansa (Rose 1999, 28). Yksilö rakentaa itselleen eettisen paikan, josta käsin hän asemoi itsensä ja toimintansa suhteessa muihin oikean ja väärän tai hyvän ja pahan ulottuvuudella. Tämän *ethoksen* yksilö luo eettisellä työllä, jonka hän kohdistaa itseensä (Foucault 1998a, 345). Miten siis tulkita poliittisten päättäjien eetosta talouskriisissä: millaiselle eetokselle talouskriisin hallinta perustuu?

Päättäjien itseensä ja eettiseen paikkaansa kohdistama työ ei näy useinkaan aineistossa suoraan siten, että päättäjät ilmoittaisivat ja kertoisivat, millaisia ihmisiä he ovat. Markkinahallinnan eetos ei nouse päättäjien puheesta tiettyjä oppina tai ohjelmana, jonka taakse puhujat ohjelmallisesti ja johdonmukaisesti asettuvat, tai jota he selkeästi pyrkivät vastustamaan. Enemmänkin kyseessä on vähittäinen murros, joka kytkeytyy talouskriisin esiin nostamiin ongelmiin ja tarpeeseen löytää niihin ratkaisuja. Eetos muotoutuu prosessissa, jossa päättäjät ottavat kantaa talouskriisissä syntyneisiin kysymyksiin ja pyrkivät muotoilemaan vastauksia niihin.

Useimmat päättäjät joutuvat seisomaan vanhan ja uuden maailman rajalla pyrkien määrittelemään oman suhteensa ja asemansa politiikassa tapahtuvaan käsitteelliseen murrokseen. Vanhoja ajattelutapoja on hylättävä ja uusia omaksuttava, ja tämä kaikki pitäisi vielä perustella sekä itselle että muille. Puhujat ottavat käyttöön erilaisia markkinatalouteen liittyviä käsitteitä ja puhetapoja. Samalla päättäjät tekevät itsensä kanssa eettistä työtä, jolla he pyrkivät perustelemaan oman toimintansa oikeutuksen. He arvioivat menneitä tapahtumia ja samalla arvottavat sekä omaa että muiden toimintaa. Samalla he tulevat työstäneeksi eetostaan ja kertovat, millaisina ihmisinä he itseään pitävät (vrt. Rose 1999, 58).

Päättäjät oman eetoksensa rakentajina

Kuvaan seuraavassa haastatteluaineistosta esiin nousseita päättäjien eetoksen keskeisiä piirteitä. Koska tarkastelun kohteena on nimenomaisesti talouskriisin poliittinen hallinta, pyrin tarkastelemaan ennen muuta sitä, miten päättäjät määrittelevät haastatteluissa oman eettisen paikkansa suhteessa muuhun poliittiseen järjestelmään ja yhteiskuntaan.

Talouskriisissä päättäjät toimivat osana poliittista järjestelmää, johon kuuluvat politiikan eri instituutiot kuten keskuspankki, valtioneuvosto, eduskunta ja tulopoliittinen neuvottelujärjestelmä sekä erilaiset asiantuntijaorganisaatiot. Toisaalta demokraattisesti toimivaan poliittiseen järjestelmään kuuluvat oleellisesti myös yhteiskunnan eri osat laajemmin ymmärrettynä. Päättäjät elävät tilanteessa, jossa heitä ympäröivät erilaiset yhteiskunnan intressiryhmät, kansalaiset ja äänestäjät. Demokraattiseen järjestelmään kuuluu oleellisena osana myös julkisuus, jonka kautta päättäjät voivat keskustella ja olla yhteydessä kansalaisiin ja eri intressiryhmiin. Analysoimalla sitä, miten päättäjät näkevät oman asemansa suhteessa näihin yhteiskunnan eri instituutioihin, on mahdollista ymmärtää myös heidän tapaansa selittää ja perustella eettisesti omaa paikkaansa ja asemaansa talouskriisin poliittisessa hallinnassa. Tarkastelenkin seuraavassa sitä, millaisen eetoksen päättäjät rakentavat itselleen selittäessään ja analysoidessaan kriisiä.

Rahapolitiikka politiikan yläpuolella

Rahapolitiikan päättäjät asemoivat itsensä selvästi politiikan ulkopuolelle ja myös yläpuolelle siinä mielessä, että he eivät edusta ketään:

> ”Mitään kytkentöjä poliittisiin puolueisiin ei ole ollut, vaan mä olen tätä sitoutumattomuutta pitänyt semmosena aika merkittävänä arvona itselleni kaiken aikaa. Jossakin vaiheessa siitä ehkä sitten on tullut laajemminkin arvostettu piirre, mutta ei se sitä silloin

> ollut ja tosiaan itse kuvittelin, että se olis ja varmaan olikin jonkinasteinen urakehityksen jarru, kun ei ollut mitään jäsenkirjaa, jonka turvin olis sitten edennyt urallansa. Mutta en mä sitä pitänyt pahana sinänsä, koska minusta se, että oli sitoutumaton niin merkitsi aika suurta henkistä vapautta.”

Rahapolitiikan päättäjät näkevät itsensä puhtaasti ammatillisena joukkona, tavoitteena oli tasapuolinen ja paras mahdollinen ”kokonaistaloudellinen” etu:

> ”Meillä uskotaan edelleenkin, että tässä on vaan nyt kysymys siitä, että Suomen Pankki ihan inhottavuuksissaan haluaa tehdä kansalle kiusaa. Ei oivalleta sitä, että joka tapauksessa, oikein tai väärin ja ollaan me Suomen Pankissa tyhmiä tai tehdään tyhmiä päätöksiä, niin tavoitteena on kuitenkin koko ajan ollut ns. kokonaistaloudellinen etu.”

Kokonaistaloudellisesta edusta puhuminen käsittää koko kansakunnan yhtenäisenä joukkona ja on siinä mielessä epäpoliittinen käsite. Päättäjät vetävätkin selkeän rajan itsensä ja politiikan väliin: rahapolitiikan päättäjät eivät tee politiikkaa. Sen sijaan he näkevät itsensä poliitikon pitkän aikavälin turvana. Rahapolitiikan päättäjät myös korostavat sitä, että oikeastaan he ovat valmiita vapaaehtoisesti tekemään ”likaisen työn”, johon poliitikot eivät pysty:

> ”Keskuspankin pitäis voida olla riippumaton (...) Keskuspankki joutuu tekemään hirveen ikäviä, poliittisesta näkökulmasta ikäviä ratkaisuja. Se on kuitenkin poliitikolle turva, jos joku tekee niitä, koska tämän pitäisi olla enemmän pitkän ajan, keskipitkän ajan vakauteen tähtäävää kuin juuri näihin tämän päivän kysymyksiin keskittyvää.”

Onkin ikään kuin annettu asia, että politiikka voi askarrella vain tämän päivän kysymysten kanssa, kun keskuspankki sen sijaan katsoo kauemmaksi.

Tekniikka pettää

Osa rahapolitiikan päättäjistä harjoittaa myös itsekritiikkiä ja näkee ongelmia myös omissa toimissaan. Itsekritiikki on kuitenkin luonteeltaan teknistä ja koskee eniten toteutetun politiikan toteuttamistapoja. Politiikan tavoitteita tai niiden valintaa ei haluta kyseenalaistaa, vaan sen sijaan nähdään, että toimenpiteiden ajoitus tai järjestys oli ongelmallista. Selkein itsekritiikin aihe on pääomien liberalisoinnin toteutustapa:

> "Liberalisoinnissa minusta oli ongelma juuri se, että se tehtiin väärässä järjestyksessä."

Kaikki hyväksyvät markkinoiden liberalisoinnin, ongelma oli vain siinä, että siihen ei lähdetty tarpeeksi rohkeasti ja tekniikka petti:

> "Me sotkeuduttiin omaan näppäryyteemme. Me ei oltu riittävän rohkeita, että olisimme tehneet sen nopeasti ja ajoissa."

Samaten rahapolitiikka kriisissä herättää ammattikeskustelua, jossa ei pohdita tavoitteita vaan enemmänkin menettelytapoja:

> "Me luultiin, että korko purisi paremmin luottojen kysyntään, kuin mitä se puri. Siinä oli selkeä arviointivirhe. (...) Keskusteltiin paljon ja oltiin myös erimielisiä talon sisällä korkopolitiikasta. Me ekonomistit ja minä myös sanoimme, että ainoa mitä me voidaan tehdä on pitää yllä tarpeeksi korkeaa korkotasoa ja toivoa, että se vaikuttaa loppukäyttäjiin. (...) On myönnettävä ettei korkea korko auttanut."

Politiikka olisi joka tapauksessa ollut kyvytön keskustelemaan näistä asioista, "koska ne ovat vaikeita asioita" – jopa rahapolitiikan ammattilaisillekin:

> "Sen ymmärrän, että ei ehkä poliittista keskustelua käyty, koska ne olivat vaikeita asioita. Ne olivat meillekin vaikeita asioita, kun yritettiin miettiä että mitähän tässä mahtaa tapahtua ja missä järjestyksessä pitäisi mitäkin tehdä ja miten ne välivaiheet hoidetaan ja kaikkea tälläistä. Kyllä ymmärrän, että poliittisella puolella on tavattoman vaikeata käydä semmoista keskustelua, mutta olisi kuvitellut, että ekonomistit ja pankkiekonomistit ja muu ammattiporukka olisivat käyneet keskustelua."

Poliittiset intohimot haittana

Politiikka asettuu rahapoliittisen päättäjän silmissä vastakkain järjen ja tiedon kanssa. Politiikka edustaa aluetta, jonne järki ei ulotu. Rahapolitiikan päättäjät näkevätkin, että he itse tiesivät, mikä olisi ollut pääomamarkkinoiden vapauttamisen järjestys, mutta politiikka ja poliittiset "intohimot" tekivät siitä mahdotonta.

> "Kyllähän me tiedettiin, että järjestelmän pitäisi olla niin, että ensin vapautetaan ottolainaus ja sitten vasta antolainaus säännöstelystä ja ensin pitäisi vapauttaa kotimainen puoli ja sitten vasta ulkomainen puoli. Ne eivät kuitenkaan menneet ollenkaan sitten sillä lailla, koska poliittisesti oli mahdoton ajatus, että talletusten verovapaudesta olisi luovuttu tai asuntoluottojen verovapauskohtelua olisi voitu muuttaa. (...) Mehän saatiin vain aikaan sillä tavallaan vähän väärällä järjestyksellä (...) pääoman vientiin liittyi paljon enemmän poliittisia intohimoja kuin tuontiin."

Kun rahapolitiikan päättäjät puhuvat politiikasta, se tietääkin yleensä ongelmia. Politiikka on tyypillisesti este järkevälle toiminnalle, johon on vain pakko yrittää sopeutua:

> "Mikään semmonen poliittisesti mahdollinen toimenpide ja poliittisesti mahdollinen lainsäädäntö, jota olis voitu ennen 80-luvun loppua saada aikaiseks, niin ei ehkä olis pystynyt tätä kuitenkaan estämään."

Politiikka on myös usein eturivissä, kun etsitään syitä ja syyllisiä krii-

sin syvyyteen ja sen hoidon epäonnistumiseen. Politiikan eetoksena onkin monien mielestä arveluttava pisteiden keruu:

"Ehkä nämä poliittisten pisteiden keruut olivat tärkeämpiä kuin todellisuuden näkeminen. Näinhän se tahtoo aina olla. Valitettavasti poliitikot ovat valmiita liian myöhään. Nyt jos tämä hallitus tekee, mitä se on luvannut, niin kyllä se on kestänyt monta vuotta ennen kuin tehdään se mikä on välttämätöntä."

Ainoat toimijat, jotka politiikan puolella näyttävät toimivan jotenkin järkevästi, ovat valtiovarainministeriö ja -ministeri. Hekin vain törmäävät omalla sarallaan samaan ongelmaan, politiikkaan:

"Kun Suomen Pankilla ei ollut välineitä, yritettiin saada hallitusta kiristämään politiikkaa ja siltä taholta tuli paljon lupauksia. Tosiasia kuitenkin oli, että Liikanen ei saanut pyrkimyksiään läpi. Kyllähän valtiovarainministeriön edustajat – ennen kaikkea Liikanen – selvästi näkivät mitä olisi pitänyt tehdä, mutta ei löytynyt vaan tarpeeksi poliittista voimaa."

Järjen äänenä

Rahapolitiikan päättäjät näkevätkin itsensä varsin yksinäisenä järjen edustajana yhteiskunnassa. He itse pitävät itseänsä varsin hyvin tilanteen tasalla olleina. Suomen Pankin päättäjä ajattelee, että pankissa ongelmat nähtiin jo pitkään.

"Kyllähän ne ongelmat nähtiin hyvin selkeästi koko 80-luvun ajan, koska se on se sama keskustelu, jota nyt käydään, kun puhutaan tästä kovan markan politiikasta (...) Rolf Kullberg sitten eri puolilla piti puheita ja varoitteli (...) tiedettiin koko ajan että se on hirveä ongelma ja kustannuskehitys sitten karkasikin kokonaan käsistä."

Keskeinen ongelma onkin heidän näkökulmastaan se, että muu yhteiskunta ei ymmärtänyt, mitä he sanoivat. Heillä oli järkevä viesti,

jota he kertoivat, mutta tieto kaikui kuuroille tai koville korville.

"Pääjohtaja Kullberg korosti hyvin monessa yhteydessä niin sanottujen markkinavoimien merkitystä ja sitä, että mitä enemmän vapautamme ja puramme säännöstelyä, niin sitä vähemmän taloutta voidaan hallinnollisesti ohjata. Me olemme entistä enemmän myöskin ulkomaisten tekijöitten varassa. Kyllä se viesti oli aika voimakas, joka täältä lähti ja sitä kyllä myöskin ihan kohtuullisesti toistettiin. Sitten se, että menikö se läpi ja onko se mennyt vielä tänäkään päivänä ihan läpi, niin siitä mä en ole ihan varma."

Erityisen kovakorvaisia olivat yksityiset pankit. Eräs Suomen Pankissa työskennellyt päättäjä muistelee kuunnelleensa aamulla autoradiosta, kuinka pankista kaupattiin lainaa radiomainoksessa päivän tarjouksella.

"Mä muistan kun mä tulin tänne ja keskusteltiin kollegojen kanssa, että voidaanko tuolle tehdä mitään ja me todettiin, ettei me voitu tehdä mitään. Kyllä me sitten jotain tietysti Kansallispankin Lassilalle muristiin, mutta sen vastaus oli suurin piirtein huihai. Se vain kohautti olkapäitään ja se oli sillä selvä."

Finanssi- ja tulopolitiikan kaukaisuus

Erityisesti finanssipolitiikkaan ei saatu järkevää keskusteluyhteyttä. Vaikka periaatteessa vielä valtiovarainministeriön kanssa pystyttiin keskustelemaan ja pohtimaan jopa vaihtoehtoja, hallituksen kanssa ei löytynyt yhteistä kieltä.

V: "Keskusteluahan me silloin käytiin ja me tehtiin myöskin vähän periaatteellisempaa työtä yhdessä VM:n kanssa työryhmässä, jota veti Keinänen. Me hahmoteltiin loppusyksystä 90 valuuttakurssipoliittisia vaihtoehtoja ja yritettiin verrata niitä. Siitä paperista käytiin pankin sisällä keskusteluja. Tarkoitus oli, että olisi käyty yhdessä hallituksen kanssa keskustelua, jotta kaikille olisi selvin-

nyt mistä tässä loppujen lopuksi on kysymys. Semmoista keskustelua ei kuitenkaan koskaan saatu aikaiseksi. Näin ollen kävi niin, että oli aika paljon valmisteltu maaperää ja katsottu erilaisia vaihtoehtoja, kun tultiin kevääseen 91. Tosin poliittiset päätöksentekijät olivat aika lailla ulkona niistä keskusteluista eikä niillä ollut tietoa, mitä kaikkea oli tehty ja mistä loppujen lopuksi oli kysymys."
K: "Vaikuttiko tähän hallituksen vaihdos?"
V: "Kyllä se varmaan vaikutti omalta osaltaan siihen, mutta ei se edellinenkään hallitus ollut selvillä. Ei senkään kanssa käyty syvällisiä keskusteluja. En tiedä, mikä oli esteenä."

Finanssipolitiikan päättäjien ja rahapolitiikan toteuttajien välille aukeaakin kuilu, jota on vaikea ylittää. Finanssipolitiikka sortui rahapolitiikan päättäjien näkökulmasta vastuuttomuuteen sen vuoksi, että haluttiin tehdä helppoja ja miellyttäviä ratkaisuja:

"No tätähän tietysti saarnattiin sinnepäin, mutta silloin kun tämä tapahtui, niin hallituksessa oli aivan toisenlaisia ajatuksia. Oli verouudistus, joka tuli ihan väärään aikaan minusta. Kun olisi pitänyt kiristää verotusta, niin päinvastoin kevennettiin. Sekin jäi puolitiehen sillä tavalla, että vain hauskat, toteutettiin hauskat osaset."

Rahapolitiikan suunnalta katsottuna finanssipolitiikka, joka on siis ennen muuta hallituksen harjoittamaa budjettiin liittyvää politiikkaa, on ristiriidassa suhdannepolitiikan kanssa:

"Finanssipolitiikassa on niin hirveän paljon muita tavoitteita, kuten tulonjakotavoitteita, että suhdannepolitiikassa se aina epäonnistuu."

Toisaalta myös tulopolitiikka ei näytä rahapolitiikan näkökulmasta toimivan kriisissä ja epäonnistuu:

"Kun rahapolitiikkaa ei enää ollut, finanssipolitiikka ei toiminut, niin jouduttiin tulopolitiikkaan ja tiedettiin miten kävi."

Rahapolitiikassa erityisesti palkkojen korotukset nähdään inflaatiota kiihdyttävinä ja sen vuoksi tulopolitiikassa esiin nousevat palkkavaatimukset ovat talouspoliittisen järjen vastaista myrkkyä:

"Sitten kun aikaa kuluu, huomaa tietysti, että tulopoliittisella puolella palkkapolitiikassa kaikki jatkuu niin kuin ennen (...) Yritimme kaikesta huolimatta pitää kiinni tästä. Puhua järkeä näille järjestöille ja hallituksen suuntaan ja niin poispäin. Mutta kun ei mitään järkeä saatu aikaan, niin korot itsestäänkin nousivat näissä oloissa."

Se keskustelu jäi käymättä

Monet rahapolitiikan päättäjät näkevät myös yhtenä talouskriisin syynä sen, että pääomamarkkinoiden vapauttamisesta ei käyty tarpeeksi laajaa julkista keskustelua. Suomen Pankin 1980-luvulla toteuttama pääomamarkkinoiden liberalisointi ymmärrettiin enemmänkin joukoksi hallinnollisia toimenpiteitä, joiden poliittinen merkitys ei tullut selväksi laajemmalle yleisölle. Rahamarkkinoiden vapauttaminen ei koskaan herättänyt laajaa julkista keskustelua tai huomiota, vaan sen sijaan se toteutettiin pienin askelin:

"Siinä tapahtui sikäli mielenkiintoinen juttu, että kun pankki julkaisi tiedotteen, jossa kerrottiin, että tänään on päätetty tämmöisen ja tämmöisen toimen vapauttamisesta, mutta sillä ei juuri ole vaikutusta. Tämä piti paikkansa. Aina joku markkinaosapuoli oli keksinyt jotain, jonka seurauksena sillä toimenpiteellä ei ollut mitään vaikutusta. Kokonaisuuden kannalta oli kuitenkin hankalaa se, että liberalisoituminen tapahtui niin, että tehtiin joukko yksittäisiä toimenpiteitä, joilla ei ollut yksinään mitään merkitystä. Mutta vähitellen oli koko järjestelmä kuitenkin muuttunut. Jossain vaiheessa elettiin ihan uusien pelisääntöjen mukaan ja siitä ei ollut kukaan koskaan mitään puhunut. Semmoista keskustelua ei käyty."

Sama ongelma, poliittisen keskustelun puute, liittyi vakaan markan

linjaan. Vakaan markan linjaan siirtymisestä ja siihen liittyneestä devalvaatioista luopumisesta ei käyty poliittista keskustelua:

"Lisäksi täytyy sanoa, että avointa keskustelua ei käyty lainkaan. Avoimella keskustelulla tarkoitan nykyistä keskustelua, jossa meillä todella edellytetään, että ekonomistit tuovat erilaisia mielipiteitä ja rohkaistaan esittämään erilaisia kantoja. Me oltiin jollain tavalla sen ajan lapsia, että devalvaatio vältetään parhaiten sillä, kun siitä ei puhuta mitään ja sen olemassaolo kielletään."

Toisaalta rahapolitiikan päättäjillä on ristiriitainen suhtautuminen julkiseen keskusteluun. Vaikka he harmittelevat menneen keskustelun puutetta, he myös korostavat, että erimielisyyksistä ja erilaisista näkökannoista ei ole syytä keskustella julkisuudessa. Rahapolitiikkaa koskevat erimielisyydet nähdään "vatsanpuruina", sisäisinä asioina, joista ei ole tarpeen puhua ulkomaailmalle:

"Vaikka me esiinnymme yhtenäisesti ulospäin tai pyrimme esiintymään ainakin emmekä tuo näitä omia vatsanpurujamme täältä esille, niin me pyrimme myöskin käymään aika avoimen keskustelun ja melkein kaikkia politiikkapäätöksiä edeltää myös keskustelu, jossa punnitaan myöskin vastakkaiset mielipiteet ja niitä täällä meidän ekonomistikunnassa kyllä on, ei Suomen Pankki ajattele monoliittisesti muuta kuin ulospäin."

Julkisuutta myös pidetään yksinkertaisesti liian tyhmänä, jotta vaikeita asioita voitaisiin siellä käsitellä. Kuten eräs päättäjä toteaa:

"Meidän mielestämme työllisyyden turvaaminen tapahtuu parhaiten vakaan rahatalouden oloissa. Mutta tämä on jo toisen asteen yhtälö, ja tämän selittäminen tavallisessa keskustelussa tuottaa meille aina vaikeuksia."

Finanssipolitiikka järjen etuvartiossa

Kun finanssipolitiikan päättäjät pohtivat kriisin syyllisiä, niitä löytyy heidän ympäriltään, erityisesti rahapolitiikasta sekä toisaalta eduskunnasta ja kansasta. Toisista päättäjistä kritiikkiä saavat erityisesti rahapolitiikan päättäjät, joiden toimiin finanssipolitiikka ei pysty puuttumaan. Kriisin taustana nähdään ensinnä se, että Suomen Pankki toteutti rahamarkkinoinnin liberalisoinnin omin päin:

"Liberalisointistrategia ja politiikka, eli kaikki se mitä askel askeleelta tehtiin, tapahtui ilman, että hallitus tiedosti tai olisi omaksunut tai että kysymyksessä olisi ollut yhteisesti omaksuttu strategia, jossa kumpikin osapuoli olisi ymmärtänyt niitä vaatimuksia joita heihin kohdistuu."

Rahapolitiikka ajateltiin finanssipolitiikan puolella politiikan ulkopuoliseksi alueeksi, jonka pitääkin toimia irti politiikasta. Kuten eräs poliitikko toteaa pankkivaltuusmiehistä:

"Sitä pidettiin instituutiona, johon ei suoraan poliittisten intohimojen olisi pitänyt vaikuttaa."

Suomen Pankki toteutti politiikkaansa muusta päätöksenteosta erillisenä niin, että nekin, jotka tunsivat sieltä ihmisiä, kokivat, että oli vaikea mennä puhumaan:

"Keskuspankki oli ikään kuin lasikaapissa. Jos esimerkiksi mulla olis ollut jotain halua puhua heille devalvaatiosta ja sanoa, että eikö kuitenkin, niin enhän mä voinut. Siinä joutuu etääntymään, siinä tulee ikään kuin rinki ympärille (…) Se voi johtaa keskuspankin sisällä jotenkin kritiikittömään asennoitumiseen."

Edes raha- ja finanssipolitiikan virkamiesten yhteistyötä ei pidetä onnistuneena. Kuten eräs virkamies kuvailee Suomen Pankin ja valtiovarainministeriön suhdetta korkosäännöstelyn purkamiseen liittyen:

"Asetelma tietysti oli vähän se, että valtiovarainministeriön edustajilla oli pikkusen vaikeata ymmärtää Suomen Pankin näkemyksiä. He edustivat sellaista hyvin vanhakantaista virkamieskulttuuria."

Finanssipolitiikan päättäjien näkökulmasta vastuun kriisiin johtaneista linjavalinnoista kantaa siis rahapolitiikka, eivätkä finanssipolitiikan päättäjät näe itseään vastuussa tehdyistä valinnoista tai niiden epäonnistumisista. Tämä ei tarkoita, etteikö rahamarkkinoiden vapauttamista ja vakaan markan rahapolitiikan peruslähtökohtaa ymmärrettäisi. Päinvastoin, niitä pidetään oikeina periaatteina. Kritiikki kohdistuukin rahapolitiikan tavoitteiden sijasta sen toteuttamistapaan. Samoin kuin rahapolitiikan päättäjien puhetavassa, myöskään finanssipolitiikan päättäjien puhetavassa kriisiä ei nähdä poliittisena epäonnistumisena, vaan toimintatapojen epäonnistumisena.

Rahapolitiikan härkäpäisyys

Kun rahapolitiikan päättäjien puhetavassa kriisin syyt rahapolitiikassa ovat enimmäkseen teknisiä ongelmia liberalisoinnin toteuttamisessa, niin finanssipolitiikan puhetavassa rahapolitiikan ongelmat nähdään rahapolitiikan päättäjien henkisinä ongelmina. Rahapolitiikka, vaikka ajaakin poliittisesti oikeaa linjaa, ajautuu jonkinlaiseen henkiseen umpioon ja härkäpäistyy:

"Suomen Pankki ajautuikin jonkinlaiseen euforiaan vai mikähän se oikea sana sitä kuvaamaan olisi ollut. Kyllä siinä tapahtui semmoinen kummallinen joukkoilmiö."

Vakaasta markasta tulee dogmi, johon liittyi vanhan devalvaatiosyklin vastustaminen "lepsuna" ja tehottomia rakenteita tukevana:

"Siinä oli monenlaista latausta ja paljon juuri sitä, että tällä kertaa "perkele" pannaan kampoihin. Nyt saavat metsäpatruunat itkeä jossakin muualla kuin Suomen Pankin ovella."

Finanssipolitiikan puhetavan näkökulmasta rahapolitiikan päättäjillä siis pettää enemmänkin järki kuin politiikka. Ongelmat eivät ole poliittisia, vaan enemmänkin psykologisia. Heiltä katoaa järkevä harkintakyky ja sen sijalle astuu umpimielinen kiinnittyminen teoriaan:

"Hänellä oli vahva teoria sinällään aivan niin kuin täydellisen kilpailun oppikirjasta opetettu: mikään ei vie aikaa, viiveitä ei ole, kaikki sopeutuu ja näin."

Suomen Pankki jäykistyi tai teki vakaasta markasta dogmin, joka lopulta esti sitä näkemästä, mitä todellisuudessa tapahtui:

"Ponnistelu, joka oli sitten käynnissä vuosikausia, jota minäkin tuin, oli vakaan markan, matalan inflaation politiikkaa. Se jatkui vaikka sille ei enää ollut oikein reaalitalouden perusteita eikä määrätietoisen inflaation torjunnankaan tukea."

Sisäringissä ja ulkorenkaassa

Finanssipolitiikan päättäjät näyttävät jakautuvan kriisissä kahteen joukkoon. Toisaalta on suhteellisen pieni päättäjien joukko, sisärinki, joka mieltää itsensä päätöksenteon ytimeen ja samastuu tehtyihin päätöksiin. Heidän vastakohtanaan on ulkorinki, päättäjät, jotka jäävät sivuun varsinaisesti päätöksenteosta. Sisärinkiin näyttävät kuuluvan ennen kaikkea pää- ja valtiovarainministeri sekä tärkeimmät valtiontalouden tilaa seuraavat virkamiehet valtiovarainministeriöstä. Erityisesti markan joutuessa ahtaalle ja budjettikriisin puhjetessa talouspolitiikan päätökset näyttävät olleen hyvin pienen ryhmän käsissä. Kuten eräs hallituksen politiikkaa läheltä seurannut virkamies pohtii:

"Siinä on ollut äärimmäisen suppea porukka. Siinä on tietysti ollut Aho, Sirkka Hämäläinen, Mauno Koivisto, ja tietysti siinä on sitten täytynyt olla, en tiedä kuinka paljon, Kantola, vai onko hän vaan kantanut rahaa sisään, Sixten Korkman, ehkä Sailas."

Kriisissä päätöksiä tehdään varsin keskitetysti. Näin erityisesti Ahon hallituksessa kun kriisi alkaa kärjistyä 1990-luvun alkuvuosina:

> ”Eihän kaikki ministerit olleet edes tietoisia siitä, että missä mennään ja kuinka kriittisessä vaiheessa ollaan. Se oli lähinnä pääministerin ja valtiovarainministerin tiedossa, ei niistä nyt niin hirveesti laverreltu.”

Samalla valtiovarainministeriön merkitys kasvaa. Valtiovarainministeriön virkamiehistön laskelmat raamittavat politiikkaa ja näyttävät sille rajoja. Kuten eräs poliitikko muistelee vuoden 1991 vaalien jälkeistä tilannetta:

> ”Heti kun vaalit oli pidetty valtiovarainministeriön virkamiehet pitivät infoja ja kertoivat että aprillia kuravelliä, että ei se ollut ollenkaan niin kuin hallituksen puolelta ennen vaaleja kerrottiin.”

Tai kuten hallitustyöskentelyä läheltä seurannut virkamies toteaa:

> ”Kyllä talouspolitiikan tekeminen Suomessa on hyvin vahvasti valtiovarainministeriön virkakoneiston käsissä. Kyllä ne aina luovat sen agendan ja ne käsiteltävät asiat (...) Ei ministeri luo sitä esityslistaa, vaan kyllä sen luo ne virkamiehet ja sitten ministeri on samaa mieltä virkamiesten kanssa ja tavallaan se pääministeri on semmonen ensimmäinen clearing house siinä.”

Sisärinki järjen eturintamassa

Sisärinkiin kuuluneiden tai sen toimintaan samastuneiden päättäjien käsitys tehtävästään on varsin selkeä. He tietävät, miten asiat ovat ja miten niiden tulisi olla, mutta he joutuvat ponnistelemaan saadakseen poliitikot ymmärtämään, miten tulisi toimia. Tai kuten eräs talouspolitiikan virkamies toteaa, että ekonomistikunnan tehtävänä on ”räksyttää korkeasuhdanteessa ja valtiovarainministeriön tehtävänä pitää valtion varat kurissa”:

> ”Ainoa mitä me harkitaan on se, että vastustetaanko me tosi tiukasti tai vastustetaanko me jonkin verran vähemmän tiukasti.”

Päätöksenteon sisärinki ymmärtää itsensä ikään kuin kommando-osastona, joka pyrkii pelastamaan maan laman kurimuksesta pahojen voimien keskellä:

> ”Emme pystyneet missään vaiheessa saamaan yhtään ministeriötä itse aktiivisesti hakemaan niitä sellaisia säästökohteita. (...) He eivät tehneet koskaan mitään itsenäisesti eikä oma-aloitteisesti.”

Näin eräs päätöksentekijä muistelee Ahon hallituksen alkuaikoja:

> ”Se kriisitietoisuuden läpipumppaaminen oli tavattoman työn takana ja siihen vielä vaikutti se, että tehtiin täysin vääriä arvioita sen kriisin tulevasta syvyydestä. (...) Kun esimerkiksi hallitukselle tai talousneuvostolle tai jollekin muulle kerrottiin valtiontalouden tilaa koskevia lukuja siinä vaiheessa, kun ne alkoivat kriisiytyä, niin eihän niitä uskottu ollenkaan.”

Sisärinkiin kuulunut finanssipolitiikan päättäjä näkee, että hänen tehtävänsä on pitkän tähtäimen ja järjen tolkuttamista ymmärtämättömille. Kun puhekaan ei auta, on pakko lopulta ryhtyä myös konkreettisiin toimiin ihmisten itsensä parhaaksi:

> ”Meil oli tavaton työ yrittää pistää kiven alle rahaa piiloon että se ei näkyisi. (...) Nämä keinot olivat lähinnä temppuja, jossa yritettiin piilottaa sitä käytettävissä olevaa rahan määrää. Toisaalta piti myöskin puhua seitsemästä lihavasta ja seitsemästä laihasta vuodesta ja kaikkia tämmösia vertailuja koetettiin käyttää. Sanoin, että koetettaisiin olla nyt järkeviä.”

Rahan piilottaminen merkitsi samalla sitä, että luovuttiin poliittisen keskustelun ajatuksesta kokonaan. Eduskunnalle ja muille poliittisille päätöksentekijöille ei voinut näyttää sisään tulevien budjettirahojen suuruutta:

"Rahaahan piilotettiin. Tilanne oli sellainen, että oli keksittävä sellaisia muotoja, joilla ne ei tule budjetissa avoimesti näkyviin, koska sitä ei pitänyt mikään käsissä."

Politiikan vaikeus

Myös finanssipolitiikan alalla yksi talouskriisin suurimpia ongelmia oli politiikka. Kun asiat eivät mene toivotulla tavalla, on kyse siitä ettei ollut "poliittisia mahdollisuuksia". Eräs päättäjä näkee, että uusi maailma vyöryi päälle niin nopeasti, ettei politiikka ehtinyt perässä:

"Sitä on turha oikeestaan haikailla sitä aikaa takaisin, sillä maa ei ollut poliittisesti siinä kunnossa. Tää ajatus säännöstelystä irrottautumisesta ei ollut vielä riittävän kypsä. Siihen ei ollut poliittisia edellytyksiä eduskunnassa mielestäni, ei silloisessa maan hallituksessa ja yleensä maailma oli toisennäköinen. Sitten kun se pyörähti nopeasti niin se aiheutti sen, että uuteen ajatteluunkaan ei päästy nopeasti kiinni."

Politiikka ja poliittinen saavat kantaakseen kielteisen sivumerkityksen. Politiikka ei ole hyvä tapa hoitaa asioita:

"Politiikka on tai että talouspolitiikka on siitä vaikeeta, että sillä on nämä kaikki viiveet ja yks niistä suurimpia on tää poliittinen viive."

Monien finanssipolitiikan päättäjien mielestä politiikan on äärimmäisen vaikea tehdä "järkeviä" ja "oikeita" päätöksiä. Kuten eräs poliitikko kuvailee:

V: "Ongelmana on aikataulutus (...) Yleensä nää suhdannepoliittiset päätökset ovat sellaisia, että silloin kun ne pitäisi tehdä ne ovat poliittisesti äärimmäisen vaikeita ja niitä ei ymmärretä. Ja jos ne taas tehdään ajoissa ja oikea-aikaisina, niin ne voidaan jälkikäteen tuomita hätävarjelun liioitteluks. Sitten jos ne tehdään silloin, kun

tilanne on päällä, niin ne ovat jo menettäneet tehonsa. Siis nimenomaan inflaation torjuntatyössähän tää on aina käynyt näin, että aina ollaan myöhässä."
K: "Se on ilmeisesti kysymys, johon ei oo mitään vastausta?"
V: "Ei, ei ole, taikka vastaus on, mutta se löytyy vain diktatuurista."

Talouskriisissä politiikan mahdollisuudet osoittautuvat entistäkin marginaalisemmiksi. Kuten eräs päätöksentekijä näkee menneen osoittavan:

"Sitä mä olen koittanut usein korostaa, että politiikka vaikuttaa aina vain marginaalisesti. Tietoisella politiikalla ei mustaa muuteta valkoseks. Kun yhteiskunnassa oli ne paineet jotka oli, niin se että rahan arvosta kiinnipitämisen toivottiin muodostavan sen ankkurin, joka sitten olis tämän kehityksen pysäyttänyt, niin se oli liian optimistista ajattelua politiikan mahdollisuuksista."

Erityisesti finanssipolitiikassa markkinoiden vapauttaminen aiheuttaa uuden tilanteen, jossa budjettiin vaikuttaminen näyttäytyy aivan liian pienen mittaluokan puuhana:

"Mutta se oli vaan sitten tämä maailman muutos niin suuri. Budjettipolitiikka oli loppujen lopuksi pieni osa sitä. En usko, että mitään sellaista finanssipoliittista makrovälinettä olisi ikinä ollut, joka olisi voinut imeä tämän rahoitusmarkkinoiden kasvun pois. Volyymiluokka oli ihan väärä."

Kohti neutraalia politiikkaa

Politiikka onkin talouskriisissä perässähiihtäjä, joka sopeutuu muun maailman muutoksiin, ei aktiivinen tien näyttäjä tai omien valintojen tekijä. Talouskriisissä politiikan tekemiselle ilmestyy myös uusia reunaehtoja. Taloudessa toimi ennen suhteellisen selkeä sykli, jonka mukaan politiikassa pyrittiin toimimaan:

”Elikkä noin karkeasti ottaen yhden vaalikauden mittaan aina aikaisemmin koettiin yks nousu ja yks lasku, niin voitiin suurin piirtein ennakoida sitten finanssipolitiikalla sitä. Vaikkei suhdannepolitiikka kovinkaan usein ollut tuloksiltaan ennustettavaa, niin mekanismeiltaan se oli kuitenkin käyttökelpoista. Laskusuhdanteissa tietysti vähän pumpattiin enemmän rahaa ja sitten pyrittiin kiristämään se nousussa.”

Tämä puhujan kuvaama peukalosääntö näyttäisi edustavan elvyttävän keynesiläisen politiikan perusmallia, jossa lamakausina valtio pyrkii ottamaan aktiivisen roolin elvyttämällä kulutusta ja työllistämällä. Kansantaloutta tarkastellaan kokonaisuutena, jossa julkinen talous toimii yksityisen lohkon vastapainona ja tähtää talouden toiminnan elvytykseen silloin, kun yksityisen sektorin suhdanteet painuvat lamaan. Voidaan tietenkin esittää varauksia siitä, onko Suomessa todella toimittu näin (vrt. Pekkarinen, Vartiainen 1995, 343), mutta koko elvytykseen perustuva ajattelutapa näyttää kriisiytyvän lamassa. Budjettia laadittaessa on vain pyrittävä säästämään ja karsimaan, elvyttäminen katoaa päättäjien puheesta lähes kokonaan.

Samaan muutokseen näyttää liittyvän myös politiikan luonteen ymmärtäminen olemassa olevia oloja ylläpitäväksi ja säilyttäväksi. Joidenkin päättäjien mukaan politiikan tavoitteena on neutraalius, pitää asiat ennallaan sen sijaan, että pyrkisi muuttamaan niitä:

”Silloin kun oli säännöstely, niin säännöstelyn luonteeseen kuuluu monta kertaa, että jouduttiin tekemään päätös, joka aina oli jonkun osapuolen hyväksi toista vastaan, ja silloin näitten päätösten perusteita ei oikeestaan voinut kunnolla selvittää. Mutta nyt kun säännöstely on purettu, niin silloin täytyy pyrkiä, se on itse asiassa ihan toinen maailma, mun täytyy pyrkiä tekemään neutraaleja päätöksiä. Et siis ne on mahdollisimman neutraaleja, silloin täytyy tää neutraliteetti varmistaa kertomalla perusteet, näin minä sen näen.”

Tästä neutraalin politiikan näkökulmasta valtion tai hallituksen aktiivinen toiminta on ”keinotekoista” asioiden luonnolliseen tilaan puuttumista:

”Lasten päivähoidon laajentaminen koko ikäryhmiin sekä asuntorakentaminen työllisyyden poistamiseksi (...) nää keinotekoiset ratkaisut ennemmin tai myöhemmin lyövät pahasti takaisin.”

Puhetta neutraalista ja keinotekoisuutta välttelevästä politiikasta voikin pitää yhtenä tapana pyrkiä kieltämään politiikan merkitys: politiikalla ei saisi vaikuttaa yhteiskuntaan ja siinä vallitseviin olosuhteisiin. Samalla se kumoaa ajatuksen politiikan aktiivisesta roolista yhteiskunnassa: politiikka ei saa muuttaa yhteiskuntaa.

Ulkoringin erehdykset

Finanssipolitiikan tärkeimmät päättäjät näkevät, että kriisin rysähtäessä niskaan suurin syyllinen on eduskunta ja erityisesti se, että kriisiä edeltävänä vuonna 1989 valtiontaloutta ei pystytty kiristämään niin paljon kuin olisi pitänyt:

”Louekoski oli valtiovarainministerinä ja ryhmyrit olivat Liisa Jaakonsaari, ei kun toi Saara Paakkinen demareittein ryhmyri ja Iiro Viinanen Kokoomuksen ryhmyri. Sehän levis ihan kertakaikkiaan syyskuussa 90. Eduskunnalla oli semmonen käsitys, ettei oo mitään syytä, edes sitä vähäistä kiristämistä, mikä siinä tapahtui.”

SDP:ssä syntyi syksyllä 1990 ennen eduskuntavaaleja ns. vaihtotasetyöryhmä, johon kuuluivat ensisijaisesti talouspoliittista asiatuntemusta edustaneet Pekka Korpinen, Eero Tuomainen, Eero Rantala ja Ulf Sundqvist. Eräs heistä muistelee, että oli turhaa yrittää vaatia talous- ja finanssipolitiikan kiristämistä puolueen eduskuntaryhmältä:

”Edessä on niin kuin sanoimme vaalikauden mittainen kivinen ja verinen tie. Eräs kansanedustaja, kun oli kuunnellut meitä, sanoi että nyt ei ole talouspapiston kuulemisen aikaa, nyt mennään vaaleihin.”

Erityisesti sisäringin päättäjät pitävätkin kriisin syyllisinä eduskun-

nan rivikansanedustajia, jotka pyrkivät kasvattamaan vastuuttomasti valtion menoja, vaikka kriisi oli jo päällä. Sisäringin ajatteluun liittyy myös kokemus siitä, että poliitikkojen enemmistö ei suostu ymmärtämään talouden realiteetteja, eikä heillä edes ole edellytyksiä siihen. Säästöjä ja leikkauksia ei saada ajoissa aikaiseksi, koska kansanedustajat ja äänestäjät eivät pysty ymmärtämään "järkisyitä". Monet pitävät erityisesti eduskuntavaaleja syyllisinä kriisin syvenemiseen. Näin esimerkiksi eräs finanssipolitiikan päättäjä muistelee, kuinka hänen hyvät yrityksensä tyrmättiin kun hän yritti nostattaa hallituksessa keskustelua heikkenevästä taloudesta Holkerin hallituksen viimeisinä aikoina:

> "Kun me yritimme herättää sitä kysymystä, että pitäisi ryhtyä korjaavia liikkeitä tekemään, niin sitä pidettiin juuri näistä vaalitaktisista syistä epäviisautena. Sanottiin, että tällä linjalla vaikka perikatoon, mutta ne vaalit katsotaan ensin."

Eduskunnasta tulee kriisissä ongelma erityisesti silloin, kun ryhdytään tekemään päätöksiä, jotka näyttävät ikäviltä, mutta "välttämättömiltä". Esimerkiksi talletusten verohuojennusten poistoa ei voitu viedä eduskuntaan, koska siellä joka tapauksessa törmättäisiin "eduskunnan suurimpaan puolueeseen eli pankkipuolueeseen":

> "Keskeiset ministerit tiesivät, etteivät ne pysty viemään niitä läpi eduskunnassa kuitenkaan, joten miksi kuunnella ja (...) siinä vaiheessa kun vaalit lähestyvät niin oli parempikin tukkia korvansa sellaiselle."

Eduskunta sivuraiteilla

Eduskunta ja siellä toimivat poliitikot eivät muutenkaan nauti finanssipolitiikan päättäjien luottamusta. Järki ja tieto ei näytä ohjaavan eduskunnan toimintaa, vaan siellä vallitsee tietämättömyys ja taipumus etsiä "helppoja" ratkaisuja. Kuten eräs päättäjä toteaa muistellessaan eduskunnan toimintaa:

> "Silloin on taipumus päätyä tämmöseen poliittisesti helppoon ja vähän populistiseenkin ratkaisuun, että olen tallettajan asialla. Se varmaan tuntui poliitikoista noin yleisesti ottaen kaikkein selkeimmältä."

Virkamiestaustainen päättäjä suhtautuu eduskuntaan ja äänestäjiin isällisen ymmärtäväisesti. Poliitikoilla ja äänestäjillä ei ole edellytyksiä ymmärtää asioiden oikeaa laitaa ja siksi he tarttuvat helppoihin ja yksinkertaisiin ratkaisuihin. Tähän ajattelutapaan liittyy myös ajatus siitä, että eduskunta ei vaivaudu ottamaan asioista selvää. Kun esimerkiksi kysytään sitä, kuinka moni kansanedustaja ymmärsi rahapolitiikan muutoksen 1980-luvulla, kokenut poliitikko näkee asian niin, että vain pieni vähemmistö kansanedustajista vaivautui ottamaan selvää, mitä oli tapahtumassa:

> "Semmonen 20/80-sääntö hyvinkin pelaa eduskunnassa, että ei ollut kiinnostusta hakea sitä informaatiota, ei ollut aikaa hakea sitä informaatiota ja näin ollen ei oltu informoituja, eikä ollut tietoa sitten, vaikka sitä saatavissa varmasti olis ollut."

Ainakin rahapolitiikassa kansanedustajat ja eduskunta jäävät päätöksenteon ytimen ulkopuolelle eivätkä pysty hahmottamaan, mitä siellä tapahtuu. Kuten eräs pitkän linjan poliitikko toteaa esimerkiksi Suomen Pankista:

> "Ei sitä tosiasiassa eduskunta juurikaan valvo, se on itsenäinen päätöksissään ja nämä on näitä tämmösiä muodollisuuksia nämä pankkivaltuusmiehet."

Vaalit vaaran hetkenä

Vaalit ovat finanssipolitiikan päättäjien näkökulmasta talouskriisissä erityisen vaarallinen hetki ja uhka järkevälle taloudenpidolle. Vaalit saavat erityisesti kansanedustajat pyörälle päästään ja sumentavat heiltä terveen järjen. Kuten eräs sisäpiirin päättäjä näkee tilanteen 1990-luvun alussa ennen vaaleja:

”Silloin oli jo budjettihuuma ja vaalihuuma päällä.”

Erityisesti eduskunta ei pysty tiukkaan taloudenpitoon, koska kansanedustajat kosiskelevat äänestäjiään. Tässä eräs finanssipolitiikan päättäjä pohdiskelee, kuinka eduskunnassa ei ollut valmiutta kireämpään talouspolitiikkaan:

K: ”Näättekste että olis ollut poliittisia mahdollisuuksia harrastaa kireämpää politiikkaa kuin harrastettiin?”
V: ”Jos poliittisilla mahdollisuuksilla tarkoitetaan sitten sitä, että olisko ne saatu tässä talossa läpi, niin ilmeisesti olis, mutta se olis kyllä sitten merkinnyt sitä, että olis kyllä joutunut tekemään tavattomasti työtä niiden kanssa, jotka tässä talossa niinkun töissä ollen hakevat sitten virallista jatkoaikaa. Kyllä se tavattoman vaikeeta niissä oloissa olis ollut.”

Samasta syystä, epärationaalisen äänestäjän pelossa, 1990-luvun alussa eduskuntavaalien alla päädytään suoranaiseen talouden tilan heikkenemisen salailuun. Vallassa olleet hallituspuolueet eivät halua tuoda esiin sitä, kuinka huonossa jamassa talous näytti olevan. Eräs finanssipolitiikan päättäjä muistelee tapahtumia ennen vuoden 1991 vaaleja ja näkee, että:

K: Minkä verran hallituksen sisällä tästä probleemasta keskusteltiin ja pyrittiinkö saamaan pelisääntöjä miten hallitus informoi?
V: Kyllä. Siis sillä tavalla, että niistä ei sanottavasti keskusteltu lainkaan, jotta ei nekään sitten olisi omiaan lisäämään mahdollisuutta keskusteluun. Se piti pitää kerta kaikkiaan salaisena vaaleihin asti, että tässä tulee pää vetävän käteen.
K: No se on kuitenkin aika kestämätön tilanne.
V: Kyllä, mutta se on politiikkaa. Se oli politiikkaa, koska tarkoituksenahan oli saada sinipunalle voitto ja estää tämä Kepun silakkavaalivoitto.

Voiko äänestäjään luottaa?

Tasapainoiluun kansan kanssa liittyy myös se, että osa poliitikoista pohtii laajemminkin, kannattaako poliitikon olla rehellinen suhteessa äänestäjään. On myös niitä, jotka yrittävät nostaa esiin toisenlaista näkökulmaa. Eräs poliitikko kokee, että rehellisyys julkisuudessa kannatti:

”Nytten ennen vaaleja -91 ja -95 niin kävimme hyvin paljon keskusteluja siitä, että miten rehellisiä kannattaa olla ja totesimme moneen kertaan, että ollaan täysin rehellisiä, että kerrotaan taloudesta ja annetaan sellainen kuva taloudesta, joka meidän mielestämme on totuudenmukainen.”

Tämä näkökulma jää kuitenkin haastatteluissa selvään vähemmistöön. Sen sijaan vallitsee varsin laaja näkemys siitä, että äänestäjää ei voi vakuuttaa järkisyillä. Se seikka, että kansanedustajat joutuvat testauttamaan kannatuksensa vaaleissa, on järkevän päätöksenteon ikävä ja uhkaava koetinkivi. Poliitikkoja, jotka joutuvat hakemaan kannatuksensa vaalien kautta, pidetäänkin enimmäkseen äänenkalastelijoina, joilla on taipumus sortua kuulemaan kannattajiaan.

Ajattelutavan lähtökohta on, että omaa etuansa ajava kansanedustaja yrittää kosiskella äänestäjiä löysällä politiikalla, vaikka kireys olisi järkevää toimintaa. Sen myötä koko parlamentaarinen ja edustuksellinen demokratia asettuu kielteiseen valoon. Se, joka uskaltautuu eniten vastavirtaan kansan ääntä vastaan, tekee järkevintä politiikkaa. Tämän ajattelutavan taustalla näyttää olevan syvä vakaumus siitä, että kansalle ei asioita edes kannata yrittää selittää.

Monella päättäjällä onkin kriisin syiden pohjalla tämä varsin kyyninen suhde kansaan ja sen edustajiin. Kansa ei pysty ymmärtämään vaikeita talouden lakeja ja pyrkii aina sokeasti hamuamaan itselleen lisää etuja järkisyistä piittaamatta. Kuten eräs poliitikko muistelee vaalitappiota ja sen jälkeen tulleita vaatimuksia:

”Hehheh, naurettavaa. Ensin pistetään turpiin ja viedään voimat ja sitten sanotaan, että teidän pitää johtaa maata. Hehheh, idiootti-

maista. Että olisko äänestäjillä joku vastuu näissä asioissa, hahahaha."

Kahden tulen välissä

Monen poliitikon puhetavassa näkyy toisaalta myös se, että hän joutuu elämään kahden tulen, talouspoliittisten päättäjien edustaman järjen ja kansan edustaman järjettömyyden, välissä. Nimenomaan eduskunnassa toimivat poliitikot, jotka joutuvat mittauttamaan kannatuksensa vaaleissa, tunnistavat itsessään ristiriidan järkevän taloustiedon ja "vääriä" asioita vaativan kansan välillä:

> "Vaalit pidetään aina väärään aikaan. Sinänsä on hyvä, että pidetään vaaleja, mutta ne ei koskaan satu oikeaan aikaan talouspolitiikan kannalta. (…) Kansanedustajien kouluttaminen ja kouluttautuminen talouspolitiikan peruskäsitteistöön on aika heikko."

Sisäringin päättäjät jyräävät "tavallisten" rivipoliitikkojen yli tietämyksellään ja taloudellisilla laskelmillaan. Poliitikot joutuvatkin tasapainoilemaan päättäjien sisäringin ja äänestäjien välissä. Kuten eräs poliitikko kuitenkin näkee asian kuvitteellisen äänestäjänsä kautta ja asettaa kyseenalaiseksi talouspolitiikan äänestäjän näkökulmasta:

> K: "Minkä roolin te annatte suomalaiselle tulopolitiikalle näissä 80- ja 90-lukujen vaihteen tapahtumissa. Jatkuiko siinä liian kauan inflaatioajattelu?
> V: "Mä luulen, että se oli kyllä niin, että se jatkui. Siinä tietysti tulee miettineeksi varsinkin äänestäjäkunnan taustaa vasten, että onko sitten kuviteltavissa semmoista tilannetta, jossa voitaisiin suostua palkankorotuksiin noin kansantalouden syistä, kun on kaksi syytä kieltäytyä palkankorotuksista, se että menee huonosti ja se että menee hyvin."

Vaikka poliitikko myötäilee kysyjää ja vastaa sisäpiirin päättäjien näkökulmasta "korrektisti", että inflaatio on paha asia, hän toisaalta tuo esiin asian sen puolen, että palkansaajan näkökulmasta kansantalous näyttää aina pitävän kovaa kuria. Kansantalouden säännöt näyttävät tuottavan politiikkaa, joka johtaa aina ei-ajatteluun. Lamassa on säästettävä ja nousukaudella on hillittävä nousua. Ilmaan jää roikkumaan kysymys siitä, kuinka tähän tulisi suhtautua, mutta vastaus jää antamatta.

Toisaalta poliitikoilla on myös äänestäjää ajatellen kriittisiä huomioita harjoitetusta politiikasta eivätkä he laske kriisiä ainoastaan kansainvälisten markkinoiden vastuulle. Kuten eräs poliitikko näkee, hänestä pienyrittäjiä harhautettiin:

> "Silloinhan vannottiin nimenomaan ettei tule mitään devalvaatiota. Nyt on Suomen talouspolitiikka lopullisesti ja ikuisiksi ajoiksi muuttunut, että nyt ei enää tulla puuttumaan valuuttakurssipolitiikkaan, ja tällä saatiin harhautettua näitä pikkuyrittäjiä."

Näyttääkin siltä, että poliitikot joutuvat elämään välittävässä asemassa, johon heihin kohdistuvat toisaalta kansalaisten ja äänestäjien paineet ja syytökset politiikan epäonnistumisista ja toisaalta politiikan eliitin painostus "oikeasta" ja "järkevästä".

Tarkkaan harkittua puhetta

Myös julkisuus on paljon esillä finanssipolitiikan päättäjien puhetavassa. He katsovat, että julkisuudessa tulisi esiintyä, mutta kriisin kokemukset eivät ole hyviä. Markkinat rajoittavat myös päättäjien esiintymistä julkisuudessa ja säätelevät sitä, mitä päättäjä voi sanoa julkisesti ääneen. Kriisin opetus onkin, että julkisuudessa on vain pyrittävä pitämään mahdollisimman kova ja uskottava linja:

> "Silläkin yritettiin viestittää ulospäin, että me pyrimme vakaampaan talouteen, mutta se oli liian heiveröinen toimenpide. Tämän maan talous meni alta pois kovempaa vauhtia."

Pääasiallisin kriisin opetus on käsitys julkisuudesta kitana, joka saattaa imeä varomattoman puhujan, ja sen mukana upottaa koko kansantalouden:

> ”Oppimisenhan kautta tämä on tullut. Ei ole oikein uskottu, kuinka herkkää tämä on. Ehkä me olemme nyt päässeet huomattavan paljon pidemmälle tässä asiassa. Se on heijastunut myöskin viime aikoina valuuttakurssien ja korkojen kehitykseen. On opittu, että ei ihan mitä tahansa voi lausahtaa.”

Konkreettisesti kriisissä perustetaan työryhmä, joka pohtii, miten julkisuuteen tulisi suhtautua:

> ”Lähinnä se johtopäätös siinä työryhmällä oli se, että pääministeri ja toinen nimeltä nimetty ministeri antavat talouspoliittisia kannanottoja. Se sai hallituksessa hyvin jyrkän tuomion, sitä ei koskaan hyväksytty semmosta kannanottoa. Se oli ainoa tapa yrittää hillitä niitä järjettömiä lausuntoja. Useimmat ministerit eivät valitettavasti ymmärrä, että heidän lausuntojaan seurataan. Ne viestitetään Reuterin ja muitten tietolähteitten kautta maailmalle ja niillä vaurioitetaan tämän maan taloudellista uskottavuutta.”

Toisaalta on myös mielipiteitä, joiden mukaan julkisuus ei olisi niin rajoitettua, että keskustelua voisikin käydä ja markkinoiden reaktiot eivät välttämättä ole niin tärkeitä kuin kriisissä on annettu ymmärtää:

> ”Mä luulen, että silloin juostiin tyhjän perässä. Mitä helevetin vaikutusta sillä voi olla korkoihin mitä joku ministeri sanoo, varsinkaan jos se ei ole valtiovarainministeri tai pääministeri, mutta se meni ihan naurettavuuksiin.”

Tämän kaltaiset näkökulmat jäävät kuitenkin haastatteluissa selvään vähemmistöön. Julkisuus ei toimi poliittisen keskustelun areenana, vaan esiin nousee esiin tiukka julkisuuslinja, jossa korostetaan kurinalaisuutta. Sen edustajaksi eräs päättäjä kuvailee pääministerinä toiminutta Esko Ahoa, joka:

> ”Aika nopeasti omaksui minusta ihan oikein. Ei ryhtynyt varioimaan tekstejään, ei osoittanut mitään tunteitansa, kerran toisensa jälkeen ”niin kuin sanoin” ja sanoi sen saman asian. Jos hallitus osoittaa herkkyyttä tai arkuutta, niin ensiksi hyökätään yhdeltä puolelta, ja kun hallitus rupeaa vähän kallistumaan, niin sitten hyökätään toiselta puolelta. Sitten hallituksella on vaikeuksia pysyä jollakin kannalla. Välillä Holkerin hallitus oli niin paljon riepoteltavana. Mutta ilmeisesti julkisessa sanassa toimittajakunnassa oli laaja vakuuttuneisuus, että asiat voisivat olla vielä paljon paremmin, että turhaan tässä nikotellaan, että vielä löysempää politiikkaa olisi pitänyt harjoittaa.”

Julkisuudessa käytävää keskustelua kuvataankin usein järjen vastakohdaksi, jyrkimmillään jopa ”hysteeriseksi”:

> ”Eli sehän on politiikassa aina, ettei siinä vaiheessa, kun tälläisiä periaatteellisia juttuja tehdään, niin ei silloin vielä herätä. Sittenhän vasta herätään, kun asian ymmärretään koskevan minun lompakkoa tai sitten media käy hysteeristä keskustelua. Median valta on mielialanmuokkauksessa suuri. Jos luemme esimerkiksi Helsingin Sanomien linjaa näinä vuosina, niin se vastusti johdonmukaisesti kaikkia kiristämistoimia. Ne olivat kaikki liian aikaisia ja niitä ei pitäisi vielä ottaa käyttöön.”

Yksi syy, joka lisää julkisen keskustelun ongelmallisuutta, on se, että kuulijakunta ei pysty ymmärtämään asiantuntevia ja tietoon pohjautuvia argumentteja. On käytettävä yksinkertaisempaa kieltä, jolla ei kuitenkaan ole välttämättä paljoakaan tekemistä varsinaisen syyn ja puhujan ajattelun kanssa:

> ”Se on sellainen argumentti, jota valtiovarainministeriön virkamiehet kernaasti käyttävät, koska se puree niin helkkarin hyvin (...) Jos sä menet sanomaan päätöksentekijälle, että sun pitäisi nyt hillitä valtion menoja, koska pitkällä tähtäimellä velka kumuloituu pahasti ja sitä paitsi korkotaso nousee ja syrjäyttää investointeja sekä heikentää luottamusta, jolloin tämä ei oikein kannata. Tälläi-

set perustelut ovat hyviä argumentteja, mutta ne ovat hiukkasen mutkikkaita eivätkä ne ikään kuin pure siihen kuulijaan. Jos sä sanot hänelle, että rahat loppuvat huomenna, jos et tee niin kuin tässä ehdotetaan, niin se ikään kuin pelon voimalla saattaa toimia tehokkaammin. Mä pidän itse sitä aika huonona argumenttina ja olen yrittänyt välttää sen argumentaation käyttöä."

Osa päättäjistä korostaakin ei-julkista päätöksentekoa julkisen keskustelun kustannuksella:

"Keskeisten poliittisten päätöksentekoelimien piirissä vallitsee tietty tapakulttuuri, josta informoidaan aina niitä jotka tulevat. Mitään organisoitua ei tietenkään ole, mutta kyllä me omalta osaltamme ja hallitus omassa piirissään, kaikki hallitukset tekevät selkoa muun muassa siitä, että mikä on luottamuksellista ja mikä salaista ja mitä kannattaa ja voi sanoa. Useasti ihmiset oppivat sen sitten kantapään kautta. Valitettavan moni joutuu toteamaan, että lausunto julkisuudessa haittaa tehtävien hoitoa."

Ulkoringin voimattomuus

Finanssipolitiikassa poliittinen kamppailu eri ryhmien välillä tiivistyy budjettiin ja siitä tehtäviin laskelmiin. Tärkeitä ovat ennen kaikkea valtiovarainministeriön tekemät laskelmat. Ministeriö tuottaa laskelmat, joihin kansanedustajien on vaikea puuttua ja joille on vaikea esittää vaihtoehtoisia laskelmia. Päätöksentekoon ei kuulu vaihtoehtojen esitteleminen. Esimerkiksi budjettiriihessä käytetään ministeriön omaa mallia, johon ei voida laskea vaihtoehtoisten toimintatapojen taloudellisia vaikutuksia. Kuten eräs poliittinen päättäjä kuvailee:

"On olemassa vain yksi perusteellisesti tutkittu vaihtoehto, ja se on valtiovarainministeriön budjettiesitys, jolla sanotaan olevan tietyntyyppiset kansantaloudelliset vaikutukset. Mutta jos halutaan väittää, että näin ei olekaan, niin sen budjettiriihen puitteissa ei enää ehditä väittää taikka ei ehditä kumota."

Kaiken kaikkiaan ulkoringin poliitikot valittavat voimattomuuttaan ja kokevat, ettei heillä ole edellytyksiä eikä voimavaroja virkamieskoneiston kautta tulevan tiedon testaamiseen ja tarkistamiseen:

"On aina muistettava se, että poliittisissa päätöksissä päätöksentekijän henkilökohtainen lukumäärä on yksi ja että ihmisillä on tietty vakioaikamäärä käytettävissään. Jotta voitaisiin saada aikaan suurempaa tehoa ja poliittisesti syvemmälle menevää vastuunottoa, niin silloin pitäisi olla todennäköisesti jonkin verran enemmän voimavaroja ihan puhtaasti siis sen testaamiseen, mitä virkamieskoneiston kautta tulee. Tietysti pitäis poliittisesti käydä sitä läpi ja katsoa että onko tähän olemassa meidän näkökannalta, kuka tämä me nyt silloin sitten kulloinkin on, vaihtoehtoja. Onko premissit asetettu oikein, onko päätelmät oikein, voidaanko asiaa lähestyä toisella tavalla."

Valtiovarainministeriö vallan kahvassa

Poliittinen kamppailu finanssipolitiikan sisällä ei näytä haastattelujen perusteella muodostuvan kamppailuksi erilaisten aatteellisten vaihtoehtojen välillä, vaan enemmänkin kamppailuksi siitä, kenellä on mahdollisuus ja valta tuottaa lukuja päätöksenteon pohjaksi. Näyttää myös siltä, että valtiovarainministeriön vallankäyttö leviää laajemmalle kuin monet ulkoringin päättäjät haluaisivat:

"Kyllähän tietysti valtiovarainministeriö aina hyvinä ja huonoina aikoina on superministeriö ja kyl siellä hyvin pitkälti virkamiesrooli on sitten se rajoittava ja siin on paljonkin valtaa. Osittain kritisoin ja kritisoin yhä edelleen sitä, et valtiovarainministeriö on jopa ymmärtänyt valtansa väärin. Se puuttuu asioihin, joilla ei oo enää rahan käytönkään kanssa mitään tekemistä. Sehän on helkkarin väärin, et siinä ei oo mitään järkeä, mut siellä on valtaa."

Vastakkainasettelut eivät muodostu niinkään asiakysymysten vaan enemmänkin rahanjaon kautta:

”Siel oli se normaalit sosiaaliministeri kontra valtiovarainministeri, maatalousministeri kontra valtiovarainministeri, opetusministeri kontra valtiovarainministeri.”

Valtiovarainministeriön valta näkyy myös siinä, että he alkavat tuottaa laskelmia ja keskustella niistä myös julkisuudessa. Tämän toiminnan selittää se, että ollaan taistelemassa oikean asian puolesta, kuten eräs ministeriön työtapoja tunteva päättäjä kuvailee:

”Kyllähän se on selvä, että kun he tekivät esimerkiksi BOFF-mallilla laskelmia, joita tuotiin julkisuuteen ja se argumentoivat asian puolesta, niin kyllä he menivät äärimmäisen pitkälle asioiden liioittelussa. Aina tietysti kun käyttää jotain teoreettisia tai empiirisiä laskelmia väitteensä perusteluna, niin siinä liikutaan hyvin hankalalla maaperällä ja siinä tarvitaan paljon tervettä arvostelukykyä. Silloin mä luulen, että ne liikkuivat vähintäänkin rajamailla. Se tietysti liittyy siihen, että se oli ikään kuin sellainen taistelun vaihe.”

Toisaalta valtiovarainministerin asema näyttää vahvistuvan voimakkaasti kriisissä, koska hän voi nojata ministeriönsä laskelmiin. Tässäkin mielessä näyttää siltä, että puoluekanta ja aatesuunta väistyvät. Sen sijaan tärkeämmäksi nousee ministerin persoona ja se kuinka ”vahva mies” hän pystyy olemaan:

”Kyllähän se on niin, että jos pohtii, että mitenkä talouspoliittiset päätökset syntyvät, niin äärimmäisen tärkeä on se, että kuka henkilö on valtiovarainministeri. Mun kokemukseni mukaan, mä olen kuitenkin joitakin valtiovarainministereitä nähnyt, niin niinkään tärkeetä ei ole se, että mitä aatesuuntaa hän edustaa, vaan kuka henkilönä hän on ja mitenkä vahva hän on, a) onko hänellä hyvä oma linja, b) uskooks hän nyt sitten virkamiehiinsä ja c) pystyykö hän viemään tämän läpi.”

Monet poliitikot näkevätkin, että hallituksen sisällä suhde valtiovarainministeriin on ratkaiseva. Jos haluaa omalle momentilleen rahaa, on paras pysyä väleissä valtiovarainministerin kanssa. Osa ministe-

reistä onnistuu tässä paremmin kuin toiset. Talouskriisissä tämän taistelun häviää erityisesti sosiaaliministeriö, jonka asema heikkenee, koska se joutuu puolustamaan nopeasti kasvavia menojansa laman aikana:

”Ja sitten oli taas joku sosiaaliministeriö monta kertaa, jol oli niin hirveet vaatimukset virkamiehistöstä lähtien ja tullen sitten ministerin pöydälle, et ne menettivät tavallaan valtaansa aika pitkälti, koska valtiovarainministeriö jyräs ne. Ne sanoi, et jos te ette itse pysty ratkasemaan, et mistä te tässä rahakakussa, jonka te haluatte, niin supistatte, niin sitten me leikataan, kyl meiltä täältä giljotiinia ja kirvestä löytyy ja veistä, ja ne taas menettivät monta kertaa valtaansa.”

Asiantuntijat ja amatöörit

Finanssipolitiikassa esiin nousevaa kamppailua voi tulkita vastakkainasetteluksi asiantuntemuksen ja politiikan välillä. Vastakkain eivät ole eri puolueita tai aatteita edustavat poliitikot, vaan mieluummin tietoa tuottamaan kykenevät asiantuntijat ja heidän vastapuolenaan poliitikot. Tämän ajattelutavan näyttävät omaksuvan myös ”häviölle” jäävät poliitikot. Kuten eräs poliitikko kuvailee kriisin johtaneita tapahtumia:

”Pankki-ihmiset ja talousalan ihmiset syyttivät 80-luvulla meitä poliitikkoja siitä, että emme tienneet talouspolitiikasta paljon mitään. Ja he olivat oikeassa. Mutta jos minä olisin tiennyt, että he tiesivät niin pirun vähän kuin tiesivät niin olisin paneutunut talouspolitiikkaan aivan toisella tavalla kuin mitä tein ja nyt jälkeenpäin olen joutunut tekemään. Emme me poliitikot niin päteviä ole, että olisimme saaneet talouskriisiä aikaan, siihen tarvittiin asiantuntijoita, eivät amatöörit pysty näin syvää kriisiä aikaansaamaan.”

Päättäjä tekee selvän eron asiantuntijoiden ja amatöörien välille. Päättäjiä jakava linja näyttäytyy tietämisen tai tietämättömyyden ky-

symyksenä, arvovalinnoista ei käydä enää juurikaan keskustelua. Ne päättäjät, jotka ovat ytimen ulkopuolella, kokevat jääneensä sivustakatsojiksi:

”Meillä sitten, joka tietysti osoittaa poliittisen päätöksenteon ohuutta, että meillä ei ollut voimavaroja järjestää tämäntyyppistä keskustelua ja valmistelutyötä, jolla välttämättä piti olla myöskin poliittinen luonne. Ja silloin ei niinkun osattu oivaltaa sitä, että hallitus olis tarvinnut myöskin ihan puhtaasti ekonomistisia muita mielipiteitä kuin kansantalousosaston kannat oli. Ei niitä hallitukseen päin kyl kovin paljon tullut.”

Moni poliitikko kokee myös avuttomuutta asiantuntijoiden kanssa. Moni muistelee, että 1980-luvun lopulla asiantuntijat ennustelivat kasvun jatkuvan. Kun esimerkiksi kesällä 1990 valtion tulot kääntyivät jyrkkään laskuun ja menot jyrkkään nousuun, niin eräs poliitikko muistelee:

”Mä kysyin Raimo Sailakselta, et minkä herran takii sä et neuvonut meitä, että nyt on piru merrassa, eiks sul oo ne mittarit kunnossa. Vastaus: On ne meil päivän tasalla, sanoi Sailas, me ajateltiin et se on väliaikaista. (…) Tää vain osoittaa sen, että poliittinen päättäjä tekee asiantuntijan mukaan.”

Tai kuten toinen finanssipolitiikan päättäjä kuvailee vahvan markan linjaa ja sen läpiajoa Holkerin hallituksessa:

”Kyl se oli kai nimenomaan sillä tavoin, että hallituksessa oli vahva perinne, mitä pääministeri ennen kaikkea edusti, että vahvan markan puoltajat olivat ”good boys” ja vastustajat ”bad boys”. Ei tästä hirveän tiukkaa keskustelua hallituksen puitteissa tullut, tuli vain tiettyä mielipiteitten vaihtoa. Kun en ole koulutukseltani ekonomisti, vaikka kansantalous aineyhdistelmään kuului, niin kyl mulle oli verraten yksinkertaista se sitten niinkun näillä eväillä, joita muun muassa Suomen Pankilta tuli, niin vakuuttaa, että asia ei ole näin, että näin ei pidä tehdä, etten mä kauheasti sitä vastaan

ollut. Kun ei mul ollut niinkun henkilökohtaisesti mitään eväitä sitten siihen puuttua että onkohan siihen vai ei, vaan tää logiikka, joka meidän yritysjohtajien taholta tuli, niin vaikutti sellaiselta, et se kannattaa ainakin katsoa.”

Finanssipolitiikassa poliittinen taistelu muuntuukin paljolti taisteluksi tiedosta: kuka pystyy tuottamaan ja saa esittää numerot, joiden perusteella päätökset tehdään. Erityisesti valtiovarainministeriön valta vahvistuu, ja se käyttää valtaansa nimenomaan laskelmillaan ja niihin perustuen. Tätä tulkintaa vahvistaa myös se, että päättäjien puheessa sosiaali- ja terveysministeri Eeva Kuuskosken ero ei herätä juurikaan keskustelua. Kuuskoski käy kamppailua nimenomaan valtiovarainministeriön kanssa siitä, millä tavoin leikkaukset tehdään. Valtiovarainministeriön voitosta kertonee se, että Kuuskoski joutuu eroamaan ja hän katoaa myös päättäjien haastatteluissa, joissa häntä ei juurikaan mainita.[20]

Tässä kehityksessä myös päättäjien eetos muokkautuu uuteen suuntaan. Poliittinen eetos häviää asiantuntijan ja kovien laskelmien eetokselle. Poliitikon eetos merkitsee tuhlailua ja vastuutonta rahankäyttöä, voitolle selviävä asiantuntijan eetos puolestaan jämäkkää budjettikuria, joka perustuu taloudellisille laskelmille.

Tulopolitiikassa etujoukon haasteita

Tulopolitiikkaa hallitsevassa puhetavassa korostetaan kansallisen yhtenäisyyden ja siihen perustuvan yhteisen sopimisen tärkeyttä. Laman ongelmat tunnustetaan kaikkien virheeksi, kuten ammattiyhdistysliikkeen johtaja toteaa:

”Tämä koskee meitä kaikkia, ettei tässä voi viisastella kukaan minun ymmärrykseni mukaan.”

Samalla tavalla myöskin teollisuuden piirin päättäjä toteaa:

"En mä ainakaan tästä voi paljon ketään syyttää tai jos pitää syyttää, niin sitten pitää kyllä panna ittelle eturivi."

Tulopolitiikan ytimessä olevat päättäjät korostavat suomalaisen politiikan yhtenäisyyttä. He puhuvat paljon meistä suomalaisista ja käsittelevät puheessa "meitä" yhtenäisenä kansana, jonka etua tulopolitiikka on pyrkinyt ajamaan. Sitä pidetään hyvänä asiana, koska asiat saadaan sujumaan:

> "Meillä johtavat ministerit eli talouspoliittisen ministerivaliokunnan keskeiset ministerit ovat Talousneuvostossa. Siellä ovat työmarkkinakeskusjärjestöjen johtavat neuvottelijat, Suomen Pankki, Metsäteollisuuden Keskusliitto, MTK, mitä siellä nyt vielä on (…) Se on helkkarin voimakas tekijä, kun se ei pyri mitään muuta kuin vaihtamaan informaatiota. Se kuulee aina suomalaisia asiantuntijoita milloin mistäkin asiasta. Näin syötetään kaikille yhtenevä informaatio tilanteesta, missä me milloinkin mennään tai mikä on tuolla tulossa tai näyttää olevan tulossa. Mutta jos ei se sitten hälytä, niin sitten se elää omaa elämäänsä."

Yhteisessä sopimisessa on tosin myös haittapuolensa. Kuten eräs päättäjä arvelee, se johtaa myös siihen, että virheisiin sorrutaan kaikki yhdessä:

> "Se mitä mä oon tässä kokenut jonkun verran ja selittänytkin myönteisenä. Se on se, että Suomi on semmonen johtavien piirien salaseura. Kyllä se tietysti tähän lamaan ajautumisessa on myöskin yksi syy. Sitten kun tämä koneisto tekee, se on niin monoliittinen, että kun se tekee virhearvion, niin se tekee sen sitten totaalisesti."

Epäonnistuneita irtiottoja

Tulopolitiikan päättäjien näkökulmasta politiikka epäonnistuu yleensä silloin, kun se pyrkii irti yhteisen sopimisen periaatteesta ja joku irtoaa yhteisestä konsensuksesta omille teilleen. Kaiken kaikkiaan tulopolitiikan päättäjät näkevät paljon ongelmia siinä, että kansallinen

konsensus politiikassa hajoaa kriisissä. Raha- ja finanssipolitiikka eivät pelaakaan yhteen tulopolitiikan kanssa. Esimerkiksi teollisuuden edunvalvoja muistaa suhteet hallitukseen ongelmallisina, kun hallitus ajoi sitkeästi vakaan markan politiikkaa, joka poikkesi vanhan politiikan periaatteista:

> "Mulla oli semmonen käsitys, että uusi hallitus, Ahon hallitus, olisi ymmärtänyt, mihin tämä vahvan markan tai yliarvostetun markan politiikka johtaisi. Mutta toisin kävi."

Toisaalta ammattiyhdistysliikkeen näkökulmasta ollaan huolestuneita sitä, että lama hajottaa yhteiseen sopimiseen perustuvan keskitetyn sopimusjärjestelmän. Ammattiyhdistysliikkeessä toiminut päättäjä ei pidä hyvänä kokonaisratkaisujen hajoamista, joka tapahtui juuri 1990-luvun puolivälissä:

> "Nythän me juuri eletään taas aikoja, että tätä yhtenäisyyttä koetellaan. Tässä on kaksi vuotta menty näitä hajautettuja sopimusratkaisuja ja minusta talouspoliittinen jälki ei ole lupaavaa."

Ammattiyhdistysliikkeen päättäjä näkeekin, että kokonaisratkaisuista ja yhteisestä sopimisesta ei tulisi luopua:

> "Mun analyysi on, että Suomi ei pienenä taloutena voi selvitä muuten kuin talous- ja työmarkkinapolitiikan yhteensovittamista vahvistaen eikä sitä hajottaen valtakunnantasolla. Se on sitten eri asia, että sen sisällä pitää työpaikkatason liikkumatilaa vahvistaa."

Myös työmarkkinoilla tarvitaan kokonaisratkaisuja, koska:

> "Kun meillä on nyt vähän yli sata työrauhan myyntipistettä, niin sitten niitä on satoja tuhansia."

Samalla tavalla toinen päättäjä toteaa, että ongelman ydin ei ole kokonaisratkaisuissa. Suomalaiset nähdään yhtenä joukkona, jota kokonaisratkaisut palvelevat:

"Ei tää yleissitovuus ole meitä suomalaisia tähän saakka häirinnyt eikä se tuu häiritsemään tästä eteenpäinkään."

Kriisi osoittaa tulopolitiikan päättäjien mielestä nimenomaan keskitettyjen ratkaisujen toimivuuden. Kun kriisi kärjistyy, maassa tehdään kahden vuoden mittainen nollaratkaisu. Keskitetty ratkaisu näyttää voimansa nimenomaan silloin, kun on tehtävä ikäviä ja kurinalaisia ratkaisuja. Ammattiyhdistysliikkeen päättäjä pitääkin kriisissä tehtyä kokonaisratkaisua osoituksena keskitetyn järjestelmän toimivuudesta, koska "en minä tiedä maata maailmassa, missä tämmöistä olisi keskitetysti tehty". Hän onkin pahoillaan, etteivät muut päättäjät ole tarpeeksi tätä ymmärtäneet:

> "Mua on harmittanut jossain määrin se, että sille ei poliittisessa eliitissä ole pantu sitä painoarvoa kuin tosiasiallisesti sillä oli tämän talouskriisin hoitamisen kannalta."

Parempi pärjätä ilman julkisuutta

Julkisuus ei nouse tulopolitiikan päättäjien puheissa erityisen ratkaisevaan osaan. Tämä saattaa johtua myös siitä, että perinteisesti julkisuus ei ole ollut tulopolitiikassa keskeinen toiminnan alue. Tätä selittänee paljolti tulopolitiikan luonne: siihen ei suoranaisesti liity vaaleja, vaan päätökset tehdään työmarkkinaneuvotteluissa. Julkisuuteen ei yleensä mennä tekemään tulopolitiikkaa, vaan sen luonne on korostetusti ei-julkista. Kuten eräs päättäjä kuvailee tyypillistä toimintatapaansa:

> "Minä olin sitten tietysti, kun tapanani on ja tehtäviinkin kuuluu äydä tämmöisiä avoimia keskusteluja erilaisten ihmisten kanssa ilman mitään julkisuutta, joita tapahtuu nyt sitten tässä taas."

Ratkaisuja valmistellaan epävirallisissa keskusteluissa ja tapaamisessa, ja julkisuus nousee esiin tulopolitiikan päättäjien puheissa varsin ongelmallisena alueena, jossa esiintyminen johtaa helposti ongelmiin

ja vaikeuttaa päätöksentekoa. Näin esimerkiksi eräs päättäjä luonnehtii etäisiä suhteita Suomen Pankkiin 1980-luvulla. Kun luontevaa suhdetta ei ollut:

> "Se johti kyllä siihen, että me puolin ja toisin myös julkisesti arvioitiin toistemme politiikkaa liiankin paljon mun mielestä."

Tämän epäkohdan on sittemmin korjannut säännöllinen keskusteluyhteys pankkiin, jolloin keskinäinen ymmärrys on lisääntynyt. Näyttää myös siltä, että julkisuuden vaikutuksiin ei tulopolitiikassa erityisesti uskota. Yksi esimerkki oli Casimir Ehnrothin ero Teollisuuden Keskusliiton puheenjohtajan tehtävistä protestiksi markan sitomisesta Ecuun. Eräs tulopolitiikan päättäjä kuvailee sen merkitystä näin:

> "En mä usko, että lausuma sinänsä ja eroaminen sinänsä ratkaisi. Kyllä kai järjestelmä tommoset lausumat ja muut kestää. Sehän ei kuitenkaan rajoitus siihen, kun tietää minkälaista käskyvaltaa Casimirilla on pankkimaailmassa ja teollisuudessa ja kuinka suuria rahoja hänen ohjauksessaan sinne sun tänne liikutellaan. Sillä kai siinä sitten ajan oloon tuli olemaan enemmänkin merkitystä kuin pelkästään sillä julkisella eroamisella."

Lasketaan yhdessä

Politiikan koordinointi tulopolitiikassa perustuu yhteisesti lasketuille taloudellisille ennusteille. Eri eturyhmien ekonomistit tuottavat yhteiset laskelmat, joissa muotoillaan arvio kansantalouden kehityksestä. Nämä arviot otetaan sitten päätöksenteon taustaksi ja ne näyttävät paljolti ratkaisevan aatteellisia ja eturyhmien välisiä erimielisyyksiä. Neuvotteluja on helpompi käydä, kun kaikilla on numeroihin perustuva yhteinen käsitys menneestä ja tulevasta kehityksestä. Talouden tunnusluvut antavat raamit, joiden pohjalta tulopolitiikassa voidaan edetä:

> "Suorastaan harvinainen vahvuus Suomella on verrattuna Euroo-

pan mihin hyvänsä maahan juuri näissä työmarkkinakysymyksissä. Se on se, että meillä on yhteinen taloudellinen ennuste- ja tilastopohja takana, kun me tehdään näitä työmarkkinaratkaisuja. Meillä on tämä tupoinsituutio eikä tämmöistä maailmalla ole monessa maassa. Me ei kiistellä näistä taloudellisista tunnusluvuista, ja tämä on hirveän hyvä vahvuus Suomessa."

Tupoinstituutiolla päättäjä tarkoittaa 1970-luvulta lähtien toimineita valtiovallan ja työmarkkinajärjestöjen välistä "Tuposetoja", joissa valtiovallan ja keskusjärjestöjen ekonomistit tekevät katsauksia menneeseen ja ennusteita eteenpäin. Työnantajien ja palkansaajien keskusjärjestöjen ekonomistit pyrkivät luomaan keskenään yhteisen käsityksen talouden tilasta ja tulevaisuudesta:

"Ennusteet työllisyydestä, inflaatiosta, ostovoimasta, nimellispalkkakehityksestä ja palkkauksen tasa-arvosta, kaikista näistä. Hirveä määrä numeroita."

Ammattiyhdistysliikkeen päättäjä näyttää luottavan varsin varauksettomasti ekonomistien kykyyn tuottaa yksiselitteisiä ennusteita ja tilastoja. Hän kyllä myöntää, että "nämä ennusteet niin meillä kuin muillakaan eivät ole pitäneet kutiaan", mutta siitä huolimatta ei anna sen häiritä uskoaan, vaan pitää niitä yhteisenä pohjana, jolle tupo-ratkaisut voidaan rakentaa ja näkee, että juuri tässä on tärkeä mekanismi:

"Me ei kinata näistä lähtökohdista ja talouden raameista. Minusta tämä on suomalaisessa yhteiskunnassa harvinaisen vähän puhuttu, mutta harvinaisen vahva tekijä asioitten hoitamisen kannalta."

Tätä samaa ajattelua edustaa myös Palkansaajien tutkimuslaitoksen synnyttäminen Työväen taloudellisesta tutkimuslaitoksesta. Akava on mukana uudessa tutkimuslaitoksessa, jota ammattiyhdistysliikkeen piirissä toimiva päättäjä kuvailee näin:

"Vaikka se on Palkansaajien tutkimuslaitos, niin luulisi, että se vetää palkansaajille, kaunistelee näitä numeroita, mutta se on päinvastoin. Sieltä tulee joskus hyvin tylyjä tuloksia palkansaajien kannalta ja se on ihan hyvä."

Ekonomistien laskelmat erottuvatkin tulopolitiikassa itse politiikasta "puhtaina" ja riippumattomina tosiasioina, jotka tarjotaan päätöksenteon pohjaksi. Usko näihin lukuihin hieman horjuu lamassa, jolloin ennusteet menevät pahasti vikaan, mutta siitä huolimatta näyttää siltä, että niitä pidetään hyvänä ja luotettavana tapana hoitaa politiikkaa myös kriisin jälkeen. Asiantuntijuuteen ja taloudellisiin laskelmiin luotetaan näin käytännön ratkaisuja tehtäessä vähän samaan tapaan kuin finanssipolitiikassa.

Jäsenistön henkisiä ongelmia

Tulopolitiikan päättäjät näyttävät varovan muita päättäjiä enemmän syyttävän sormen heiluttamista kohti toisia politiikan päättäjiä. Joitakin kriittisiä huomiota kuitenkin nousee esiin. Ne koskevat lähinnä rahapolitiikan päättäjien toimintaa. Suomen Pankki saa kriisin syitä pohdittaessa jonkin verran kritiikkiä:

"Minusta Suomen Pankin message on aina ollut pikkusen liian yhdestä puusta veistettyä. Eli Pankki jankuttaa sinänsä tärkeetä asiaa, että inflaatio on hirveen myrkyllistä ja pitää välttää."

Muita päättäjiä kritisoidaan kuitenkin varsin säästeliäästi. Sen sijaan kritiikkiä saakin tulopolitiikan kenttä ja jäsenistö. Tulopolitiikan päättäjät tulkitsevat kriisiä usein seurauksena maailman rajusta rakenteellisesta muutoksesta, johon Suomen ja suomalaisten on sopeuduttava. Ongelmaksi nousevat ennen muuta ne, jotka eivät muutosta ymmärrä tai pyri sopeutumaan siihen kaikin keinoin.

Päättäjien tulilinjalla onkin erityisesti ammattiyhdistysliikkeen jäsenistö. Ammattiyhdistysliikkeen päättäjä kuvailee omaa liikettään näin:

"Tämä palkansaajaliike, ay-liike on hyvin konservatiivista ja mielipiteet muuttuvat hyvin hitaasti. Ajettiin ikään kuin vanhalla junalla, ja uskottiin tähän jatkuvaan kasvuun ihan loppuun asti."

Samaan tapaan ajattelee myös tulopolitiikkaa seuraava virkamies:

"Totta kai työntekijäpuoli on se, joka vanhaa rakastaa, konservatiivi. Konservatiivinen puoli on työntekijäpuoli."

Päättäjät näkevät itsensä yleensä uuden järkevän ajattelun edustajina ja jäsenistö näyttäytyy perässä laahaavana, henkisesti hitaana ja jäykkänä. Tämä asetelma tulee esiin ennen kaikkea ay-liikkeen puolella, mutta se näkyy myös työnantajien puolella. Moni päättäjä kritisoi myös omia viiteryhmiään, kuten tässä esimerkiksi eräs teollisuuden päättäjä:

"Tää on niin hemmoteltu porukka tää suomalaisten porukka. Kaikkein hemmotelluimpia on nyt, jos mä äsken puhuin siitä 40-luvun sukupolvesta, niin nyt mä puhun siitä eläkeläisten sukupolvesta. Kyllä se ois masentavaa, kun mä käyn tuolla eri paikoissa puhumassa. Ne tulee näyttämään verokorttia, hyvin toimeentulevat eläkeläiset, kuinka paljon heidän veronsa on lisääntynyt. Tää on ihan kauheeta, että tää pitäis saada järjestykseen ja viis koko muusta Suomesta. Se on itsekkäin porukka se eläkeläisten porukka. Mitä enemmän niil on eläkettä sitä itsekkäämpiä ne on."

Tai kuten teollisuuden päättäjät pitää yhtenä kriisin syynä yleistä väärää mielialaa:

"Eihän meillä, ei silloin eikä ikävä kyllä nytkään ole semmosta mielialaa maassa, että siinä olisi pystytty leikkaamaan niin sanottuja saavutettuja etuja. Ja jos sitä sen jälkeen, tämän katastrofin jälkeen on jossain määrin onnistuttu, niin kyllähän sekin on ollut työn ja tuskan takana."

Erityisen ongelmallinen on suhde palkankorotuksiin ja eläkkeisiin.

Näyttää siltä, että liittojen jäsenistö ei pysty ymmärtämään hintavakauden ja palkkojen kurinalaisuuden takana olevaa ajattelua. Inflaatiota vastustetaan periaatteellisesti ja se on kirjattu ammattiyhdistysliikkeiden tavoitteisiin, mutta käytännössä jäsenistö on tässä kantona kaskessa:

"Ohjelmatasollahan me on hyvin pitkälti oltu sitä mieltä, että matalan inflaation olosuhteisiin Suomen pitäisi sopeutua. Jos mä vähän kansanomaistan, että pienipalkkaisten kannalta korkein inflaatio on aina vihollinen. Sitten kun mennään tähän raadollisempaan työmarkkinaelämään, niin itse asiassa tämä inflaatio- ja devalvaatiokierre istuu sekä yrityksissä että palkansaajissa aika syvässä itse asiassa."

Näin eräs ammattiyhdistysliikkeen päättäjä vastaa kysymykseen siitä, onko sanoman läpivienti ollut vaikeaa jäsenkunnan keskuudessa:

"Täsmälleen sama tilanne on vallinnut. Johto tulee niin hyvin informoiduksi monella tavalla. Joudumme tekemisiin ministereitten kanssa; valtiovarainministeri, pääministeri, työministeri, sosiaaliministeri ja niin edelleen. Sitä kautta tulee tietoa ja sitten virkamiehiltä tietysti sitäkin enemmän. Myös Suomen Pankki pitää jatkuvasti yhteyttä ja sitä kautta tämä tieto ja tietoisuus siitä missä liikutaan taloudessa on aika hyvin tiedossa niin minulla kuin hallituksellakin ja toimihenkilöillä. Mutta on erittäin vaikeata siirtää se tuonne tavallisen jäsenen käyttöön kentälle."

EU esimerkkinä

Kentän hankaluus ei rajoitu ainoastaan talouskriisiin, vaan se on esillä myös muissa kysymyksissä. Erityisesti selvästi se tuli esiin EU-keskustelun yhteydessä. Ammattiyhdistysliikkeen päättäjä muistuttaa, että he vaativat jäsenyyttä eturintamassa, jo ennen poliittisia puolueita. Ongelmana oli kuitenkin jäsenkunta:

"Me vaadittiin sekä neuvotteluja että jäsenyyttä, vaikka meidän jäsenkunnassa – tässä voisi todeta meidän omien mittausten mukaan – noin melkein puolet tätä vastusti. Siitä huolimatta me oltiin järjestössä sitä mieltä, että nämä ratkaisut pitää tehdä."

Ongelman ratkaisemiseksi liikkeessä aloitettiin laaja prosessi:

"Satoja tilaisuuksia pidettiin ja pantiin erittäin paljon painoa tähän pohdintaan ja mielipidemuodostukseen. Minä väitän, että EU-kansanäänestyksen myönteisen tuloksen saamisen kannalta tällä työllä on ollut kyllä poikkeuksellisen suuri merkitys."

Hän myös arvelee, että jollei tätä prosessia ja mielipiteenmuokkausta olisi tehty, ammattiyhdistysliike olisi saattanut asettua EU-jäsenyyttä vastaan:

"Ei lopputulos olisi ollut tämmöinen. Ei sen takia, että ihmiset analysoisivat hirveesti asioita, vaan sen takia, että yleinen yhteiskunnallinen tyytymättömyys oli hyvin kovaa."

Näin näyttää siltä, että kentän mielipide syntyy "yleisenä tyytymättömyytenä", joka kanavoituu epärationaalisesti esillä oleviin kysymyksiin kuten EU-jäsenyyteen. Vastustus ei näin perustu järjelliseen analyysiin, vaan enemmänkin yleiseen epärationaaliseen tuntemukseen. Ammattiyhdistysliikkeen päättäjä näkee, että yleensäkin tieto talouselämän tilasta ei tahdo mennä perille kentällä. Vaikka keskusjärjestön johto ja toimihenkilöt sen ymmärtävätkin niin:

"Se ei välttämättä merkitse, että tietous leviäisi liittoihin puhumattakaan ihmisiin. Tosin tämä kriisitietoisuus on asteittain kyllä lisääntynyt."

Yrityksiä ymmärtää

Osa ammattiyhdistysliikkeen piirissä toimivista päättäjistä pyrkii ymmärtämään myös oman jäsenkunnan näkökulmaa. Esimerkiksi

eräs ammattiyhdistysjohtaja näkee, että säästöjen ja alasajon suhteen julkinen sektori on tosiasioiden edessä eikä vaihtoehtoa juuri ole:

"Kaikki joka liittyy julkiseen sektoriin, kuten niin sanottu alasajokeskustelu tai säästöpolitiikka, joka on välttämätöntä, ja jossa mäkin olen joutunut olemaan niitä ratkaisuja tekemässä, tuo mukanaan jopa tunteenomaisia reaktioita. Tässä omassa liikkeessä ja jäsenten silmissä tämä on hirvittävän vaikea asia hyväksyä ja ymmärtää."

Päättäjä asettuu tosiasioiden puolelle, mutta pyrkii ymmärtämään kriisissä kärsivien näkökulmaa. Samalla hän kuitenkin luokittelee ammattiyhdistysliikkeen jäsenkunnan, tässä tapauksessa julkisen sektorin, reaktiot tunnevaltaisiksi. Samaan tapaan kuin finanssipolitiikassa myös tulopolitiikan päättäjän puheessa rakentuu vastakohta järkevän säästöpolitiikan ja tunteiden vallassa olevan jäsenistön välille. Päättäjä, joka toimii ammattiyhdistysliikkeen edustajana, joutuu seisomaan tässä puun ja kuoren välissä ja pyrkii myös varovasti ymmärtämään jäsenistön puolelta tulevia vaatimuksia:

"Tämmönen puolustushalu, joka ei ole pelkästään negatiivista, on julkisten palvelujen ja palkkaperusteisen sosiaaliturvan osalta erittäin voimakasta. Vaikka tunnustetaankin nämä ongelmat, kuten esimerkiksi säästötarpeet tästä eteenpäinkin, niin siitä tulee erittäin vaikea yhtälö, koska meidän jäsenkunnan odotukset ovat siellä erittäin vankat."

Vientisektorin miehistä voimaa

Ammattiyhdistyskentässä erottuvat myös varsin selkeästi devalvaatiota ajava vientiteollisuus ja sen ammattiliitot:

"No ay-kenttähän ei ole mikään yksi möhkäle. Kyllä eritoten valuuttakurssipolitiikka kiinnosti. Rupesi kiinnostamaan enemmän vientialojen ammattiliittoja siinä vaiheessa, kun oltiin lomauttamisissa ja irtisanomisissa."

Vientisektorilla työntekijöiden ja työnantajien suhteet ovat tiiviit ja päättäjien ajattelutavat toista puolta ymmärtäviä. Kuten neuvotteluissa mukana ollut päättäjä kuvailee:

> "Yleensä voi sanoa työmarkkinaosapuolten välisistä suhteista, että ne ovat kyllä meillä näillä päävientialoilla ja tärkeillä teollisuudenaloilla semmosia, että yhdessä kierretään näitä kotimaisia tehtaita. On kaikennäkösiä seminaareja ja illanistujaisia. Niitä pidetään varsinkin SAK:n ja työnantajan välillä. (...) Ihan noin vaan kun on hiljaisempi kausi, niin käydään saunassa, kerrotaan kaikki nämä vaikeudet mitä on."

Vientisektorilla neuvottelevat ennen kaikkea miesvaltaiset alat, joiden päättäjät pitävät tiivistä yhteyttä:

> "Meillähän on täällä voimatekijänä työmarkkinapolitiikassa tämä, että täällä on totuttu pelaamaan yhteen. Tämä on pieni maa ja samat äijät vuodesta toiseen kattelee näitä hommia. Ne seurustelevat keskenään ja käyvät maailmalla vielä yhdessä (...) Vieraiden maiden työnantajat katselevat kauhuissaan, että syndikaatin miehet ja patruunamiehet ovat samalla ulkomaanmatkalla. Kuinka se on mahdollista? Siis se läheisyys, mikä meidän työmarkkinaosapuolilla pääosin vallitsee, niin se on ainutlaatuinen voimatekijä meille kilpailussa."

Naisvaltaiset ja julkiset alat ongelmana

Vahvan vientisektorin vastavoimana tulopolitiikassa erottuu julkinen sektori. Eräs ammattiyhdistysliikkeen päättäjä näkeekin, että nimenomaan kriisi saa aikaan uuden vastakkainasettelun:

> "Nyt katkeruus tulee täällä työmarkkinapuolella siitä, että devalvaation laskut on maksettu yhdessä, mutta sen hyödyt kerää vain tietty sektori. Julkinen sektori nyt ennen kaikkea kritisoi tätä, että se kuorma tulee yhteiskunnan päälle ja julkisen sektorin palkansaajien niskaan ja hyöty menee vientiteollisuudelle ja sen työntekijöille."

Laman seurauksena tulopolitiikassa yksityisen ja julkisen sektorin välinen ristiriita on jopa voimakkaampi kuin työnantajien ja palkansaajien perinteinen rajalinja. Monet tulopolitiikan päättäjät kritisoivat julkista sektoria:

> "Kyllä julkinen sektori halusi paisuttaa itseänsä. (...) Sehän meni pöheikköön niin kun nyt tiedetään oikein kunnolla. Koko kuntakentässä vallitsi semmonen ajattelu, että työt tehdään kohta kaikilla kunnallisilla."

Päättäjä näkee, että kuntien on "helppoa elää" siksi, että "tulee subventiota koko ajan". Kuntasektori nähdään näin toisten rahoilla elävänä ja harkitsemattomasti paisuvana alueena. Julkisen ja yksityisen välinen jakolinja hahmottuu samalla pienipalkkaisten naisten ja yksityisen sektorilla työskentelevien miesvaltaisten teollisuudenalojen väliseksi sekä toisaalta järkevän johdon ja ymmärtämättömän jäsenistön väliseksi ristiriidaksi. Kuten ammattiyhdistysjohtajan esille ottama esimerkki julkisen sektorin tiukentuvan palkkakurin vaikeuksista kertoo:

> "Se ei mene kovin helposti läpi (*jäsenkunnassa, AK*) eikä se näytä menevän myöskään ihan kaikkien liittojen johtajienkaan läpi. Otetaan esimerkiksi vaikka tämä terveydenhuoltoalan lakko. Kun Tehy asetti 800 markkaa tavoitteekseen jo viime elokuussa ja käynnisti lakkokoneistonsa elokuussa, niin sillä taholla ei katsottu ollenkaan, onko kunnilla ja kuntainliitolla varaa tähän 800 markkaan. Ei niillä ollutkaan varaa, koska kaikki muutkin kuntien ja kuntainliittojen palveluksessa olleet olisivat vaatineet samaa 800 markkaa."

Jako tulopolitiikan järkevään ytimeen ja sen muihin alueisiin näyttääkin jakautuvan tulopolitiikassa vientisektorin ja pehmeämpien palvelualojen välille. Vientialojen muodostaman järjen äänen kanssa vas-

takkain asettuvat realismin ja järjen puutetta edustavat alat kuten pankkitoimihenkilöt ja terveydenhuolto, jotka sattuvat olemaan myös naisvaltaisia. Nämä naisvaltaiset alat nähdään ongelmallisina, koska ne eivät pysty keskustelemaan asioista samalla tasolla kuin muut:

"Toimihenkilöpuolella on se heikkous, että se on niin julkissektorivetoista. Puhun nyt tästä terveydenhoitoalan lakosta. Niin sentyyppinen keskustelu, että mikä on kunnallistalouden tila ja mistä tekijöistä se palkankorotusvara sitten tulee, niin eihän ne osaa käydä sitä."

Eriarvoisuutta järjen nimissä

Samalla tulopolitiikkaan nousee taloudellisen realismin nimissä uusi periaate: tuloerojen kasvu julkisen ja yksityisen sektorin välillä. Kuten eräs päättäjä asiaa kuvaa:

"Tämä on kateuden laakso koko Suomi. Kaikki haluaa sitten jos joku saa jotakin. Tämä päättynyt kierros kuitenkin näyttää sen ihan selkeästi, että kyllä siellä jouduttiin hyväksymään eriarvoisuus. Metsäalan toimihenkilöille tuli kierroksen korkein ratkaisu. Se on 9 %, satamiin 8 % ja paperiin 6 %, metalliin 5 %. Sitten alkaa olla jo aika yleisesti aloja siinä 5 %.n tuntumassa. Ja kuntakenttään yleisesti 2,7 ja valtiolle 2,6, että kyllä hajontaa tuli."

Eriarvoistumisen osoittavia lukuja käytetään perustelemaan, että eriarvoistuminen on itsestään selvä välttämättömyys. Samalla sen vastustaminen määritellään kateudeksi. Julkinen sektori joutuukin lamassa hyväksymään selkeästi vaatimattomamman palkkakehityksen kuin vientisektorilla on mahdollista, ja tässä mielessä konsensusajattelu, jossa palkkoja pyritään nostamaan tasapuolisesti, katoaa. Eriarvoisuus tulee hyväksyä nimenomaan taloudellisen järjen nimissä ja taistelussa toiseksi jäävät julkiset alat leimataan epärealistisiksi ja ymmärtämättömiksi.

Tätä julkisen sektorin heikkenevää asemaa lamassa näyttää vahvistavan paitsi vientiliittojen kääntyminen sitä vastaan, toisaalta myös Akavan varsin ristiriitainen suhtautuminen. Noin kolmasosa Akavaan kuuluvista on Kokoomuksen jäseniä ja Akavan linjana on ollut esimerkiksi veronalennusten suosiminen ennen palkankorotuksia, jossa se on ollut hyvin samoilla linjoilla teollisuuden työnantajien kanssa. Kuten esimerkiksi eräs ammattiyhdistysliikkeessä toiminut päättäjä muistelee:

"Akavassa pidettiin sisäisissä keskusteluissa vakavana ongelmana tätä yksityisen tuotantoelämän näivettymistä ja sitten tätä julkisen sektorin hullunrohkeaa paisuttamista. Tämän takana taas oli eduskunnassa suoritettu lainsäädäntötyö ja sosiaaliturvan kova nostaminen."

Toisinajattelijan päiväkirjasta

Julkista sektoria puolustava toisinajattelu jää myös tulopolitiikan päättäjien keskuudessa yksittäisten toisinajattelevien äänien varaan. Kunta-alan päättäjä ei allekirjoita väitettä kunta-alan ja julkisen sektorin paisumisesta 1980-luvulla:

"Jos me otetaan julkinen sektori kokonaisuudessaan, niin meillähän ei ole mitenkään poikkeuksellinen tilanne. Julkisen sektorin BKT:n osuus oli OECD-maiden keskitasoa. Se oli 40 prosenttia, 40–41 prosenttia kokonaisuudessaan. Kuntasektorin henkilöstömäärä esimerkiksi Suomessa oli huomattavasti alhaisempi kuin Ruotsissa, Tanskassa ja suurinpiirtein samaa luokkaa kuin Norjassa 80-luvun lopulla. Voisi sanoa näin, että siinä maratonjuoksussa, jota hyvinvointiyhteiskunnan hyväksi tehtiin, ja jossa Suomi lähti vähän niin kun perästä liikkeelle, niin me siinä 35 kilometrin kohdalla saavutettiin nämä muut. Sitten Isometsää lainaten tiltattiin sitten siihen kiinni. Siihen tilttas sitten eräät muutkin, mutta siis mitään poikkeuksellista tämä meidän kehitys ei ole ollut."

Kuntasektoria ymmärtävä päättäjä ei näe, että julkisella sektorilla oli-

si ryhdytty tuhlaamaan tai paisutettu julkisia menoja turhaan. Työpaikkojen lisäys 1980-luvulla näyttää osuneen nimenomaisesti kuntasektorille ja naisiin:

> "Lisäykset ovat tulleet 80-prosenttisesti julkiselle sektorille ja siitä lisäksi sitten 90 prosenttia on tullut kuntiin, ja ne ovat olleet 85–90 -prosenttisesti naistyöpaikkoja. Ne ovat olleet nimenomaan lasten päivähoidon, terveydenhuollon, eli aivan tämmösen yhteiskunnan perusrakenteiden työpaikkoja."

Hän ei kuitenkaan ajattele, että tämä olisi talouskriisin syy, vaan näkee kuntasektorin roolin vakauttavana:

> "Koko matkan ollut yhteiskunnallista kehitystä tasaava ja vakauttava ja on pystynyt ylläpitämään suojaverkon myös näissä olosuhteissa ja pelastamaan yhteiskunnalliselta katastrofilta."

Hän kumoaakin ajatuksen siitä, että kriisi olisi seurausta julkisen sektorin liian nopeasta kasvusta "pelkkänä puppuna", jolle ei löydy mitään relevanttia lähtökohtaa. Puhetapa pyrkiikin arvioimaan kriisiä sen mukaan, millaisia eriarvoisuuden rakenteita se synnyttää:

> "Jos meillä työttömyys putoaa 6–7 %, niin meillähän on posketon pula vuokra-asunnoista ja vuokrat nousee niin, että hurisee. Silloin käytännössä tulee tapahtumaan erittäin voimakas eriarvoisuus, joka toteutuu jo tänä päivänä."

Kriisin analyysin avainsana on eriarvoisuus. Päättäjä näkee kriisin nimenomaan sukupolvien välisenä eriarvoistumisena. Muutos vapaisiin pääomamarkkinoihin lisää sukupolvien välistä eriarvoisuutta, kun äkillisesti pyritään luopumaan tukijärjestelmistä, joilla aikaisemmin on tuettu oman asunnon hankkimista korkean inflaation vallitessa:

> "Siis tämä (*asuntolainan korkojen, AK*) verovähennys ei ole niin kuin Suomen Pankki ajattelee rahapoliittinen kysymys, jonka kautta vaikutetaan kasvattavasti rahan kysyntään. Se on täysin marginaalinen tässä kokonaisuudessa mitä sitä kautta tapahtuu. Toisaalta jos me katsotaan tukipoliittisesti, niin tämä järjestelmä rakentuu siten, että jos se olisi poistettu kertalaakilla ilman, että sitä olisi kompensoitu toisella tukijärjestelmällä, se olisi johtanut meidän nuoret perheet täysin liriin. Muistettakoon se, että ainakin mun sukupolveni ja mua vähän nuoremmat ovat hankkineet asuntokantansa 70-luvun puolivälissä olosuhteissa, joissa reaalikorko oli 17 prosenttia alhaisempi kuin tällä hetkellä – 17 prosenttia alhaisempi."

Tulkitessaan syntyvää ongelmaa hän samalla nostaa esiin sellaiset sanat kuin sosiaalipolitiikka ja perhepolitiikka, jotka muuten loistavat poissaolollaan päättäjien sanavarastossa:

> "Meidän pitää silloin kysyä, jos me tehdään tällainen tulonsiirto nuorilta ikäluokilta joillekin toisille, mitä se merkitsee. Meidän pitää katsoa, että tehdäänkö se vaan niin, että otetaan siltä veks vai pitääkö ottaa huomioon yhteiskuntapoliittinen, sosiaalipoliittinen tai perhepoliittinen peruslähtökohta."

Politiikka on mahdollista

Toisinajattelijan puhetavassa myös politiikka nousee esiin tärkeänä ja myönteisenä asiana:

> "Siis asuntopolitiikallahan on paljon laajempi kuin pelkkä sosiaalipoliittinen merkitys. Se on samalla perhepolitiikkaa ja yhteiskuntapolitiikkaa yleensä, jota muuten ei monta kertaa tajuta."

Politiikkaa puolustetaan nimenomaan laskennallisia lukuja vastaan:

> "Absoluuttista totuutta näissä asioissa ei ole, vaikka jotkut niin väittävät. Tämä ei ole matematiikkaa, vaan se on aina yhteiskuntapolitiikkaa."

Toisinajattelijan käsitemaailma on käänteinen päättäjien vallitsevalle ajattelulle. Se korostaa politiikkaa aktiivisen toiminnan tapana.

Kriisissä ei ole kysymys siitä, että ihmisten moraali pettää. Sen sijaan on kyse siitä, että kriisissä vapautetut markkinavoimat saavat aikaan olosuhteet, jotka kohtelevat yhteiskunnassa eri ryhmiä eri tavoin. Hän myös uskaltaa kyseenalaistaa markkinoiden valtaa yleisemmässä merkityksessään:

"Ennemmin tai myöhemmin se potkaisee takaisin. Niiden yhteiskuntapoliittiselta päätöksenteolta menee kaikki välineet ja voi sanoa, että markkinat entistä korostetummin tulevat puhtaasti ideologisiksi kysymykseksi. Siksi mä ennustan, että kymmenen vuoden sisällä se potkaisee takaisin tavalla tai toisella. Se tulee johtamaan protektionismiin, takaisinmenoon, suojeluun ja niin edespäin pikkuhiljaa, jos tasapainoa ei löydy. Eivät suurvallat ainakaan lähde siitä, että niitä heilutellaan miten vaan..."

Taloustieteilijät ajattelevat omilla aivoillaan

Ekonomistit, sen enempää akateemiset kuin eri intressiryhmiä lähellä olevissa laitoksissa työskentelevät, eivät katso tekevänsä politiikkaa vaan näkevät itsensä politiikan ulkopuolisina asiantuntijoina. Heidän haastatteluistaan erottuu tapa nähdä oma toiminta politiikasta erillisenä asiantuntemuksena ja riippumattomuutena. Kuten eräs akateeminen ekonomisti kuvailee omaa suhtautumistaan kriisiin:

"Mä yritin ottaa itselleni tälläisen objektiivisen, neutraalin roolin, jossa mä en halunnut sitoutua mihinkään ryhmään (...)Tämä on tärkeätä senkin takia, että Suomi on jotenkin provinsiaalinen (...) Enkä mä instinktiivisesti ole mikään ryhmäihminen. Mä en halunnut mitenkään olla kenenkään palveluksessa."

Ekonomistin asema perustuu näin "ei-provinsiaaliseen" ja yksilölliseen riippumattomuuteen muihin kuolevaisiin "ryhmäihmisiin" verrattuna. Taloustieteilijät näkevät kriisin johtuneen ennen kaikkea

huonosti tehdyistä analyyseista ja älyllisestä epäonnistumisesta. Tapahtumien syitä ja seurauksia ei ole pystytty hahmottamaan oikealla tavalla. Ongelmana pidetään usein sitä, että oli jämähdetty kaavamaiseen ajatteluun. Hyvä ekonomisti onkin järkensä varassa toimiva ajattelija, jonka tärkein piirre on valita oikea malli ongelman analyysiin:

”On hyvän, soveltavan ekonomistin perustaito osata valita oikea näkökulma tai oikea malli. Tajuta mistä kenkä puristaa missäkin tilanteessa.”

Taloustieteilijät näkevätkin kriisin syyt paljolti puutteellisessa järjen käytössä. Kuten eräs heistä kuvaa:

”Mun mielestä tää perusprobleema on se, että ihmiset eivät pysty ajattelemaan omilla aivoillaan.”

Erityisesti rahapolitiikan muutos olisi taloustieteilijöiden näkökulmasta kaivannut älyllistä keskustelua:

”Kyllä siinä niin suuri institutionaalinen reformi tehtiin ilman kunnollista analyysia ja keskustelua. Minusta se on järkyttävä asia niin poliittisesti kuin puhtaasti tiedollisesti. Se tapahtui vähin erin.”

Ekonomistien puhetavassa näkyykin ekonomistien tapa korostaa asiantuntijuuttaan ja "epäideologisuuttaan". Kun asiat menevät pieleen, se johtuu siitä, että ideologiat ovat hämärtäneet järkevän ajattelun ja keskustelun. Sitä vastoin ekonomisti korostaa, että heidän omaa ajatteluaan hallitsee järki, joka perustuu talouspolitiikan tosiasioiden ymmärtämiseen:

”Mutta köyhäksi kun kansakunta tuli, niin ei sillä tietysti ollut varaa maksaa entisenlaisia palkkoja. Se on niinkun ekonomistille ihan selvä asia.”

Taloustieteilijä rakentaa oman asemansa riippumattomuuden ja tieteellisen tiedon varaan. Hän pyrkii harkitsemaan asioita monelta

suunnalta ja monet korostavat erimielisen keskustelun tärkeyttä:

> "Mä uskon siihen, et mä oon riittävän viisas siihen, että kun mä kysyn ja mä kuulen heidän selityksensä, niin mä pystyn määrittelemään, et ootsä, puhut sä asiaa."

On tärkeää koota yhteen älykkäitä talousoppineita ihmisiä, jotka haastavat toisensa erilaisilla ajatuskuluilla, ja paras mahdollinen lopputulos saavutetaan ikään kuin älyllisen sokraattisen dialogin kautta.

> "Jos joku uskoo, että tässä on joku teoria olemassa, joka sanoo, että tämä on ainoa tie, niin sen mä varmuudella voin mennä sanomaan, et se on väärä. Sitä ei ole olemassa. Sen verran mä tiedän talousteoriasta ja on ollut siinä mukana, että mä tiedän täsmälleen ettei tälläistä yksoikoista näkemystä tähän kysymykseen missään nimessä ole olemassa."

Kriisin syyt näyttävätkin samalla liittyvän siihen, että tämä avoin keskustelu ei toimi:

> "Yhden kulttuurin maassa saattaa tapahtui katastrofaalisia virheitä, kun ei ole totuttu käymään keskustelua ja valottamaan asioita monipuolisesti. Tämä on tämmönen yhden doktriinin pakko, mikä meillä paljolti vallitsee."

Ekonomisti ei näin ole sitoutunut mihinkään erityiseen arvomaailmaan tai poliittiseen kantaan, vaan esiintyy eetokseltaan irrallisena puhtaan järjen ikiliikkujana, joka aina tilanteen mukaan pragmaattisesti voi etsiä parhaan mahdollisen näkökulman. Hän esiintyy usein myös älyllisenä toisinajattelijana, joka pyrkii kyseenalaistamaan vallitsevat tai vallinneet tulkinnat.

Järjen levittämisen vaikeus

Kun ekonomistit näkevät oman toimintansa järjenkäytön ohjaamana, he samalla näkevät, että "muut" yhteiskunnassa sortuvat tavalla tai

toisella. Poliittisen järjestelmän instituutioista Suomen Pankki saa ekonomisteilta runsaasti kritiikkiä. Eräs ekonomisti muistelee Suomen Pankin järjestämää keskustelutilaisuutta kriisin alkuaikoina, jolloin talouden tila näytti nopeasti heikkenevän:

> "Se oli mun mielestäni huippuarrogantti tilaisuus siinä mielessä, että me oltiin aika sivistynyttä porukkaa, joka istui siellä. Sivistynyttä tässä informoidussa mielessä. Siis koulutettuja, ja meille näytettiin tällainen täysin lapsellinen show, jonka sanoma oli, että Suomessa on oikeastaan vaan pieni taantuma. (...) Mä ainakin kävelin sieltä ulos hyvin tuohtuneena, koska mun mielestäni tässä syötettiin täyttä puppua meille ja se oli intellektuellisesti loukkaavaa joutua täysin epärehellisen näköisen esityksen eteen. (...) Onko tämä homma joidenkin hihhuleiden käsissä tai jotain tällaista."

Suomen Pankin kritisointi ei ole kuitenkaan luonteeltaan poliittista, vaan ongelmat nähdään ennemminkin järjenkäytön pettämisenä ja sortumisena "ideologisuuteen". Pankin johdon harkintakyky petti ja se linnoittautui liian jäykästi oman ajattelunsa taakse, jolloin liberalisoinnista ja vakaasta markasta tuli ideologia:

> "Siinä oli huomattava ideologinen komponentti, että näitä asioita ei suostuttu pohtimaan. Mitään negatiivista liberalisointiin nähden ei saanut sanoa tai ei voinut sanoa tai sitä ei otettu kuuleviin korviin."

Jotkut ekonomistit esittävät epäluulonsa politiikka kohtaan:

> "Siinä on tämä vanha ongelma, että tulee myös sitten näitä poliittisia paineita, että siullahan on rahhaa mitäs myö tehhään -periaatteella."

Erityisen ongelmallisena nähdään vaalit:

> "Siinä oli tavallaan semmoinen epätoivoinen tilanne, että ei oikein mitään voitu enää tehdä, koska vaalit ovat niin lähellä, että siinähän

hallituksella menee muutenkin yleensä toimintakyky, että ei mitään kauheen ilkeitä päätöksiä pysty tekemään."

Vaalit nousevat näin järkevän päätöksenteon kompastuskiveksi. Perusajatuksena on, että äänestäjille ei voi perustella järkeviä poliittisia päätöksiä. On ikään kuin tiedossa jokin järkevä ja viisas toimintamalli, jonka "helppoja" ratkaisuja vaativa kansan ääni ja vaalit joka tapauksessa kyseenalaistavat. Samalla kansan moraali asettuu epäilyksenalaiseksi. Äänestäjät haluavat "helppoja" ratkaisuja ja lisäetuja.

Esiin nousee myös ammattiliittojen harhautunut jäsenistö. Ammattiliitoilla ja työnantajilla on yhteinen työryhmä, joka tekee ennen sopimuskierrosta arvion talouden tilanteesta. Ryhmän työssä mukana ollut ekonomisti näkee asian niin, että ryhmän talouspoliittinen näkemys on vaikea välittää erityisesti ammattiliittojen jäsenistölle. Liittojen johto vielä voi ymmärtää, miten asiat tulisi hoitaa, mutta jäsenistö ei sitä ymmärrä:

"Nyt on iso kampanja menossa, että kaikki liitot tavataan ja käydään alueellisia luottamusmieskokouksia läpi, että jotenkin koetettaisiin ajatella, että hetkinen tämä inflaatio on ihan oikea ongelma ja se ei toimi niin kuin ennen. Kyllä me nyt koitetaan, mutta että uskotaanko meitä, niin sitä ei tiedä."

Päätön julkisuus

Kun talousoppineet analysoivat muuta yhteiskuntaa ja sen järjettömyyttä, esiin nousee myös varsin kriittinen käsitys julkisesta keskustelusta. Siihen osallistumisesta heidän yleisnäkemyksensä on, että julkinen keskustelu varsin harvoin keskustelee oikealla tavalla ja oikeista asioista:

"Mä en tiedä, miten tarkkaan te luette niitä lehtiä, mut tsiikatkaa tarkkaan. Niissä on täysin päättömiä väitteitä jatkuvasti. Se oli se joka suututti minua, kun sieltä tuli tällasta ihmeellista puputusta, että inflaatio mukamas ryöstäytyisi heti seuraavana päivänä suurin piirtein kun tämä tapahtuisi ja näin ei ole tietenkään."

Toinen taloustieteilijä, joka työskentelee tutkimuslaitoksessa, arvostelee lehdistöä siitä, että se käytti akateemisia taloustieteilijöitä suhteettoman paljon:

"Niillä on vahva asema suomalaisessa kulttuurissa, ja tavallaan odotetaan koko ajan, että sieltä tulisi viisaus. Siihen nähden niiden ei pidä edes asemaansa vähätellä. Lehdethän suorastaan repivät sivunsa auki niille yhdessä vaiheessa ja niiden kannanottoja ihan niin kuin kaivamalla kaivettiin esiin sieltä. Siihen nähden kuinka pinnallisella valmistelulla akateemiset ekonomistit astuivat julkisuuteen, niin niiden saama huomio oli suorastaan kohtuutonta."

Näyttää siis siltä, että vaikka keskustelun puute ja erilaisten vaihtoehtojen puute koetaan yhdeksi suurimmista kriisin syistä, on vaikea saada aikaan "oikeanlaista" keskustelua. Julkinen keskustelu irtautuu helposti omille teilleen ja riistäytyy käsistä:

"Lehtimiesten kiinnostus johonkin uuteen kasvoon on niin valtava täällä Suomessa. Sitä joutui tälläseen hirveeseen imun. Soittoja tuli kaikilta suunnilta, jolloin tietysti mä jouduin sitten sivistämään itseäni entistä nopeampaan tahtiin. Mä en ollut ajatellut mennä mukaan tähän karuselliin tällä tasolla ollenkaan, vaan silloin siihen joutui väkisinkin paneutumaan."

Älyllinen harjoitus epäonnistuu

Taloustieteilijät harrastavat myös jonkin verran itsekritiikkiä ja pohtivat omaa osuuttaan kriisin syntyyn. Tämä itsekritiikki nousee siitä tosiseikasta, että huolimatta kaikesta taloustieteellisestä järjenkäytöstä, Suomi kuitenkin ajautui vakavahkoon kriisiin ilman erityisen suurta julkista keskustelua tai sitä, että varoittavia ääniä olisi esiintynyt merkittävässä määrin:

"Jälkeenpäin voi myös sanoa, että se oli ekonomisteillekin hämmentävä kokemus. He tajusivat sen, että vikaan tässä mennään,

mutta asioiden suuruusluokkaa ei kuitenkaan osattu hahmottaa. (...) Meille ekonomisteillekin jäi ilmeisesti selkiintymättä, mitä ihmettä oikein tapahtui. Me ruvettiin kuvittelemaan, että tämä luottoekspansio elää omaa elämäänsä irrallaan reaalitaloudesta."

Itsekritiikin perusteet ovat erilaisia kuin muihin kohdistuvan kritiikin perusteet. Kun muita arvostellaan dogmaattisuudesta tai ideologisuudesta tai oman edun tavoittelusta, niin taloustieteilijöiden omat erehdykset ymmärretään virheellisinä päättelyketjuina ja analyyseina.

Eräs tunnustettu ja jonkin verran esiin nostettu ongelma olivat vikaan menneet kasvuennusteet, joita laman kynnyksellä tehtiin. Suurimmat virheet koskivat vuotta 1991, jolle ennustettiin keskimäärin parin prosentin kasvulukuja ja toteutunut kasvu oli noin miinus kuusi prosenttia.

"Kyllä näitä ennusteitakin voisi pohtia. Tosin se on jo ekonomistien sisäistä keskustelua siitä, miksi ennusteet menivät pieleen (...) Siihen pitäisi saada joku semmonen analysoija, joka on itse ollut ulkona tästä puuhasta, että mitkä ovat ne perimmäiset virheiden lähteet, missä mentiin eniten pieleen."

Ekonomistien epäonnistuminen johtuu siis vain asiantuntemuksen pettämisestä ja ratkeaa löytämällä vielä yksi puolueettomampi asiantuntija. Puhuja olettaa, että ulkopuolisuus tuo tullessaan puolueettomuutta, jonka avulla oikeat syyt vääriin ennusteisiin löytyvät.

Tarkka raja politiikkaan

Talousoppineet näkevätkin oman asemansa ennen muuta politiikasta erillisenä ja irrallisena alueena. Kuten eräs ekonomisti kuvaa tuntemuksiaan:

"Minä ihmettelen, että eikö nämä ihmiset ikinä katso mitään numeroita, vaan elää niinkun tämmösellä poliittisen huuleilun tasolla."

Tai kuten toinen ekonomisti kuvaa devalvaatiota koskevaa ajatteluaan:

"On nämä taloudelliset realiteetit ja sitten laajemmat poliittiset ja yhteiskunnalliset realiteetit. Tämmöisiä tyypillisiä ekonomistisia laskelmia voidaan tehdä ja sitä mä tarkoitan taloudellisilla realiteeteilla. Minä olen tottunut, ja olen ehkä edustanut jonkinlaista äärilaitaa ehkä en yksin mutta kuitenkin, katsomaan sitä devalvaation tarvetta yksinkertaisesti hintakilpailukykymittarilla."

Toisaalta hän kuvailee poliittisia realiteetteja kylläkin päätöksentekoon vaikuttavina, mutta itselleen vieraana:

"No sitten on toinen eli tämä poliittinen realiteetti, jota mä pidän myöskin yhtä relevanttina kuin tätä taloudellista realiteettia, mutta taloustieteilijän on paljon vaikeampi saada otetta siihen, että milloin poliittiset edellytykset devalvaatioon ovat olemassa."

Osalle taloustieteilijöistä poliitikot edustavat paitsi erilaista ja vierasta maailmaa, myös vastuuttomuutta:

"Poliitikot ovat vastuuttomia suhteessa talouspolitiikkaan. Ne näkevätkin budjetin ihan lypsylehmänä ja tavallaan luvataan mitä vaan eikä niitten tarvitse huolehtia tämmösestä pitemmän ajan budjettirajoitteista. Ne lähtevät siitä, että virkamiehet pitävät niistä huolta joka tapauksessa. He nyhtävät sieltä irti mitä saatavissa on. Tämmönen tilanne ei kasvata vastuuta myöskään poliittisessa päätöksenteossa. Se johtaa lyhytjännitteisyyteen ja siinä on itseään ruokkiva kehä."

Vaikka hän olisi mukana jossakin politiikkaa valmistelevassa elimessä, taloustieteilijä haluaa puhdistaa itsensä politiikasta ja "ideologioista":

"Silti täytyy lähteä siitä, että jos sinne joku vaikka yliopiston professori päätyy tämmöiseen elimeen, niin hän on kuitenkin se riip-

pumaton yliopiston professori, jonka riippumattomuus täytyy säilyä."

Kun ekonomistit menevät mukaan poliittiseen päätöksentekoon esimerkiksi työryhmissä, heidän kokemuksensa näistä ryhmistä ovatkin usein huonoja. Omat näkemykset eivät päässeet tarpeeksi paljon esiin ja he kokevat allekirjoittaneensa raportteja, jotka eivät vastanneet heidän omaa ajattelutapaansa. Kuten eräs kuvaa työryhmää, jossa olivat edustettuina eri talouspolitiikan eturyhmät ja päättäjät:

> "Se oli täysin vesitetty raportti eikä sitä hyvällä omallatunnolla katsele jälkeenpäin."

Riippumattomuuden julistuksia

Ekonomistit jakautuvat eri leireihin myös sen mukaan, ovatko he mukana päätöksenteossa vai ovatko he akateemisessa maailmassa:

> "Sellainen tuntuma minulla on ollut, että myöskin nämä establishment-ekonomistit ovat katsoneet, että jos akateeminen ekonomisti jostain sanoo, niin he ovat astuneet heidän reviirilleen."

Toisaalta akateemiset ekonomistit pyrkivät itse aktiivisesti erottautumaan käytännön politiikkaa tekevistä ekonomisteista:

> "Akateemiset ekonomistit on riippumattomia, talouspolitiikkaa valmistelevat ekonomistit eivät ole. Siinä pätee vähän se, että sen lauluja laulat kenen leipää syöt. Ne ovat sellaisia, vaikka ne ymmärtäisivätkin asioita, diffuuseja kannanotoissaan. Taktikoivat eivätkä aina voi sanoa, mitä suoraan ajattelevat."

Tai kuten eräs akateeminen ekonomisti kuvailee:

> "Jos me ajatellaan suomalaista ekonomistikuntaa, niin yksi aika oleellinen piirre on se, että riippumaton on oikeastaan ainoastaan korkeakouluissa työskentelevä ekonomistijoukko."

Hän tekee selkeän eron riippumattomien ja etujärjestöissä työskentelevien ekonomistien välillä ja korostaa, että Suomessa näiden "riippumattomien" osuus ekonomistikunnasta on varsin pieni, arvioiden, että 70 prosenttia tutkijaekonomisteista työskentelee korkeakoulujen ulkopuolella. Hän katsookin, että riippumattomia ekonomisteja tulisi saada lisää.

Tätä samaa rajantekoa on myös se, että joidenkin ekonomistien mielestä virkamiesten tulisi tunnustaa poliittinen roolinsa:

> "Oli tärkeätä myös se, että meilläkin siirryttäisiin poliittisiin valtiosihteereihin nimenomaan valtiovarainministeriössä, VM:ssä, ja muissakin talouspoliittisesti tärkeissä ministeriöissä. Tämä on ihan uskomatonta, kun ajattelee esimerkiksi VM:n organisaatiota. Samat ihmiset, samat asiantuntijat, ovat hoitaneet 25 vuotta sitä samaa sektoria. Sehän on semmonen virkamieskulttuuri, johon nämä kasvaa ihan joka nivusia myöten kiinni siihen, mitä ne nimenomaan tekee."

Virkamiesten näkeminen poliittisina toimijoina korostaa edelleen ekonomistin omaa riippumattomuutta. Virkamiehiä ei saa päästää nauttimaan riippumattomuuden sädekehästä, ja siksi heidät on syytä luokitella poliittisiksi toimijoiksi. Raja poliittisen ja asiantuntijuuden väliin vedetään ekonomistin ja virkamiehen väliin.

Puhevaltaa ilman vastuuta

Toisaalta taloustieteilijät toivovat usein, että heiltä "opittaisiin" enemmän ja toivovat, että taloustieteilijöiden keskustelu siirrettäisiin lähemmäksi talouspoliittista päätöksentekoa. Lopullinen vastuu ei kuitenkaan voi olla taloustieteilijällä:

> "Vastuu kuitenkin loppujen lopuksi on niillä varsinaisilla päättäjillä. Nämä ovat kuitenkin parhaimmillaankin asiantuntijaneuvonantajaelimiä. Eivät ne tee päätöksiä eikä niiden pidäkään tehdä demokratiassa päätöksiä, vaan päätöksiä tekee ne, joille se on tehtäväksi annettu."

Jotkut ekonomistit haluavat myös muistuttaa oman toimintansa rajoista. Taloustiede ei tarjoa selkeitä vastauksia, ja pelkkiin numeroihin tuijottaminen ei vie kovin pitkälle taloutta ennustettaessa.

”Minä katson, että tämä on fundamentaalinen asia, että ennusteet pitäisi ilmaista todennäköisyyksinä. Silloin myös talouspolitiikan päättäjät ymmärtävät, että mikä on, kuinka laaja on heidän harkintavaltansa ja arviointinsa. (…) Päätöksentekijät haluavat yhden numeron, johon he voivat sitoa. Mielestäni silloin olisi pitänyt aina numeroon liittää se ilmoitus sen numeron epävarmuudesta, että mitkä ovat mahdollisia vaihtoehtoja.”

Taloustieteilijän puhetapa torjuukin päättäväisesti ajatuksen, että he voisivat olla mukana poliittisessa prosessissa:

”Musta joskus tuntuu, että yliopistoväki joskus näkee niin, että poliitikot lakaistaisiin tyystin syrjään ja talouspolitiikka annettaisiin jonkun asiantuntijatalousneuvoston tehtäväksi. Se malli ei päde. Se ei vastaa mun demokratiakonseptiotani.”

Asiantuntemus pitää erottaa varsinaisesta politiikasta. Toisaalta esimerkiksi rahapolitiikan ja keskuspankin puolella näyttää siltä, että keskuspankin rahapolitiikka pitäisi kokonaan kytkeä irti muusta politiikasta:

”Siellä pitäisi olla joku rahapoliittinen neuvosto, joka olisi kuitenkin poliittisesta järjestelmästä tietyllä tavalla erillään, että siinä olisi asiantuntijana mukana. Kyllä sillä, että keskuspankki on riippuvainen poliitikoista, on haitallisia piirteitä.”

Kun poliittiset päätökset ovat aina poliittisten päättäjien harteilla, taloustieteilijöiden roolina on ”tarkastaa”, että ”ajatukset ovat konsistentteja” ja ”systemaattisia”:

”Jonkun pitäisi tietenkin ainakin tarkastaa se, että jotkut ehdotukset ovat konsistentteja keskenään tai perustuvat jollekin systemaattiselle ajatuskululle. Tämä on tietenkin johtanut siihen, että meillekin on kehittynyt semmoinen hybris, että me ikään kuin pystyttäisiin antamaan jotain yksikäsitteisiä tohtorinneuvoja talouspolitiikasta. Sitä me ei tietenkään pystytä tekemään. Ainoa mihin me tietysti pystytään on, että me kyetään hahmottamaan tällaisia erilaisia konsistentteja vaihtoehtoja politiikalle ja keskustella systemaattisesti näistä tehdyistä politiikkaratkaisuista.”

Asiantuntijuuden poliittisuus

On kuitenkin huomattava, että myös ekonomistit osallistuvat talouspoliittiseen keskusteluun ja vaikuttavat myös poliittiseen päätöksentekoon. Ekonomistit tekevät analyyseja ja antavat toimintasuosituksia, mikä on luonteeltaan poliittista toimintaa. Vaikka lähtökohdat kannanotoille olisivat ”riippumattomat”, niin suosituksilla on väistämättä poliittisia seurauksia.

Ekonomistien mielipiteet jakautuvat esimerkiksi varsin selkeästi sen mukaan, miten he painottavat laman syyllisiä. Jonkun mielestä suurin ongelma oli ”kulutusjuhla”, jossa 1980-luvulla kotitaloudet alkoivat kuluttaa liian paljon. Toinen kyseenalaistaa tämän näkemyksen ja väittää, että paljon ongelmallisempaa kuin kotitalouksien käyttäytyminen oli investoijien, yritysten, pankkien ja sijoittajien, toiminta:

”Kyllähän se oli yhtä investointijuhlaa 80-luvun loppupuolella. Kotitalouksien säästämisaste toki laski ja yhtenä vuonna oli jopa negatiivinen, mutta sehän alkoi palautumaan takaisin jo ennen kuin lama alkoi.”

Joku puolestaan näkee ongelman ytimen pankkien toiminnassa, esimerkiksi siinä, että pankit eivät valvoneet tarpeeksi tehokkaasti lainakantaansa:

”Mä luulen, et yks semmonen virhe tässä ajattelussa on se, niin kuin ekonomistit sanoo, että ei oo ajateltu rajatuottojen ja rajakustannusten mukaan. On vaan ajateltu luottoa ja ajateltu, että uudesta

luotosta sais suurin piirtein sen keskimääräisen korkokatteen, mikä tulee olemassa olevasta luottokannasta."

Toisaalta joku toinen asettuu pankkien ja yritysten puolelle ja näkee laman niin voimakkaana, etteivät pankit tai investointeja harjoittaneet yritykset mahtaneet sille mitään:

"Aina kun nykyaikaisella valtiolla on paha lama, syntyy pankkikriisi, suuri budjettialijäämä ja suuri työttömyys. Tavallaan se on pahan laman määritelmä eikä sille mitään voi. Pankinjohtajia syytetään usein turhaan ja myöskin yritysjohtajia."

Osa taloustieteilijöistä näkeekin kriisiin vaikuttaneena keskeisenä syyllisenä julkisen sektorin, joka kasvoi "liikaa" 1980-luvulla ja näin ajoi suomalaisen kansantalouden kriisiin. Ongelmat ovat nimenomaan julkisen sektorin liian suuressa kasvussa, jolloin finanssipolitiikka oli liian "eksogeenista" ja siten väärin hoidettuna aiheutti ongelmia:

"On olemassa paljon teoreettista kirjallisuutta ja muuta pohdiskelua siitä, että uudessa tilanteessa finanssipolitiikan rooli korostuu."

Eräs akateeminen taloustieteilijä on esimerkiksi sitä mieltä, että julkisen sektorin työttömyysongelmien syynä ovat ennen kaikkea liikaa ahnehtivat kollegat, jotka eivät suostu alentaman palkkojansa:

"Tällä hetkellä sairaanhoitajat ja opettajat ikään kuin tekevät parhaansa, jotta saisivat kollegansa työttömiksi, koska julkisella sektorilla on budjettirajoitukset ja markkamääräiset säästötavoitteet (...) Jos ihmiset tekisivät työtä ja ottaisivat pienemmän palkan niin tällä lailla voitaisiin työllistää enemmän julkisella sektorilla."

Hän tarjoaa ratkaisuksi, että otetaan sairaanhoitajia 20 prosenttia enemmän ja samalla pienennetään 20 prosenttia heidän palkkaansa. Puhuja vakuuttaa, että tämäntyyppisillä joustoilla olisi merkittävä vaikutus työllistämis- ja työllistymisinsentiivien lisäämisessä. Kun

talousteoria tarjoaa näitä ratkaisumahdollisuuksia, vasta sen jälkeen joudutaan hänen näkemyksensä "moraalisiin kysymyksiin" siitä, ovatko nämä muutokset oikein. Taloustieteilijä tuo esiin puheessaan varsin poliittisia kantoja, joiden mukaan julkinen sektori kasvoi liikaa ja lamassa olisi syytä alentaa sillä työskentelevien palkkoja viidenneksellä. Tämä näkökulma ei kuitenkaan nouse esiin poliittisena kannanottona, vaan ainoastaan talousteoriasta nousevana pohdiskeluna, jossa ongelmana ovat ainoastaan taloudellisesti järkevälle ratkaisulle ulkopuoliset "moraaliset" kysymykset.

Puheessa nousee esiin myös julkisen sektorin ja vientisektorin vastakkainasettelu, joka perustellaan taloustieteellisin käsittein. Esimerkiksi ammattiyhdistysliikettä tunteva ekonomisti ymmärtää hyvin, miksi vientiliitot näkivät devalvaation tärkeänä:

"Oltiin tilanteessa, niin kuin siihen aikaan keskusteltiin, että julkisesta sektorista on tullut palkkajohtaja, että se määräsi palkankorotusten tahdin ja heiltä puuttui työttömyysriski."

Toisaalta toinen ekonomisti pyrkii osoittamaan talousindikaattoreihin vedoten, että julkinen sektori ei löystynyt liikaa:

"On turhaan korostettu sitä, että finanssipolitiikka olisi ollut hyvin löysää. Ne indikaattorit, mitä olen nähnyt lasketun, sanovat esimerkiksi sen, että sinipunahallituksen kaksi viimeistä vuotta oli aidosti kiristyvää, mikä on poikkeuksellista Suomen oloissa."

Kaiken kaikkiaan näyttää siis siltä, että ekonomisteilla on varsin erilaisia käsityksiä siitä, mistä syystä Suomi ajautui lamaan ja ketkä olivat pääsyyllisiä. Syyllisten listalla ovat yhtä hyvin kotitaloudet ja pankit, yksityinen ja julkinen sektori, työntekijät ja yritykset. Näyttääkin siltä, että taloustieteilijöiden tieteellisesti virittyneen keskustelun alle piiloutuu yhteiskunnan eri ryhminä ja intressitahoina näkevä poliittinen puhe.

Taloustieteilijät asettuvat tukemaan yhteiskunnan eri lohkoja ja ryhmiä ja tekevät sen nojaten erilaisiin tieteellisiin ja teoreettisiin perusteluihin. Tämä puhetapa onkin omiaan hämärtämään puheen po-

liittisuutta, joka näin näyttäytyy enemmänkin asiantuntijoiden tietoon pohjautuvana arvovapaana keskusteluna.

Järjen voitto politiikasta

Rakentaessaan eetostaan ja määritellessään omaa paikkaansa yhteiskunnassa päättäjät näkevät itsensä ennen muuta riippumattomina järjenkäyttäjinä, jotka liikkuvat politiikan ylä- tai ulkopuolella. Päättäjät kokevat jääneensä kriisissä yksinäisiksi järjen äänen edustajiksi kriisin ajaessa muun yhteiskunnan kaaokseen.

Rahapolitiikan päättäjät pitävät itseänsä välttämättömän muutoksen toteuttajina, joiden toimintaa ajoivat epäpoliittiset motiivit kaikkien yhteisestä hyvästä. Rahapolitiikan päättäjän eetos rakentuu ennen muuta asiantuntijuudelle. Ongelmat syntyvät, kun muu yhteiskunta ei pysty ymmärtämään, mitä rahapolitiikan välttämättömät muutokset tarkoittavat. Kriisi ei johdu keskuspankin epäonnistumisista tai vääristä poliittisista valinnoista, vaan lähinnä siitä, että asiat, joita pankki tekee, ovat liian vaikeita muiden ymmärrettäviksi. He esimerkiksi kyllä myöntävät, että he vapauttivat itse rahamarkkinat ilman julkista poliittista keskustelua. Tässä suhteessa ongelmat olivat kuitenkin enemmän kuulijoissa kuin puhujissa. Vaikka julkinen keskustelu olisi tärkeää, julkisuus ei näytä pystyvän keskustelemaan tärkeistä ja oikeista asioista järkevällä tavalla.

Myös finanssipolitiikan päättäjät näkevät itsensä taloudellisen järjen vartijoina tai vaihtoehtoisesti parhaansa yrittäneinä poliitikkoina. Finanssipolitiikka eteneekin kriisissä ennen muuta valtiovarainministeriön ja pienen päättäjien sisäringin tahdissa. Valtiovarainministeriö tuottaa päätösten pohjaksi mittavat laskelmat, joiden kyseenalaistaminen on vaikeaa politiikoille.

Tulopolitiikan päättäjien eetoksen keskeinen elementti on yhteisen hyvän korostaminen, ei asioiden näkeminen poliittisina kysymyksinä. He pyrkivät löytämään yhteistä linjaa koko Suomelle tai ”meille” kaikille ja pyrkivät siten nostamaan itsensä politiikan ja intressiristiriitojen yläpuolelle.

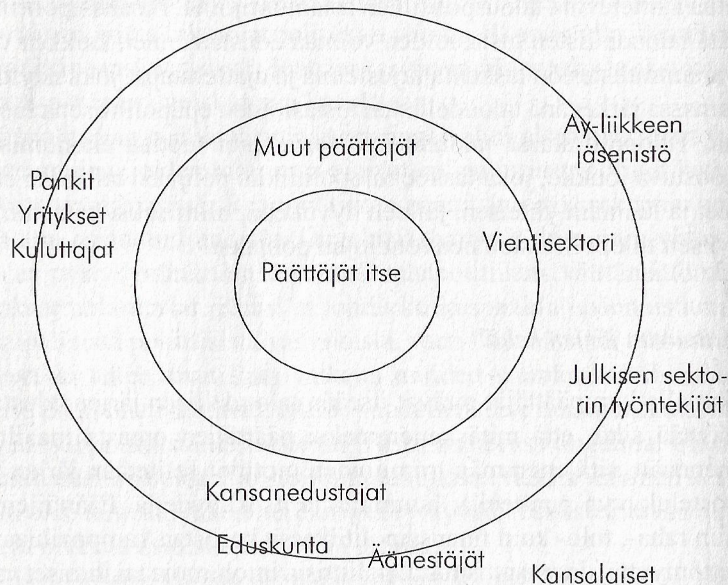
Taloustieteilijät puolestaan korostavat voimakkaasti eetostaan neutraaleina ja riippumattomina taloudellisiin tosiasioihin nojaavina asiantuntijoina. He rajaavat oman toimintansa epäpoliittiseksi taloustiedon ja tosiasioiden alueeksi, vaikka haluavatkin auttaa politiikkoja ja toivovat, että heitä kuunneltaisiin enemmän.

Kaikilla kolmella lohkolla, raha-, finanssi- ja tulopolitiikassa päättäjien eetos lasketaan taloudellisten tosiasioiden varaan. Rahapolitiikan päättäjät näkevät itsensä riippumattomina kokonaistaloudellista etua ajattelevina talouspolitiikan asiantuntijoina. Finanssipolitiikassa tätä taloudellisten tosiasioiden voimaa edustaa ennen kaikkea valtiovarainministeriön laskentajärjestelmä ja ajattelutapa, joka näyttäytyy lamassa järkevänä taloudellisten tosiasioiden epäpoliittisena tuottajana. Tulopolitiikassa taloudellisia tosiasioita tuottaa ekonomisteista koostuva joukko, joka laskee tulopolitiikan pohjaksi talouden ennusteet ja luo näin yhteisen, jälleen hyvin epäpoliittiseksi katsotun käsityksen tulopoliittisten neuvottelujen pohjaksi.

Katoavan järjen kehät

Samalla kun päättäjät pitävät itseään taloudellisen järjen edustajina, näyttää siltä, että mitä kauemmaksi päättäjien omasta maailmasta mennään, sitä enemmän toimijoiden motiivit selitetään järjen ja arvostelukyvyn puutteella, huumalla ja itsekkyydellä. Päättäjien ydin niin raha-, tulo- kuin finanssipolitiikassa korostaa kamppailuaan järjettömyyttä, dogmaattisuutta, poliittisia intohimoja tai ihmiset vallannutta huumaa vastaan. Seuraavassa kuviossa havainnollistetaan tätä päättäjien tapaa nähdä talouskriisin toimijat.

Kuvio 1: Katoavan järjen kehät päättäjien puheessa.



Päättäjät näkevät itsensä päätöksenteon järkevässä ytimessä, jonka ympärille muut toimijat ryhmittyvät. Mitä kauemmaksi kehillä ajaudutaan, sitä vähemmän toimijoilla on päättäjien mielestä kykyä järkevään toimintaan. Päättäjien kriisin syitä analysoivasta puheesta nousevatkin esiin eräänlaiset katoavan järjen kehät, jossa he itse seisovat järjen ytimessä ja sen ulkopuolella järjettömyys valtaa alaa.

Kulloinkin puhevuorossa olevan päättäjän näkökulmasta jo useimmat toiset päättäjät lankeavat dogmaattisuuteen ja ideologisuuteen. Tämä selitystapa näyttää vain vahvistuvan, kun selitetään muun yhteiskunnan toimintaa.

Erityisesti kriisiä edeltävässä kulutusjuhlassa kansa lankeaa ja levittää järjettömyyttä edelleen poliittiseen järjestelmään erityisesti vaalien kautta. Kansanedustajat ajattelevat ennen kaikkea omaa jatkoaikaansa äänestäjiltä ja toimivat silloin vastuuttomasti etsien "helppoja" ratkaisuja, joita äänestäjät haluavat. Vaalit ovatkin päättäjille vakava ongelma, koska heidän näkökulmastaan äänestäjät ovat valmiita populistisiin ratkaisuihin eivätkä lähtökohtaisesti hyväksy järkevää talouspolitiikkaa.

Tulopolitiikassa taas ammattiyhdistysliikkeen jäsenistö aiheuttaa ongelmia. Päättäjien kannalta kriisin ongelmat liittyvät ennen kaikkea ammattiyhdistysliikkeen jäsenistöön, joka ei tahdo ymmärtää tulopolitiikan päättäjien yhteistä järjen ääntä ja logiikkaa. Vähän samaan tapaan kuin finanssipolitiikan puolella päättäjien ja kansan suhde on ongelmallinen, niin näyttää, että myös tulopolitiikan johtajien ja heidän jäsenistönsä suhteessa on ongelmia. Järkevä kurinalaista taloutta ajava johto yrittää vetää perässään jäsenistöään, joka ajattelee helposti vain omaa etuaan. Kriisissä tapahtuva kamppailu ja työehtojen heikentämisen vastustaminen nähdään lähinnä psykologisena ongelmana ja henkisenä muutosvastarintana välttämättömän kehityksen edessä. Erityisesti julkisen sektorin liittoja ja julkista sektoria kritisoidaan "realismin" puutteesta.

Politiikasta ohjauspuheeseen

Kun tarkastellaan päättäjien tapaa rakentaa itselleen eetosta talouskriisissä, niin näyttää myös siltä, että päättäjiltä katoaa erityisesti usko politiikkaan asioiden hoitamisen tapana. Aineistossa lähes kaikki päättäjät näyttävät tekevän rajatyötä politiikkaan ja pyrkivät sanoutumaan siitä irti eri tavoin. Politiikka saa ylleen arveluttavan sävyn, koska se perustuu ennen muuta kansanedustajien oman edun tavoitteluun. Heikkenevä usko politiikkaan tulee esiin myös puheena "neutraalista" politiikasta. Politiikka ei saa puuttua yhteiskunnallisiin oloi-

hin tai vaikuttaa yhteiskunnassa vallitseviin suhteisiin.

Finanssipolitiikan päättäjien puhe antaa varsin lohduttoman kuvan edustuksellisesta demokratiasta. Vaalit ja äänestäjät ovat politiikassa ikävä ja arvaamaton muuttuja, jota päättäjien täytyy yrittää pitää kurissa. Kaiken kaikkiaan on silmiinpistävää, kuinka vähän politiikan tekijät itse näyttävät luottavan politiikkaan.

Talousoppineet tekevät hyvin selvän eron politiikkaan. Toisaalta he kuitenkin toivoisivat, että he voisivat olla enemmän apuna politiikan teossa ja myös heidän analyysinsa sisältävät runsaasti kannanottoja, joilla on poliittisia ulottuvuuksia ja vaikutuksia. Hieman ristiriitaisesti näyttääkin siltä, että he haluavat sanoa sanansa politiikkaan ja siten osallistua siihen, mutta ilman, että he joutuvat varsinaisesti likaamaan käsiään siihen ja kantamaan poliittista vastuuta.

Myös muiden päättäjien puhetavan yksi perusajatus näyttääkin olevan, ettei puhuta politiikkaa, vaikka puhutaan politiikkaa. Kaikki näkevät itsensä epäpoliittisina ja korostavat tekevänsä älyllisiä eikä poliittisia ratkaisuja, vaikka kannanotoilla ja toimilla on poliittinen ulottuvuutensa.

Managerialismi eliitin eetoksena

Talouskriisin suomalaisissa päättäjissä synnyttämää hallinnan eetosta voi kutsua managerialismiksi. Kuten Christopher Pollitt (1990, 1) managerialismia luonnehtii:

”Managerialismi on joukko uskomuksia ja käytäntöjä, joiden sydämessä polttaa harvoin testattu ajatus siitä, että asioiden parempi hoitaminen (*management*) on tehokas ratkaisu laajoihin taloudellisiin ja sosiaalisiin ongelmiin.”

Managerialismi liittyy 1990-luvun markkina-ajatteluun. Sen myötä managerialismi ja managerit nousevat esiin voimakkaasti myös valtioiden hallinnassa. Manageri näyttää tuovan valtion hallintaan mukanaan muutoksen, jossa luovutaan menneiden aikojen byrokraattisuudesta ja virkamiesmäisyydestä. Manageri on innovatiivinen, aktiivinen, keskittyy tuloksiin ja tuo hallintoon uutta dynaamisuutta ja tehokkuutta. (Clarke, Newman 1997, 63-67, Minson 1998.) Äärim-

milleen vietynä managerin eetos pyrkii muuttamaan jokaisen työntekijän omaksi pieneksi yrityksekseen (du Gay 2000, 76-79).

Ennen muuta manageri on kuitenkin hahmo, jolla ei ole mitään tekemistä politiikan kanssa. Politiikka liikkuu arvovalintojen ja intressien maailmassa, joihin manageri ei puutu. Hän pyrkii vain asioiden käytännölliseen ratkaisemiseen mahdollisimman tehokkaalla tavalla puuttumatta intessiristiriitoihin. Managerin aseman oikeuttaakin ennen muuta asiantuntijuus, jonka avulla manageri tuottaa todellisuutta koskevia analyyseja ja toimintasuosituksia. Talouskriisin tapauksessa tämä asiantuntijuus perustuu vielä erityisesti taloudenhoidolle: manageri on nimenomaisesti liikkeenjohtaja tai taloudenhoitaja, joka pyrkii käyttämään annetut resurssit mahdollisimman tehokkaasti.

Taloudellisella asiantuntijuudella on pitkä historia valtioiden hallinnassa. Nimenomaan liberaalit hallinnan muodot nojautuvat asiantuntijuuteen; hallinta on riippuvaista asiantuntijan vallasta ja heidän totuuden auktoriteetistaan. Liberaali hallinta voi nojautua vain asiantuntijuudelle, joka on puolueetonta ja perustuu ajatukselle yhteiskunnan neutraalista ohjauksesta. (Rose 1993, 283.)

Jo 1600- ja 1700- luvuilla Ruotsi-Suomessa vaikutti merkantilismiin pohjautuva taloudellinen hyötyajattelu, joka näki yhteiskunnan taloudellisesti hyödynnettävinä resursseina. Esimerkiksi ruotsalainen Anders Bech, yksi säätyvallan merkittävimpiä talousoppineita, jakoi väestön tuottaviin ja kuluttaviin ja esitti jopa laskelman siitä työtuntien menetyksestä, joka aiheutui nuorison opiskelemiseen käytetystä ajasta. (Heikkinen 1972, 28-44.)

Asiantuntijuudelle perustuva taloudenhoito on yhteydessä modernien valtioiden hallintoon: virkamiehistöön ja byrokratiaan. Ennen kaikkea Ruotsin vallan ajalta periytyneen voimakkaan virkamieskunnan merkitys talouden ohjauksessa oli erittäin merkittävä koko 1800-luvun ajan. Heikkinen ja kumppanit toteavatkin, että talouspolitiikassa keskeiseksi nousi valtiollisen virkamiehistön ”joustava ja pragmaattinen” rooli valtion talouspolitiikassa. (Heikkinen et al. 2000, 209.) [21] Samalla taloustiede alkoi nousta juridisen byrokratian rinnalle valtion hallintoon. Virkamiehistö koostuu aluksi juristeista, mutta jo 1800-luvun lopulla kansantaloustieteilijät alkoivat nousta heidän rinnalleen (Tarvainen 1991, 21).

Kansantaloustieteilijöiden asema valtion hallinnossa vahvistui vähitellen 1900-luvun edetessä. Kansantaloutta koskevien tunnuslukujen avulla voitiin luoda analyysia vallitsevasta tilanteesta, paikantaa epäkohtia, suunnitella toimintamalleja ja luoda tavoitteita politiikalle. Taloustieteellinen ajattelu alkoi yleistyä erityisesti toisen maailmansodan jälkeen jälleenrakennuksen vuosina ja samalla taloustieteilijöiden asema valtionhallinnossa nousi yhä merkittävämmäksi. (Hankonen 1994, 63-67, Heinonen, Mykkänen, Panzar, Roponen 1996, 99-100, Linnamo, Paunio 2000, Pekkarinen, Heinonen 1998.)

Taloustaidon ammattilaiset

Taloudellinen asiantuntijuuden vahva asema on monella tavalla silmiinpistävää myös Suomen 1990-luvun talouskriisissä. Kianderin ja Vartian vertailussa puolueiden sijasta keskeiseksi toimijaksi nousi Suomen Pankki, joka myös veti poliittisesti katsoen selkeintä linjaa. Keskuspankki kannatti kiinteää valuuttakurssia, Ecu-kytkentää ja Sorsan palkkoja alentavaa pakettia. Toisaalta se vastusti devalvaatioita, löysää rahapolitiikka ja myös elvyttävää finanssipolitiikka. Pyrkimyksissään keskuspankki ajautui hakauslinjalle erityisesti elinkeinoelämän vientisektorin ja ay-liikkeen vientiliittojen kanssa. (Kiander, Vartia 1998, 213.)

Talouskriisiin johtavassa ja siihen liittyvässä päätöksenteossa oli keskeisesti mukana ekonomistin koulutuksen saaneita päättäjiä, joille on suunnitteleva ja toimeenpaneva rooli monissa instituutioissa.

1960-luvun lopulta lähtien Suomessa syntyi ekonomistien koulukunta, joka omaksui vakaan markan ajattelun. Devalvaatioita ei nähty kestävänä tapa hoitaa talouspolitiikkaa, vaan sen sijaan niitä pidettiin "tempoilevina", talouden syklisyyttä voimistavina ja jopa "raukkamaisina". Ajattelun omaksui erityisesti Suomen Pankin nuorempi virkamieskunta 1970-luvulla. Pekka Korpinen, silloinen nuori sosiaalidemokraattinen ekonomisti, joka toi uusia ajatuksia Suomeen, toteaa että ajatus syntyi, ei suinkaan monetarismin nimissä, vaan kansallisena ratkaisuna "melkein selkäytimen kautta oivaltaen" (Hulkko, Pöysä 1998, 84-92).

Poliittinen muutos valuikin Suomeen "selkäytimen" kautta niin, että se juurtui vähitellen erityisesti rahapolitiikasta kiinnostuneiden taloustieteilijöiden piirissä itsestäänselvänä pidetyksi totuudeksi. Uudesta devalvaatioiden vastaisesta linjasta ei käyty juurikaan poliittista tai julkista keskustelua, vaan siihen vihkiytyivät samanhenkiset talouspolitiikan asiantuntijat. Kuten eräs päättäjä haastattelussa kertoo ehkä tunnetuimman tarinan vahvan markan politiikan leviämisestä:

"Ylijohtaja Relander kulki kaupungilla markan setelin kanssa, johonka vahvan markan puolustajat pistivät nimiään. Hänellä on vieläkin se seteli, et sieltä voi kattoo, mikä on alkuperäinen porukka. Se kertoo hyvin, että millä lailla ekonomistikunnassa tää ajattelu sitten levis."

Tämä ryhmä levitti rahapolitiikan vakauteen nojaavaa poliittista ajattelua sekä keskuspankkiin että myös finanssi- ja tulopolitiikkaan toimimalla virkamiehinä, valmistelijoina, neuvonantajina ja puheenkirjoittajina politiikan eri lohkoilla. Kustaa Hulkko ja Jorma Pöysä nostavat tämän ryhmän esille ja nimeävät siihen kuuluviksi erityisesti Matti Korhosen, Eero Tuomaisen, Antero Tuomisen ja Timo Relanderin. Hulkko ja Pöysä näkevät tämän joukon liikkuvan taloustutkimuksen ja politiikan välimaastossa välittäen uusia ajatuksia politiikkaan. He lainaavat Mauno Koiviston luonnehdintaa tästä ryhmästä. Koivisto kutsuu heitä politiikan everstitasoksi ja luonnehtii sitä vuonna 1993 lehtihaastattelussa:

"Se on ilmeisesti se taso, jossa näkemykset välittyvät puolin ja toisin, ja mitkä ajatukset siellä ovat vallalla, niin niillä on hyvin suuri vaikutus politiikan teossa" (cit. in Hulkko, Pöysä 1998, 106).

Rakennemuutoksen kätilöt

Vakaan markan ekonomistit pystyivät luomaan poliittisen analyysin ja ohjelman, joka perustui inflaation vastustamiselle, rahan arvon vakaudelle ja pääomamarkkinoiden avaamiselle. Samalla he pyrkivät maan talouden rakenteelliseen muuttamiseen.

Finanssipolitiikassa periaatteellinen siirtymä vakaan markan maailmaan tapahtui vuonna 1987 muodostetussa sinipunahallituksessa, joka riitautui kansallisten pääomien kanssa, pudotti maa- ja metsätaloussektoria edustaneen Keskustan oppositioon ja pyrki ohjelmallaan "hallittuun rakennemuutokseen" (Kortteinen 1987, 6-18). Vakaan markan linjaa kannattavat ekonomistit olivat tärkeässä roolissa, kun oppi vakaasta markasta kirjattiin Holkerin sinipunahallituksen ohjelmaan. Joidenkin päättäjien haastattelujen perusteella vaikuttaa jopa siltä, että poliitikot itse eivät olleet täysin tietoisia siitä, mitä hallitusohjelmaan kirjattu ajatus tarkoitti. Ajatuksen vakauteen pyrkivästä valuuttapolitiikasta kirjasivat sinne ennen kaikkea talouspoliittiset neuvonantajat.

Vakaan markan ohjelma ei asettunut selkeästi oikeisto-vasemmisto -akselille ja rikkoi puoluepoliittisia rajoja, jotka olivat vakiintuneet sääntelyregiimissä erityisesti punamullan ympärille. Uusi ajattelu perustui yhtäältä oikeistolaiselle ajatukselle markkinoiden voiman lisäämisestä, mutta toisaalta se perustui kansallisten pääomien tehokkaalle kilpailuttamiselle. Ehkä juuri tässä mielessä ohjelman voi kuvitella viehättävän myös vasemmistolaisesti ajattelevia ekonomisteja. Voi olettaa, että he näkivät itsensä valkokauluksellisen keskiluokan ja kansainvälisille markkinoille pyrkivän yritystoiminnan edunvalvojina kansallisesti suojeltuja vanhoja pääomia sekä maa- ja metsätaloutta vastaan.

Jäsenten välisiä kiistoja

Päättäjien haastatteluissa ekonomistien ammattikunta toimii insituutioiden rajat ylittävänä verkostona. Kuten eräs ekonomisti kuvailee:

> "Meillä oli erittäin hyvä yhteistyö aina muuten Suomen Pankin ekonomistiosaston ja Työväen taloudellisen tutkimuskeskuksen, Etlan ja Kansantalousosaston välillä. Nämä päälliköt pitivät säännöllisesti tapaamisia ja ihmeellistä kyllä kuinka samalla tavalla kaikki ajattelivat."

Ekonomistien asemaa myös muiden mielissä kuvaa se, että esimerkiksi eturyhmäjohtaja määrittelee itsensä oma-aloitteisesti haastattelijalle näin:

> "En ole ekonomisti, olen valtiotieteilijä ja pääaineena on ollut poliittinen historia, että minä en kovin paljon pysty omakohtaisesti tätä tietoa tuottamaan enkä ole asiantuntija. Meidän ekonomisti täällä (...) ehkä olisi ollut monessa suhteessa oikeampi henkilö haastateltavaksi."

On selvää, että "ekonomisteja" ei voi pitää yhtenäisenä joukkona siinä mielessä, että heillä olisi yhtenäinen käsitys siitä, minkälaisia toimia talous milloinkin edellyttää. Päinvastoin, heillä näyttää olevan suuriakin erimielisyyksiä siitä, kuinka kriisi olisi tullut hoitaa (ks. esim. Hulkko, Pöysä 1998, 324-325). Esimerkiksi rahoitusmarkkinoiden vapauttamistapa synnyttää kaksi koulukuntaa: ne, jotka näkivät sen tapahtuneen liian aikaisin, ja ne, joiden mielestä se tapahtui liian myöhään.

> "Siinä on kaksi koulukuntaa. Toista näistä edustaa Korhosen Matti ja moni muu. Hän aina sanoo, että se tuli liian myöhään. Pertti Kukkonen on siellä toisella laidalla ja sanoo, että se tuli liian aikaisin."

Erimielisyydet liittyvät kuitenkin enimmäkseen toimien ajoitukseen ja toteutustapaan. Päälinjoista ja tavoitteista, inflaation alhaisuudesta, devalvaatioista luopumisesta ja markkinoiden avaamisesta, he näyttävät olleen varsin yhtä mieltä.

Esimerkiksi tulopolitiikan puolella näyttää siltä, että ekonomistit samastuivat toisiinsa ja omaan talousajatteluunsa jopa voimakkaammin kuin omaan eturyhmäänsä. Niin teollisuuden kuin palkansaajien ekonomisteista osa koki olevansa vastakkain oman eturyhmänsä edustajien kanssa. Teollisuudessa ongelmia aiheuttivat devalvaatioon taipuvaiset sinivalkoiset patruunat ja vientiteollisuus, ay-liikkeessä inflaatiosta piittaamaton jäsenistö.

Vakaan markan ekonomistien vahva asema talouskriisin politiikas-

sa kertoo kuitenkin myös laajemmin siitä, että talouden asiantuntijuus nousee tärkeään rooliin talouskriisissä rakentuvassa hallinnassa. Asiantuntijuus tulee esiin eri tavoilla. Aloitteenteko talouspolitiikassa näyttää siirtyvän ammattimaisen taloustieteellisen koulutuksen saaneille henkilöille. Tätä kuvaa myös se, että erityisesti rahamarkkinoiden vapauttaminen tehdään lähinnä hallinnollisina päätöksiä ilman voimakasta julkista keskustelua.

Valtiovarainministeriön valtaa

Finanssipolitiikassa taloudellisen asiantuntijuuden merkityksen kasvu liittyy ennen muuta valtiovarainministeriön budjettivaltaan. 1960-luvun puolivälistä lähtien alkoi hallinnon nopea kasvu, jolloin samalla erityisesti sosiologinen ja tilastotieteellinen selvitys- ja tutkimustoiminta lisääntyi merkittävästi (Reunanen 1996, 72-74).

Kehitys vei budjettisuunnitteluun, jossa valtion toimintoja pyrittiin ennakoimaan pitkällä aikavälillä vuotuisten budjettisuunnitelmien avulla (Uusikylä 1999, 20). Ikonen huomauttaa, että muutos toi tullessaan uutta eliittiä ja käsitteistöä. Hänen mukaansa samalla palattiin jonkinlaiseen kameraalitieteiden[22] kulta-aikaan. Julkinen laskentatoimi ja kirjanpito nousivat hallinnossa johtavaan asemaan: kustannuslaskijat, tutkijat ja erilaisia evaluointeja tekevät henkilöt ja organisaatiot tulivat tärkeiksi. (Ikonen 1996, 172.)

Markkinoiden avautuminen ei myöskään näytä pysäyttävän budjettivallan kasvua, vaan päinvastoin. Entistä vapaammin liikkuvat pääomasijoittajat pyrkivät arvioimaan valtion talouden tilaa ja tekevät arvioitaan muun muassa budjettipolitiikan kurinalaisuuden perusteella. Tässä tilanteessa usein katsotaan, että valtion on näytettävä, että se pystyy leikkauksiin ja että sillä on esimerkiksi valtiovarainministeri, jolla on veto-oikeus muiden ministereiden ehdotuksiin. (Hausmann 1997, 63.)

Talouskriisissä valtionvarainministeriön virkamiehet ottivat aktiivisen roolin finanssipolitiikassa ja tekivät poliittisia aloitteita erityisesti vuoden 1991 vaaleista lähtien. Valtiovarainministeriö käytti valtaa erityisesti budjetin valmistelun yhteydessä. (Ikonen 1996,

176-177.) Onkin esitetty, että lamassa erityisesti virkakunta sai lisää painoarvoa politiikan ja talouden päättäjien kustannuksella (Pekkarinen, Heinonen 1998). 1990-luvulla EU:n ohjaus ja markkinoiden kasvanut valta keskittivät päätöksentekoa maan sisällä. Valtiovarainministeriöstä tuli 1990-luvulla "superministeriö", joka määritti etukäteen sopivan julkisen velan määrän ja budjetin loppusumman. Vasta näiden linjausten jälkeen tuli poliittisen keskustelun ja ministerien budjettineuvottelujen vuoro. Suomalainen budjettipolitiikan päätöksenteon onkin arvioitu olleen 1990-luvulla Euroopassa toiseksi keskittyneintä heti Iso-Britannian jälkeen (Hetemäki 1998).

Poliitikosta manageriksi

Kriisissä nousee siis tärkeään rooliin asiantuntijuuteen nojaava managerivalta, joka pyrkii määrätietoisesti muuttamaan yhteiskunnan hallinnan tapaa ja rakenteita. Kiinnostavaa siinä on, että tämä managerivalta ei merkitse ainostaan virkamiesten ja asiantuntijoiden vallan kasvua, vaan näyttää, että managerialismin eetos leviää myös politiikan puolelle.

Suomen Pankin johtajana ennen kriisiä ja sen aikana toiminut Rolf Kullberg muotoilee oman suhteensa politiikkaan muistelmissaan:

> "Jos yhteiskunnassa eletään kevytmielisesti ja jatkuvasti yli varojen, tarvitaan talouspolitiikassa jonkinlainen ankkuri" (Kullberg 1996, 27).

Kullbergin inflaation tukahduttamiseen pyrkivä politiikka perustuu yhteiskunnassa vallitsevan kevytmielisyyden ja tuhlaavaisuuden kurissa pitämiseen. Suomessa tätä kevytmielistä elämää oli jatkunut Kullbergin mukaan vuosikymmeniä jatkuvien devalvaatioiden muodossa. (Emt. 27-29.)

Kullberg näyttääkin mieltävän itsensä kurinpitäjäksi muuten tuhlaavaisuuteen taipuvaisessa yhteiskunnassa. Rahapolitiikan päättäjät tarjoavat politiikalle ankkurin, johon politiikka voi perustua. Toisaalta tämä ankkuri myös sitoo politiikkaa ja asettaa sille reunaehtoja.

Kullbergin puhetta voikin tarkastella myös asiantuntijuuden ja politiikan välisenä kamppailuna: asiantuntijan kurinpito ulottuu politiikan alueelle ja kaventaa politiikan toimialuetta.

Samaa prosessia voidaan kuitenkin tarkastella myös toisesta suunnasta: poliitikon näkökulmasta. Esimerkiksi SDKL:n kansanedustajana ja myöhemmin Suomen Pankin johtajana toiminut Ele Alenius kertoo muistelmissaan kuinka päätös pääomamarkkinoiden vapauttamisesta syntyi:

> ”Oli selvää, että juuri tässä yhteydessä jouduin vakavimpaan sisäiseen kamppailuun itseni kanssa johtokunnan jäsenenä ollessani. Kun olen aina suhtautunut kriittisesti vapaan kapitalistisen markkinatalouden siunauksellisuuteen ajatellen heikommassa asemassa olevia sekä sitä valtaa, minkä pääomien keskittymistaipumus vapaassa markkinataloudessa suhteellisen harvoille suuromistajille tuo, suhtauduin nytkin kovin epäilevästi näin suuren muutoksen tekemiseen, ainakaan kovin nopeasti” (Alenius 2001, 338).

Hän kertoo ”hiljaisessa mielessään” kuitenkin todenneensa, ettei Suomen kaltainen pieni kansantalous voi jäädä jälkeen yleisestä maailmantalouden kehityksestä (Alenius 2001, 338). Alenius perustelee itselleen pragmaattisesti ideologisen muutoksen, josta hän ei nosta keskustelua ja jota hän ei sen tapahtuessa kyseenalaista.

Alenius tekee myös mielenkiintoisen erottelun kirjassaan. Astuessaan Suomen Pankin johtajaksi hän kuvaa tilannetta ”politiikasta sivuun siirtymisenä”. Hän kertoo olevansa punaisesta kodista ja syvästi sosialistinen, mutta samalla huomattavassa asemassa kapitalistisen Suomen keskuspankissa (Alenius 2001, 314). Hän kuitenkin kirjoittaa, että ei tunne työtään pankissa ”varsinaiseksi elämäntyökseen”, vaan sen sijaan keskeistä hänen omassa ajatusmaailmassaan ovat ”yhteiskunnallisen kehityksen suuret linjat ja ideologiset kysymykset”. Näin hän rajaa rahapoliittisen johtajuutensa ammattityöksi ja jättää aatteellisuutensa vapaa-ajalle. (Alenius 2001, 314.)

Kirjansa viimeisessä luvussa eläkkeelle jäänyt Alenius puhuu jälleen kapitalistisen vapaan markkinatalouden ”kovista ja armottomista kasvoista, jotka ovat pitkästä aikaa astuneet avoimesti näkyviin” ja

pahoittelee sitä, että sosialismi on leimattu negatiivisesti (Alenius 2001, 370).

Paradoksaalisesti Alenius itse on toteuttamassa tätä markkinoiden voittokulkua ja nostamassa esiin markkinoiden ”kovia ja armottomia” kasvoja. Hän ei vain näytä löytävän tapaa, jolla omia poliittisia analyyseja voisi enää soveltaa käytännössä.

Ehkä selkein muutos, joka Aleniuksen kohdalla tapahtuu, onkin muutos poliitikosta manageriksi, aatteen miehestä taloudenhoitajaksi. Aate saa väistyä taloudellisten ”tosiasioiden” edessä. Toiminnan tavoite ei määrity poliittisen ajattelun vaan asiantuntijuuden piirissä. Poliittinen aatteellisuus koteloidaan vapaa-ajan harrastukseksi.

Kyseessä ei ole pelkästään muutos Aleniuksen muodollisessa asemassa. Hänen ajattelunsa näyttää heijastelevan myös laajempaa muutosta poliittisessa eliitissä. Kullbergin ja Aleniuksen tavat määritellä oma eetoksensa näyttävät pintapuolisesti kulkevan vastakkaisiin suuntiin: asiantuntija ryhtyy ottamaan moraalisia kantoja ja poliitikko puolestaan vetäytyy asiantuntijan roolin. Kehitystä voisi kuvata kuitenkin myös niin, että kyse on samasta asiasta: manageriaalisen vallan ja ajattelutavan kasvusta politiikassa. Poliitikot muuttuvat managereiksi ja managerit puuttuvat politiikkaan.

Markkinavetoisen hallinnan nousu rahamarkkinoiden vapauttamisen yhteydessä ei perustukaan siihen, että yhteiskunnassa nousisi esiin poliittinen aate tai ideologia, jota voisi kutsua uusliberalistiseksi. Kriisin syyt ja seuraukset eivät jäsenny päättäjien puheessa uusliberalismina – sana ei esiinny haastatteluaineistossa kertaakaan. Sen sijaan kriisi näyttäytyy enemmänkin talouden asiantuntijuuden ongelmana, joka ei ollut poliittisten valintojen tulos. Samalla syntyy uusi markkinalähtöinen poliittisen hallinnan tapa ilman, että kukaan ilmoittautuisi sen poliittiseksi tekijäksi, ja ilman, että se herättäisi poliittisen eliitin sisällä juurikaan poliittista keskustelua, poliittisesta vastarinnasta puhumattakaan.

Managerin eetos politiikassa

Kriisiä koskevassa keskustelussa pistää silmään, että puolueet eivät ole keskeisessä asemassa kriisin poliittisissa kysymyksissä. Jaakko Kiander ja Pentti Vartia (1998, 213) luokittelivat hallituksen, keskuspankin, suurimpien puolueiden, elinkeinoelämän, ay-liikkeen, tutkijoiden ja tutkimuslaitosten suhtautumista keskeisiin talouspoliittisiin ratkaisuihin ennen kriisiä ja sen aikana vuoteen 1993 asti. Heidän mukaansa erot eivät hahmottuneet puoluepoliittisesti: erityisesti suurimpien pääpuolueiden, sosiaalidemokraattien, Kokoomuksen ja Keskustan välillä oli vain vähäisiä eroja.

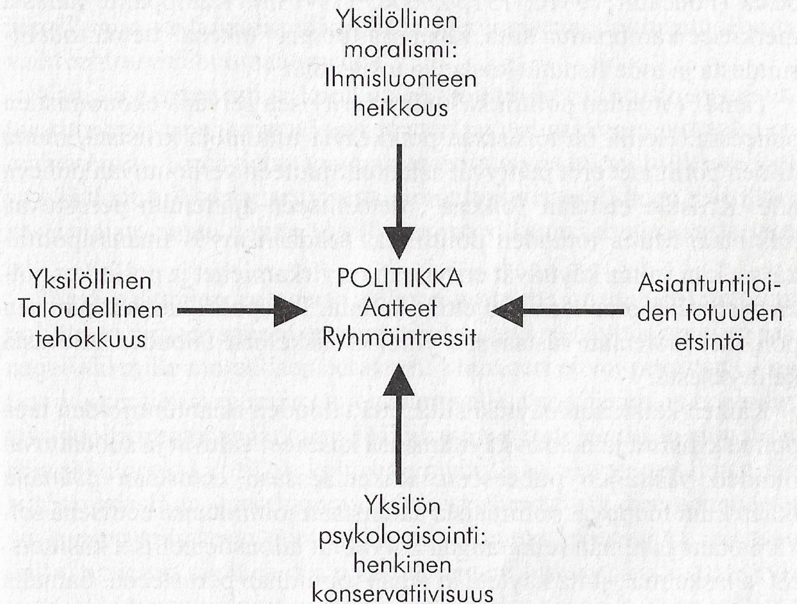
Kriisin aikaisesta finanssipolitiikassa Kiander ja Vartia (1998, 213) saavat esiin oikeastaan vain yhden selkeän eron, joka ajoittuu vuosille 1991–1993. Tällöin heidän mielestään sosiaalidemokraatit, päinvastoin kuin muut puolueet, kannattivat aktiivista finanssipolitiikkaa. Tämäkään ero ei näy politiikassa erityisen selkeänä, koska sosiaalidemokraatit olivat samaan aikaan hallituksessa, joka keskittyi leikkaamaan valtion menoja. Muuten kolmen suurimman puolueen välillä ei ilmennyt suuria eroja: kaikki sitoutuivat vakaan markan politiikkaan, markan Ecu-kytkentään, Sorsan palkkojen alennukseen tähtäävään elvytyspakettiin, vuosien 1991 ja 1992 kurssimuutoksiin ja devalvaatioihin sekä keveään rahapolitiikkaan vuoden 1992 jälkeen. Ainoana ristiriitaisuutena nousi esiin Keskustan sisäinen erimielisyys suhteessa vakaaseen markkaan ja markan Ecu-kytkentään.

Lamaa edeltävää ja sen aikana harjoitettavaa politiikkaa hallitsikin varsin suuri poliittinen yksimielisyys. Esimerkiksi Holkerin hallituksen vuodesta 1987 lähtien toteuttamat julkisen sektorin uudistukset hyväksyttiin ja toteutettiin varsin suuren yksimielisyyden vallitessa ilman puoluepoliittisia kiistoja. Myöskään valtion toimintojen yksityistäminen ja tulosjohtaminen eivät nostaneet poliittisia kiistoja samaan tapaan kuin monissa muissa maissa (Julkunen 2001, 100).

Haastatteluaineistosta esiin nousevaan päättäjien eetokseen liittyykin ennen muuta intressiryhmien välisen puoluepolitiikan katoaminen talouskriisissä. Myös poliitikot, joiden pitäisi edustaa erilaisia ryhmiä ja etuja, näkevät itsensä puoleettomina ja neutraaleina taloudelliseen asiantuntemukseen nojaavina toimijoina, jotka pyrkivät

hoitamaan asioita parhaalla mahdollisella tavalla. Seuraavassa kuviossa kuvataan poliittisen puheen muutoksia talouskriisissä.

Kuvio 2: Politiikan puhetavat talouskriisissä.



Puoluepoliittisten puhetapojen tilalle nousee managerien hallinnassa muita puhetapoja. Ryhmäintresseille ja -aatteille perustuva poliittinen puhe joutuu ahtaalle. Tilalle tulevat puhetavat, jotka perustuvat toisaalta yksilöllisyydelle; yksilön moraalisen tai psyykkisen tilan arviointiin. Toisaalta esiin nousevat taloudelliseen tehokkuuteen ja asiantuntijuuteen nojaavat puhetavat, jotka perustuvat kaikkien yhteisen hyvän neutraalille ajattelemiselle.

Taloudellisen asiantuntijuuden tunkeutuminen poliittisen puheen tilaan noudattelee Michel Foucault'n ajatuksia siitä, että modernissa hallinnassa poliittinen kamppailu on ennen muuta kamppailua totuudesta (Foucault 1981c, 131; 2000c, 119-133). Kamppailu vallasta merkitsee kamppailua siitä, kuka saa tuottaa "oikeaa" tietoa todellisuudesta ja todellisuutta koskevia tosiasioita.

Tämä "totuuden politiikka" näkyy erityisen selvänä ekonomistien puheessa. Heillä on toisistaan poikkeavia tulkintoja kriisistä, mutta niiden poliittiset erot peittyvät asiantuntijuuteen verhoutuvan puheen alle. Kriisille etsitään "oikeaa", tieteelliseen ajatteluun perustuvaa tulkintaa. Mutta totuuden politiikkaa tehdään myös finanssipolitiikassa, kun valtaa käyttävät erityisesti ne virkamiehet ja poliitikot, jotka pystyvät tuottamaan budjettilaskelmia. Tulopolitiikassa sopimisen pohjaksi tuotetaan vastaavasti yhteiset laskelmat talouden tulevasta kehityksestä.

Kaiken kaikkiaan näyttää siltä, että talouden asiantuntijoiden tapa puhua kriisistä ja heidän käyttämänsä käsitteet valuvat ja suodattuvat muiden päättäjien puheeseen. Rakentaessaan eetostaan päättäjät ikään kuin luopuvat poliittisista aatteistaan toimintansa eettisenä selkärankana ja tämän selkärangan korvaavat taloustieteelliset käsitteistöt ja laskelmat, joita käytetään oman toiminnan perusteena. Samalla päättäjien eetos siirtyy politiikan puolelta ennen muuta asiantuntijuuden suuntaan.

Riippumattomuuden korostaminen on yksi tapa vahvistaa omaa puheasemaa poliittisessa hallinnassa. Taustalla kuultaa ajatus siitä, että kun puhuja on riippumaton, niin hänen sanoihinsa voi luottaa paremmin eikä se ole puolueellisten erityisintressien "vääristämää", ja siksi se tulisi ottaa entistä vakavammin huomioon. Samalla päättäjien puheessa on näkyvissä yksi musta aukko, johon politiikka kriisissä katoaa. Poliittisesta, eri ryhmien puolesta kantaa ottavasta puheesta tulee yhteiskunnan ohjauspuhetta, joka tulee esiin taloustieteellisenä asiantuntijakeskusteluna eikä poliittisena väittelynä tai kamppailuna.

Toisaalta päättäjien puheessa nousee tärkeäksi eliittien ja kansan vastakkaisuutta korostava puhe. Puoluepoliittiset erot korvautuvat päättäjien ja "kansan" välisellä erolla. Tämä erottelu on myös yhteydessä managerialismin eetokseen. Kun managerit edustavat yhteistä "järjen ääntä", niin vastapuoli määritellään ideologisena, dogmaattisena tai vaihtoehtoisesti huumautuneena.

Näin käy erityisesti silloin kun päättäjät näkevät kriisin syynä yhteiskunnassa tapahtuneen kansalaisten tai poliitikkojen moraalin romahtamisen. Tämä puhetapa nousee esiin myös tulopolitiikassa, jossa päättäjät tulkisevat erityisesti ammattiyhdistysliikkeen jäsenistön vastarinnan ennen muuta yksilöiden psyykkisenä muutosvastarintana.

Tämä päättäjien ja kansan välinen asetelma on mielenkiintoinen poliittisen puheen muoto erityisesti siksi, että se näyttää antavan managerialismille moraalisen eetoksen. Manageri ei voi perustaa eetostaan jonkin tietyn ryhmän etujen ajamiselle, vaan hänen on nojauduttava puolueettomaan järkeen. Tällöin manageri tulee ikään kuin itsestään löytäneeksi kritiikin kohteen ympärillään olevan maailman järjettömyydestä ja ihmisluonnon yleisestä luonteesta, sen ahneudesta tai konservatiivisesta taipumuksesta tukeutua vanhaan ja vastustaa uutta. Kriisissä eivät enää ole vastakkain eri intressejä edustavat ryhmät, jotka kamppailevat toistensa kanssa. Sen sijaan kyse on vallasta, jossa manageri ulottaa järjen tutkivan katseen ihmisluontoon ja sen ominaisuuksiin.

8 SUOMALAINEN MARKKINAHALLINTA

Michel Foucault korostaa hallinnan käsitteen soveltamisessa sen historiallisen kontekstin merkitystä. Tulisi tehdä historiallista tutkimusta siitä, kuinka vallan mekanismit ovat pystyneet toimimaan. Kuinka tietyt vallan muodot ovat tietyssä historiallisessa tilanteessa osoittautuneet taloudellisesti hyödyllisiksi ja poliittisesti käyttökelpoisiksi? (Foucault 1997, 105-106.)

Hallinta ei ole ylihistoriallinen normatiivinen käsite, jonka ajatellaan toimivan ja pätevän kaikkialla samalla tavalla. Päinvastoin, hallinta on tässä työssä ymmärretty historiallisia muotoja ja historiallista erityisyyttä korostavaksi käsitteeksi. Tarkoituksena ei ole ollut osoittaa, että Suomen talouskriisissä esiin nouseva poliittinen hallinta vastaa hallinnan käsitettä, vaan kysyä, millaisia muotoja poliittinen hallinta saa Suomen talouskriisissä.

Suomen talouskriisiä voidaan tarkastella osana laajempaa kansainvälistä markkinoiden vapauttamiseen tähdännyttä kehitystä. Kuten edellä on käynyt ilmi, talouskriisissä nousee esiin erityinen hallinnan tapa, jota voi kutsua *markkinahallinnaksi.* Sen keskeisenä lähtökohtana ovat markkinalähtöisen kurin erilaiset muodot, joita sovelletaan yksilöllistävän tehokkuuden tekniikoiden avulla. Näitä markkinakurin muotoja oikeuttaa ennen muuta asiantuntijuuteen ja järkeen nojaava managerin eetos.

Toisaalta on kuitenkin pohdittava, miten talouskriisin poliittinen hallinta toimii nimenomaan kansallisen poliittisen hallinnan muotona. Mitä merkitsee se, että kyse on nimenomaan *Suomesta*, jolla on oma erityinen historiansa ja paikkansa?[23] Millaista on suomalainen markkinahallinta?

Uusi konsensus

Suomalaisten päättäjien puhetapojen perusteella 1990-luvun talouskriisi on hetki, jolloin markkinatalous ryhtyy ohjaamaan yhteiskuntia. Markkinoiden nousuun liittyy joukko käsitteitä, joiden avulla kuvaan päättäjien hahmottamaa poliittisen hallinnan muutosta siirryttäessä markkinavetoiseen aikaan.

Aikaisemmassa maailmassa mittakaava oli kansallinen. Suomea hallitsivat metsäteollisuus, metsäpatruunat, ammattiyhdistysliike ja maataloustuottajat, joiden keskinäisillä sopimuksilla yhteiskuntaa ohjattiin. Uudessa maailmassa yhteiskunnan mittakaava on muuttunut: taloudesta on tullut kansainvälinen eikä kansallinen sopiminen enää riitä. Kehityksen ohjaajiksi nousevat ennen kaikkea markkinat ja niiden toiminta, joka haastaa politiikan ja asettaa sen uuteen tilanteeseen. Kun aikaisemmassa maailmassa tehtiin paljon politiikkaa, uudessa tilanteessa järjen käyttö ja taloudellinen asiantuntemus nousevat asioiden hoidon tavaksi.

Kansalliseen kauteen liittyi myös vahva julkinen sektori, joka on uudesta näkökulmasta katsottuna tehoton, liian suureksi kasvanut ja tuhlaileva. Vanhassa maailmassa oli muutenkin paljon sairasta, virtuaalista, vastuutonta, löysää ja lyhytnäköistä ajattelua. Uudessa maailmassa eletään terveesti, reaalisesti, vastuullisesti, kurinalaisesti ja kaukonäköisesti.

Vanhan maailman hyvinä pidettyjä piirteitä olivat korkea työllisyys ja pitkään jatkunut suhteellisen tasainen talouskasvu. Nämä ovat kuitenkin uudessa maailmassa väistyviä tavoitteita ja osoittautuvat mahdottomiksi ylläpitää "todellisessa" elämässä. Talouskriisissä syntyvä työttömyys merkitseekin hyväksyttävää ja suorastaan myönteistä tehokkuuden kasvua. Samaten tuloerot kannustavat tehokkuuteen ja edistävät markkinoiden toimintaa.

Taulukko 2: Päättäjien keskeiset käsitteet kriisin kuvaamisessa.

Ennen	Jälkeen
Tehottomuus	Tehokkuus
Politiikka	Asiantuntemus
Lyhytnäköinen	Kaukonäköinen
Vastuuton	Vastuullinen
Julkinen sektori	Markkinat
Kansallinen	Kansainvälinen
Konsensus	Kilpailu
Keinotekoinen	Todellinen
Sairas	Terve
Ahne	Kurinalainen
Ennustettava	Muuttuva
Tuttu	Vieras
Löysyys	Tuottavuus
Jäykkä	Joustava
Työllisyys	Työttömyys
Talouskasvu	Epävarmuus
Kokonaiskasvu	Tuloerot

Edellä kuvatun yhteisen tulkinnan tuottaminen kriisistä ja sen merkityksestä ei suju itse kriisin aikana aivan ongelmattomasti. Kriisissä nousee esiin joukko kansallisen eliitin sisäisiä poliittisia ristiriitoja ja yhteenottoja. Näitä ristiriitoja analysoimalla on mahdollista tarkastella myös eliitin sisäistä dynamiikkaa kriisissä: kuinka uusi markkinoihin perustuva hallinta syntyy, kuka sitä näyttää ensisijaisesti ajavan, ketkä ovat vastustajia ja millä ehdoilla lopulta saavutetaan yhteinen linja?

Kriisin näyttävimmät erimielisyydet liittyvät valuuttapolitiikkaan, ns. vakaan markan linjaan ja kysymykseen devalvaatioista. Vientiteollisuus joutuu jo 1980-luvulta lähtien ristiriitaan Suomen Pankin ja jo vakaan markan linjan omaksuneen Holkerin hallituksen kanssa. Kuten eräs mukana ollut kuvailee tunnelmaa Holkerin tuoreen hallituksen avainministerien ja vientiteollisuuden tapaamisessa:

> ”Jääkalikat siellä niinkun kilis. Yhtään hymyä ei tullut. Niin kalseassa tilaisuudessa en ole koskaan ollut. Niin koppavasti en ole nähnyt koskaan pääministeriä ja muista korkeita ministereitä kohdeltavan kuin siinä tilaisuudessa. Koskaan se suhde ei lämminnyt.”

Toisaalta myös vakaata markkaa kannattavilla sosiaalidemokraateilla ja ammattiliitoilla oli erimielisyyksiä. Vakaan markan linja perustui inflaation torjunnalle ja sikäli se uhkasi myös ammattiyhdistysliikkeen ja liittojen palkankorotustoiveita. Näin se aiheutti ristiriitoja myös vasemmiston sisällä, kun vasemmistolaiset talousoppineet kannattivat vakaata markkaa, mutta ay-liike ei oikein ymmärtänyt, miksi palkkoja ei saisi korottaa. Kuten eräs vasemmistolainen vakaan markan linjan omaksunut päättäjä kuvailee:

> ”Mullekin soitti joitakin työpaikka-aktiiveja ja mielestänsä työväenliikkeen aitoja edustajia, eikä ne siinä vaiheessa tuntuneet hirveesti arvostavan sitä, että saadaan aikaan matala inflaatio. Sanovat mulle vielä, että et kyllä kuulu meidän porukoihin, kun tollasta olet saarnaamassa; inflaationvastaista politiikkaa. Jotenkin siihen

kulttuurin kuului se, että vuorotellen mentiin eteenpäin ja kuului saada nimellisesti suuria korotuksia."

Toinen näkyvä kamppailu lamassa oli taistelu tulopolitiikasta, joka kärjistyi laman ollessa pahimmallaan. Erityisesti ammattiyhdistysliikkeen välit kiristyivät Esko Ahon johtaman oikeistopuolueiden hallituksen kanssa. Kuten ammattiyhdistysliikkeen päättäjä muistelee:

> "Me jouduimme reagoimaan poikkeuksellisen voimakkaasti. Mä haluan vaan tässä sanoa sen, että on harvinaista ja epätoivottavaa, että tämmöisiä asetelmia syntyy mitä ainakin kolme kertaa tämän neljän vuoden aikana syntyi. Siis että ammattiyhdistysliike ja hallitus ovat vastakkain yleislakon uhan edessä."

Kamppailut devalvaatioista ja tulopoliittisista ratkaisuista olivat kuitenkin ennen muuta päättäjien uuden yhteisymmärryksen synnytystuskia. 1990-luvun puolivälissä tehdyissä haastatteluissa päättäjät ovat jo löytäneet yhteisen linjan, joka perustuu devalvaatioista luopumiselle ja eurooppalaiselle valuuttajärjestelmälle.

Talouskriisi aiheuttaa paineita sääntelyajan eliittien yksimielisyydelle, ja saa hetkeksi eliitin etsimään itseänsä, mutta varsin nopeasti poliittiset päättäjät näyttävät hakevan ja löytävän yhteisen konsensuksen, joka hahmottuu lopullisesti Lipposen sateenkaarihallituksen aloittaessa.

Yhteinen konsensus löytyy markkina-ajattelusta ja sen tehokkuuden kurista, jonka vain yksittäiset toisinajattelijat uskaltavat periaatteellisesti kiistää. Yhtenä perusajatuksena on julkisen sektorin aseman kyseenalaistaminen. Hyvinvointivaltion puhetapa saa väistyä ja sen tilalle astuu uusi yksilöllistä kilpailua ja tuottavuutta korostava puhetapa. Myöskään työttömyyttä ei enää nähdä yhteiskuntapoliittisesti vakavana ongelmana, vaan sen ohitse ajaa yritysten tuottavuus.

Toisinajattelu markkinahallinnassa on harvinaista ja jää ainakin tässä työssä haastatellun eliitin joukossa yksittäisten kriittisten äänien varaan. Harvat toisinajattelijat ovat joitakin julkisen sektorin asemaa korostavia kuntapuolen edustajia, joitakin kokonaistaloudellista hyvinvointia korostavia ekonomisteja ja joitakin joustovaatimusten ja työttömyyden edessä epäröiviä ammattiyhdistysliikkeen johtajia.

Maan tapa

"Kullakin ajankohdalla on olemassa omat erikoiset isku- ja muotisanansa sekä politiikan että talouselämän alalla. Nämä ovat niin luonteenomaisia tiettynä aikana vallitseville kehitysilmiöille, että historiallinen esitys kansakunnan vaiheista voitaisiin jakaa jaksoihin noiden iskusanojen vaihtelun mukaan yhtä hyvin kuin vuosilukujen tai suurten historian tapahtumien perusteella" (Kekkonen 1952, 5).

Näin Urho Kekkonen aloitti sodanjälkeistä talouspolitiikkaa tahdittaneen kirjasensa "Onko meillä malttia vaurastua?" Kirjassa Kekkosen iskusana oli *investointi*. Hän lanseerasi kirjassaan analyysin ja ohjelman, joka "on sekä kapitalistisen että kommunistisen maailman avain taloudellisen nousun aikaansaamiseksi" (emt. 60). Kekkosen kysymys pohjautui sille perusajatukselle, että kansakunta ei voinut kuluttaa, vaan entistä suurempi osa tuloista oli säästettävä teollisuuden investointien rahoittamiseksi.

Kysymys siitä, onko meillä malttia vaurastua, oli sodan jälkeisen ajan sääntelyajan keskeinen poliittisen hallinnan kysymys. Suomi tuntui vastaavan kyllä. Kekkosen johdolla investointeihin perustuvaa ohjelmaa toteutettiin erityisesti asuntopolitiikan kautta, jossa suomalaiset säästivät asuntoja ja siten rahoittivat nopeaa teollistumista ja teollisuuden investointeja suhteellisen edullisella lainarahalla (esim. Hankonen 1994, Pohjola 1996, 33-35).

Markkinatalouden haaste

Matti Pohjola otti Kekkosen kysymyksen esiin vuonna 1996 kirjassaan, joka nousee poliittisten päättäjien mielissä laman analyyseista ehkä suosituimmaksi. Pohjola (1996) katsoi, että talouspolitiikka kävi entistä voimattomammaksi ohjaamaan vapaiden markkinoiden varassa toimivaa yhteiskuntaa. Suomen "ylhäältä", ministeriöistä,

etujärjestöistä ja suuryrityksistä, ohjattua taloutta ei ollut mahdollista pitää yllä avoimessa markkinataloudessa (emt. 146).

Pohjolan teksti näytti kiistävän nimenomaan kekkoslaisen iskusanan. Hänelle pääongelmana olivat Kekkosen peräänkuuluttamat kansalliset investoinnit, tehoton pääoma.

Toisaalta kansallisen hallinnan näkökulmasta Pohjola voidaan kuitenkin nähdä pikemminkin Kekkosen kansallisen hallinnan jatkajana kuin sen haastajana tai kyseenalaistajana. Hän vain muotoili hallinnan tavan uudelleen.

Politiikan sijaan oli löydettävä uusi ohjausmekanismi: markkinat. Pohjola antoi suosituksia koko yhteiskunnan järjestämisestä markkinoiden tuoman tehokkuuden mukaan. Konkurssit, saneeraukset ja fuusiot olivat tervetulleita, koska ne poistavat liikakapasiteettia taloudesta. (Emt. 150-151.)

Pohjola korosti, että markkinoiden avulla ihmisten "oman edun tavoittelu" saadaan palvelemaan "kansantalouden yhteistä etua" (emt. 150-151). Kurinpidon vastuu siirtyy politiikalta ja yhteiseltä toiminnalta markkinoille, jotka toimivat maltin ja kurin luojina. Voikin kuvitella, että Pohjolan kysymys kuuluisi: "Onko meillä malttia mennä markkinoille?"

Kekkosen ja Pohjolan ajatuksia voidaan pitää sääntely- ja markkina-ajan versioina kansalliseen taloudenhoitoon perustuvasta hallinnasta. Molempien lähtökohtana on pyrkiä löytämään "kansallinen" ratkaisu taloudenhoitoon. Perusanalyysi on varsin samantapainen. Kaikki näyttää viittaavan siihen, että elämänmeno on ollut tehotonta, helppoa tai löysää ja se vaatii terästäytymistä ja ryhdistäytymistä. Kekkonen pyytää kansaa säästämään, Pohjola puolestaan vaatii lisää kilpailua. Keskeistä molemmille on kansallisen kurin luominen: Kekkosella investointien edellyttämä säästäväisyys ja Pohjolalla markkinoiden pakottama tehokkuus.

Nationalismia numeroiden höysteeksi

Taloudenhoiton yksi ongelma poliittisessa hallinnassa on se, että taloudenhoitoon ei liity kuviteltua yhteisöä (Anderson 1983), joka on

poliittisille aatteille tärkeä lähtökohta. Poliittisessa hallinnassa on tärkeä puhutella jotakin joukkoa, "meitä" tai "heitä", jota ohjelma tai analyysi koskee. Näin herätetään yhteenkuuluvuuden tunteita ja ajatuksia, ja pystytään luomaan käsityksiä yhteisöistä, joita hallinta koskee ja yhdistää. Talous ei sinällään nosta esiin käsitystä "meistä" eikä "heistä", eikä luo yhteenkuuluvuuden tunteita eikä siten myöskään pysty esittämään yhteisiä ongelmia ja tavoitteita.

Näyttääkin siltä, että taloudelliselle tiedolle perustuva poliittinen hallinta tarvitsee "apuideologian", jonka avulla se voi muodostaa poliittisia "meille" ja "heille" rakentuvia puhetapoja.

1990-luvun talouskriisissä esiin nouseva markkina-ajattelu yhdistyykin nationalismiin. Kansallinen kilpailukyky ei katoa poliittisen hallinnan puheesta markkinoiden aikakaudella. Se vain määritellään taloudellisen liberalismin mukaisesti entistä yksilöllisemmin ja markkinoiden kautta. Jokaisen yksilöllistä tehokkuutta tarvitaan, kun valmistaudumme kansana kohtaamaan kansainväliset markkinat.

Yhteiskunnan poliittisen hallinnan kannalta markkinoille nojautuva kansallinen kilpailukyky on varsin toimiva puhetapa. Se ei käsitteellistä yhteiskuntaa sisäisesti ristiriitaiseksi, eikä jaa "kansakuntaa" keskeltä poliittisiin luokkiin tai ryhmiin, jolloin hallinta kävisi huomattavasti hankalammaksi ja kiistanalaiseksi. Kuten Benedict Anderson (1983, 131) on huomauttanut, me-rakenteeseen perustuva puhe kansallisesta edusta näyttää olevan intressitöntä: se ei aja kenenkään etua erityisesti, vaan tuntuu olevan kaikkien asialla yhtenäisesti. Juuri siksi sen varjolla voidaan vaatia erityisen suuria uhrauksia. Talouslaman seuraukset näyttäytyvätkin kansallisena "yhteisenä" onnettomuutena, joka tapahtui välttämättömässä kehityksessä kansakunnan suuntautuessa "yhdessä" kansainvälisille markkinoille. Kriisin jälkeisessä maailmassa kansallinen kilpailukyky vaatii jokaiselta taistelua oman tehokkuuden nostamiseksi yhteisen menestyksen hyväksi.

Kasvu yhteiseen realismiin

Talouskriisissä syntyvää hallinnan puhetta voi tarkastella paitsi talouspoliittisena, myös osana yleispoliittista suomalaista hallintaa.

Suomalainen päättäjien eliitti on varsin yhdenmukainen ja ohut kerros paljon toistensa kanssa tekemisissä olevia ihmisiä. Erityisesti toisen maailmansodan jälkeistä aikaa voi Suomessa tarkastella myös eliitin pyrkimyksinä löytää kansallinen yhteisymmärrys talouspolitiikan hoitoon. Jan-Magnus Janssonin tulkinnan mukaan pyrkimys yhteisymmärrykseen löi itsensä läpi varsinaisesti 1970-luvulla. Sisäpolitiikassa konsensus tarkoitti 1970-luvun puolivälistä alkaen "laajoja, puolueiden väliseen yksimielisyyteen perustuvia ratkaisuja". Ulkopolitiikan yhteiselle linjalle lyötiin sinetti, kun 1977 keväällä kuusi suurinta puoluetta ilmoittautui Kekkosen taakse vuoden 1978 presidentinvaaleihin. (Jansson 1993, 153.)

Jukka Pekkarinen ja Juhana Vartiainen (1995, 303-311) näkevät talouspolitiikan puolella konsensuksen etsimisen ensimmäisenä vaiheena 1950-luvun alkupuoliskon työmarkkinoiden vakautussopimukset. Vuonna 1951 perustettiin lisäksi Talouspoliittinen suunnitteluneuvosto Tasku, joka ryhtyi laatimaan pitkän ajan talouspoliittista ohjelmaa ja pyrki hakemaan keskitetyn tulopolitiikan ohjenuoraa. Tämä yritys löytää yhteistä talouspolitiikan hoitotapaa kuitenkin pysähtyi 1950-luvun lopun lamaan, joka heikensi työntekijöiden neuvotteluvoimaa, ja tulopolitiikka jäi taka-alalle.

1960-luvulta lähtien alkoi kuitenkin kehitys, jossa Suomeen rakentui vähitellen yhä yhtenäisempi tapa hoitaa talouspolitiikkaa. Vasemmiston radikalisoituessa 1960-luvulla osa siitä kytkettiin mukaan yhteisen kakun jakamiseen entistä voimakkaammin ja syntyi tulosopimusjärjestelmä, johon kytkettiin sekä ammattiyhdistysliike, maataloustuottajat että myös hyvinvointivaltion palvelujen kasvattaminen. Samalla sai alkunsa sosiaalidemokraattien ja keskustan hallitusyhteistyö, joka jatkui lyhyitä keskeytyksiä lukuunottamatta aina vuoteen 1987 saakka. Konsensuksen rakentaminen ei tapahtunut yhdessä yössä, mutta 1980-luvun alkuun tultaessa nimenomaan tulopoliittiset ratkaisut ja niihin kytkeytyvät talouspoliittiset ratkaisut olivat vakiintuneet kansallisen talouspolitiikan keskiöön. (Pekkarinen, Vartiainen 1995, 303-311, Pohjola 1996, 43-49.)

Realismin reunaehtoja

Talouspoliittisen konsensuksen synnyssä oli mukana myös vuonna 1974 perustettu Elinkeinoelämän valtuuskunta. EVA:n takana olivat elinkeinoelämän järjestöt ja sen tavoitteena oli kehittää "poliitikkojen, yritysjohtajien, talousmiesten sekä eri alojen tiedemiesten, asiantuntijoiden ja suunnittelijoiden keskinäistä vuorovaikutusta ja yhteistyötä" (Jakobson 1992, 123). Politiikan ja poliitikkojen karsastaminen näyttää olevan EVA:n perustamisen keskeinen ideologia. Suomen Pankin johtokunnan jäsen ja talouselämän vaikutusvaltainen vanhempi valtiomies Päiviö Hetemäki kirjoitti EVA:n syntyyn johtaneessa aloitteessaan 1970-luvun alkupuolella:

"Yritysten johdot joutuvat työskentelemään ennen kaikkea huomispäivän ongelmien kanssa. Poliitikot sen sijaan – puolueisiin katsomatta – ovat paljolti eilispäivään ankkuroituja, koska äänestäjät ovat sitä. Riidellään ja kilpaillaan eilispäivän asioista sekä äänestäjistä ja karsastellaan ratkaisuja, jotka pitäisi tehdä tulevaisuutta silmällä pitäen" (cit. in Jakobson 1992, 121).

EVA:n toimitusjohtajaksi valittu Jakobson lähti voimakkaasti hakemaan yhteistyötä erityisesti sosiaalidemokraattien kanssa (emt. 133-134). Konsensuksen keskeisenä sisältönä oli nimenomaan sosiaalidemokraattien ja elinkeinoelämän välien parantaminen. Vuonna 1976 Jakobson tiivisti ajan hengen sanaan *konsensus*, jossa hän asetti tavoitteeksi asioiden kitkattoman hoidon yhteisymmärräyksellä:

"Monimutkaisia taloudellisia ratkaisuja, joiden vaikutukset heijastuvat laajalti yhteiskuntaan, ei ole yleensä edullista tehdä äänestämällä, sillä niiden kitkaton toteutaminen vaatii tavallisesti kaikkien asianosaisten myötävaikutusta. Ne edellyttävät neuvotteluja ja sovitteluja laajan yhteisymmärryksen aikaansaamiseksi." (Jakobson 1992, 166.)

Muutamaa päivää myöhemmin Jakobsonia tuli tervehtimään SDP:n puheenjohtaja Kalevi Sorsa, joka kertoi leikillään "olevansa hyvin vihainen", koska "olin ajatellut puhua vähän samaan tapaan, mutta nyt en voi". Jakobson näkeekin, että konsensus oli jo ilmassa, mutta se "oli kuin isätön ja nimetön löytölapsi, jolle EVA antoi nimen" (emt. 167).

Lapsen aikuistumiseksi eli konsensuksen syntyyn hallituspolitii-

kassa tarvittiin talouskriisi. Vuonna 1977 kärjistynyt talouden hätätila pakotti SDP:n hallitukseen. Jakobsonin sanoin: "Talouden tosiasiat pakottivat SDP:n palaamaan ideologiselta harharetkeltään pragmaattiselle linjalleen." Samoihin aikoihin julkisten menojen rajoittamisesta tuli keskeinen piirre suomalaisessa hyvinvointimallissa, joka jäi selvästi jälkeen muista Pohjoismaista (Kosonen 1987, 218-226). Jakobsonin mukaan konsensuksen pohjana oli sopimus siitä, että "bruttoveroasteen nousu pysäytetään ja kaikki muu seurasi tästä". Jakobson puhui "Suomen vaarallisesta naapurista" ja tarkoitti silloin Ruotsia ja sen pelättyä hyvinvointipolitiikkaa, "Ruotsin tautia" (emt. 171-173, 130).

Konsensuksen varjopuolena oli se, että se tylsistytti poliittista keskustelua ja kiinnostus vaaleihin väheni, kun hallitusvalta säilyi pääasiassa punamullalla suurin piirtein vaaleista riippumatta. Tämä asetelma näytti olevan murtumassa vuonna 1987 sinipunahallituksen myötä. (Jansson 1993, 152-166.) 1990-luvun kehityksen valossa näyttää kuitenkin siltä, että suurta käännettä ei tapahtunut. 1970-luvun konsensuksessa ja 1990-luvun managerivallassa on yhteisiä piirteitä. Konsensuksen pohjaksi on otettava talouspoliittinen realismi ja talouden tosiasiat. Kansa ja politiikka eivät nauti erityisen suurta luottamusta päättäjien silmissä. Sen sijaan on tärkeä pyrkiä löytämään poliittisten päättäjien ja eri ryhmien välillä yhteisymmärrys, joka tekee eri vaihtoehdoista kiistelemisen turhaksi.

Idän varjosta markkinoiden kuriin

Kekkosen johtamassa Suomessa poliittisen hallinnan puhe toimi usein niin, että Neuvostoliiton uhka vaati sisäpolitiikassa yksimielisyyttä ja toimi siten myös sisäpoliittisen kurinpidon välineenä. Suomalaisen hallinnan perushokemaksi nousi paasikiviläinen realismi ja sen iskulause: "Tosiasiat on tunnustettava". (Kantola 1997a, 1997b, 1998.) Kylmän sodan aikana politiikan ulkoisia tosiasioita ja välttämättömyyksiä edustivat ennen kaikkea turvallisuuspolitiikan "realiteetit". Niiden rinnalle alkavat kuitenkin 1950-luvulta lähtien nousta talouden "tosiasiat". Kuten pääjohtaja Matti Virkkunen, jota Hankonen pitää Kekkosen ohella yhtenä tärkeimmistä vaikuttajista, muotoilee Tampereen kauppaseurassa 1963 pitämässään puheessa: "On aika siirtyä poliittisista realiteeteista talouspoliittisten realiteettien tunnustamiseen" (Hankonen 1994, 58).

1990-luvun alussa Neuvostoliiton uhkaan ja sen luomiin "tosiasioihin" perustuva hallinnan puhetapa joutui uhatuksi. Tämä ei kuitenkaan merkitse, että hallinnan puheen muotojen tarvitsisi muuttua, vaan näyttää siltä, että poliittiset päättäjät omaksuvat vanhoja hyväksi havaittuja puheen muotoja sovittaen ne uuteen tilanteeseen: kansallisen hallinnan puhetavan rakenne säilyy, vaikkakin se saa uusia sisältöjä.

Talouskriisissä markkinat alkavat tuottaa näitä "tosiasioita", joihin sisäpolitiikan on sopeuduttava. Taloudenhoito onkin yhä voimakkaammin kansallisen kurinpidon perusta. Kuten Max Jakobson päättää vuonna 1992 ilmestyneen kirjansa juhlavasti:

"Tarvitaan yhteistä tahtoa kansakunnan sopeuttamiseksi alempaan elintasoon. Se on uutta itsenäisyystaistelua: vihollinen on nyt meissä itsessämme" (Jakobson 1992, 384).

Jakobsonin puhe sisäisestä vihollisesta, jota on vartioitava, muistuttaa kylmän sodan aikaista poliittisen hallinnan puhetta. Myös Neuvostoliiton uhan alla elettäessä voi ajatella, että vaara oli ennen kaikkea sisällämme. Kansa oli lapsekas, tunteikas ja riitaisa hallitsemista kaipaava joukko, jota järkeen ja realismiin nojaava poliittinen eliitti pyrki ohjaamaan. Suurin uhka oli tällöin joukosta poikkeaminen ja sisäinen erimielisyys, joka näytti asettavan kyseenalaiseksi koko kansankunnan olemassaolon itäisen naapurin varjossa. Ulkoisella uhalla perusteltiin näin sisäisen yhtenäisyyden vaatimus: vihollinen oli meissä itsessämme, idealismiksi, itsekkyydeksi ja tunteenomaisuudeksi leimatussa erimielisyydessä. (Kantola 1998a.)

Suomessa talouskriisi toimiikin mielenkiintoisena kansallisen hallinnan taitteena, joka asettuu kylmän sodan loppuun. Kun kylmän sodan vastakkaisasettelu poistuu suomalaisesta politiikasta, myös poliittiselta eliitiltä katoaa hallinnan logiikka, johon nojata. On vaikea vedota mihinkään ulkoiseen voimaan, joka vaatii yhtenäisyyttä ja toisinajattelun hiljentämistä: investointi- ja innovaatio-ohjelmien varaan on vaikea rakentaa koko kansaa kokoavaa myyttiä. Pääomien vapaut-

taminen ja talouskriisi antavat kuitenkin uuden perustan, jolle poliittinen hallinta voi nojata.

Samalla markkinat ottavat ulkopuolisen vaaran aseman. Kun aikaisemmin politiikkaa ja julkista keskustelua rajoitti itänaapurin valvova katse, joka vaati kansalta vastuuntuntoista yksimielisyyttä, niin nyt saman aseman ottavat kansainväliset markkinat, jotka vaativat kurinalaista käyttäytymistä eivätkä siedä veneenkeikuttajia. Talouskriisissä esiin murtautuva markkinakuri toimii näin sisäpoliittisen itsekurin ja kurinpidon keinona.

Turvallisuudesta talouteen

Talouskriisissä kulminoituu samalla muutos kansallisen hallinnan puhetavassa, jossa painopiste siirtyy turvallisuuspolitiikasta talouspolitiikkaan. Toisen maailmasodan jälkeen turvallisuuspolitiikasta tuli tärkeä politiikan alue, josta puhuttiin ja kirjoitettiin varovasti. Hyvät suhteet Neuvostoliittoon nousivat välttämättömäksi tosiasiaksi, jota ei juuri haluttu kyseenalaistaa, mikä näkyi vielä 1990-luvun alussa käydyn ulkopoliittisen keskustelun varovaisuudessa (Forsberg 1993, 18-21, Heikkilä 1996, 83, Mörä 1999, 144-148).

Kylmän sodan väistyessä ja Neuvostoliiton hajotessa talouden merkitys kasvoi kansallisessa politiikassa. Maailmansodan varjot haalenivat poliittisessa puheessa ja niiden tilalle astui yhä voimakkaammin taloudellinen kilpailu. Turvallisuuspolitiikan puolueettomuuteen, liittoutumattomuuteen ja realismiin nojaava puhetapa väistyi, ja sen sijaan nousi taloudellinen auktoriteetti (Pekonen 1993, 49-59.) Tätä ajatusta tukevat myös Tuomo Mörän huomiot, kun hän tutki poliittista eliittiä ja osin osana sitä työskentelevin journalistien näkemyksiä EU-jäsenyydestä 1990-luvun alussa. Journalistien ajattelussa nousi voimakkaasti esiin "kovien" taloudellisten tosiasioiden ja vääjäämättömyyden korostaminen. Tämä ajattelu näyttää edustaneen EU-jäsenyyttä laajalla rintamalla puolustaneen poliittisen eliitin näkökulmaa. Jäsenyyttä vastustaneiden näkökulmat puolestaan koettiin vieraiksi ja "tunteellisiksi". (Mörä 1999, 199-219.)

Kun hallinta perustuu itsekurin vaatimuksille, sillä täytyy olla

myös kova pohja, joihin se nämä vaatimuksensa perustaa. Kuten Norbert Elias on huomauttanut, tärkein esimerkki valtioon kytkeytyvästä itsekurin vaatimuksesta ovat 1900-luvuilla käydyt sodat, joissa kansalaisten täytyy asettaa henkensä alttiiksi ja olla valmiita uhraamaan se isänmaan ja valtion vuoksi. Eliaksen tulkinnan mukaan erityisesti nationalismi on itsekuria luova ideologia, jossa porvariston johdolla käytettiin omaatuntoa – pakkoa itseä kohtaan – yksilöllisten tarpeiden alistamiseen kollektiivin, maan tai kansakunnan tarpeisiin. (Elias 1997, 140-147.)

Mutta mitä kauemmaksi taakse sodat ja niiden vaatima itsekuri jäävät, sitä vahvemmin niiden jättämän tyhjän tilan täyttää nationalistinen talousoppi, joka näkee yhteiskunnan yhteisenä taloudellisena projektina, yhteisenä veneenä, jossa kaikkien tulisi soutaa samassa tahdissa ja samaan suuntaan. Sotien sijasta ainakin teollistuneiden länsimaisten yhteiskuntien poliittisen hallinnan keskeiseksi tukipilariksi nousee "kansan" taloudellinen kilpailukyky, joka velvoittaa säästeliäisyyteen, tehokkuuteen ja myös kulutukseen siinä määrin, kuin se edistää koko kansakunnan taloudellista etua.

Eliitti joka putosi – jaloilleen

Myös talouskriisin managerialismia voi ymmärtää kansallisen eliitin yhteisenä aatteena. Raija Julkunen on huomauttanut, että poliittisten päättäjien identiteetissä näyttää kamppailevan ainakin kaksi voimakasta tekijää: poliittinen maailmankatsomus sekä toisaalta eliittiasema (Julkunen 2001, 84). Poliittinen maailmankatsomus merkitsee poliittisen eliitin uskollisuutta viiteryhmilleen, useimmiten niille, jotka ovat heitä äänestäneet ja kannattaneet. Toisaalta se kuitenkin samalla aiheuttaa jännitteitä suhteessa muihin eliitin jäseniin: poliittiset aatteet halkovat eliittiä keskeltä ja hajoittavat sitä. Eliitit ovatkin taipuvaisia kehittämään omia heitä yhdistäviä aatteita, joille eliittien yhtenäisyys rakentuu.

Tom Moring (1989) päätyy muutaman tapaustutkimuksen perusteella ehdottamaan, että Suomessa eliiteillä olisi ollut toisen maailmansodan jälkeen välittävä rooli, jossa he ovat pyrkineet sovittamaan

yhteen eri intressiryhmien edut. Eliittien yhteys äänestäjiin sen sijaan on ollut suhteellisen heikko, usein ajatukset ja ideat, joita eliitti on ryhtynyt ajamaan, ovat olleet sen omasta piiristä syntyneitä, ei niinkään vaalien ja äänestäjien tuottamia (emt. 158-159). Eliittien yhteiset aatteet ovat olleet kohtuullisen vahvoja verrattuna heidän kannattajiensa erilaisiin aatteisiin.

1990-luvun talouskriisi on tässä mielessä konkreettinen murroksen hetki, joka kohtelee poliittisen eliitin maailmankatsomuksia eri tavoilla. Vasemmistolainen ajattelu kriisiytyy siltä osin, kun pääomien ja markkinoiden vapautta lisätään. Kansallinen konservatismi kriisiytyy sikäli, kun se on perustunut kansallisen vientiteollisuuden arvoille ja yhdentyvät valuuttamarkkinat vievät kansallisen valuuttapolitiikan mahdollisuuden. Myös maaseutuun ja maa- ja metsätalouteen nojaava aatteellisuus kriisiytyy, kun poliittisessa muutoksessa ryhdytään avaamaan markkinoita.

Markkinoiden avautuminen ja kansallisen sääntelypolitiikan kriisiytyminen on kansallisten poliittisten päättäjien yhtenäisyyden kannalta uhkaava tilanne. Talouskriisi tulee tässä mielessä melkein kuin korkeampien voimien lahjana. Kriisin paineissa eliitti kokoaa itsensä ja yksittäiset päättäjät sopeuttavat vanhat poliittiset aatteensa uuden ajan ajatuksiin taloudellisen järjen nimissä. Aatteet painuvat taka-alalle ja eliittien yhtenäisyys nousee niiden tilalle. Kun päätökset perustellaan markkinoiden välttämättömillä tosiasioilla, poliittiset erimielisyydet eivät hajoita eliittiä. Rivit kootaan nopeasti ja kriisistä nousee esiin yhtenäinen hallinnan eetos, joka perustuu manageriaaliselle tehokkuuden ja taloudenhoidon varaan rakentuvalle käsitteistölle ja ajattelulle.

Monien päättäjien osalta tämä prosessi johtaa siihen, että päättäjä tinkii vanhasta aatteestaan ja ryhtyy taloudenhoitajaksi yhteisen järjen nimissä. Samalla päättäjä muuttuu poliittisen ryhmänsä edustajasta eliitin edustajaksi ja edustaa enemmän eliittiä "alaspäin" oman ryhmänsä suuntaan sen sijaan, että edustaisi omaa ryhmäänsä eliitissä.

Toisaalta, kun puoluepoliittiset erot ja aatteellisuus heikkenevät, myös päättäjät yksilöllistyvät. He eivät korosta aatteellisia ryhmäsidonnaisuuksiaan ja eliitistä myös pudotaan yksi kerrallaan. Tässä mielessä kiinnostavia ovat esimerkiksi sosiaali- ja terveysministeri

Eeva Kuuskosken (Aho 1996, 130) ja Suomen Pankin johtajan Rolf Kullbergin ero (Kullberg 1996, 253-258). Ne viittaavat omalta osaltaan siihen, että kriisissä erimielisyydet ja tappiolle jäämiset sitoutuvat enemmän henkilöön ja henkilösuhteisiin eliitin sisällä kuin puolueiden mukaisesti järjestäytyneisiin aatteisiin tai linjaeroihin.

Kuuskosken erosta päättäjät eivät juuri keskustele ja hän jää ajatuksineen varsin yksin. Kuuskosken näyttääkin pudottavan ajattelutapa, joka ei sovi eliitin uuteen konsensukseen. Ehkä sillä on jotakin tekemistä sen kanssa, miten Kuuskoski (1991, 116) muotoilee kirjassaan kantansa talouspolitiikasta laman kynnyksellä:

"Vaikka budjettikirjan yhteenlaskuissa markka on aina sama, se ei ole sitä politiikan välineenä. Talouspolitiikka halutaan usein nähdä yhteiskunnallisen toiminnan yläpuolella olevana mahtina, joka on riippumaton arvokeskustelusta ja ihmisten perimmäisestä olemuksesta. Talouspolitiikallakin on etiikkansa, jonka avulla toteutetaan enemmän tai vähemmän tahdottua kehitystä."

Käytännöllisiä kysymyksiä

Managerille on tyypillistä myös käytännöllisyys – pragmatismi. Asiat ymmärretään käytännöllisinä eikä poliittisina ongelmina, ja niihin on löydettävä tehokkaita käytännöllisiä ratkaisuja. Esimerkiksi pääministerinä ollut Aho toteaa muistelmissaan, että Kuuskosken eron taustalla oli Kuuskosken ja valtiovarainministeri Viinasen erilainen ajattelutapa. Kuuskoski pyrki pohtimaan päätösten moraalista oikeutusta samaan aikaan kun käytännönläheisempi Viinanen ei pitänyt "selvillä asioilla jahkailusta" (Aho 1996, 130).

Nikolas Rose (1996, 41-42) huomauttaa, että käytännöllisyys on yleisemminkin modernin hallinnan piirre. Modernissa yhteiskunnassa hallinta ei ole enää kuninkaiden valtaistuimiin ja sinetteihin nojaavaa seremoniallista valtaa. Hallinnan taustalla ei ole voimakasta erityistä teoreettista, filosofista, moraalista tai poliittista ajattelua. On vain joukko käytännön sanelemia kysymyksiä, joihin on löydettävä nopeasti toimivat ratkaisut. Kuten Rose kuvaa:

"Se mikä teki näistä ajatustavoista hallinnallista mieluumminkin

kuin teoreettista, filosofista tai moraalista, on niiden pyrkimys tehdä itsestään käytännöllisiä. Pyrkimys löytää erilaisia vaikuttavilta näyttäviä toimintatapoja ja koneistoja" (Rose 1996, 41).

Myös uusliberalismin leviämisen yhteydessä käydyssä keskustelussa on usein tuotu esiin uusliberaalien ajattelutapojen käytännöllisyys. Uusliberalismin käyttöönotossa ja leviämisessä on ollut keskeistä muutoksen epäideologisuus.

Ehkä paras tapa ymmärtää uusliberalismin tätä puolta on katsoa kehitystä 1980-luvulta lähtien, jolloin uusi poliittinen linja alkoi kiteytyä 1980-luvulla erityisesti Ison-Britannian thatcherismissa. Tämä politiikka ei ollut selkeän poliittisen aatteen toteuttamista. Sen sijaan se koostui enemmänkin erilaisista käytännöllisistä ratkaisutavoista, joita "sattui olemaan käsillä", kun hyvinvointivaltion koettiin kriisiytyneen. Oireellista onkin että harjoitettu politiikka on saanut nimensä yhden ihmisen eikä jonkin aatteen tai periaatteen mukaan. Ratkaisut perustuivat paljolti yhteen ihmiseen, "vahvaan naiseen", kiteytyneisiin käytännöllisiin keinoihin. Kuten Nikolas Rose kuvailee:

"Tietynlainen järkeily, kutsuttakoon sitä uusliberalismiksi, pystyi yhdistämään erilaisia taktiikoita ja integroimaan niistä ajatuksellisen mallin, niin että ne näyttivät noudattavan yhtenäistä logiikkaa. Ja kun niin kävi, kun tämä järkeilyn linja erottui (...) se voitiin jälleen suunnata kohti uusia kohteita" (Rose 1999, 27).

Tällä ehkä selittyy myös uusliberalismista käydyn keskustelun vaikeus: politiikan toteuttajat eivät itse koe useinkaan olleensa aatteellisesti liikkeellä. Kun uusliberaaliin ajatteluun pohjautuvia ratkaisuja on tehty, muutokset eivät ole useinkaan tapahtuneet uusliberalismin nimellä. Thatcherin uudistuksia toteutti konservatiivinen puolue. Toisaalta Länsi-Euroopassa, jossa omaksuttiin monia uusliberalismin ajatustavan mukaisia uudistuksia, hallitusten väri oli 1980- ja 1990-luvulla usein, Suomi mukaan lukien, vaaleanpunainen eli maltillinen vasemmisto pisti alulle ja toteutti uusliberalismin oppeja.

Suomessa erityisesti talouskriisi oli omiaan tuottamaan monia vakavia käytännöllisiä ongelmia, jotka näyttivät vaativan käytännöllisiä ratkaisuja ilman että niitä täytyi perustella poliittisin argumentein. Samalla hallinnan käytännöllisyys vahvisti ja lujitti kansallisen eliitin sisäistä yhtenäisyyttä sitä repiviä aatteellisia eroja vastaan.

Käytännöllisyys eliitin aatteena

Talouskriisin hallintaan liittyvä käytännöllinen managerialismi on ennen muuta vahvistamassa kansallisen eliitin yhtenäisyyttä. Tätä tulkintaa tukee myös esimerkiksi Julkusen (2001) havainto talouskriisissä syntyvästä politiikasta, jota hän kutsuu suomalaiseen poliittiseen tyyliin kuuluvaksi pragmatismiksi (emt. 288). Julkusen päätulkinta talouskriisistä on, että talouskriisissä tapahtuu varsin mittava suunnanmuutos, jossa ennen kaikkea politiikan reunaehtoja pyritään muuttamaan. Mutta, kuten Julkunen sanoo Ulrich Beckiä siteeraten, 1990-luvulla suuret muutokset eivät tule torvia töräytellen, vaan kissantassuin hiipien (emt. 300).

Julkunen sanookin, että päähuomio on kiinnitettävä "sellaisten hallinnan mekanismien ja mentaalisten mallien omaksumiseen, jotka luovat pohjan jatkuvalle menokurille" (emt. 291). Tämän työn valossa näyttää siltä, että kansallinen eliitti rakentaa itselleen talouskriisin aikana mentaalisen mallin, jolta vain harvat toisinajattelijat poikkeavat. Eliitin uusi ajattelutapa nojautuu ennen muuta kovalle markkinakurille ja sen soveltamiselle yhteiskunnassa. Samalla eliitti ei kuitenkaan pidä toimiaan poliittisina ratkaisuina vaan mieltää ne käytännön sanelemina pragmaattisina toimina. Talouskriisissä tapahtuva suunnanmuutos leviää käytännöllisinä vastauksina käytännöllisiin kysymyksiin. Muutos tukee näin tulkintaa uusliberalismista, joka leviää nimenomaan käytännöllisinä ratkaisuna, ja joka ehkä juuri siksi on poliittisesti hyvin tehokas keino muuttaa yhteiskuntia. Länsimaistuneen markkinatalouden ajan hallinta näyttää olevan vähintäänkin yhtä yhdenmukaista kuin suomettumisen aikojen yksimielisyys.

Vanha ja kulunut vitsi kertoo Neuvostomaassa eläneestä perheen isästä, jolta poika kysyi, mitä merkitsevät sellaiset sanat, kuin kansa, tulevaisuus ja toveri? Isä mietti hetken ja vastasi: "Kansa olemme me, äitisi ja minä; tulevaisuus on veljesi, joka nukkuu vielä kehdossa, ja toveri olen minä sinulle". Yöllä isä sitten keräsi pojan nykiessä häntä ylös ja huutaessa: "Toveri, toveri, herää! Kansa nukkuu ja tulevaisuus hukkuu paskaan!" Uusliberalistinen muutos etenee Suomen talouskriisissä hiukan samalla tavalla. Päättäjät tekevät pojan lailla ajatustyötä, nykivät toisiaan hihasta ja pyrkivät omaksumaan uusia käsittei-

tä ja soveltamaan niitä eteen tuleviin tapahtumiin ja ongelmiin. Muutokset tapahtuivat pienin askelin ja hallinnollisina päätöksinä, jolloin ne eivät koskaan nouse laajan poliittisen keskustelun kohteeksi. Kun muutokset toteutti eliitti, joka mieltää itsensä "epäpoliittiseksi" ja neutraaliksi ja katsoo käyvänsä asiantuntemuksensa varassa yksinäistä taistelua muita vastaan, sillä ei ollut välttämättä haluakaan tehdä asiasta poliittista.

Kun politiikassa siirrytään uuteen markkinavetoiseen ajatteluun, kovimmat aatteelliset kamppailut käydään päättäjien "sisimmässä" eikä heidän välillään, ja päätökset tehdään hallinnollisina ratkaisuina, eikä niitä tuoda ulos julkiseen poliittiseen keskusteluun. Tässä mielessä talouskriisissä rakentuva hallinnan tapa osoittaa, että kansallisen hallinnan rakenteet ovat varsin kissamaisia: sekä sitkeitä että joustavia. Voikin ajatella, että jos uusliberalismi tulee Suomeen kissantassuin, niin poliittinen eliitti tekee kylläkin ison voltin siirtyessään taloudellisen liberalismin maailmaan, mutta putoaa samalla alas kuin kissa – jaloilleen.

Ohjatusti vapauteen

Talouskriisi ajoittuu Suomessa aikaan, jolloin Suomen tilanne näyttää selkeästi muuttuvan. Suomen poliittiseen kulttuurin virtaa sekä poliittisen että taloudellisen vapauden ajatuksia, jotka kääntävät Suomen ulkopolitiikkaa kohti Länsi-Eurooppaa (Hämäläinen 1998), ja johtavat erityisesti raha- ja pääomamarkkinoilla sääntelyn purkamiseen ja markkinoiden toiminnan tehostamiseen (Kosonen, Huttunen 1989, 13-38). Kun Neuvostoliitto hajoaa, Suomi ryhtyy hakeutumaan länteen EU:n jäseneksi ja talouden avaaminen murtaa kansallisten pääomien ja talouspolitiikan merkitystä.

Tämä "vapautuminen" tapahtuu Suomessa kuitenkin varsin "keskusjohtoisesti". Jo EU-jäsenyydestä äänestettäessä poliittinen eliitti on varsin yhdenmukaisesti jäsenyyden puolella ja suhtautuu julkisuuteen vaarana, joka saattaa haitata EU-prosessin hallittavuutta (Heikkilä 1996, 69-71). Vaihtoehtoiset näkökulmat ja keskustelu jäävät niin ikään varsin vaatimattomaan rooliin kansanäänestyksestä käytä-

vässä keskustelussa (Kivikuru 1996). Vastustajia luonnehditaan päättäjien taholta ennustelijoiksi ja haihattelijoiksi, joiden toimintaa hallitsee tosiasioiden sijasta tunteikkuus (Mörä 1999, 178-189, 198-219, Pekonen 1993, 55-56). Toisaalta rahamarkkinoiden vapauttamisessa olennaisena liikkeelle panevana voimana ovat rahapolitiikan ylimmät viranomaiset (Kosonen, Huttunen 1989, 17), ja talouskriisin jälkeen suomalainen poliittinen eliitti näyttää asettuneen varsin yhdenmukaisesti heidän linjalleen talouspolitiikassa.

1990-luvun kehitys sisältää tässä mielessä paradoksin: vaikka politiikka vapautuu, siihen ei ilmaannu uutta erimielisyyttä. Talouskriisissä esiin nousevan päättäjien puheen perusteella näyttää siltä, että yksimielisyys nousee eliitin sisällä vallitsevaksi piirteeksi ensimmäisellä "vapauden" vuosikymmenellä.

Jos tätä linjaa peilataan talouskriisiä edeltävään aikaan, niin karkeasti arvoiden voi sanoa, että Suomessa yhdenmukaisuuden vaatimus säilyy poliittisten päättäjien mielessä YYA-ajalta EU-ajalle. Poliittinen kulttuuri pikemminkin säilyttää kuin kadottaa vanhat toimintatapansa.

Pragmaattisesti itsensä perusteleva managerialismi tarjoaa kansalliselle poliittiselle eliitille sillan turvaköysineen hallinnan katkoksen yli. Kansallinen eliitti siis muistuttaa kissaa myös tässä suhteessa: eliitti ei ainoastaan putoa jaloilleen, vaan sillä näyttää myös olevan kissojen tapaan useampi kuin yksi henki.

Suomessa tapahtuneesta muutoksesta on myös esitetty tulkintoja, joiden mukaan siirtyminen markkinavetoiseen järjestelmään ja sinipunahallitukseen merkitsivät historiallista muutosta ja eliittien konsensuksen purkautumista (Ruostetsaari 1992, 299) tai yleensä auktoriteettien murrosta ja kansallisen yhtenäiskulttuurin hajoamista (Alasuutari, Ruuska 1999, 215-243). Talouskriisin hallinnan tarkastelun perusteella nämä tulkinnat saavatkin kysymysmerkin peräänsä.

Lienee hätiköityä olettaa, että valtion merkitys katoaa uus- tai markkinaliberalismissa. Markkinoiden vapauttaminen merkitsee monia valtiojohtoisia järjestelyjä, joilla säännellään ja luodaan uusia kansallisia ja ylikansallisia hallinnollisia käytäntöjä ja järjestelyjä (Teivainen 2000, 237). Markkinoiden vapauttaminen ei myöskään merkitse välttämättä uutta mielipiteiden vapauden ja kirjon aikaa ai-

nakaan poliittisessa hallinnassa. Kuten Jaakko Nousiainen toteaa, Suomen poliittisesta ilmapiiristä on tullut 1990-luvulla konsensus-hakuinen. Hallitukset ovat alkaneet istua kokonaisia vaalikausia ja puolueiden väliset ideologiset erot näyttävät haalistuvan (Nousiainen 2000, 6).

Talouskriisissä rakentuvan eliittien puheen valossa näyttää, että kansallinen hallinta rakentuu käytännölliselle kansalliselle yksituumaisuudelle, jota perustellaan markkinavoimien vaatimuksilla. Tässä mielessä kannattaakin muistaa Mauno Koiviston suuhun pistetty viisas lause: "Maailma muuttuu – vai muuttuuko se?"

KRIISI DEMOKRATIASSA

9 DEMOKRATIAN SANAT JA TEOT

Tässä työssä lähtökohtana on ollut ajatus siitä, että länsimaiset perustuslait ja niissä olevat kansanvallan ja poliittisten oikeuksien lupaukset muodostavat ihanteiden joukon, jota ei tarvitse hylätä, vaikka voikin olettaa, että ne eivät koskaan toteudu puhtaina. Michel Foucault varoittaa, että emme saa antaa Ranskan vallankumouksen jälkeen maailmassa kirjoitettujen perustuslakien ja "koko taukoamattoman ja puuhakkaan lainsäätämistoiminnan pettää meitä", sillä juuri näillä laeilla "olemukseltaan normalisoiva valta" tehtiin hyväksyttäväksi (Foucault 1998a, 103). Vaikka Foucault kritisoi juridisen vallan merkitystä, emme kuitenkaan toisaalta saa myöskään kokonaan unohtaa lakeja, koska niiden hylkääminen johtaa helposti koko demokratian hylkäämiseen. Kiinnostavampaa onkin tarkastella niitä paikallisia muotoja, joita lakeihin kirjatut demokratian ihanteet saavat.

Hallitusmuodon mukaan valtiovalta Suomessa kuuluu kansalle, jota edustaa valtiopäiville kokoontunut eduskunta. Kansanvallan toteuttaja eduskunta on ensisijainen kansan äänen edustaja ja valtiovallan ylin instituutio (Nousiainen 1992, 141-144, Tiitinen 1999, 843). Tästä ajatuksesta ei ole luovuttu, vaan pikemminkin pyrkimys on ollut päinvastainen. 1990-luvulla presidentin toimivaltaa on rajoitettu ja eduskuntaan valtansa nojaavan pääministerin asema poliittisessa järjestelmässä on noussut keskeisemmäksi (Anckar 2000, Hämäläinen 2000, Nousiainen 2000, Saraviita 1996, 444-446).

Uusi perustuslaki astui voimaan vuonna 2000. Sen seurantaraportissa todettiin tyydytyksellä, että koska pääministerin valinta ja hallituksen muodostamisprosessin ohjaus on siirtynyt eduskunnalle, niin kansalaisten tosiasialliset mahdollisuudet ottaa kantaa eduskuntavaaleissa valtioneuvoston kokoonpanoon ovat parantuneet (Oikeusministeriö 2001).

Demokratian perustuslaillisia normeja voi käyttää ideaaleina, joita vasten voi peilata sitä, mitä politiikan todellisuudessa näyttää tapahtuvan. Kysymys on tällöin lupauksista ja niiden täyttämisen muodoista: miten lupaukset vapaudesta ja vallasta ymmärretään ja täytetään

kussakin tilanteessa? Kuinka poliittisen järjestelmän ihanteet kuten kansanvaltaisuus, demokraattisuus ja julkisesti keskusteleva poliittinen yhteisö realisoituvat ja pärjäävät talouskriisissä syntyvissä päättäjien puhetavoissa ja eetoksessa?

Tarkastelenkin lopuksi talouskriisissä syntyvää hallinnan tapaa suhteessa demokratiaan: miltä talouskriisissä syntyvä hallinnan tapa näyttää suhteessa perustuslaillisiin demokratian ihanteisiin?

Kysymys eliitistä demokratiassa

Talouskriisin hallinnassa on tämän tutkimuksen mukaan ollut kyse ennen kaikkea kansallisten poliittisten eliittien edustamasta poliittisesta hallinnasta. Poliittisten eliittien, yhteiskunnassa poliittista valtaa käyttävien ihmisten tai ryhmän, asema demokratiassa on monitahoinen kysymys. Yhtäältä heidän tulisi toimia kansanvaltaisessa järjestelmässä kansan kuvana: kansan eri ryhmien tahdon ja mielipiteiden kirjon tulisi välittyä yhteiskunnan päätöksentekoon eliittien edustamana. Toisaalta eliiteillä on taipumusta samastua keskenään ja kehittää omaa eliitti-identiteettiä.

Eva Etzioni-Halevy jakaa eliittiteoriat kahteen luokkaan, jotka noudattelevat paljolti alussa pohtimaani eroa demokratian ihanteiden ja käytäntöjen välillä. Toisaalla ovat eliittiteoreetikot, jotka lähtevät liikkeelle demokratian klassisista ihanteista. Demokratia on hallitustapa, jossa enemmistö hallitsee vähemmistöä. Toisaalla taas ovat ne eliittiteoreetikot, jotka korostavat, että demokratiassa käytännössä vähemmistö hallitsee enemmistöä. Eliitit ovat todellisia vallankäyttäjiä muodostaen tiiviitä liittoumia, joihin kansanvalta ei juurikaan pääse vaikuttamaan. (Etzioni-Halevy 1997, xxiv-xxxi.)[24] Onkin kiinnostavaa pohtia, missä mielessä talouskriisissä päätöksiä tekevän eliitin hallinnan tapa näyttää toteuttavan talouskriisissä demokratian ihanteita, edustavan kansaa tai missä mielessä se näyttää muodostavan oman yhtenäisen hallinnan tapansa.

Kysymyksiä demokratiasta

Mitä yhtenäisempiä eliitit ovat mielipiteiltään, asenteiltaan ja arvoiltaan, ja mitä selkeämmin nämä arvot ja asenteet eroavat kansan näkemyksistä, sitä parempia perusteita on puhua yhtenäisen valtaeliitin olemassaolosta (Ruostetsaari 1992, 286). Talouskriisin hallintaa voisikin varsin hyvin perustein pitää valtaeliitin puheena. Talouskriisissä syntyvä hallinta selittyy enemmän eliittien yhteisellä ajatusmaailmalla kuin edustuksellisen demokratian logiikalla. Päättäjien puhetapoja hallitsee enemmän samastuminen päättäjien yhteisiin arvoihin kuin samastuminen omien taustaryhmiensä ja yhteiskunnan eri intressiryhmien etuihin.

Jos talouskriisissä syntyvää hallintaa peilataan perustuslain ihanteisiin, niin ne eivät kaikin osin ole sopusoinnussa keskenään. Perustuslakiin kirjatut modernin demokratian ja politiikan ihanteet eivät näytä kestävän erityisen hyvin päättäjien mielissä talouskriisissä. Demokraattinen prosessi vaaleineen ja kansalaisineen kääntyy uhkaavaksi vaaraksi, joka on pyrittävä pitämään kurissa. Perusteluissa voidaan mennä jopa niin pitkälle, että demokratian ja vaaleissa ilmaistavan tahdon vastaista toimintaa pidetään järkevimpänä mahdollisena toimintatapana. Talouskriisissä päättäjät omaksuvatkin varsin kielteisen suhteen poliittisen järjestelmän peruslähtökohtiin: poliittiseen päätöksentekoon, kansalaisiin ja julkiseen keskusteluun.

Tätä kriisin syiden ja syyllisten paikantamista eduskuntaan ja demokraattiseen järjestelmään voi pitää monellakin tapaa aineiston valossa ongelmallisena. Talouspoliittinen päätöksenteko tapahtui Suomen Pankissa sekä valtioneuvostossa tärkeimpien ministerien johdolla, ja eduskunta oli pitkälti sivussa tärkeistä päätöksistä. Varsinaiset päätökset rahamarkkinoiden vapauttamisesta tehtiin jo 1980-luvulla erityisesti keskuspankissa eduskunnan jäädessä sivuun päätöksenteosta. Kun eduskunta rakensi vuosikymmenen taitteessa budjettia, jota yleisesti pidetään ylijäämäisenä ja siten lamaan johtavana, on tietenkin huomattava, että ongelmat olivat syntyneet jo paljon sitä ennen ja eduskunta joutui korjaamaan jo aikaisemmin syntyneitä ja alulle pantuja ongelmia.

Eduskunnassa ja myös ministereinä toimivien poliitikkojen näkö-

kulma rahamarkkinoiden vapauttamiseen ja kriisin ratkaisemiseen on ennen kaikkea sivustakatsojan näkökulma. Lukuunottamatta pientä päätöksenteon ydintä poliitikoilla ei ole ollut kovin selkeää käsitystä siitä, mitä on tapahtumassa, eikä heidän poliittinen kontrollinsa ulottunut virkamiesten toiminnan ylle. Rahapolitiikka oli kaukainen, omaan toimialaan kuulumaton alue. Vaikka eduskunta periaatteessa valvoo Suomen Pankkia ja valitsee sinne myös keskuudestaan pankkivaltuusmiehet, niin käytännössä tällä valvonnalla ei näytä olleen merkitystä.

Ainoa mahdollinen johtopäätös kriisistä ei lienekään se, että eduskunta ei kykene järkevään ajatteluun. Talouskriisi voisi myös opettaa, että eduskunta olisi saatava aktiivisemmin mukaan poliittiseen keskusteluun ja päätöksentekoon, jotta yleinen tietoisuus talouden kehityksestä kasvaisi.

Monien päättäjien mielestä kriisi vahvistaa kuitenkin vain sen, että vain taloudelliseen ohjaukseen ja asiantuntemukseen perustuva ajattelu voi meidät pelastaa, kun taas politiikan tiellä hukumme varmasti. Tätä politiikkaa ja edustuksellisen demokratian instituutioita, ennen muuta eduskuntaa syyllistävää puhetapaa voikin pitää yhtenä tapana vahvistaa vallan keskittämistä tärkeimmille ministereille sekä virkamieskunnalle ja asiantuntijoille.

Politiikasta taloudenhoitoon?

Taloudenhoitoon liittyvät kriisit ovat ottaneet vahvan aseman poliittisessa hallinnassa erityisesti 1970-luvulta lähtien. 1970-luvulla Suomi julistettiin muiden länsimaiden kanssa öljykriisiä seuranneessa tilanteessa kansalliseen hätätilaan. 1980-luvulla länsimaita koetteli hyvinvointivaltion kriisi, jonka nimissä pyrittiin toteuttamaan voimakkaita yhteiskuntapoliittisia toimia (Eräsaari, Rahkonen 1995, Simpura, Brettschneider 2000). 1990-luvulla pankkikriisit näyttivät saavan laajoja mittasuhteita niin, että niiden nimissä toteutettiin laajoja yhteiskuntapoliittisia reformiohjelmia.

Taloudenhoito onkin tärkeä osa modernia poliittista hallintaa. Sotien väistyessä taloudenhoidon merkitys on jatkuvasti kasvanut modernien teollisuusmaiden hallinnassa. Talouden nimissä on vaadittu kurinalaisuutta, säntillisyyttä, itsensä kontrollointia ja oman toiminnan alistamista kansantalouden vaatimuksille. Taloudenhoito ja taloudellinen tehokkuus ovat olleet poliittisen hallinnan tekniikkana erityisesti toisen maailmansodan jälkeisenä aikana. Tätä taloudellisen asiantuntijuuden varaan rakentuvaa hallintaa voi kutsua *ekonomismiksi*, jossa todellisuus määritellään taloudellisena toimintana ja sen käsittein (vrt. Teivainen 2000, 236-239).

1990-luvun talouskriisi vahvistaa talouden valtaa politiikassa ja on näin toisen maailmansodan jälkeisen kehityksen selkeä jatke. Poliittisen eliitin ja heidän harjoittamansa poliittisen hallinnan kannalta on kylläkin osaltaan kyse siirtymisestä sääntelypohjaisesta hallinnasta markkinalähtöiseen hallintaan sikäli, että valtion sääntelyä pyritään purkamaan ja markkinamekanismin toiminta-alaa laajentamaan. Samalla on kuitenkin myös kyse siitä, kuinka taloudenhoito (Foucault 2000d, 208-220) kehittyy myös Suomessa tärkeäksi osaksi poliittista hallintaa.

Totuuden tietämisen vaikeudesta

Taloudelliset ennusteet pettävät lamassa pahasti (Koivisto 1994, 271, Vartia 1994). Vakaan markan politiikka ei osoittaudu kestäväksi, vaan valuutan arvoa joudutaan muuttamaan ja siihen ankkuroitunut vahvan markan politiikka on yksi tekijä, joka lisää laman jyrkkyyttä. Toisaalta "yhteiseen" tietopohjaan nojaavassa tulopolitiikassa tapahtuu tuloerojen kasvua, jossa naisvaltaiset julkisen alan sektorit alkavat jäädä jälkeen yksityisen sektorin palkkatasosta. Finanssipolitiikan puolella taas tehdään ankaria säästöjä ja samalla suuria poliittisia valintoja.

Taloustiede ei pystykään tuottamaan tosiasioita, jotka tyydyttäisivät kaikkia ja olisivat kaikkien yhtäläisen edun mukaisia. Talouden tarkka ennustaminen on vaikeaa, ja taloustieteellisesti tuotetut "tosiasiat" sisältävät aina paljon epävarmuutta ja myös ideologisia oletuksia ja sitoumuksia (Kakkuri-Knuuttila 2000, Kiander, Vartia 1998, 169, Moisander 2000, Vartia 1994). Kuten Kiander ja Vartia huomauttavat, talous ei ole koskaan yksiselitteinen asia, vaan monimut-

kainen ja vaikeasti ennustettava erilaisten suhteiden verkosto (Kiander, Vartia 1998, 169, Vartia 1994).

Tämä taloustiedon epävarmuus ja ongelmallisuus pitäisi olla tietenkin selviö sitä tunteville. Usein se kuitenkin unohtuu, kun siirrytään poliittisen keskustelun puolelle. Näin käy myös lamassa. Lama ei näytä osoittavan päättäjille, että politiikan pohjaksi on vaikea asettaa talouden yksiselitteisiä lukuja. Itse asiassa näyttää käyvän päinvastoin. Päättäjien puhetavat rakentuvat yhä voimakkaammin taloudellisten tosiasioiden ja taloudellisen "järjen" tunnustamisen tärkeydelle.

Talouskriisistä ei välttämättä halutakaan oppia kovin paljoa siitä, etteivät luvut kerro suoraan, mitä olisi syytä tehdä. Tämä ehkä johtuu ainakin osaksi siitä, että managerialismin taloudellisiin välttämättömyyksiin ja tosiasioihin perustuva puhetapa toimii vallassa olevan eliitin tapana oikeuttaa vallankäyttönsä. Kun talous alkaa tuottaa 'totuuksia' ja epävarmuutta sisältävät asiat esitetään tosina ja puolueettomina tosiasioina, puhe muuttuukin hallinnan ja vallankäytön puheeksi, jonka tarkoituksena on vaientaa erimielisyys ja keskustelu.

Talouskriisissä näyttää erityisesti siltä, että tehokkuuteen perustuvalla rationaalisuudella pyritään vaimentamaan politiikka ja kaappaamaan se talouspoliittiseen puhetapaan vihkiytyneiden ehdoilla toimivaksi. Tehokkuuden käsitteen avulla luodaankin poliittisia käsityksiä, analyyseja ja vaatimuksia.

Tehokkuuden tapa arvioida monia toimintoja ja niiden seuraamuksia, haittoja ja hyötyjä on kuitenkin poliittinen prosessi, jossa arvotetaan hyvin erilaisia ihmiselämän asioita ja pyritään rationalisoimaan niitä yksinkertaiseen muotoon. Mitä monimutkaisemmista ja vähemmän mekaanisista toiminnoista on kyse, sitä enemmän tehokkuutta joudutaan arvioimaan erilaisten tehokkuuden määritelmien ja mittareiden avulla: sovitaan, että yliopistojen tehokkuutta kuvaa tutkintojen määrä tai sovitaan, että terveydenhuollon tehokkuutta kuvaa potilaskäyntien määrä.

Ekonomismi on keskeisessä roolissa jo kansallisen sääntelyn aikana, jossa kansantalouden tilaa yritettiin parantaa suunnittelujärjestelmillä ja pitkän aikavälin budjetoinnilla. Markkinahallinnassa taloudellinen tehokkuus yksilöllistyy. Markkinatehokkuuden mittarit näkevät esimerkiksi työttömyyden yksittäisen työttömän itsekurin tai yritteliäisyyden puutteena sen sijaan, että näkisivät työttömyyden koko yhteiskunnan ongelmana. Tai yhtä hyvin markkinoiden tehokkuuteen uskovat mittarit määrittelevät julkisen sektorin ja sen työntekijät tehottomiksi sen sijaan, että näkisivät ne yhteiskunnan taloudellisen toimeliaisuuden tuki- ja suojaverkkona.

Todellisuuden ekonomisoituminen onkin monimutkainen prosessi, joka sisältää sinänsä paljon valintoja ja arvotusta. Näiden määritelmien ja mittareiden alle kätkeytyy helposti se, mitä oli aikaisemmin tapana kutsua politiikaksi. Poliittiset arvovalinnat peittyvät teknisiksi valinnoiksi käytettävistä mittareista.

Managerivalta demokratiassa

Taloudenhoidon merkityksen kasvua politiikassa voi Suomen talouskriisissä luonnehtia ennen muuta managerivallan kasvuksi politiikassa. Toisaalta epäpoliittiseen asioiden hoitoon nojaavat asiantuntijat, virkamiehet ja valmistelijat saavat lisää määräysvaltaa politiikassa, ja toisaalta tärkeimmissä asemissa olevat poliitikot omaksuvat managerin eetoksen, johon he nojaavat omaan vallankäyttöään.

Talouskriisissä vahvistuvan managerivallan merkitystä demokratiassa voi verrata byrokraatin asemaan ja valtaan demokratiassa. Manageria on pidetty byrokraatille vastakkaisena hahmona ja managerialismiin on liittynyt myös erityisesti 1990-luvulla erityinen "romanttinen" pyrkimys vastustaa byrokratian persoonattomuutta (du Gay 2000, 71, Aula 2000). Toisaalta, ja varsinkin demokratian näkökulmasta, manageria ja byrokraattia voi pitää myös sukulaissieluina. Jo Max Weber toteaa, että toisaalta modernissa valtiossa julkisen hallinnan alueella toimii byrokraattinen auktoriteetti ja toisaalta yksityisen talouden alueella byrokraattinen manageriaalisuus, *management*. Weber huomauttaakin tästä yhteydestä: moderni byrokraatti muistuttaa periaatteiltaan modernia liikkeenjohtoa. (Weber 1968, 66-68.) Kun syntyperästään riippumaton byrokraatti sopii hallitsemaan modernia valtiota, niin syntyperästään riippumaton manageri sopii hallitsemaan modernia suuryritystä.

Molemmat korostavat puolueettomuuttaan ja kieltäytyvät ottamasta poliittisesti kantaa suuntaan tai toiseen. Kun byrokraatilla sitoutumattomuus liittyy toimintatapojen ja sääntöjen pysyvyyteen ja yleispätevyyteen, managerin sitoumattomuus liittyy jatkuvaan liikkeeseen. Kuten Richard Sennett huomauttaa, manageri on jatkuvassa liikkeessä eikä koskaan sitoudu (Sennett 1980, 115). Managerin onkin oltava valmis liikkumaan ja todistamaan riippumattomuutensa. Hän käyttää paljon aikaa ja vaivaa sen osoittamiseen, ettei hänellä ole mielipiteitä tai arvoja, jotka olisivat kiinnilyötyjä tai ehdottomia, vaan hän toimii aina tilanteen mukaan ja sen vuoksi hänellä on tilanteessa kuin tilanteessa etulyöntiasema. Näin erityisesti muutosten tullessa, jolloin vanhat arvot on usein punnittava uudelleen ja niihin "jäykistyneet" saavat väistyä.

Käytännössä sekä byrokraatti että manageri tuottavatkin eroistaan huolimatta myös samoja piirteitä poliittiseen hallintaan: todellisuus pyritään mallintamaan talouden mittareilla, joko pitkään tähtäykseen nojaavalla budjetilla tai jatkuvaan tuloskontrolliin tähtäävällä tulosohjauksella. Persoonallista "missiota" korostava manageri ei näytä tuottavan sen vapaampaa hallintaa kuin "kasvoton" byrokraatti.

Teknokraattisen vallan ongelma

Toisaalta byrokraatin ja managerin suhde demokratiaan on myös ristiriitainen. Nimenomaan liberaali demokratia synnyttää puolueetonta, kaikkia tasa-arvoisesti kohtelevaa hallintoa, byrokratiaa ja siihen liittyvää neutraalin asiantuntijuuden ihannetta (Schudson 1998, 218).

Kuten Max Weber toteaa: byrokratia on väistämättä modernin joukkodemokratian seuralainen. Tasavertaisuus lain edessä vaatii hallintaa, joka perustuu abstraktille säännönmukaisuudelle (Weber 1968, 70). Byrokratian eetos onkin tässä mielessä demokratian eetoksen mukainen. Byrokratia pyrkii varmistamaan kansanvallan ja tasavertaisuuden toteutumisen, ja byrokratia on näin demokratian välttämätön työrukkanen (du Gay 2000, 74-76, 118-122).

Toisaalta kuitenkin byrokratian suhde demokratiaan on myös ongelmallinen. Demokratia poliittisena käsitteenä merkitsee Weberin

mielestä suljettujen statusryhmien synnyn estämistä ja julkisen mielipiteen vaikutusvallan laajentamista. Demokratia pyrkii lyhentämään virkakausia vaalien avulla eikä aseta asiantuntijuuteen perustuvia vaatimuksia valittaville. Byrokratian ideaalimalli taas perustuu lähes vastakkaisille ihanteille: se rohkaisee erikoistunutta, suljettua joukkoa ja pysyväisyyttä. (Weber 1968, 66-72.) Byrokratiassa onkin mahdollista, että byrokraateista muodostuu oma erillinen valtaa käyttävä joukkonsa, joka käyttää valtaa ennen muuta asettamalla sääntöjä menettelytavoista

Tämä sama ongelma koskee myös manageria. Manageri muistuttaakin byrokraattia nimenomaan ristiriitaisessa suhteessaan demokratiaan. Molemmat takaavat ja turvaavat demokratian ihanteita. Samalla kuitenkin sekä byrokraateilla että managereilla on taipumus rajoittaa demokratiaa ja sen toimialuetta. Valtaa käyttää managereiden tai byrokraattien joukko, joka rakentaa asiantuntijuudelle perustuvat ohjausjärjestelmät.

Molemmissa vaihtoehdoissa on samalla teknokraattisuutta, joka uhkaa nimenomaan demokratian periaatteita. Suomen talouskriisi osoittaa omalta osaltaan teknokraattisen ajattelun syvällisemmän ongelmallisuuden. Managerialismi ei tee politiikkaa helpoksi, koska se piilottaa alleen erilaiset poliittiset tavoitteet ja pyrkii muuntamaan ne intressittömäksi ohjauspuheeksi.

Puolueettomasta asemasta voi tulla myös poliittisen vallankäytön keino. Puolueettomuuden ja asiantuntijuuden suojissa pyritään peittämään yhteiskunnallisia ristiriitoja, niin että päättäjät voivat nostaa itsensä niiden yläpuolelle ja siten oikeuttaa päätöksiään ja niiden yleispätevyyttä ja -hyvyyttä.

Kuka kantaa vastuun?

Rationalisoituminen on politiikkaa yleisemminkin vaivaava ongelma (Beck 1997b, 47-50, Eräsaari 1999, 161-162). Byrokratialla on taipumus kaapata ja rajoittaa politiikan valtaa ja tehdä sen käyttämisestä tarkoituksetonta (Pekonen 1989, 179-180). Rationalisointi tuhoaa yllätyksellisyyden ja eri arvojen väliset ristiriidat, joihin ei välttämättä

ole yhtä oikeaa ratkaisua. Pyrkimys vakioida ja rationalisoida politiikka tuhoaa sen ytimen: vapaan valinnan, vallankäytön ja vastuun kantamisen dynamiikan.

Talouskriisi nimenomaan osoittaa, että yhteiskuntien kehitys on yllätyksellistä ja sisältää odottamattomia käänteitä eikä ole asiantuntijuudella hallittavissa ja ohjattavissa. Vaikka tehokkuuden nimissä annetaankin ymmärtää, että yhteiskuntaa voidaan ohjata järkeilyn ja taloudellisen logiikan nimissä, niin kriisi osoittaa, että maailma ei sittenkään ole ennakoitavissa ja ohjailtavissa.

Kun poliittisia päätöksiä tehdään, niiden vaikutuksia ei koskaan voida täydellisellä varmuudella ennakoida. Päätökset ovat enemmän tai vähemmän onnistuneita arvauksia ja arvoihin perustuvia valintoja, joiden seurauksia voidaan tarkastella vasta sitten, kun ne ajan mukana realisoituvat. Jos politiikan epävarmuus, odottamattomuus ja ristiriitaisuus pyritään rationalisoimaan pois, se tekee poliittisesta osallistumisesta vaikeaa.

Jos poliittinen julkinen puhe perustuu ajatukselle yhteiskunnasta, joka toimii tietyn logiikan mukaisesti ja tiettyjen ohjaustoimien avulla, poliittinen vastuu ja sen kantaminen saattaa hämärtyä. Kun päätökset nojaavat laskelmille ja niiden älyllisille tulkinnoille, päätösten poliittisuudella on taipumus kadota ja sen sijaan niistä tulee älyllisesti onnistuneita tai epäonnistuneita "harjoituksia". Asiantuntijalta poliittisen vastuun kantaminen jää sivuun ja tilalle tulee intellektuaalisen kyvykkyyden osoitus. Päättäjällä ei näin ollen näytä olevan mitään arvoja tai intressejä, joita hän edustaisi. Hän on vain ikään kuin "yrittänyt parhaansa" ja sen enempää keneltäkään ei voi vaatia.

Samalla poliittinen vallankäyttö käy vaikeasti arvioitavaksi. Valta on suunnatonta, koska se ei näytä kohdistuvan erityisesti minkään ryhmän etujen ajamiseen. Valta ei valikoi kohteita, joihin se pyrkisi vaikuttamaan, eikä ryhmiä, joiden etuja se pyrkisi ajamaan tai joita vastaan se pyrkisi taistelemaan. Toisaalta se kuitenkin ulottuu kaikkialle ja puhuu yhteisen hyvän ja kaikkien parhaan nimissä.

Tämä vallan näkymättömyys korostuu erityisesti markkinakurin ja managerivallan aikana. Tämä suunnattoman vallan paradoksi, markkinoiden ja managereiden näennäinen poliittisen suunnan puute ja toisaalta kuitenkin kaikkialle ulottuva kyky hallita mitä erilaisimpia

elämänaloja oman logiikkansa mukaisesti, tekee hallinnasta kasvotonta. Markkinoihin nojaavaan hallintaan on vaikea tarttua, hallitsevia on vaikea saada kiinni mistään ja heitä on myös vaikea vastustaa, koska he eivät näytä ottavan itse kantaa puoleen tai toiseen, vaan sen sijaan näyttävät edustavan kaikkia tasapuolisesti kohtelevaa oikeudenmukaisuutta.

Ongelmaksi nousee tällöin päätöksenteosta kannettava vastuu. Edustuksellisessa demokratiassa kansan vaikutusmahdollisuutena on päättäjien vaihtaminen. Jos tehdyt päätökset ja valitut ratkaisut eivät tyydytä, edustajia voidaan vaihtaa vaaleissa. Jotta tämä prosessi toimisi, on kuitenkin oltava näkyvissä, ketkä ovat tehneet päätöksiä ja valintoja.

Edustuksellinen demokratia pohjautuu ajatukselle erilaisten yhteiskunnallisten intressien organisoitumisesta ja välittymisestä päätöksentekoon. Jos poliittinen eliitti ei puheessaan jäsennä ja kuvaa näitä intressejä, on vaikea kuvitella, että ne tehokkaasti välittyisivät demokraattiseen päätöksentekoon. Samalla myös äänestäjien ja kansalaisten poliittinen toiminta ja osallistuminen käy vaikeaksi. Kun intressipolitiikan tilalle tulee puhetapoja, jotka eivät perustu erilaisten vaihtoehtojen esittämiselle ja vertailemiselle, vaan pyrkivät esittämään politiikan alueen tavalla tai toisella yhdenmukaisena, niin myös poliittisten valintojen tekemisestä omien näkemysten perusteella tulee vaikeaa tai mahdotonta.

Vahvat mutta hiljaiset miehet

Mikko Eklin (1979) huomauttaa, että talouspolitiikka on tyypillisesti horisontaalista ohjausta, vaikuttamista yhteiskuntapolitiikan muille aloille, joilla tehtävät päätökset vaikuttavat vuorostaan talouspolitiikan hoitoon. Talouspolitiikan tekoon osallistuvat virkamiehet, etujärjestöjen ja puolueiden edustajat, mutta käytännössä talouspolitiikan hoidossa on usein tärkeä vaikuttajaverkko, johon kuuluu "muutamia toimijoita, joilla on mahdollisuus käyttää poliittista ja taloudellista valtaa, mutta jotka eivät ole välittömästi riippuvaisia laajapohjaisesta ruohojuuritason kannatuksesta" (emt. 98). Eklin toteaakin, että kan-

salaisten suorat vaikutusmahdollisuudet talouspolitiikassa ovat vähäiset. Hän siteeraa Heikki Tuomista talouspolitiikan johtamisseminaarissa vuonna 1977: "Talouspolitiikasta huolehtiminen jää lähinnä valtionvarainministerin ja parin kolmen muun "vahvan" miehen huolehtimiseksi, keitä he sitten kulloinkin ovat" (emt. 97-99).

Toiminnalle on ominaista myös julkisuuden välttäminen. Useat talouspoliittiset ohjelmat on perinteisesti valmisteltu hiljaisuudessa. Tämän on sanottu edistäneen muun muassa vuoden 1968 vakautussopimuksen tekemistä. Myös tulo- ja menoarvioesitys valmistellaan ilman julkisuutta. Huonona esimerkkinä on pidetty vuoden 1974 inflaationtorjuntaohjelman valmistelua, jota ilmeisesti vaikeutti sille annettu julkisuus. Käytännössä eri kysymyksiä valmistellaan suppeissa elimissä hallinnossa tai työryhmissä, ja tulokset yhdistetään laajemmaksi kokonaisuudeksi verkon jäsenten tai näiden lähimpien avustajien toimesta. Eklin (emt. 100) kuvaa muodollisen ja käytännöllisen päätöksenteon eroa seuraavasti:

"Valtiosääntö osoittaa, ketkä ovat muodollisesti, oikeudellisesti ja poliittisesti vastuussa tehdyistä päätöksistä (...)Talouspolitiikan valmistelussa on mukana kuitenkin useita muita henkilöitä tavalla, joka merkitsee osallistumista todelliseen päätöksentekoon. Usein ei voida osoittaa, ketkä ovat todella osallistuneet päätöksentekoon, mikä kunkin osuus on ja millä tavoin vastuu päätöksistä jakautuu heidän kesken sekä miten tuo vastuu voisi toteutua."

Tämänkaltaiset ongelmat nousevat esiin myös Suomen talouskriisissä ja vaivaavat siinä syntyvää manageriaalista hallintaa. Talouskriisin managerialismi rapauttaa politiikkaa ja myös demokratiaa sikäli kun se pyrkii muuttamaan poliittiset päätökset hallinnollisiksi käytännöiksi. Julistaessaan kaikkien yhteistä hyvää ja kokonaistaloudellista ratkaisua se olettaa, että on olemassa yksi rationaalinen tapa valmistella ja tehdä päätöksiä ja kun oikeaa menettelytapaa noudatetaan päädytään ainoaan oikeaan ratkaisuun. Samalla se voi jähmettää demokratian instituutiot. Kuten Petri Uusikylä (1999, 30) toteaa, että "avoimessa yhteiskunnassa tekninen asiantuntijatieto ei saa liiaksi ohjata poliittisten preferenssien muotoutumista". Päätöksenteon arvoulottuvuus on säilytettävä merkittävien yhteiskuntapoliittisten ratkaisujen yhteydessä.

Kiinnostava kysymys talouskriisin kannalta onkin, missä kulkevat managerin rajat suhteessa politiikkaan? Jos managerin eetos rakentuu asiantuntemukselle ja toisaalta puolueettomuudelle, niin poliitikon eetos rakentuu aatteellisuudelle ja tiettyjen arvojen ajamiselle. Managerivalta ei edusta erilaisia arvoja ja kamppaile niiden puolesta. Sen sijaan vallankäyttö nojautuu tietyntyyppisen tiedon tuottamiselle: todellisuuden hahmottamiselle ja luokittelemiselle tietynlaisen tiedon mukaisesti. Talouden "tosiasiat" tarjoavat puolueettomat perustelut poliittisen vallan käytölle.

Paimenen paatos

Talouskriisin hallinnassa korostuu myös silmiinpistävästi päättäjien ja kansalaisten vastakohtaisuus. Kansalaiset näyttävät tekevän itselleen vahinkoa ymmärtämättömyydessään ja sen vuoksi talouspolitiikan järkevän ytimen on pidettävä heitä ja heidän edustajiaan eduskunnassa kurissa ja järjestyksessä.

Tämäntapainen ajattelu ei ole välttämättä vain talouskriisiä koskevaa, vaan se saattaa olla myös laajempi piirre suomalaisessa politiikassa. Esimerkiksi presidentti Mauno Koivisto arvelee 1990-luvun alkua muistellessaan, että politiikassa vaikuttaa sykli, jossa kansa vaatii mahdottomia vaalien alla. Vaalien jälkeen poliitikot, jotka surutta ovat olleet levittelemässä valtion varoja, joutuvat esittämään tiukennusta, "mikä on heille ihan oikein" (Koivisto 1994, 272-273).

Samaan tapaan äänestäjien ajattelukykyä epäilee myös pitkäaikainen pääministeri Kalevi Sorsa, joka filosofoi: "Kansa äänestää sitä, joka lupaa paljon enemmän" (Sorsa 1995, 116). Samoin pohdiskelee myös politiikan toisinajattelijaksi itsensä kokeva entinen kansanedustaja ja pääkonsuli Jörn Donner (1995, 113-115). Päättäjien peruslähtökohtana näyttää olevan ajatus siitä, että demokratiassa keskustelua ei kannata edes yrittää käydä, vaalien kohdalla on vain suljettava silmät, pidettävä nenästä kiinni ja toivottava, että sukellus kestää mahdollisimman lyhyen aikaa. Järkeä edustaa puolestaan tarkka taloudenhoito.[25]

Tämä varsin kielteinen suhtautuminen kansaan ja kansalaisiin ei ole uutta suomalaisessa poliittisessa kulttuurissa. Suomessa poliittisen hallinnan puhetapaan näyttää liittyvän historiallinen juonne, jossa kansaa pyritään kasvattamaan aikuisuuteen ja vapauteen itsekurin kautta. Juha Manninen, joka tutkii Suomessa levinnyttä valistusajattelua (Manninen 2000, 15-20), näkee suomalaisessa valistuksessa ylhäältä rakentuvan kansakunta-ajatuksen erityisesti Henrik Gabriel Porthanin ajattelussa 1700-luvun loppuvuosina. Porthan oli vakaasti sitä, mieltä, että riittävällä vallalla ja hyvällä tahdolla varustettu kuningas on ainoa mahdollinen hallitsemistapa "jos haluamme edes jotenkin pärjätä ylivoimaista naapuriamme vastaan; enkä halua kansan puuhailevan tämän asian yksityiskohtien kanssa, en etenkään näinä vaarallisina aikoina". Vaikka Porthan kannatti sanan- ja lehdistönvapautta sensuurin aikakaudella, hänellä oli hyvin holhoava asenne – valtiolliset asiat eivät kuuluneet rahvaalle. (Emt. 243.)

Samantyyppinen puhetapa näkyy 1800-luvulla erityisesti kansallista herätystä ja vapautta tavoittelevissa fennomaaneissa. Vaikka heidän ajattelunsa perusvire oli valistuksen ideaalien mukaisesti nostaa kansa poliittiseksi toimijaksi (Tiihonen, Ylikangas 1992, 243), niin toisaalta voidaan nähdä, että heidän, erityisesti J.W. Snellmannin ajatteluun liittyi holhoava asenne, jossa kansa nähtiin kasvatuskohteena, matkalla kohti täysi-ikäisyyttä. Juha Siltala kuvailee, kuinka järjestystä saattoi osoittaa vain kulttuurisen kypsyytensä osoittanut kansa, jonka kypsyyden puolestaan määritteli eliitti. Kuten Siltala muotoilee:"Kansalainen oli taipuvainen tekemään itselleen vahinkoa, ja hänen täytyi kulttuurinsa avulla pitää pahuuttaan aisoissa" (Siltala 1998, 143).

Toisen maailmansodan jälkeen snellmanilainen ajatus kansan kasvattamisesta aikuisuuteen viisaan johtajan johdolla näyttää saavan yhden ilmenemismuotonsa ulkopoliittisen hallinnan puheessa, jossa poliittinen hallinta varoittaa kansaa yksimielisyyteen ja pyrkii pitämään kurissa toisinajattelijoita heidän omaksi parhaakseen (Kantola 1998a). Suomalainen kansallisen hallinnan puhe muistuttaakin näiltä osin Michel Foucault'n (2000a, 333) kuvaamaa paimenen valtaa, jossa kyse on seurakuntalaisten sielun tutkimisesta heidän oman parhaansa nimissä.

Paimenen vallan kohteeksi joutuvat talouskriisissä erityisesti edustuksellisen demokratian elimet. Päättäjien tulkinnoissa kriisin pääsyyllisinä nähdään politiikka ja poliitikot, ei esimerkiksi talouspoliittisia asiantuntijoita ja virkamiehiä.

Demokraattisen järjestelmän näkökulmasta paimenen valta tuottaakin varsin synkkiä kuvia eikä tunnu uskovan demokratian ja järkevän keskustelun mahdollisuuteen. Vaikka sen puhetapa on moralistinen ja siten varsin erilainen kuin viileä managerin asiantuntijuus, se kuitenkin asettuu managerialismin toiseksi puoleksi. Kun managerivalta perustuu yleisellä järjelle, se samalla asemoi vastapuolensa järjettömyyden käsittein. Managerin ja paimenen valta ovatkin näin ymmärrettynä ehkä markkinahallinnan toisiaan täydentävä aisapari. Kun manageri antaa tekniikat ja välineet yleisen järjen nimissä tapahtuvaan hallintaan, niin paimenen valta antaa hallinnalle sisällön, moraalisen paatoksen, jonka avulla esittää vahvoja moraalisia näkökohtia ja perusteita hallinnalle. Tämä markkinakuriin ja sen itsekurin vaatimuksiin nojaava paatos on kuitenkin demokratian näkökulmasta ongelmallinen. Managerin tapaan paimen kyseenalaistaa ihmisen kyvyn käyttää järkeään ja osallistua vapaana kansalaisena *poliksen* toimintaan yhdessä muiden kanssa. Sen sijaan se kehottaa yksilöä suuntaamaan tutkivan katseensa itseensä, omaan minäänsä ja sen kasvattamiseen lapsuudesta aikuisuuteen.

Erimielisyys politiikan ehtona

Edustuksellisen demokratian yksi perusajatus on politiikan jäsentyminen edustuksellisesti poliittisiin ryhmiin tai puolueisiin yhteiskunnan eri ryhmien mukaisesti. Toisen maailmansodan jälkeen Hannah Arendt, jonka kirjallinen tuotanto nousee ennen kaikkea yrityksestä ymmärtää totalitarismin nousua, on hyvä esimerkki 1900-luvun jälkipuoliskon filosofista, joka näkee modernin demokratian painopisteen sen käytännöissä.

Arendtille demokratia nousee tai kaatuu sen kautta, mitä ihmiset konkreettisesti tekevät sen eteen; kuinka aktiivisesti he osallistuvat demokratiassa päätöksentekoon ja kollektiiviseen toimintaan. Arendtille perustuslaki on toimintaa, joka tuottaa lupauksia, velvoitteita,

mahdollisuuksia ja vuorovaikutusta sisältävän verkoston, joka perustuu oletukselle molemminpuolisuudesta ja tasa-arvosta. Perustuslaki on ihmisen tekemä ja ihmisistä riippuva. Ei ole olemassa mitään ylempää voimaa, joka pitää perustuslain voimassa tai sen hengen elossa. Vain jatkuva yhteinen toiminta voi pitää perustuslain elävänä, kunnioitettuna ja toimivana dokumenttina. (Arendt 1989, 192-207, vrt. McGowan 1998, 88-89).

Jotta demokratia pysyisi hengissä, tarvitaan myös erimielisyyttä ja vaihtoehtoja, jotka herättävät kansalaisten kiinnostuksen ja ohjaavat heidän intressejään niin, että muodostuu mielekkäitä tapoja ajaa omia mielipiteitään ja voi myös nähdä niiden kanavoituvan yhteiseen päätöksentekoon. Tämä tarkoittaa yleensä ennen muuta politiikkaa, joka on yhteisten asioiden hoitoa ja tapahtuu edustuksellisissa demokratioissa erilaisten yhteiskunnallisten intressien ja niille perustuvien ryhmien poliittisena järjestäytymisenä sekä keskinäisenä kamppailuna ja neuvotteluna.

Elinvoimaisen demokratian tärkeä elinehto onkin elinvoimainen politiikka ja erilaisiksi aatteiksi ja intresseiksi jäsentyvä erimielisyys. Suomen talouskriisissä näyttää siltä, että tämäntyyppinen poliittinen puhe ei juuri nouse esiin poliittisessa hallinnassa. Sekä manageriaalisuus että paimenen puhe näkevät ihmiset ennen muuta yksilöinä, joihin voidaan soveltaa samoja kriteereitä: yksilöllistä tehokkuutta ja itsekuria. Yhteiskunta ei jäsenny erilaisten voimien ja ryhmien kamppailuna, vaan enemmänkin kilpailun ja kilvoittelun kenttänä, jossa jokainen on yksin itsensä kanssa kaikkia toisia vastaan ja samalla yksinään.

Avautuva vai sulkeutuva politiikka?

Asiantuntijuuteen ja puolueettomuuteen perustuva managerialismi on yleisesti ongelmallista politiikassa myös siksi, ettei se rohkaise julkiseen keskusteluun. Poliittinen prosessi vetäytyy tällöin yhteisistä ja julkisista tiloista, se ei ole enää asianomaisten keskinäistä neuvottelua, vaan oikean tiedon etsintää ei-julkisissa tiloissa. (Kantola 1997c, 2000b, 2001.)

Modernissa valtiossa julkiset tilat ja julkinen keskustelu ovat keskeinen osa toimivaa demokratiaa. Esimerkiksi Max Weberin mukaan julkinen keskustelu on demokratian keskeinen perusedellytys. Demokratia merkitsee julkisen mielipiteen vaikutusvallan laajentamista niin suureksi kuin käytännössä on mahdollista (Weber 1968, 66-72).

Jotta kaikki voisivat ottaa osaa vaaleihin, äänestää järkevästi ja tuoda omia näkökohtiaan myös päätöksentekoon, tarvitaan yleisiä foorumeita, joissa poliittisen järjestelmän yhteisistä asioista voidaan keskustella. Demokratia ja sitä edeltävä keskustelu eri vaihtoehtojen välillä vaatii välttämättä viestintäjärjestelmän, joka toteuttaa keskustelua (Nieminen 1998, 275). Julkisuus toimii tällöin päätöksenteon tukena erityisesti kansalaisille, jotka julkisuuden kautta tulevat tietoisiksi meneillään olevista asioista, voivat keskustelun kautta muodostaa niistä mielipiteitä ja myös tehdä päätöksiä siitä, kuinka toimia. Julkisuus ei ole demokratiassa ainoastaan kokoava ja yhtenäistävä areena, vaan konflikti julkisessa keskustelussa voi olla tärkeä keskustelun laadun parantaja ja mielenkiinnon herättäjä. Kauko Pietilä (1998, 75) näkee, että julkisuuden tehtävä on politisoida yhteiskunnassa esiin tulevat asiat:

”Jos tarjoutuu poliittisen pelin mahdollisuus, lehtien pitäisi pikemminkin kiihdyttää, laajentaa ja paisuttaa sitä kaikin – ainakin kaikin hyväksyttävin – keinoin.”

Talouskriisissä päättäjien asenne näyttää olevan lähes suorastaan päinvastainen. Julkinen keskustelu koetaan ongelmallisena ja sitä pyritään mieluummin pitämään hallinnassa ja kurissa – estämään sen kiihdyttäminen, laajentaminen ja paisuttaminen kaikin keinoin. Talouskriisi nostaakin esiin myös kysymyksen julkisesta keskustelusta ja sen merkityksestä demokraattisessa poliittisessa järjestelmässä.

Markkinat ja julkinen keskustelu

Julkinen keskustelu nousee talouskriisissä konkreettiseksi ongelmaksi, kun markkinoiden vakuuttamisesta tulee entistä tärkeämpää. Tärkeimpien päättäjien lausuntoja pyritään koordinoimaan ja taloustie-

dottamista pyritään lisäämään siten, että valtio tiedottaa taloudestaan säännönmukaisesti ja entistä runsaammin (Valtioneuvoston kanslia 1993, 4). Tiedotus erityisoloissa keskitetään valtioneuvoston tiedotusyksikköön (Valtioneuvoston kanslia 1994, 9).

Uusissa tiedotusohjeissa "taloudellinen kriisi" katsotaan poikkeusoloiksi, jolloin on noudatettava erityisiä tiedotussäännöksiä (emt. 21). Joissakin tilanteissa pidättyvyys julkisessa keskustelussa onkin tärkeää. Talouskriisissä viranomaiset ja heitä lähellä olevat asiantuntijat eivät voi julkisuudessa keskustella aidosti ja sanoa, mitä todella ajattelevat, koska heidän on tuettava valuuttapolitiikan valittua linjaa (vrt. Kiander, Vartia 1998, 184, 262).

Esimerkiksi devalvaatiosta ei talouskriisissä juuri keskusteltu julkisesti, koska sen arveltiin johtavan välittömästi valuuttapakoon maassa (Kiander, Vartia 1998, 171, 203, 207). Kuten Kiander ja Vartia (1998, 169) tiivistävät: vuosina 1988–1992 devalvaatiosta puhuttiinkin julkisesti paljon vähemmän kuin "neljän seinän sisällä". Heidän näkemyksensä mukaan keskustelu devalvaatiosta kanavoituikin suomalaisen perinteen mukaisesti epävirallisiin ei-julkisesti keskusteleviin ryhmiin (emt. 171).

Akuutteihin kriisitilanteisiin liittyvistä erityistapauksista ei kuitenkaan voine vetää koko talouspolitiikka koskevia päätelmiä julkisen keskustelun mahdottomuudesta. Erityisesti rahapolitiikasta käydyssä poliittisessa keskustelussa olisi ollut paljonkin parantamisen varaa. Ennen muuta pääomamarkkinoiden vapauttamisesta ei käyty poliittista keskustelua. Tämän vuoksi poliittisten päättäjien, kansalaisista puhumattakaan, oli hyvin vaikea ymmärtää miten Suomen kansantalouden luonne oli muuttumassa. Kuten Suomen Pankin johtaja Sirkka Hämäläinen jälkikäteen pohti:

"Itse asiassa liberalisointi tehtiin liian hitaasti, liian asteittain, ja aina annettiin se kuva, ettei tässä mitään merkillistä tapahtunut. Se olisi pitänyt tehdä isolla haloolla, kertoa kaikille hallituksessa ja joka puolella, että nyt maailma muuttuu täysin eikä voida enää mitään, että tehkää nyt jotakin muuta, koska vastuu silloin siirtyi aiempaakin selvemmin finanssipolitiikan puolelle" (cit. in Hulkko, Pöysä 1998, 464).

Hämäläinen on tietenkin aivan oikeassa siinä, mitä olisi pitänyt

tehdä. Jos tällaista keskustelua olisi käyty, on oletettavaa, että myös politiikan riskit ja mahdolliset ongelmat olisivat tulleet selkeämmin esiin. Kansalaisilla olisi ollut paremmat mahdollisuudet ymmärtää uuden tilanteen riskit ja nähdä tilanne ylikuumenemisena tai tiedostaa valuuttalainojen riskit. Talouskriisiä koskevissa haastatteluissa politiikan päättäjät kokevat kuitenkin julkisuuden ja julkisen keskustelun selkeästi ongelmalliseksi. Keskustelu vaihtoehdoista, sikäli kun sitä käydään, jää viranomaisten ja päättäjien sisäiseksi puheeksi.

Onkin hyviä syitä väittää, että avoimempi poliittinen keskustelu ja julkisuus olisivat olleet talouskriisissä yhtä toimiva ratkaisu kuin niiden rajoittaminen. Mitä enemmän julkiset esiintymiset kutistetaan fasadiksi, jonka uskottavuus on toissijainen, sitä tärkeämmäksi nousee kulissien takaisen tiedon merkitys. Epäviralliset huhut saavat siivet alleen ja toisaalta ne, joilla on tietämystä ja pääsy relevantin tiedon lähteille, saavat huomattavasti muita vahvemman aseman.

Jyrkästi kuria pitävä julkisuus on myös sikäli ongelmallista, että se vakuuttaa ennen muuta niitä piirejä, joiden tiedot talouspolitiikasta ovat muutenkin heikot. Talouskriisissä esimerkiksi pienyrittäjien saattoi olla varsin vaikeaa ymmärtää valuuttalainoihin liittyviä riskejä, kun korkeat poliittiset päättäjät löivät julkisesti vetoa sen puolesta, ettei valuutan arvo laske.

Avoimempi keskustelukulttuuri voisi myös pitkässä juoksussa rauhoittaa markkinoiden reaktiivisuutta yksittäisiin lausuntoihin. Julkisuuden puristaminen yksimieliseksi voi olla omiaan lisäämään markkinoiden reaktioita eriäviin puheenvuoroihin. Jos sen sijaan markkinat ovat tottuneet siihen, että erilaisia näkemyksiä voidaan esittää ja niistä voidaan keskustella, myös reaktiot todennäköisesti jäävät rauhallisemmiksi. Vaikka akuutin devalvaatioon tai valtion rahoitukseen liittyvän kriisin yhteydessä on tärkeää, että viestinnällä ei laukaista valuuttapakoja, muussa poliittisessa viestinnässä kriisien kuri ei ole erityisen toimiva ratkaisu.

Kysymys talouspolitiikan poliittisuudesta ja asiantuntijuudesta sekä avoimuudesta ja sulkeutuneisuudesta liittyy myös talouspolitiikan vallankäyttöön. Raja poliittisen ja virkamiespäätöksenteon sekä salaisen ja julkisen keskustelun välillä on myös jatkuvan kamppailun kohteena. Poliittisen keskustelun ja julkisuuden välttäminen voi olla

myös tarkoitushakuinen strategia. Julkisen keskustelun pelätään "pilaavan" mahdollisuuksia harjoittaa "järkevää" talouspolitiikkaa (vrt. Kiander, Vartia 1998, 320). Jos poliittista järjestelmää tarkastellaan vallankäytön näkökulmasta, on selvää, että mitä suljetumpaa päätöksenteko on avoimelta poliittiselta ja julkiselta keskustelulta, sitä helpompi päättäjien on toteuttaa valitsemaansa linjaa.

Mitä avoimemmin päätöksistä ja linjauksista keskustellaan ja mitä useammat pääsevät osallistumaan päätöksentekoon, sitä hajautetumpaa valta on. Mitä suljetumpaa ja keskitetympää talouspoliittinen päätöksenteko on, sitä keskitetympää on myös vallankäyttö talouspoliittisen vallan kerääntyessä pienen ydinjoukon käsiin. Keskeinen kysymys on, onko talouspolitiikka sellainen politiikan ala, jossa on tarvetta keskittää valta pienen ja tehokkaan ydinjoukon käsiin? Onko niin, että avoimuus väistämättä heikentää talouspolitiikkaa, tekee siitä arvaamatonta ja linjatonta? Tuleeko politiikasta ja julkisuudesta silloin vain näyttäytymispaikka, jossa käydään vain esiintymässä eikä keskustelemassa?[26]

10 TULEVA POLITIIKKA

Poliittisten päättäjien keskeinen sanoma talouskriisissä oli, että talouskriisin politiikka ja hoito ovat tähdänneet yhteiseen hyvään ja koko kansakunnan parhaaseen. Talouskriisin lopputulema oli useiden päättäjien mielestä ennemminkin positiivinen kuin negatiivinen. Monet päättäjät pitivät kriisiä hyvänä asiana ja tarpeellisena "koulutuksena" suomalaiselle yhteiskunnalle.

Kaikki suomalaiset tuskin jakoivat päättäjien tyytyväisyyttä. Talouskriisi jätti jälkensä Suomeen ja suomalaiseen politiikkaan. Onkin lopuksi kiinnostavaa pohtia näitä jälkiä: miltä politiikan tulevaisuus näytti akuutin laman jälkeen?

Loppuiko kriisi?

1990-luvun talouskriisi oli raju koettelemus suomalaiselle yhteiskunnalle ja sen vaikutukset tuntuivat pitkään. Akuutin kriisin voidaan nähdä helpottavan vuonna 1993, jolloin kansantalouden tunnusluvut alkoivat jälleen palata kasvu-uralle (Hulkko, Pöysä 1998, 436, Ranki 2000, 16). Toipuminen kriisistä oli kuitenkin varsin epätasaista. Ensimmäisenä jaloilleen pääsi talouselämän ydinosa, erityisesti vientiteollisuus, joka nousi jo vuoden 1993 lopulla takaisin kasvu-uralleen.

Työttömyys jatkoi kuitenkin nousuaan vielä 1994 vuoden alkupuolen ja kääntyi hitaaseen laskuun vasta syksyllä 1994 (Hulkko, Pöysä 1998, 438). Vaikka talouskasvu lähti nopeaan ja pitkään kasvuun vuodesta 1994 lähtien, niin työpaikkojen määrä supistui useilla toimialoilla vuosien 1989–1999 aikana. Työllisten määrä maataloudessa, teollisuudessa, rakentamisessa, kaupassa ja liikenteessä supistui noin 250 000 henkilöllä. Vuosina 1991–1993 noin neljä tuhatta teollisuusyritystä ajautui konkurssiin ja kaikkiaan konkurssiin meni kyseisinä vuosina yli 20 000 yritystä. (Ristimäki 2000, 204-205.) Suomessa on laskettu olleen peräti 320 000 kriisin vuoksi ylivelkaantunutta (Kulha 2000, 287).

Näyttääkin siltä, että monet yritykset ja niiden omistajat suorastaan hyötyivät kriisistä, joka toi työntekijöille palkkamalttia. Tulonjako muuttui siten, että entistä suurempi osa yritysten voitoista ohjautui omistajille ja entistä pienempi palkansaajille. Palkkojen osuus yritysten tuloksesta palasi 1970-luvun alussa vallinneelle, huomattavasti entistä matalammalle tasolle. Kun palkkojen osuus kansantulosta vuonna 1990 oli 55,6 prosenttia, niin vuonna 2000 sen ennakoitiin olevan enää 45,4 prosenttia. Omistajien voittojen kasvu näyttikin olevan seurausta 1990-luvulla tapahtuneesta poikkeuksellisen suuresta tuottavuuden kasvusta ja maltillisista ansiotulojen kehityksestä, jotka lienevät yhteydessä talouskriisin "opetuksiin". (Kavonius 2001, 6-9, Tilastokeskus 2000, 2001a, 2001b.)

Kasvavia eroja

Myös tuloerot kääntyivät kasvuun, kun työllisyys alkoi parantua 1990-luvun puolivälissä. Omaisuustulot ja parhaat palkat lähtivät nousuun, samalla kun verotuksen progressiota lievennettiin. Tuloerojen kasvuun vaikuttivat erityisesti hyvätuloisten varsin nopeasti kasvavat tulot. Yhteenvetona tilastoista näyttikin erottuvan kehitys, jossa rikkaat rikastuivat, keskituloiset köyhtyivät ja köyhät pysyivät entisellään. Hyvätuloisin tulokymmenys saavutti lamaa edeltäneen tulotason nopeasti jo vuonna 1995, pienituloisin ei puolestaan saavuttanut sitä vielä vuoteen 1998 mennessä. Näyttää myös siltä, että erityisesti ylempien toimihenkilöiden ja miesten palkat olivat kasvattamassa tuloeroja ja toisaalta palkansaajien ansiotasoindeksi näytti, että palkkaerot yksityisen ja julkisen sektorin välillä kasvoivat 1990-luvun puolivälistä lähtien. (Haataja 2001, 72, Ruotsalainen 2000, 1-9, Tilastokeskus 2001a, Tilastokeskus 2001b.) Talouskriisin jälkeisessä Suomessa myös varallisuuserot kääntyivät varsin voimakkaaseen kasvuun. Erityisesti rikkaimman viiden prosentin varallisuus kasvoi ja heidän osuutensa koko varallisuudesta nousi 22 prosentista 26 prosenttiin vuodesta 1994 vuoteen 1998 mennessä. (Säylä 2000, 12.)

Laman jälkeen myös Suomen aluerakenne näytti muuttuvan. Taantuvien seutujen määrä kasvoi, ja perinteisten kehitysalueiden tilanne

huononi verrattuna muuhun maahan (Okko, Miettilä, Hyvärinen 1998, Suomi keskittyy ja autioituu 1997). Näyttää myös siltä, että laman seurauksena syntyi sukupolvien välistä epätasa-arvoisuutta. Kun yleensä nuoremmat sukupolvet ovat olleet aikaisempia nuoria vauraampia, niin 1990-luvulla tämä kehitys pysähtyi ja nuoret olivat varattomampia kuin aikaisemmat sukupolvet nuorina ollessaan. Talouskriisi vei monilta nuorilta mahdollisuuden omistusasunnon hankkimiseen ja siten suomalaisittain tärkein varallisuuden muoto karkasi heidän käsistään. Voikin olla, että 1990-luvun nuorista tulee varattomia keski-ikäisiä ja heidän vanhemmistaan varakkaita vanhuksia. (Matala 2000, Sauli 2000.)

Julkisen sektorin kohtalo

Kriisiin liittyy myös kysymys julkisen sektorin kohtalosta. Talouskriisin seurauksena valtiontaloudessa tehtiin lukuisia merkittäviä sosiaaliturvan supistuksia, joista tärkeimmät kohdistuivat sairaus- ja työttömyysturvaan, asumistukiin, eläkkeisiin ja kuntien valtionosuuksiin (Kosonen 1998, 347-348). Kokonaisuutena katsoen tapahtui varsin dramaattisia muutoksia. Vuosina 1992–1995 valtion menoja leikattiin 35 miljardia markkaa. Leikkaukset tuntuivat koko 1990-luvun ja voimakkaista leikkauksista huolimatta valtion menot kasvoivat 1990-luvun lopulle asti. (Leikkausten hinta 1997, Pekkarinen, Vartiainen 1995, 433-457.)

Leikkaukset vaikuttivat erityisesti sosiaaliturvan rahoitukseen: sosiaalimenojen arvioitiin olevan vuonna 2000 18,5 miljardia markkaa eli 8,5 prosenttia alemmalla tasolla kuin ne olisivat olleet ilman leikkauksia (Heikkilä 1997, 30). Sosiaalimenojen osuus nousi normaalia suuremmaksi valtion budjetista korkeaksi nousseen työttömyyden kurimuksessa. Laman jälkeen sosiaalimenojen ja julkisten menojen osuutta valtion taloudesta painettiin alaspäin laman aikaisesta 34 prosentin huipusta noin 27 prosenttiin vuonna 1998, ja sen odotettiin putoavan 24 prosenttiin vuonna 2001. Tässä mielessä Suomi näytti valinneen selvästi esimerkiksi Ruotsista poikkeavan linjan ja painuvan kohti eurooppalaista keskitasoa. (Julkunen 2001, 279.) Erityisesti jul-

kisen sektorin henkilöstö koki kriisin ja sen jälkeisen ajan raskaana leikkauksineen, pätkätöineen ja tulosohjauksineen (Julkunen 2001, 249). Samalla heräsi myös kysymyksiä siitä, kuinka julkisen sektorin työntekijät jaksavat pitää yllä työtahtia jatkuvien muutosten ja säästöjen paineessa (Filander 2000, 119-120).

Jossakin määrin näyttikin siltä, että laman jälkeen vastakkain olivat julkisen sektorin pienipalkkaiset naiset ja vientisektorin varsin hyvin palkatut miesvaltaiset alat työntekijöineen ja -antajineen. Kriisi näyttikin myös asettavan kysymyksiä naisten asemasta hyvinvointivaltiossa (Haataja 2000, 64-65, 70-72, Parikka 1999).

Työtehon kääntöpuolella

Työelämä on alue, jossa talouskriisin linja näkyi ja vaikutti pitkään. Päättäjien korostama taloudellisen tehokkuuden puhe näytti tehoavan yhteiskuntaan. Esimerkiksi Suomen tehdasteollisuuden työn tuottavuus suorastaan ponnahti ylöspäin pahimpina lamavuosina 1991–1994. Kun Suomi vielä vuonna 1990 kuului kansainvälisessä vertailussa vahvaan keskijoukkoon, niin vuoteen 1995 mennesssä suomalaisen tehdastyön tuottavuus oli ohittanut muutamassa vuodessa Ruotsin, Yhdysvallat ja Saksan, ja keikkui tilastojen kärjessä. Suomen teollisuuden tuottavuuskasvu kiihtyi ja sen ansiosta maan kilpailukyky nousi kansainväliseen kärkijoukkoon. Erityisesti talouskriisiä kiitellään siitä, että se oli vauhdittamassa tätä kehitystä. (Maliranta 1999, 63, 79, Castells, Himanen 2001.)

Tällä kehityksellä lienee kuitenkin myös toinen puolensa. Työn tuottavuus kasvoi talouskriisissä ennen muuta työn määrää vähentämällä. Vuonna 1999 koulutustasolla korjattu työpanos oli liki kymmenen prosenttia pienempi kuin vuonna 1990 (Pohjola 2001). Tämä merkitsee myös sitä, että samaan taloudelliseen tulokseen käytettiin entistä vähemmän työtunteja, millä lienee yhteytensä siihen, että työolosuhteet Suomessa näyttävät muuttuneen. Talouskriisi näytti osoittavan, että työn tahtia on kiristettävä ja että esimerkiksi vakinaisiin työsuhteisiin ei ole varaa samaan tapaan kuin ennen. Tämä työelämän uudelleenjärjestely meni läpi laman olosuhteissa, mutta vuosien kuluessa jatkuva työskenteleminen epätyypillisissä olosuhteissa tai kriisitunnelmissa alkoi vaatia veroaan. Vuonna 2000 tehdyssä EVA:n kyselyssä 88 prosenttia vastaajista on samaa mieltä siitä, että suomalaisilla työpaikoilla työskennellään ylikierroksilla ja niin kovan paineen alla, että monet ihmiset palavat ennenaikaisesti loppuun (EVA 2001, 69). Työmarkkinoilla muodostui epätyypillisten työsuhteiden ja vakiintuneen palkkatyön välinen ero. Työelämän ytimeen jäävät työnantajat ja ytimen työntekijät, laidoilla ovat pätkätyöläiset ja ulkopuolella on suuri työttömien joukko muistuttamassa kaikkia putoamisvaarasta.

Hallitsijat ja hallitut

Päättäjien mielipiteet eivät näytä 1990-luvulla tehtyjen kyselyjen valossa edustavan erityisen hyvin kansalaisten näkemyksiä. Ilkka Ruostetsaaren 1990-luvun alussa tehty tutkimus (1992) nosti esiin eliittien ja kansalaisten mielipiteiden erot: eliittien mielipiteet eivät näytä heijastavan kansalaisten erilaisia mielipiteitä erityisen tehokkaasti. Eliittien oma samastumiskohde näytti olevan ylempi keskiluokka (emt. 297). Eliittiä ja kansalaisia erotti eniten suhtautuminen sosialistien ja porvarien vastakohtaisuuteen. Kun kansa piti tätä akselia edelleen ajankohtaisena, niin eliittien mielessä se näytti menettäneen merkitystään ja tuntui vanhanaikaiselta (emt. 292). Tämä ero antaisi olettaa, että kansalaisten mielissä on edelleen poliittisia kysymyksiä, jotka saattavat aktualisoitua kriisin jälkeen.

Kuten Raija Julkunen (2001, 84-85) huomauttaa tarkastellessaan 1990-luvulla tehtyjä tutkimuksia, 1990-luvulla on tyypillistä, että eliittien näkökulmat nimenomaan hyvinvointivaltion suhteen näyttävät poikkeavan valtaväestön näkökulmasta. Kun väestön enemmistö kannattaa hyvinvointivaltiota, niin eliitit ovat kääntyneet sille penseiksi.

Monet 1990-luvun lopulla tehdyt mielipidekyselyt osoittivat siihen suuntaan, että markkinahallintaa ei koettu kaikin osin mielekkääksi. Vuonna 2000 Elinkeinoelämän valtuuskunnan kyselyssä vain 18 prosenttia suomalaisista oli sitä mieltä, että markkinatalous toimii kaik-

kien kansalaisten parhaaksi. Vastaajista 62 prosenttia ilmoitti olevansa väitteen kanssa eri mieltä. Raportti toteaakin, että markkinavoimat halutaan suurempaan kontrolliin. (EVA 2000, 54-55.) Tämän tutkimuksen valossa markkinavoimat eivät ole saavuttaneet kansalaisten silmissä yhtä suurta luottamusta kuin päättäjien silmissä. Edelleen mielipidekyselyissä hyvinvointivaltion kannatus näytti kasvavan ja yksityistämisen vähenevän vertailussa vuodesta 1992 vuoteen 2000. Vuonna 2000 tehdyssä kyselyssä 85 prosenttia vastaajista ilmoitti pitävänsä suomalaista hyvinvointivaltiota hintansa arvoisena siitä huolimatta, että sosiaaliturvan ja muiden julkisten palvelujen ylläpito maksaa paljon. (EVA 2000, 49.)

Myös vuosittaisen Kansalaismielipide ja kunnat -tutkimuksen vuoden 2000 version mukaan julkisten hyvinvointipalveluiden arvostus lisääntyi Suomessa 1990-luvun jälkipuoliskolla. Vuonna 2000 tehdyssä tutkimuksessa neljä viidestä näki, että kuntien toiminta oli ollut "viime vuosina liiallisen karsinnan ja leikkausten kohteena". Tämä näkemys näytti varsin yhdenmukaiselta sitenkin, että eri puolueiden kannattajissa ei juuri ollut sen suhteen eroja (Kansalaismielipide ja kunnat 2000, 12-13, 28-29). Kautta linjan tutkimuksessa näytti siltä, että suomalaiset arvostivat hyvinvointipalveluita ja olivat valmiita maksamaan palveluista suuremmilla veroilla, jos vaihtoehto olisi palveluiden karsinta. Sen sijaan julkisten palveluiden yksityistämiseen ja kilpailuttamiseen suomalaiset suhtautuivat kielteisesti ja selvästi kielteisemmin kuin neljä vuotta aikaisemmin. Raportin kirjoittajat pitävätkin sen tuloksia oireena sosiaalivaltion vastaiskusta, jonka voi myös liittää laman leikkauspolitiikan seurauksiin. Osa vastaajista koki, että laman jälkeinen "kuristuslinja" oli ikään kuin "jäänyt päälle" (emt. 17).

Päättäjät omilla linjoillaan

Tässä työssä esiin nousseet päättäjien näkökannat eivät juurikaan vastaa kriisin yhteydessä eri puolella nousevia kansalaisten huolenaiheita. Hyvinvointivaltiolla ei ole aineistossa juurikaan aktiivisia puolustajia. Suomen talouspolitiikan yhtenä pääkiistana voi pitää keskustelua talouspolitiikan aktiivisuudesta elvyttämällä sekä julkisen sektorin ja hyvinvointivaltion laajuudesta (Heinonen, Mykkänen, Pantzar, Roponen 1996, 93, Pekkarinen, Vartiainen 1995). Talouskriisissä sellaiset sanat kuin elvyttäminen ja julkinen sektori kärsivät melkeinpä rökäletappion päättäjien puheessa. Elvyttämistä ei nähdä mahdollisena ja julkista taloutta pidetään lähes yksinomaan säästöjen ja karsinnan tarpeessa olevana.

Päättäjien puheessa pistää silmiin myös vähäinen analyysi talouskriisin vaikutuksista ihmisten jokapäiväiseen elämään. Erityisesti konkurssiin joutuneet tai työttömät eivät juuri armoa saa, vaan heidät nähdään joko ahneuden vallassa toimineina tai talouden rakennemuutoksen ja erityisesti tehokkuuden luonnollisena tulemana. 1990-luvun talouskriisissä rajuun työttömyyteen johtavat laajat saneeraukset ja irtisanomiset ovatkin keskeinen tapa hoitaa taantumaa. Suomi selviytyy lamasta erittäin nopeasti kohoavan työttömyyden kautta ja merkittävä osa työvoimasta pistetään työmarkkinoiden ulkopuolelle. Työttömyyden ja täystyöllisyyden tavoitteleminen ja siihen liittyvät kysymyksenasettelut (vrt. Takaisin täystyöllisyyteen 1998, Valtonen 1999) eivät kuitenkaan näy päättäjien puhemaailmassa, vaan työttömyys nähdään enimmäkseen välttämättömänä seurauksena talouden tehostumisesta. Monien päättäjien mielestä lama on tässä mielessä jopa hyvä asia: se on hyvä ja tarpeellinen "opetus" suomalaiselle yhteiskunnalle.

Minne markkinoiden järki riittää?

Talouskriisi näyttääkin yhdistäneen eliitin, mutta miten lienee kansan laita? Berliinin muurin murtumiseen ja kylmän sodan taitteeseen ajoittuvan markkina-ajan alkuun osuva talouskriisi ei näytä muodostavan sen enempää historian kuin politiikankaan loppua, vaan Foucault'a (1984, 43) tapaan tulkiten ehkä enemmänkin yhden vedon, joka näyttää itsessään sisältävän jo seuraavan vastavedon ituja. Keskeisiä kysymyksiä ovat: kuinka syvälle tehokkuuden, kilpailun ja tulosvastuun periaatteita pyritään levittämään? Kuinka koville hyvinvointivaltio ajetaan? Palataanko vanhaan hyvinvointivaltioon nojaa-

vaan ajatteluun vai nouseeko esiin kokonaan uusia politiikan tekemisen tapoja, joissa talous ei ole määräävällä sijalla?

Markkinavoimilla ja taloudenhoidolla näyttää olevan varsin hyvin edellytyksiä kaapata politiikan asialista ja tuottaa poliittista hallintaa. Talouden tunnusluvut, inflaatio, korot, pörssien noteeraukset, tulosvaroitukset, talousbarometrit ja ennusteet näyttävät tarjoavat jatkuvasti vaaran ja kriisin signaaleita, jotka vaativat huomiotamme. Näin voikin syntyä *jatkuvan kriisin politiikka*. Taloudenhoito on aina pyrkimistä tilaan, jota ei koskaan saavuteta, ja näin se näyttää aina vaativan poikkeuksellisia toimenpiteitä ja moraalista itsekuria. Tämän politiikan yksi vaikea ongelma on sen politiikan vastaisuus. Asiantuntijuudelle nojaava hallinta syö tavallaan omaa perustaansa, kun se ei usko demokratian ja politiikan kykyyn hoitaa yhteisiä asioita. Politiikan vastaisuus näyttikin olevan 1990-luvulla yksi suomalaisen poliittisen ilmaston piirre (Kivikuru 1996, Pekonen 1998).

Jos talouskriisissä esiin nouseva hallinta jatkuu ja sen periaatteita sovelletaan yhteiskunnassa myös konkreettisesti, on mahdollista, että pitkällä tähtäimellä hyvinvointivaltion rahoitusperusta saattaa murtua, jos säästöt käynnistävät sen kurjistumisen ja kansan hyvin toimeentuleva osa hylkää ajatuksen veroilla kustannettavasta hyvinvointivaltiosta. Tämä kehitys on Suomessa ollut 1990-luvulla marginaalista, mutta hyväosaisten *exit* on yksi talouskriisin jälkeisen elämän poliittinen mahdollisuus. Keskiluokka voi jättää julkisen sektorin ja kääntyä yksityisten palvelujen ja eläkevakuutusten piiriin. Tällöin epäilemättä myös paineet verotuksen keventämiseksi kasvavat ja julkisen sektorin rahoituspohja saattaa alkaa rapautua. (Julkunen 2001, 232.)

Toisaalta, jos paineet päättäjiä kohtaan kasvavat, on mahdollista, että markkinavetoisen politiikan arvostelu pakottaa päättäjät etsimään uusia suuntalinjoja, joissa kriisin tunnelmaa pehmennetään ja ihmisille raivataan tilaa turvallisempaan elämään. Kriisin jälkeisessä politiikassa yksi keskeinen kysymys on esimerkiksi se, kuinka taantumatilanteissa toimitaan, kuinka erityisesti devalvaatioista luopuminen korvataan kansantalouden sisällä? Talouskriisi luo mallin, jossa yhteiskunta joustaa työttömyyden kautta: osa työvoimasta saneerataan tai jää konkurssien kautta kokonaan työttömiksi. Tälle reagointitavalle vaihtoehtoisena toimintalinjana voi pitää esimerkiksi laajempien väestönryhmien joustamista palkanalennusten kautta (Holm, Kiander, Tossavainen 1998, 31). Tällöin yhteiskunta ei jousta ainoastaan työttömien kustannuksella, vaan vastuuta kantavat laajemmat piirit. Pelkistetysti ajatellen säästää voi sanomalla irti joka kymmenennen työntekijän tai alentamalla kaikkien palkkaa kymmenen prosenttia.

Mikäli eurooppalaisessa valuuttakurissa säilytään, yhteiskunnassa herää ajan myötä keskustelu näistä sisäisen joustamisen muodoista ja silloin ehkä myös solidaarisuuden ja turvallisuuden teemat nousevat takaisin yhteiskuntapoliittiseen puheeseen. Voihan olla, että huonoja aikoja voi odotella ja elämäänsä voi suunnitella maltillisemmin mielin, jos tietää, että ne pahimmillaan aiheuttavat elintason laskua, mutta eivät välitöntä irtisanomisen uhkaa.

Talouskriisin perusteella keskeistä uuden politiikan suuntaviivojen löytymisessä lienee myös se, kuinka hyvin markkinoihin kohdistuva kritiikki onnistuu hakeutumaan osaksi kansallista "yhteistä hyvää" ja integroimaan itsensä osaksi kansallista hallinnan puhetta ja jatkumoa. Tässä mielessä voisi veikata, että ajatukset, joissa hyvinvointivaltiota ei nähdä taloudelliselle kilpailulle vastakkaisena ilmiönä, vaan nimenomaan suojaverkkona, joka auttaa taloudellisessa menestyksessä, saattavat jälleen nousta esiin. Markkinahallinta ja siihen liittyvä moralistinen kurinpito saattavat osoittautua ongelmallisiksi nimenomaan sen vuoksi, että ne murtavat yhteisöllistä luottamusta ja uskoa yhteisön eheyteen ja toimivuuteen.

Vanhoja konsteja

Yksi mahdollisuus on palata hyvinvointivaltioajatteluun, mutta määritellä hyvinvointi sopusoinnussa markkinatalouteen. Hyvinvointi on suojaverkko, joka auttaa riskinotossa ja takaa taloudelliselle toiminnalle sitä täydentävän yhteisöllisen ja myös materiaalisen tuen. Tässä mielessä kiinnostavia ovat yritykset määritellä esimerkiksi sosiaalisen pääoman käsite, jossa pyritään tuomaan taloudellisen käsitteistön piiriin sellaisia arvoja kuin yhteiskunnassa vallitseva luottamus ja yh-

teisöllisyyteen liittyvät arvostus ja tulevaisuudenusko.

1990-luvun puolivälin jälkeen alkoikin nousta esiin myös äänenpainoja, joissa korostetaan, että julkinen ja yksityinen sektori eivät välttämättä ole toistensa vastakohtia, vaan täydentävät toisiaan. Esimerkkinä käytettiin mieluusti Pohjoismaiden kaltaisia pieniä maita, joissa on suhteellisen suuri julkinen sektori yhdistettynä suhteellisen voimakkaaseen taloudelliseen kasvuun ja hyvinvointiin. (Esim. Atkinson 2000, Castells, Himanen 2001, Fukuyama 1995, Lundvall 1998, 3-4, Rodrik 1997a, Simpura 2001.)

Tämä ajattelu voi nostaa esiin myös markkinoiden rationaliteetin kyseenalaistamisen. Markkinavetoinen hallinta rakentuu sille perustavalle ajatukselle, että markkinat toimivat järkevästi ja tekevät päätöksiä rationaalisesti. Nimenomaan talouskriisi, sitä edeltävä kupla ja pääomien nopeat liikkeet kuitenkin kuvastavat sitä, että myös markkinoilla päätöksiä tekevät ihmiset nopeasti ja vajavaisen tiedon varassa. Voikin olla, että markkina-ajan vastavedot syntyvät tältä pohjalta. Markkinoiden rationaalisuus saatetaan kyseenalaistaa, varsinkin jos pääomamarkkinoiden nopeat liikkeet ajavat kokonaisia kansantalouksia toistuvasti kriiseihin. Hyvinvointivaltioajattelun yksi periaatteellinen lähtökohta on ajatus markkinoiden epätäydellisyydestä ja siitä, että politiikka voi toimia myös järkevästi ja korjata markkinoiden aiheuttamia ongelmia. Hyvinvointivaltiota korostavia teorioita voikin pitää *market failure* -teorioina, jotka korostavat markkinoiden epätäydellisyyttä ja epärationaalisuutta. Markkinamekanismin kannattavat teoriat puolestaan ovat lähtökohdiltaan *political failure* -teorioita, jotka suhtautuvat epäluuloisesti politiikkaan. (Buchanan 1989, 418.)

Esimerkkejä tästä keskustelusta oli nähtävissä esimerkiksi Ruotsin 1990-luvun talouskriisissä. Ruotsissa erottui selkeästi erilaisia markkinamyönteisiä ja markkinakriittisiä näkökulmia kriisiin (Larsson 2001, 97-98) ja yhteiskunnan eri intressitahot tulkitsivat kriisiä eri tavoin. Oikeisto, elinkeinoelämä sekä ekonomistit näkivät kriisin syyt samaan tapaan kuin Suomessa poliittisen ohjauksen epäonnistumisena, *policy failurena*. Tälle tulkinnalle nousi kuitenkin vastapainoksi tulkinta, joka näki kriisin markkinoiden epäonnistumisena, *market failurena*. (Emt. 240-241.)

Tämän työn valossa tämänkaltainen vastakkainasettelu ja keskustelu erilaisten näkökulmien välillä kutistui suomalaisten päättäjien keskuudessa satunnaisten toisinajattelijoiden hajahuomautuksiksi. Erityisesti puhe hyvinvointivaltiosta väistyi taka-alalle päättäjien puheessa. Sitä onkin haettava menneisyydestä ja lahden takaa, kuten Kalevi Sorsa tekee muistellessaan Olof Palmea muistelmissaan. Koska hyvinvointipuhe on niin harvinaista 1990-luvun päättäjien teksteissä, niin lienee paikallaan lainata sitä sen verran kuin Sorsa siteeraa nostalgisesti Palmen viimeistä eduskuntapuhetta:

”(Hyvinvointipolitiikka) poistaa paljolti huolen odottamattomasta, joka voi sattua ja lyödä rikki elämämme ja unelmamme… Meidät vedetään kohti valoisuutta ja hyvyyttä. Aikaa ja voimia vapautuu toisten ihmisten löytämiseen, siihen että rakentuu keskinäinen positiivinen riippuvuus toisistaan toveruuden, huolenpidon ja yhteistyön muodossa. Turvassa ja vapautuneina pelon ja huolen lamautuksesta voimme antaa elämänilon kasvaa sisällämme ja levitä ihmisestä ihmiseen” (cit. in Sorsa 1995, 149).

Palmen puhe näyttää tulevan kauempaa kuin Pohjanlahden takaa, aivan toisesta maailmasta kuin suomalainen 1990-luvun tehokkuutta, kilpailua ja jatkuvaa muutosvalmiutta korostava markkinakuri.

Uusia suuntia

Toisaalta näyttää siltä, että politiikan sisältö ja muodot ovat muutoksessa niin, että esiin on noussut uusia poliittisia teemoja. Esimerkiksi ydinenergiasta ja geenimanipulaatiosta on tullut poliittisten ristiriitojen lähteitä länsimaisissa demokratioissa (Plutzer, Maney, O'Connor 1998, 191). Myös politiikan teoria on suuntautunut ”perinteisen” politiikan ”kovan ytimen”, valtiollisen politiikan ulkopuolelle identiteettien politiikkaan, ”postmoderniin” politiikkaan ja ”elämänpolitiikkaan”. Seksismi, rasismi tai eugeniikka ovat hyviä esimerkkejä 1990-luvulla kiinnostaneista politisoituneista ongelmista. (Castells 1997, Giddens 1991, Heller, Fehér 1988, Hänninen 2000, Koivusalo 1997, Pulkkinen 1998, Roos, Hoikkala 1998, Shapiro 2000, Zilliacus 2001.)

Suomessa Pertti Alasuutari ja Petri Ruuska (1999, 231-243) luettelevat useita insituutioiden elämään vaikuttavia tekijöitä, jotka ovat omiaan luomaan paineita kansalliselle yhtenäiskulttuurille. Näitä ovat joukkotiedotuksen kehitys, kasvu ja pirstaloituminen, Suomeen suuntautuva muuttoliike, Euroopan Unionin vaikutus ja sen myötä alueiden Euroopan korostuminen. Toisaalta esimerkiksi yritykset tarjoavat työntekijöilleen vahvoja yrityskulttuureja ja yhteisöllisyyttä, joka voi ohittaa kansallisen yhteisöllisyyden. Politiikassa voikin nousta esiin periaatteessa hyvinkin moninaisia liikkeitä.

Karisma teknokratian kainalossa

John Ralston Saul näkee, että modernissa yhteiskunnassa ovat nousseet esiin kahdenlaiset vallankäyttäjät. Toisaalta valtaa käyttävät teknokraatit, miehet, jotka ymmärtävät organisaatioita ja teknologioita sekä kontrolloivat pääsyä "tosiasioiden" kokoelmaksi ymmärretyn informaation äärelle. Sekä yksityiselle että julkiselle sektorille koulutetaan asiantuntijoita, joiden ajatustapa on usein samanlainen *management by solutions* -ajattelulle perustuva. Asiantuntijuus perustuu ajattelulle, jossa systeemiin ja ajatteluun sisältyvä logiikka pystyy aina tuottamaan perustelut tehdyille päätöksille. Teknokraattisen vallankäyttäjän lähtökohtana on usko siihen, että hän ajattelee ymmärtävänsä millaisen logiikan varassa järjestelmä toimii ja osaa myöskin käyttää välineitä, jotka johtavat toivottuihin lopputuloksiin. Kun päätökset epäonnistuvat, ne eivät epäonnistu tiettyjen arvovalintojen seurauksena eikä niistä kanneta poliittista vastuuta. Sen sijaan käynnistyy syntipukkien etsintä: kuka päätteli väärin, kuka ei pystynyt analysoimaan tilannetta oikein. (Saul 1993, 21-23.)

Saul huomauttaa, että järkeen nojaava teknokratia kaventaa demokratiaa marginalisoimalla poliitikot ja opposition ja tekemällä vastustuksesta irrationaalista. Samalla se tekee demokratiasta ja politiikasta mielikuvituksetonta vieden niiltä kyvyn toimia epäkonventionaalisesti ja yllättävästi. (Saul 1993, 26-27). Niinpä Saul väittääkin, että sitten etiketin kahlitsemien 1700-luvun hovien jälkeen julkinen keskustelu ei ole ollut näin lukkiutunutta kiinnilyötyihin asemiin, muotoiluihin ja retoriikkansa huolellisesti valitseviin eliitteihin (Saul 1993, 29).

Toisaalta, kun teknokraattinen hallinta yleistyy, se näyttää myös vaikuttavan politiikan tekemisen tapoihin toisella tavalla. Saul huomauttaa, että tämä muutos näkyy politiikan hahmoissa, joiden täytyy etsiä itselleen uusi tapa tehdä politiikkaa ja puhua siitä. Saulin mukaan teknokraattisen asiantuntijan rinnalla nousee sankari, joka puhuu "suoraan" kansalle. He ovat miehiä, jotka saavat, kuten Mussolini asian muotoili, "junat kulkemaan ajoissa", ja Saul vetää suoran linjan Napoleonista 1900-luvun diktaattoreihin (Saul 1993, 25). Tätä kehitystä voisi kuvata niin, että kun teknokraattinen suhde politiikkaan peittää erilaiset intressiryhmät alleen, syntyy tyhjiö, joka pyrkii täyttymään karismalla. Samalla poliittinen auktoriteetti jakautuu kahtia: rationaaliseen teknokraattiin ja toisaalta karismaattiseen, tunteisiin vetoavaan persoonaan.

Talouskriisin moraalisessa managerialismissa on tätä samaa kahtiajakoisuutta, joka liittyy edellä esillä olleeseen manageriaalisuuden ja paimenen vallan rinnakkaisuuteen. Kriisi nosti poliittisessa puheessa esiin toisaalta talouden tosiasioiden lukua, mutta toisaalta vahvojen miesten puhetta, joka perustui ennen kaikkea moraaliseen sankarillisuuteen, selkärankaisuuteen ja "rohkeuteen". Erityisesti tämä näkyi valtiovarainministeri Iiro Viinasen julkisessa roolissa, jossa hän esiintyi korostetun voimakkaasti ja pyrki saamaan järjestystä aikaan esiintymällä vahvana miehenä.[27]

Politiikan kahtiajakoisuus voikin myös merkitä politiikan jakautumista niin, että julkisessa tilassa pyritään esiintymään karismaattisesti ja persoonallisesti, kun taas varsinainen päätöksenteko tapahtuu entistä korostetummin julkisten areenoiden takana asiantuntijoiden voimin. Julkinen politiikka "mediatisoituu" (Mazzoleni, Schulz 1999) ja yhteys julkisen poliittisen elämän ja varsinaisen päätöksenteon välillä heikkenee (Aslama, Jääsaari 1997, Kantola 1997c, Sparks 1991). Talouskriisi antoi tästäkin viitteitä siinä mielessä, että monet päättäjät totesivat, että talouskriisissä julkisuudessa keskusteltiin eri tavalla kuin päätöksenteossa päättäjien kesken. Julkisuudessa pyrittiin käyttämään "yksinkertaisempaa" ja "tehokkaampaa" kieltä, joka "tehoaisi" kansaan. Julkiset argumentit saattoivatkin samalla olla hyvin eri-

laisia kuin se ajattelutapa, johon varsinainen päätöksenteko nojasi.

Tämä kahtiajakoisuus saattaa olla oire yleisemmästäkin politiikan muotojen muuttumisesta poliittisten aatteiden hämärtyessä. Myös Suomessa näkyi 1990-luvulla viitteitä siitä, että politiikassa puolueiden ja eri ryhmien ja aatteiden tilalle on noussut yhtäältä harmaata managerialismia ja toisaalta karismaattisia, kansallisiin arvoihin nojautuvia persoonia, joista haettiin sisältöjä poliittiseen puheeseen. (Kantola 1994, 1998b.) Länsi-Euroopassa esimerkiksi Itävallassa, Norjassa, Ranskassa ja Norjassa on syntynyt 1990-luvulla poliittisia liikkeitä ja puolueita, joita vetävät karismaattiset johtajat.

Vastakohtaisuus manageriaalisen ja karismaattisen politiikan välillä nousi esiin ehkä näkyvimmin EU:n Itävallan vastaisessa boikotissa vuonna 2000. EU:n boikotoima Jörg Haider korosti "inhimillistä vaihtoehtoa" ja taisteli nimenomaan poliittista koneistoa ja kasvotonta byrokratiaa vastaan (Haider 1997, 235-237), ja puolueen kampanjointi perustui nimenomaan hänen henkilökohtaiseen persoonaansa ja karismaansa (Ottomeyer 2000). Haiderin kampanjointi ja uusoikeistolaisuus lienevätkin oireita intressipolitiikan sisältöjen ja aatteiden tyhjenemisestä. Jos ylätason politiikka rationalisoituu vaihtoehdottomaksi puheeksi, tyhjiö pyrkii täyttymään erilaisilla karismaattisilla johtajilla ja radikalisoituvilla poliittisilla liikkeillä. Syyttävää sormea on tällöin turha suunnata vain jälkimmäisiin, koska niitä voi pitää politiikan rationalisoitumisen kääntöpuolena.

Yksinäisten hiljaisuus

Poliittisen vallan kannalta poliittisten järjestelmien ja markkinatalouden vapautuminen näyttää synnyttäneen oudon paradoksin. Kuten Zygmunt Bauman (1999, 1) sen muotoilee: jos vapaus on voittanut, miten on mahdollista, että me tunnemme itsemme koko ajan entistä voimattomammiksi? Tämä voimattomuus näkyy myös Suomen talouskriisissä. Kuten Matti Heikkilä (1997, 30) sen pukee ihmetteleväksi kysymykseksi:"Kuinka on ollut mahdollista saada poliittisesti ja vieläpä väestön hiljaisella tuella läpi näin voimakas saneeraus?" Toisaalta myös päättäjät, erityisesti poliittiset päättäjät kokevat selvästi kriisissä voimattomuutta (Kantola 2000a). Demokraattisesti valitut päättäjät laskevat kätensä talouden tosiasioiden ja laskelmien edessä. Heillä ei näytä olevan sanoja ja kieltä, joilla taistella numeroiden ja laskelmien valtaa vastaan.

Yksi syy tähän hiljaisuuteen liittynee uusliberaalin hallinnan tapaan nähdä yhteiskunta. Uusliberaalissa hallinnassa ja politiikassa ei olekaan kyse siitä, miten eri yhteiskuntaluokkien tai -ryhmien väliset suhteet järjestyvät, vaan siitä, miten yksilöt järjestävät keskinäiset suhteensa. Tiettyyn puoluepoliittiseen ja sen myötä rakenteellisesti hahmottuvaan yhteiskunnalliseen asemaan perustuvat ryhmäsolidaarisuudet ja -identiteetit heikkenevät. Kamppailu, jota yhteiskunnassa käydään, muuttaa luonnettaan. Kun aikaisemmin kamppailu on jäsentynyt yhteiskunnan eri ryhmien välisenä, nyt se yksilöllistyy ja laskeutuu yksilöiden väliseksi. Sekä voittamisesta että häviämisestä tulee yksilöllistä. Kehityksen yhtenä päätepisteenä on ihminen, joka ymmärtää itsensä talousyksiköksi: oman persoonansa manageriksi (Gordon 1991, 42-44).

Uusliberalismille ovat tyypillisiä yritteliäälle yksilöllisyydelle perustuvat käsitteet kuten kolmas sektori ja kansalaisyhteiskunta: ihmisten tulisi järjestäytyä valtion ulkopuolella kvasivaltiollisesti siten, että he toimivat yhdessä, mutta toiminta ei liity muodolliseen demokratiaan ja sen kautta toimivaan hallitusvaltaan tai poliittiseen järjestelmään. Myös suhteessa talouteen ihmiset määritellään uudelleen. Ihmiset määrittyvät ennen kaikkea markkinoilla toimiviksi: asiakkaiksi tai yrittäjiksi (Rose 1996, 50-60). Syntyy eräänlainen itse tehty ihminen, *tee-se-itse* -ihminen, jonka keskeinen ominaisuus on paitsi itsensä toteuttaminen myös itsensä hallitseminen ennen kaikkea moraalisesti (Rose 1999, 42).

Kun taloudenhoito enää koske yhteiskuntaluokkia ja yhteiskunnan eri ryhmien välistä tasapainoa, niin samoin käy moraalille: sekin yksilöllistyy ja muuttuu poliittisten puolueiden oikeudenmukaisuutta koskevasta kamppailusta yksilön sisäiseksi moraaliseksi kamppailuksi. Yhteiskunta ei enää jäsenny eri ryhmien väliselle kamppailulle, eivätkä myöskään yhteiskuntaa parantavat utopiat perustu näiden ryhmien välisten suhteiden muuttamiselle tai pitämiselle ennallaan.

Sekä yhteiskunnalliset ongelmat että ratkaisut yksilöllistyvät.

Työttömyydessä keskeinen ongelma on työttömän oma halu tai haluttomuus tehdä töitä ja ratkaisumalli on yksilön kannustaminen tai piiskaaminen työnhakuun. Tälläisessä yksinäisten yhteiskunnassa laman seuraukset, häviäjät ja voittajat eivät jäsenny yhteiskunnallisina ryhminä vaan henkilökohtaisina konkursseina tai menestystarinoina. Ehkä myös utopiat yksilöllistyvät. Tulevaisuuden unelmissa kohotaan hissipojasta johtajaksi sen sijaan, että tavoitteena olisi yhteiskunnan rakentaminen. Talouskriisi ei politisoidukaan yhteiskunnan eri ryhmien väliseksi kamppailuksi. Enemmänkin se näkyy kansalaisten mielissä luonnonilmiönä, johon ei näytä liittyvän poliittisia valintoja (Aslama, Kantola, Kivukuru, Valtonen 2001, Kivikuru 2001).

Kyse ei ole pelkästään Suomen talouskriisistä. Ulrich Beckin mukaan teollisen yhteiskunnan murtuminen uusien tuotantomuotojen kautta on tuottanut yhteiskunnan, jossa teolliset poliittiset ideologiat eivät enää vastaa epätasa-arvon muotoja. Epätasa-arvo ei enää ole näkyvissä suurina teollisen yhteiskunnan selvärajaisina ryhminä tai yhtenäisinä luokkina, vaan se näyttää fragmentoituneen ja hajautuneen yhteiskunnassa eri elämänvaiheiden, tilojen ja ajan suhteen (Beck 1997b, 26).

Tässä mielessä kriittisen teorian vanha teema ja huoli yksilöllistymisestä ja sen ongelmista näyttää saavan Suomen talouskriisissä vahvistusta. Yksi kriittisen teorian keskeisiä lähtökohtia on ollut se, että historiaa eivät tee yksilöt vaan joukot ja se kyseenalaistaa tavan nähdä ihminen Robinson Crusoen tapaan vapaana, muista irrallisena yksilönä, joka luo omin voimin maailmansa.[28] Esimerkiksi Max Horkheimerin ja Theodor Adornon tekstistä nousee esiin *robinsonadin* ongelma: yksilö ei enää näe itseänsä suhteessa yhteiskunnallisiin rakenteisiin, vaan määrittelee itsensä yksinäisenä yksikkönä, "asiana, tilastollisena elementtinä: *success or failure*". Horkheimer ja Adorno näkevät, että nimenomaan poliittinen puhe, joka ei näe yhteiskuntaa toisiaan vastaan kamppailevina joukkoina harhauttaa kuulijoitansa ja oikeuttaa tiettyjen luokkien edut vakuuttamalla, että ne ovat kaikkien yhteisiä etuja (Horkheimer, Adorno 1991, 99-102). Olivatpa nuo joukot mitä tahansa, näyttää siltä, että *robinsonadin* ongelma vaivaa suomalaista poliittista elämää ainakin 1990-luvun talouskriisissä.

Yhteisiä hyviä etsimässä

Edustuksellisessa demokratiassa ryhmien muodostumien ja edustaminen on politiikan perusehto. Politiikka kaipaakin puhetta, joka yhdistää yksityisten ihmisten huolet yhteisiksi ongelmiksi (Bauman 1999, 78-86), ja siten myös nostaa nämä yksityiset huolet päätöksenteon ytimeen. Laajemmin poliittisessa organisoitumisessa onkin myös kyse siitä, milloin ajatukset yhteisestä hyvästä, hyvästä yhteiskunnasta, tasa-arvosta, oikeudenmukaisuudesta, ajatukset, jotka syntyvät yhteistoiminnasta ja toisten kanssa elämisestä, "palaavat maanpaostaan" (Bauman 1999, 8).

Kuten Nikolas Rose toteaa, politiikan tehtävä ei ole niinkään hallita moraalia, kuin keksiä uudelleen yhteisöllisyyden muotoja, jotka tuottavat eettistä pohjaa poliittisesti toimivalle yhteiskunnalle (Rose 2000, 167). Politiikan tehtävänä ei siis ole yksittäisen ihmisen moraalisuuden arvioiminen ja ihmisen pyrkimysten "rehellisyyden" tai "aitouden" tai "vilpittömyyden" miettiminen. Tätä puhetapaa talouskriisissä edustivat esimerkiksi näkemys kansasta "huumaantuneena" tai "ahneena" tai yhtä hyvin "terveinä" tai "sairaina". Tämä yksilöivä moraalinen pohdinta johtaa politiikan vain moralistiseen puheeseen. Sen sijaan politiikan tarkoituksena edustuksellisessa demokratiassa olisi enemmänkin erilaisten intressien hahmottaminen ja ihmisten kokoaminen ajamaan heitä koskevia ja yhdistäviä asioita.

Tästä näkökulmasta katsoen talouskriisin vastavetoja etsivien lähtökohtana voisi olla managerialismin universalismin purkaminen ja sen alle katsominen. Miten yhteiskuntaa ja sen rakentamista voitaisiin hahmottaa eri ryhmien kautta eikä vain yksinäisten yksilöiden keskinäisenä kilpailuna? Ketkä ovat uuden markkinoiden hallitseman järjestelmän voittajia ja häviäjiä? Kuten talouskriisin seuraukset antavat ymmärtää, nämä kamppailut eivät ole välttämättä suoraan puolueiden välisiä, vaan ne näyttävät olevan myös esimerkiksi omistajien ja palkansaajien, sukupuolten, sukupolvien, työn teettäjien ja työn tekijöiden sekä julkisen hyvinvoinnin ja yksityisen voitontavoittelun välisiä.

Managerialismin yhteiskunnassa politiikkaa hallitsee kaksijakoinen puhe, jossa yhtäältä vallitsevat lupaukset vapaudesta ja jossa toi-

saalta kasvavat kurin vaatimukset, joita oikeuttaa hallinnan tapa nähdä yhteiskuntamme hedonismin ja moraaliseen rappion uhkaamana. Puhe ei tunnu avaavan uusia kanavia ja toiminnan suuntia, vaan tarjoaa enemmänkin pakkoja ja välttämättömyyksiä. Se näyttääkin olevan enemmän dekadenssin kuin tulevaisuudenuskon puhetta.

Vaikka suomalaiset päättäjät siirtyvät yksissä tuumin markkinoiden vapauden ja uuden muuttuneen maailman kannalle, heidän puhetapansa ei tunnu olevan sopusoinnussa liberalismin valoisan ja yksilöön uskovan ihmiskuvan kanssa.

Lopuksi voikin siteerata pohjalaista liberalismin oppi-isää ja Immanuel Kantin aikalaista Anders Chydeniusta, joka kirjoitti 1700-luvulla kauniisti politiikan, talouden sekä järjen, kynien ja painon vapaudesta. Chydenius (1986, 58) teki jo aikanaan saman huomion kuin Michel Foucault vaatiessaan, että lupauksiin vapauksista on aina suhtauduttava kriittisellä mielellä pohtien, mitä vapaus oikeastaan merkitsee:

”Vapaus on pakon varsinainen vastamyrkky, mutta vapaus on sana, jolla on liian laaja merkitys, sitä voidaan monen monella tavalla käyttää ja väärin käyttää ja sitä on siis sangen tarkasti käytettävä, jottei se enemmän vahingoittaisi kuin hyödyttäisi. Sillä muutamien henkilöiden vapaus on ollut kaikkien valtakuntien perikato, ja siitä voi tulla meidänkin, jollei sitä ajoissa vastusteta”.

VIITTEET

1. Käytän tässä työssä pääsääntöisesti talouskriisin käsitettä kuvaamaan Suomen 1990-luvun alun taloudellista kriisiä. Olen päätynyt tähän käsitteeseen ennen muuta sen vuoksi, että se kuvaa mahdollisimman laajasti kriisin luonnetta. Vaihtoehtona olisi ollut lama tai myös suuri lama (vrt. Kiander, Vartia 1998), mutta pidän laman määritelmää sikäli ongelmallisena, että se määrittelee kriisin ennen muuta bruttokansantuotteen laskun mukaan. Suomen talouskriisissä oli kuitenkin kysymys laajemmasta ilmiöstä, kuten myös Kianderin ja Vartian käyttämä käsite suuri lama viestittää. Kriisin siemenet kylvettiin jo 1980-luvulla ja sen vaikutukset tuntuivat vielä 2000-luvun alussa. Talouskriisi ei olekaan vain bruttokansantuotteen laskulla mitattava kysymys, vaan siihen liittyy monenlaisia suomalaisen yhteiskunnan ilmiötä. Vaihtoehto olisi ollut puhua myös pankkikriisistä (vrt. Honkapohja, Koskela 1999), mutta tämäkin käsite on mielestäni turhan kapea koko kriisin ja sen ulottuvuuksien kuvaamiseen. Talouskriisillä tarkoitankin laajasti kaikkia niitä kehityskulkuja, jotka liittyvät Suomessa 1990-luvulla puhjenneeseen pankkikriisiin ja sitä seuranneeseen lamaan. Tämän kriisin ajoitus riippuu paljolti katsojan näkökulmasta, mutta akuutin kriisin keskeisiä vuosia ovat 1991–1995. Kriisin alkuhetkenä voi kuitenkin pitää ennen muuta 1980-luvun rahapoliittisia kehityksiä, ja sen vaikutukset tuntuvat myös akuuttien kriisin vuosien jälkeen.

2. Tarkoitukseni on käyttää tätä työtä pohjana myöhemmälle tutkimukselle. Kun olen selvittänyt, miten talouskriisissä toimineet päättäjät näyttävät ajattelevan ilman median suodatinta, voin ryhtyä tutkimaan talouskriisin julkisuutta ja julkista puhetta ja näin vertailuasetelmalla selvitellä median muokkaavaa voimaa ja merkitystä poliittisessa viestinnässä ja puheessa.

3. Moderniksi on tapana kutsua tiettyjä sosiaalisen elämän muotoja, jotka alkavat kehittyä Euroopassa 1400-luvulla ja saavat muodon 1700-luvun valistuksen filosofiassa. 1800-luvulla moderni alkaa merkitä yhä enemmän teollistumista ja siihen liittyviä laajoja sosiaalisia, taloudellisia ja poliittisia muutoksia (Habermas 1990, 5, Hall, Held, McLennan 1992, 2-3, Schwarzmantel 1998, 22). Modernin kehitys voidaan nähdä yhteiskunnan rakenteellisena, eri tavoin etenevänä murrosprosessina, johon kuuluvat toisaalta renessanssin ja uskonpuhdistusten luoma yksilöllistyvä ihmiskuva, mutta yhtä hyvin 1700-luvun lopulta käynnistyvä teollistuminen ja kaupungistuminen. Modernin käsite on laajuutensa takia jatkuvasti kiistelty, mutta käytän sitä tässä yhteydessä nimenomaan historiallisessa merkityksessään, jolloin se merkitsee ennen muuta 1700-luvulta lähtien teolliseen tuotantotapaan siirtyviä ja vähitellen myös demokraattiseen hallintotapaan pyrkiviä yhteiskuntia.

4. Ranskassa ja Pohjois-Amerikan Yhdysvalloissa valtiosääntö syntyi vallankumouksen kautta, jolloin jouduttiin kirjallisesti luomaan ja määrittämään uusi valtiomuoto. Toisaalta monet maat itsenäistyvät 1800-luvulla kansallisvaltioksi ja muokkasivat itselleen uuden valtiomuodon. (Nousiainen 1992, 141.)

5. Tarkennettakoon, että Kant käyttää julkisuuden käsitettä eri tavoin kuin miten sitä useimmiten nykyisin käytetään. Hän näkee, että ihminen voi "jakautua kahtia": yksityiseen minään, joka liittyy hänen ammattiinsa ja esimerkiksi viranhoitoon, sekä toisaalta julkiseen minään, joka keskustelee vapaasti omista intresseistään irronneena rationaalisen järkeilyn varassa.

6. Ranskankielisten *governmentalité* ja *gouvernement* sekä niiden englanninkielisten käännösten *governmentality* ja *governement* -sanojen suomentaminen tuottaa hieman päänvaivaa. *Governmentalité* näyttää viittaavan kirjaimellisesti hallinnan mentaliteettiin tai "hallinnan yleiseen logiikkaan", kuten esimerkiksi Ilpo Helén (1997, 19) huomattaa. Toisaalta niistä on myös käytetty suomennettuna sanaa hallinnallisuus (Miller, Rose 1989, 146). Nämä molemmat käännökset pyrkivät tuomaan esiin *governmentality*-sanan jälkimmäisen *mentality-* osan merkityksen. Hallinta ei ole ylhäältä annettu mahtikäsky, jota totellaan, vaan se on enemmänkin kielen kautta muokkautuva mentaliteetti, jossa myös hallinnan "kohteet" ryhtyvät ajattelemaan hallinnan luomin käsittein. Hallinnan mentaliteetti ja hallinnallisuus ovat kuitenkin varsin vaikeita käyttää suomen kielessä ja siksi olen tässä yhteydessä päätynyt käyttämään yksinkertaista suomennosta *hallinta*, jonka ymmärrän kattavan myös hallinnan mentaalisen ulottuvuuden. Tämän vuoksi puhunkin yleisesti *hallinnan* näkökulmasta sekä toisaalta hallinnasta viitatessani lähinnä anglosaksisessa keskustelussa vaikuttaneen *governmentality* -tutkimussuunnan näkökulmaan.

7. Biovalta, joka ulottuu ihmisten jokapäiväiseen elämään ja elintoimintojen kontrollointiin, on Foucault'n valtakäsityksen ytimessä ja liittyy erityisesti historiallisiin tutkimuksiin siitä, kuinka yksilöiden subjektit muokkautuvat modernissa hallinnassa (Foucault 1998a, Anttonen 1998, 84-87). Foucault (1981, 155) näkee, että ihmisiä hallitaan tekemällä heistä tiedon kohteita, esimerkiksi vankeja, mielisairaita, tai yhtä hyvin tilastoyksikköjä tai gallup-kansalaisia. Toisaalta heitä hallitaan tekemällä heistä itse tiedon subjekteja, tietäjiä ja tiedon soveltajia, joiden tulee ilmaista mielipiteensä esimerkiksi tietyn diskursiivisen käytännön piirissä ja mukaisesti (Foucault 1989, Gutting 1989, 224-225).

8. Regiimi-sanaa on vaikea suomentaa yhdellä käsitteellä, joka kuvaisi sitä Foucault'n tarkoittamassa tavalla. Suora suomennus *hallitustapa* on liian kapea hallinnan tutkimuksen näkökulmasta. Regiimi ymmärretäänkin usein erilaisten institutionaalisten järjestelyjen kautta muotoutuvana hallitustapana. Tässä työssä erityisesti rahamarkkinoiden vapauttamisen yhteydessä puhutaan regiimin muutoksesta, jolloin luovutaan kansallisesta sääntelystä ja liberalisoidaan pääomien

liikkeet. Esimerkiksi monet päättäjät käyttävät regiimin käsitettä tässä mielessä. Toisaalta regiimiä voidaan käyttää myös kuvaamaan yleisempää poliittista muutosta. Tähän tapaan regiimin käsitettä on käyttänyt esimerkiksi Philip Cerny. Hän tarkastelee *politiikan arkkitehtuuria* tietyssä ajassa ja paikassa rakentuvana historiallisena prosessina, johon vaikuttavat muodolliset rakenteelliset ratkaisut ja instituutiot, kunkin maan historiallinen perintö sekä erilaiset katkeamat, murrokset ja myös sattumat. Cerny lähestyy politiikkaa ei-deterministisenä, historiallisesti rakentuvana toimintana. (Cerny 1990, 233.) Cernyn mukaan valtiolla on tietty "regiimi", jolla se on järjestänyt talouspolitiikkaansa ja harjoittaa poliittista hallintaa. Regiimi muuttuu, kun ne rakenteet ja olosuhteet, joissa talouspolitiikkaa tehdään, muuttuvat selkeästi niin, että poliittisen hallinnan muoto muuttuu. Cerny tulkitsee, että esimerkiksi 1980-luvulta lähtien on tapahtunut regiimin muutos, jota hän luonnehtii muutokseksi hyvinvointivaltiosta kilpailuvaltioksi. (Emt. 204-247.) Cernyn käsite muistuttaa paljon tässä työssä esillä olevaa hallinnan regiimin käsitettä. Se viittaa muodollisia säännöksiä yleisempään *hallinnan tapaan*, joka kuitenkin perustuu institutionaalisiin muutoksiin. Suomeksi käyttynä hallinnan tapa on kuitenkin sikäli ongelmallinen, että se helposti sekoittuu ja saa liiankin yleisen merkityksiä tapa-sanan yleisen luonteen vuoksi. Puhunkin tässä työssä regiimistä pääsääntöisesti hallinnan tapana, mutta myös hallinnan regiiminä silloin, kun haluan esittää, että kyse on nimenomaan hallinnan käsitteeseen liittyvästä regiimin käsitteestä, ja on vaarana, että pelkkä hallinnan tapa hämärtää tämän käsitteen merkityksen.

9. Hieman samantyyppisiin päätelmiin, vaikkakin hyvin erilaisista lähtökohdista ja eri teitä, päätyvät myös Norbert Eliaksen analyysit valtiolliseen kansalaisuuteen liittyvän itsekurin kehittymisestä moderneissa yhteiskunnissa. Eliaksen mukaan lukutaidon, koulutuksen ja äänioikeuden kautta syntyvissä suurissa yhteiskunnissa ihmiset sitoutuvat vallan kieleen yhä tiiviimmin myös itsekurin kautta ryhtyen hallitsemaan myös itseään, omia tunteitaan ja tekojaan. Norbert Eliaksen sanoin kunnian kaanon muuttuu porvarilliseksi hyveen kaanoniksi. (Elias 1997, 134.) Erityisen keskeisiä olivat ensimmäinen ja toinen maailmansota, joissa väestö kietoutui sotiin yleisen asevelvollisuuden ja sotien totaalisuuden vuoksi. Kansalta vaadittiin ulkoisten pakkojen sijasta "omaatuntoa ja omia ihanteita, pakkoa itseä kohtaan, alistaakseen yksilölliset tarpeensa maan tai kansakunnan tarpeille ja uhratakseen elämänsä taisteluhaudoissa" (emt. 142).

10. Ks. Habermasin rajankäyntiä Nietzscheen (Habermas 1994a) ja Heidegger-kritiikkiä (Habermas 1994b), joissa hän esittelee samantyyppisiä argumentteja kuin Foucault'n kritiikissään. Foucault'n suhde Nietzscheen ei myöskään ole yksiselitteinen (vrt. Conway 2000, 81).

11. Habermas näyttää viittaavan tässä Aristoteleen (1991, 23) esittämään jakoon, jossa *oikos* on taloudenhoitoa ja sen vaihtoehtona on talous rikkauksien

hankintana. Samaan tapaan myös Max Weber erottaa aristoteelisen jaon mukaisesti taloudessa kaksi aluetta: taloudenhoidon ja voitontavoittelun. Taloudenhoito, *Haushalten* tai englanniksi käännettynä *budgetary management*, pyrkii jakamaan olemassa olevat resurssit käyttäjien tarpeiden mukaan. Weberin mukaan keskeinen taloudenhoidon apuväline on tällöin budjetti, *Haushaltsplan*, johon sekä tulo- että menopuoli kirjataan laskelmina. (Weber 1997, 187-188). Toinen talouden muoto on voitontavoittelu. Siinä tärkeimpänä tavoitteena on tuottavuuden parantaminen ja markkinaosuuksien valloittaminen ja pitäminen, kun taas budjettiin nojaava taloudenhoito keskittyy turvallisuuteen ja olemassa olevien varojen ja varallisuuden turvalliseen käyttöön (Weber 1997, 199). Weber itse toteaa, että kumpikin saattaa ulospäin itse asiassa näyttää hyvinkin samanlaiselta. Ero onkin ennen kaikkea talouden tavoitteiden merkityksissä, joita toimijoilla on sille. Weber kuitenkin huomauttaa, että näitä kahta taloudenpidon tapaa ei välttämättä pidä nähdä toisilleen vastakkaisina, vaan ennemminkin usein toisiaan täydentävinä. Hänelle valtion talous muistuttaakin enemmän kreikkalaista oikosta, tai feodaaliajan taloutta, jossa kontrolli ja valta tapahtuu tradition, syntyperän tai perinteen voimalla, ja jossa kaikille pyritään jakamaan resursseja heidän tarpeidensa mukaan. (Weber 1997, 231-5, 312.)

12. Habermasin keskeinen väite (1992, 76-88) kuuluu, että 1700-luvulla syntyi niin sanottu porvarillinen julkisuus, Habermasille modernin julkisuuden ideaalityyppi, joka perustui vapaiden yksilöiden väliseen poliittiseen keskusteluun. Habermasin porvarillisen julkisuuden käsitettä on kritisoitu ennen muuta siitä, että se ei ole historiallisesti pätevä ja se yksinkertaista historiallista kehitystä. Historiallisesti tarkasteltuna porvarillinen julkisuus koskee vain pientä osaa yhteiskunnasta ja siihen osallistuvat vain rajoitetut ryhmät. Habermas näyttää myös kiinnittävän liian vähän huomiota saksalaisen valtion historiallisesti vahvaan asemaan. (Esim. Nieminen 1997, 47, Ku 2000, Kleinstüber 2001.) Hannu Nieminen huomauttaa, että myös Habermasin oma suhtautuminen tulkintansa tasoon on ristiriitainen. Vaikka Habermas toteaa, että julkisen sfäärin käsite on ideaalimalli, hän käyttää sitä myös kuvailevana käsitteenä kuvatessaan historiallista tilannetta. Nieminen huomauttaakin, että ongelma on yleisen ja partikulaarisen käytön välillä: Habermas tavoittelee yleistä käsitettä, jonka hän pyrkii osoittamaan oikeaksi poimamalla partikulaarisia esimerkkejä Euroopan eri maista. (Nieminen 1997, 47.) Habermasin teoreettinen tapa kehitellä ja käyttää julkisuuden käsitettään on tällä tavoin arvioituna lähes juuri päinvastainen kuin Foucault'n tapa käyttää hallinnan käsitettä. Habermas muokkaa yleisen käsitteen ja poimii sen tueksi erilaisia esimerkkejä historiallisesta kehtyksestä ja pyrkii näin osoittamaan, että julkisuuden käsite on yleispätevä. Foucault'n hallinta on myös yleiskäsite, joka pyrkii kuvaamaan eurooppalaisen poliittisen kielen käyttöä 1500-luvulta lähtien, mutta hänen tutkimustyönsä suunta on toisenlainen. Hän lähtee liikkeelle hallinnan käsitteestä, mutta etenee toiseen suuntaan

kuin Habermas. Hän ei pyri osoittamaan käsitettä universaalisti oikeaksi vaan ottaa sen hypotettiseksi lähtökohdaksi ja kehottaa tutkimaan sen ilmenemismuotoja kussakin historiallisessa tilanteessa erikseen (Foucault 2000a, 346-348).

13.Tätä Foucault'n ja Habermasin eroa voi tulkita hyvin moneen suuntaan. Kun Habermas kritisoi Foucault'a kriittisyyden puutteesta ja siitä, että tämä ei analysoi valtaa rakenteiden kautta, niin Foucault'n näkökulmasta katsoen voi myös väittää, että Habermas ei kykene kriittiseen analyysiin, koska historiallisten tilanteiden tarkastelu tarjoaa toimivamman tavan horjuttaa varmuuksia ja dogmatismia kuin abstrakti yleinen kritiikki, jota hän katsoo Habermasin edustavan. (Tully 1999, 114-115.) Samaan tapaan Habermas kritisoi Foucault'a siitä, että tämä ei aseta selviä kriteerejä rationaalisuudelle ja vajoaa siksi relativismiin, jossa rationaalinen ja deliberatiivinen keskustelu käy mahdottomaksi. Toisaalta Foucault'n näkökulmasta Habermasin tulkinta rationaalisuudesta voidaan ymmärtää totalisoivana ja erilaisten näkökulmien keskinäisen keskustelua mahdollisuuden torjuvana. (Thompson 1999, 192, Tully 1999, 118-124.) Tässä yhteydessä ei ole kuitenkaan mielekästä uppoutua näihin argumentatiivisiin kamppailuihin, vaan enemmänkin keskittyä etsimään käsitteitä käsillä olevaan tutkimuskysymykseen.

14. On huomattava, että tämä ryhmä koskee nimenomaan talouskriisiä ja siten kyseessä ei ole Suomen poliittinen eliitti yleensä. Eliitin koostumus sisäpiirin mielessä voi epäilemättä vaihdella asia-alueesta riippuen, ja olisi sinänsä mielenkiintoinen tutkimuskysymys tutkia, kuinka paljon eliitin koostumus vaihtelee eri tilanteissa ja onko suomalaisessa politiikassa erityinen "eliittien eliitti", joka näyttää käyttävän poliittista valtaa vaikka asiakysymykset vaihtuvat.

15. Sulkunen (1997) kutsuu sosiaalisen konstruktionismin pohjalta nousevaa sosiologista tutkimusotetta semioottiseksi sosiologiaksi, jonka keskeisenä ajatuksena on tulkita sosiaalisia ilmiöitä. Keskeisin taustateoria, joka sisältää ontologisen teorian todellisuuden luonteesta, on tässä yhteydessä ollut Peter Bergerin ja Thomas Luckmanin *The Social Construction of Reality* -kirja. Heidän ajattelunsa näyttää nousseen yhdeksi sosiaalitieteiden valtavirta-ajatteluksi 1990-luvulla, jolloin lähes mitä tahansa on tutkittu sosiaalisena konstruktiona (Hacking 1999, Kyntäjä 1998, 35-36). Berger ja Luckmann kirjoittivat teoksensa 1960-luvulla eräänlaisena vastateesina deterministisille rakenneteorioille sekä toisaalta yksilökeskeiselle empirismille ja behavioralismille, joiden välillä vallitsi yhteiskuntatieteissä ylittämättömältä näyttävä kuilu. Heidän kirjansa voidaankin nähdä yhtenä yrityksenä rakentaa siltaa rakenneteorioiden ja yksilön kokemuksen välille. Käsitys yhteiskunnasta nojaa silloin sosialisaatiota korostaviin teoreetikkoihin, joita yhdistää käsitys siitä, että yksilö syntyy ja kehittyy yhteydessä muihin ihmisiin. Tällä yksilön ja rakenteiden "välittävällä" alueella tarkastelun ytimessä on *homo socius,* käsitys sosiaalisen elämän tärkeydestä ihmiselle, hänen toimin-

nalleen ja identiteetilleen. Berger ja Luckmann (1998, 63) toteavat, että "ihmiset yhdessä" tuottavat inhimillisen maailman kaikkine sosiokulttuurisine ja psykologisine muodostumineen. Ihmisestä *tulee* yksilö sosialisaation kautta, mutta toisaalta myös yhteiskunnasta *tulee* objektiivinen institutionalisoitunut todellisuus, kun ihmiset siitä sellaisen rakentavat. Tärkeintä tässä käsityksessä on instituutioiden elämän näkeminen prosessina, jonka lopputulos on ei-determinitsinen, ei ennalta annettu. Sosiaalista konstruktionismia voi pitää varsin erillisenä teoriasuuntauksena verrattuna tämän työn foucaultlaiseen painotukseen. Toisaalta se kuitenkin muistuttaa tämän työn perusasetelmaa. Pyrin korostamaan todellisuuden monimuotoisuutta ja paikallista rakentumista ja rakentamaan ei-deterministisesti määräytyvää yksilön tapaa tuottaa hallinnan rakenteita. Näin ymmärrettynä tämän työn peruslähtökohdat ovat samantyyppisiä kuin Sulkusen semioottisessa sosiologiassa.

16. Haastatteluaineistoa säilytetään Suomen Kansallisarkistossa ja siihen voi anoa tutkimuksellisiin tarkoituksiin tutustumislupaa Suomen itsenäisyyden juhlarahastolta.

17. Englanniksi *naturally occurring data.*

18. Suomalaisen hallinnan kulttuurin kannalta on hyvä myös muistaa, että Kantilla oli luterilainen tausta, joka Macintyren mukaan näkyy selkeästi hänen moraalikäsityksissään (MacIntyre 1999, 44).

19. Kiinnostava avaus on myös sosiaaliturvan uudistamiseksi esitetty ns. henkilökohtainen tili. Yksilöt voisivat kerätä itselleen "tiliä", jolta he voisivat nostaa varoja epäonnen kohdatessa tai halutessaan vetäytyä työstä määräajaksi. Tätä mallia on muun muassa perusteltu sen "läpinäkyvyydellä". Yksilöllisen tilin avulla jokaisen yksilön elämää ja toimia voitaisiin seurata selkeämmin ja siten hänen elämänuransa voitaisiin tehdä "läpinäkyvämmäksi" hallinnollisen ohjauksen näkökulmasta. (Ilmakunnas 1998, 166.)

20. Kuuskoskea ei ole myöskään haastateltu Sitran aineistoon, kuten ei muitakaan sosiaali- ja terveysministereitä tai alan virkamiehiä tai asiantuntijoita. Kun Sitran tarkoituksena on ollut tallentaa talouskriisin päättäjien kertomukset kriisistä, voisi kuvitella, että ministeri, joka vastaa budjetin suurimmasta menoluokasta ja joutuu kriisissä eroamaan poliittisista syistä, olisi myös kiinnostava haastateltava. Tämä valinta kertooneekin osaltaan myös siitä, että Kuuskosken edustama linja ja ajattelutapa joutuu poliittisen eliitin sisällä tappiolle kriisissä.

21.Suomalaisessa järjestelmässä virkamiehistöllä oli muutenkin keskeinen rooli politiikan muotoilussa, jopa niin, että porvarillinen vallankumous toteutettiin Suomessa Aleksanteri II:n toimesta patrioottis-byrokraattisessa hengessä hallinnollista tietä (Tiihonen, Tiihonen 1984, 222).

22. Kameralismi tulee sanasta *camera*, joka tarkoittaa hallitsijan aarrekammiota, ja siten viittaa merkantilismin aikana harjoitettuun politiikkaan, joka tähtäsi hallitsijan rikkauksien ja varallisuuden kasvattamiseen (Habermas 1992, 20).

23. Kun puhutaan kansallisesta hallinnasta paikallisena hallintana on helppo joutua harhaan siten, että kansalliset piirteet kuvitellaan jotenkin erityisen ainutlaatuisiksi ja sellaisiksi, ettei niitä esiinny missään muussa maassa. Tämä ajatus perustuu nationalismin ja kansallisvaltion luonteen ymmärtämiselle väärin sen pintatasolla, nationalismihan lupaa jokaiselle kansalle erityislaatuisuutta. Tässä muodossaan nationalismi lienee maailman kansainvälisin aate. Suuri osa moderneista valtioista, niin kapitalistiset kuin kommunistisetkin, on pyrkinyt rakentamaan itselleen nimenomaan kansallista identiteettiä ja hallinnan järjestelmää. En käytäkään suomalaisuuden käsitettä osoituksena paikallisesta erityislaatuisuudesta, vaan yritän tarkentaa analyysini kansallisen eliitin pyrkimyksiin ja hallinnan tapoihin, jolloin kyse on enemmänkin suomalaisen poliittisen eliitin toimintakulttuurista.

24. Etzioni-Halevy itse kritisoi tätä kahtiajakoa huomauttaen, että kumpikaan suunta ei ota huomioon luokkaperusteista eliittitarkastelua ja pyrkii itse tuomaan tätä vaihtoehtoa. Tätä huomautusta voi tietenkin pitää jossakin mielessä ongelmallisena kun luokkaperustainen näkökulma kuitenkin on ollut voimakkaasti edustettuna eliittiteorioissa kuten esimerkiksi Etzioni-Halevyn (1997) itse kokoama lukemisto eliittiteorioista osoittaa.

25. Myös taloustiede on osaltaan ollut luomassa ajattelua, jossa äänestäjät käsitteellistetään omaa taloudellista etuaan kalkyloivaksi (esim. Buchanan, Tullock 1992). Samalla äänestäjien laajempi ajattelukyky helposti kyseenalaistuu ja heitä pidetään omia taloudellisia etujaan maksivoivina laskelmoijina. Esimerkiksi Heikki Patomäen tulkinta julkisen sektorin paisumisesta poliitikoiden oman edun tavoitteluna edustaa yhtä versiota tästä ajattelusta kun Patomäki päättelee 1970-luvun suomalaisen talouskriisin poliittiseksi selitykseksi:

"Kilpailutilanteessa poliitikot muovaavat ohjelmiaan miellyttääkseen äänestäjiä. Julkinen talous on keskeinen ase tässä kilpailussa. Jotkut poliitikot yrittävät miellyttää äänestäjiä lupaamalla verojen alennuksia, toiset lupaamalla lisää hyvinvointipalveluja, ja kolmannet lupaamalla sekä verojen alennuksia että hyvinvointipalveluksia." (Patomäki 1981, 169.)

Myös tähän työhön päättäjien haastatteluja tehnyt taloustieteilijä Martti Nyberg kääntää väitöskirjassaan ajatuksen äänestäjistä taloustieteelliseksi hypoteesiksi poliittisista taloussykleistä, *political business cycles*, ja pyrkii todentamaan sitä suomalaisilla aineistoilla. Näissä teorioissa äänestäjä nähdään taloudellisena toimijana ja heidät oletetaan taloudellista hyötyä tavalla tai toisella laskelmoivaksi yhdenmukaisesti joukoksi, joka äänestää sitä, joka lupaa heille eniten taloudellisia etuja. (Nyberg 2000.) Taloustiede näyttääkin tässä mielessä toimivan eräänlaisena hallinnan tekniikkana, jonka kautta käsitys äänestäjistä omaa

taloudellista etuaa ajavina ja ajattelevina puetaan tieteelliseen muotoon.

26. Markkina-ajattelun leviämisen kannalta on kiinnostavaa, että 1990-luvulla valtion hallinnossa näyttää vallanneen alaa markkinalähtöinen tiedotusajattelu, jota näyttää hallitsevan enemmän strateginen julkisuuskuvan ja markkinoinnin suunnittelu kuin ajatus vapaasta kansalaiskeskustelusta (Hakala 2001, 9-11).

27. Viinasen julkisia esiintymisiä koskeva analyysini on toistaiseksi kesken, mutta käytössäni on laaja lehtileikekokoelma hänen talouskriisin aikaisista esiintymisistään. Niistä voi nähdä karkealla analyysillakin Viinasen julkisen profiilin jyrkkyyden ja jämäkkyyden.

28. Tämä ajatus kulkee läpi marxilaisesti virittyneen teorian. Kuten esimerkiksi Louis Althusser sanoo, kautta marxilaisuuden historian on kieltäydytty uskomasta, että *ihminen* tekee oman historiansa, koska se on porvarillista ideologiaa. Sen sijaan proletariaatille elintärkeää on sanoa, että historiaa tekevät joukot (Althusser 1984, 64).

KIRJALLISUUS

Aaltonen, Ari, Aurikko, Esko (1989) Keskuspankkipolitiikka Suomessa. Suomen Pankki, A:73. Helsinki: Suomen Pankki.

Aho, Esko (1998) Pääministeri. Helsinki: Otava.

Aho, Esko (1996) Tulevaisuus on tehtävä: maan oikeudesta työn oikeuteen. Helsinki: Otava.

Alasuutari, Pertti (2000) Globalization and the Nation-State: An Appraisal of the Discussion. Acta Sociologica 2000, Volume 43, 259-269.

Alasuutari, Pertti (1999) Laadullinen tutkimus. 3. uudistettu painos. Tampere: Vastapaino.

Alasuutari, Pertti (1996) Toinen tasavalta. Suomi 1946-1994. Tampere: Vastapaino.

Alasuutari, Pertti (1993) Laadullinen tutkimus. Tampere: Vastapaino.

Alasuutari, Pertti, Ruuska, Petri (1999) Post Patria? Globalisaation kulttuuri Suomessa. Tampere: Vastapaino.

Alenius, Ele (2000) Salatut tiet. Muistelmat. Helsinki: Edita.

Althusser, Louis (1984) Ideologiset valtiokoneistot. Jyväskylä: Kansankulttuuri/Vastapaino.

Amin, Samir (1997) Capitalism in the Age of Globalization. The Management of Contemporary Society. London: Zed Books.

Anckar, Dag (2000) Jäähyväiset semipresidentialismille. Politiikka 42:1, 9-14.

Anderson, Benedict (1983) Imagined Communities. London: Verso.

Andersson, Claes (2000) Kaksitoista vuotta politiikassa - katkelmia, muistikuvia, unia. Helsinki: WSOY.

Anttonen, Saila (1998) Valta, moraali ja yhteiskunnallishistoriallinen oppiminen. Sivistyshistoriallinen tie kansallissosialistisesta totuuden politiikasta demokratisoiviin uudelleenkoulutusohjelmiin. Acta Universitatis Tamperensis 639. Tampere: Tampereen yliopisto.

Arendt, Hannah (1989) The Human Condition. Chicago: The University of Chicago Press. Alkuperäinen teos julkaistu 1958.

Ashenden, Samantha (1999) Questions of Criticism. Teoksessa Ashenden, Samantha, Owen, David (toim.) Foucault contra Habermas. Recasting the Dialogue between Genealogy and Critical Theory, 143-165. London: Sage.

Ashenden, Samantha, Owen, David (1999) (toim.) Foucault contra Habermas. Recasting the Dialogue between Genealogy and Critical Theory. London: Sage.

Aslama, Minna, Jääsaari, Johanna (1997) Kirsi, kiintiöt ja populaari julkisuus. Politiikka 39:3, 278-287.

Aslama, Minna, Kantola, Anu, Kivikuru, Ullamaija, Valtonen, Sanna (2001) Politics Displaced, Politics Replaced. Elites' and citizens' talk on the economic crisis. Teoksessa Kalela, Jorma, Kiander, Jaakko, Kivikuru, Ullamaija, Loik-

kanen, Heikki A., Simpura, Jussi (toim.) Down from the Heavens, Up from the Ashes. The Finnish economic crisis of the 1990s in the light of economic and social research. Suomen 1990-luvun talouskriisi -tutkimusohjelman loppuraportti. Tulossa.
Atkinson, Anthony B. (2000) Can Welfare States Compete in a Global Economy? Teoksessa Ericson, Richard V. (toim.) Governing Modern Societies, 259-275. Toronto: University of Toronto Press.
Aula, Pekka (2000) Johtamisen kaaos vai kaaoksen johtaminen? Helsinki: WSOY.
Bauman, Zygmunt (1999) In Search of Politics. Cambridge: Polity Press.
Bauman, Zygmunt (1997) Sosiologinen ajattelu. Tampere: Vastapaino. Alkuperäinen teos ilmestynyt englanniksi 1990.
Beck, Ulrich (1997a) Was ist Globalisierung? Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
Beck, Ulrich (1997b) The Reinvention of Politics. Cambridge: Polity Press.
Berger, Peter, Luckmann, Thomas (1998) Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Helsinki: Gaudeamus. Alkuperäinen teos ilmestynyt englanniksi 1966.
Berndtson, Erkki (1984) Contemporary Crisis of Democracy? Teoksessa Anckar, Dag, Berndtson, Erkki (toim.) Essays on Democratic Theory.
Bottomore, Tom (1966) Klass och elit. Klasskillnader och klasskonflikter I modernt samhällsliv. Stockholm: Rabén & Sjögren. Alkuperäinen teos ilmestynyt englanniksi 1964.
Bourdieu, Pierre (1998) Acts of resistance: against the new myths of our time. Cambridge: Polity Press.
Bourdieu, Pierre (1991) Language & Symbolic Power. London: Polity Press.
Buchanan, James (1989) Explorations into Constitutional Economics. College Station: Texas A & M University Press.
Buchanan, James, M., Tullock, Gordon (1992) The calculus of consent. Logical foundations of constitutional democracy. Ann Arbor: Ann Arbor Paperbacks. Alkuperäinen teos ilmestynyt 1962.
Burchell, Graham, Gordon, Colin, Miller, Peter (toim.) (1991) The Foucault Effect. Studies in Governmentality. London: Harvester Wheatsheaf.
Burchell, Graham (1996) Liberal government and techiqies of the self. Teoksessa Barry, Andrew, Osborne, Thomas, Rose, Nikolas (toim.) Foucault and Political Reason. Liberalism, neo-liberalism and rationalities of government, 19-36. London: UCL Press.
Burchell, Graham (1993) Liberal government and techniques of the self. Economy and Society, Volume 22, Number 3, August 1993, 267-283.
Castells, Manuel (1997) The Power of Identity. Oxford: London.
Castells, Manuel, Himanen, Pekka (2001) Suomen tietoyhteiskuntamalli. Helsinki: WSOY.
Cerny, Philip (1990) The Changing Architecture of Politics. Structure, Agency and the Future of the State. London: Sage.
Chydenius, Anders (1986) Antti Chydeniuksen valitut kirjoitukset. Teoksessa

Kare, Katarina (toim.) Anders Chydenius - Suuri suomalainen valistuskirjailija. Näköispainos vuonna 1929 julkaistusta teoksesta. Helsinki: Alea-Kirja Oy.
Colclough, Christopher (1991) Structuralism versus Neo-liberalism: An Introduction. Teoksessa Colclough, Christopher, Manor, James (toim.) (1991) States or Markets. Neo-liberalism and the Development Policy Debate, 1-26. Oxford: Clarendon Paperbacks.
Clarke, John, Newman, Janet (1997) The Managerial State. Power, Politics and Ideology in the Remaking of Social Welfare. London: Sage.
Conway, Daniel, W. (1999) Pas de deux: Habermas and Foucault in Genealogical Communication. Teoksessa Ashenden, Samantha, Owen, David (toim.) Foucault contra Habermas. Recasting the Dialogue between Genealogy and Critical Theory, 60-89. London: Sage.
Dahlgren, Peter (1991) Introduction. Teoksessa Dahlgren, Peter, Sparks, Colin (ed.) Communication and Citizenship; journalism and the public sphere in the new media age, 1-26. London: Routledge.
Danaher, Geoff, Schirato, Tony, Webb, Jen (2000) Understanding Foucault. London: Sage.
Dean, Mitchell (1996) Foucault, government and the enfolding of authority. Teoksessa Barry, Andrew, Osborne, Thomas, Rose Nikolas (toim.) Foucault and Political Reason. Liberalismi, neo-liberalism and rationalities of government, 209-230. London: UCL Press.
Dean, Mitchell (1999a) Governmentality. Power and Rule in Modern Society. London: Sage.
Dean, Christopher (1999b) Normalising Democracy: Foucault and Habermas on Democracy, Liberalism and Law. Teoksessa Ashenden, Samantha, Owen, David (toim.) Foucault contra Habermas. Recasting the Dialogue between Genealogy and Critical Theory, 166-194. London: Sage.
Dewey, John (1991) The Public and its Problems. Athens: Swallow Press/Ohio University Press. Alkuperäinen teos julkaistu 1927.
Dicken, Peter (1992) Global Shift. The Internationalization of Economic Activity. 2nd ed. London: Paul Chapman Publishing.
Donner, Jörn (1995) Terveenä laitoksessa. Katkelmia muistista. Helsinki: Otava.
Escobar, Arturo (1995) Imagining a Post-Development Era. Teoksessa Crush, Jonathan (toim.) Power of Development, 211-227. London: Routledge.
Eklin, Mikko (1979) Talouspolitiikan valmistelu hallinnossa. Pori: Gaudeamus.
Elias, Norbert (1997) Saksalaiset. Valtataistelut ja habituskehitys 1800- ja 1900-luvuilla. Gaudeamus: Tampere. Alkuperäinen teos julkaistu saksaksi 1989.
Eräsaari, Risto (1999) Menestysuniversumia merkitsemässä. Teoksessa Eräsaari, Risto, Lindqvist, Tuula, Mäntysaari, Mikko, Rajavaara, Marketta (toim.) Arviointi ja asiantuntijuus, 145-168. Tampere: Gaudeamus.
Eräsaari, Risto, Rahkonen, Keijo (toim.) (1995) Hyvinvointivaltion tragedia. Keskustelua eurooppalaisesta hyvinvointivaltiosta. Helsinki: Gaudeamus.

Eskola, Jari, Suoranta, Juha (1999) Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tampere: Vastapaino.
Esping-Anderssen, Gösta (1990) The Three Worlds of Capitalism. Cambridge: Polity Press.
Etzioni-Halevy, Eva (1997) Introduction. Teoksessa Etzioni-Halevy, Eva (toim.) Classes & Elites in Democracy and Democratization, xxiii-xxxv. New York: Garland Publishing.
EVA (2001) Erilaisuuksien Suomi. Raportti suomalaisten asenteista 2001. Helsinki: Elinkeinoelämän Valtuuskunta.
Filander, Karin (2000) Kehittämistyö murroksessa. Sitoutuminen, sopeutuminen ja vastarinta julkisella sektorilla 1990- luvulla. Akateeminen väitöskirja, Tampereen yliopisto, kasvatustieteiden laitos. Acta Electronica Universitatis Tamperensis 777.
Forsberg, Tuomas, Vaahtoranta, Tapani (1993) Johdanto: Suomen ulkopolitiikka tutkimuksen kohteena. Teoksessa Forsberg, Tuomas, Vaahtoranta, Tapani (toim.) Johdatus Suomen ulkopolitiikkaan, 9-24. Tampere: Gaudeamus.
Foucault, Michel (2000a) The Subject and Power. Teoksessa Faubion, James. D. (toim.) Power. Essential Works of Foucault 1954 - 1984, 326-348. Volume Three. New York: The New Press.
Foucault, Michel (2000b) Questions of Method. Teoksessa Faubion, James. D. (toim.) Power. Essential Works of Foucault 1954 - 1984, 223-233. Volume Three. New York: The New Press. Alkuperäinen teksti julkaistu ranskaksi 1980.
Foucault, Michel (2000c) Truth and Power. Teoksessa Faubion, James. D. (toim.) Power. Essential Works of Foucault 1954 - 1984, 111-135. Volume Three. New York: The New Press. Alkuperäinen teksti julkaistu italiaksi 1977.
Foucault, Michel (2000d) Governmentality. Teoksessa Faubion, James. D. (toim.) Power. Essential Works of Foucault 1954 - 1984, 201-222. Volume Three. New York: The New Press. Alkuperäinen teksti julkaistu ranskaksi 1978.
Foucault, Michel (2000e) Power. Essential Works of Michel Foucault 1954-1984. Volume 3. Faubion, James, D. (toim.) New York: The New Press.
Foucault, Michel (1998a) Seksuaalisuuden historia. Tiedontahto. Nautintojen käyttö. Huoli itsestä. Tampere: Gaudeamus. Alkuperäinen teos julkaistu kolmessa osassa ranskaksi 1976-1984.
Foucault, Michel (1998b) Foucault/Nietsche. Helsinki: Tutkijaliitto.
Foucault, Michel (1998c) Aesthetics, Method and Epistemology. Teoksessa Essential Works of Foucault 1954-1984. Volume Two. Faubion, James D. (toim.) New York: The New Press.
Foucault, Michel (1997) Democractic Sovereignity, the Bourgeoisie's Dominance and Diciplinary Power in the West. Teoksessa Selections from the Work of Michel Foucault. Etzioni-Halevy, Eva (toim.) Classes & Elites in Democracy and Democractization, 103-119. New York: Garland Publishing.

Foucault, Michel (1991) Politics and the Study of Discourse. Teoksessa Burchell, Graham, Gordon, Colin, Miller, Peter (toim.) The Foucault Effect. Studies in Governmentality, 53-72. London: Harvester Wheatsheaf. Alkuperäinen teksti julkaistu ranskaksi 1968.
Foucault, Michel (1989) The Archaeology of Knowledge. London: Routledge. Alkuperäinen teos julkaistu ranskaksi 1969.
Foucault, Michel (1984) What is Enlightenment? Teoksessa Rabinow, Paul (toim.) The Foucault Reader, 32-50. London: Penguin Books.
Foucault, Michel (1981a) The Eye of the Power. Teoksessa Foucault, Michel (1980) Power/Knowledge. Selected Interviews & Other Writings 1972-1977, 146-165. Gordon, Colin (toim.) Brighton: The Harvest Press.
Foucault, Michel (1981b) The Politics of Health in the Eighteenth Century. Teoksessa Foucault, Michel (1981) Power/Knowledge. Selected Interviews & Other Writings 1972-1977,166-183. Gordon, Colin (toim.) Brighton: The Harvest Press.
Foucault, Michel (1981c) Truth and Power. Teoksessa Foucault, Michel (1981) Power/Knowledge. Selected Interviews & Other Writings 1972-1977,109-133. Gordon, Colin (toim.) Brighton: The Harvest Press.
Foucault, Michel (1966) Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines. Paris: Gallimard.
Frankel, Boris (1997) Confronting Neoliberal Regimes: The Post-Marxist Embrace of Populism and Realpolitik. New Left Review, November/December 1997, 57-92.
Franklin, Benjamin (1995) Industry and the Way to Wealth. Teoksessa Kramnick, Isaac (toim.) The Portable Enlightenment Reader, 483-490. New York: Penguin Books.
Fukuyama, Francis (1995) Trust: the social virtues and the creation of prosperity. London : Hamish Hamilton, 1995 Galbraith, John Kenneth (1990) A Short History of Financial Euphoria. New York: Penguin Books.
du Gay, Paul (2000) In Praise of Bureaucracy. London: Sage.
Gellner, Ernest (1998) Language and Solitude. Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma. Cambridge: Cambridge University Press.
Giddens, Anthony (1999) Runaway World. How Globalisation is Reshaping our Lives. London: Profile Books.
Giddens Anthony (1991) Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age. Cambridge: Polity Press.
Giraud, Pierre-Noël (1996) L'inégalite du monde. Économie du monde contemporain. Paris: Gallimard.
Gordon, Colin (1991) Governmental rationality: an introduction. Teoksessa Burchell, Graham, Gordon, Colin, Miller, Peter (toim.) The Foucault Effect. Studies in Governmentality, 1-52. London: Harvester Wheatsheaf.
Gutting, Gary (1989) Michel Foucault's archaelogy of scientific reason. Cambridge: Cambridge University Press.

Haataja, Anita (2000) Naiset taloudellisen toimeentulon vakauttajina. Teoksessa Vainio, Tiina (toim.) Naisten talouskirja, 58-92. Helsinki: Yliopistopaino.
Habermas, Jürgen (1999) The European Nation-State and the Pressures of Globalization. New Left Review I/23, May - June, 46-59.
Habermas, Jürgen (1995) Nuolella suoraan nykyisyyden ytimeen. Teoksessa Koivisto, Juha, Mäki, Markku, Uusitupa, Timo (toim.) Mitä on valistus? Tampere: Vastapaino.
Habermas, Jürgen (1994a) Myytin ja valistuksen yhteenkietoutuminen. Merkintöjä Dialektik der Aufklärung - teokseen uuden lukemisen jälkeen. Teoksessa Habermas, Jürgen: Järki ja Kommunikaatio. Tekstejä 1981-1989, 165-189. Helsinki: Gaudeamus. Alkuperäinen teksti julkaistu saksaksi 1983.
Habermas, Jürgen (1994b) Martin Heidegger - tuotanto ja maailmankatsomus. Teoksessa Habermas, Jürgen (1999) Järki ja kommunikaatio. Tekstejä 1981-1989, 210-239. Tampere: Gaudeamus. Alkuperäinen teksti julkaistu saksaksi 1989.
Habermas, Jürgen (1992) The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society. Cambridge: Polity Press. Alkuperäinen teos julkaistu saksaksi 1962.
Habermas, Jürgen (1990) The Philosophical Discourse of Modernity. Massachusetts: The MIT Press Cambridge. Alkuperäinen teos julkaistu saksaksi 1985.
Habermas, Jürgen (1987) The Theory of Communicative Action. Vol. 2, Lifeworld and system: a critique of functional reason. Cambridge: Polity Press. Alkuperäinen teos julkaistu saksaksi 1981.
Habermas, Jürgen (1984) The Theory of Communicative Action. Vol. 1, Reason and the rationalisation of society. Cambridge: Polity Press. Alkuperäinen teos julkaistu saksaksi 1981.
Hacking, Ian (1999) The Social Construction of What? Cambridge: Harvard University Press.
Haider, Jörg (1997) Befreite Zukunft jenseits von links und rechts. Menschliche Alternativen für eine Brücke ins neue Jahrtausend. Wien: Ibera & Molden.
Hakala, Salli (2001) Strategista julkisuutta. Kun raha saa vallan valtionhallinnon viestinnässä. Tiedotustutkimus 2001:2, 4-17.
Hall, Stuart, Held, David, McLennan, Gregor (1992) Introduction. Hall, Stuart, Held, David, McGrew, Tony (toim.) Modernity and Its Futures. Cambridge: Polity Press.
Hankonen, Johanna (1994) Lähiöt ja tehokkuuden yhteiskunta. Tampere: Gaudeamus.
Hausmann, Ricardo (1997) Will Volatility Kill Market Democracy? Foreign Policy, Fall 1997, No 108, 54-67.
Heikkilä, Heikki (1996) "Teemmepä kumman päätöksen tahansa." EU-keskustelun rakentuminen valtavirtamediassa 1992-1994. Kivikuru, Ullamaija (toim.) Kansa Euromyllyssä. Helsinki: Yliopistopaino.
Heikkilä, Matti (1997) Kuinka perustella sosiaalipoliittisia supistuksia. Heikkilä, Matti, Uusitalo, Hannu (toim.) Leikkausten hinta. Tutkimuksia sosiaaliturvan leikkauksista ja niiden vaikutuksista 1990-luvun Suomessa. Stakes, Raportteja 206, 19-32. Saarijärvi: Gummerus.
Heikkilä, Matti, Uusitalo, Hannu (1997) Jälkikirjoitus: yhteenvetoja ja tulkintoja. Heikkilä, Matti, Uusitalo, Hannu (toim.) Leikkausten hinta. Tutkimuksia sosiaaliturvan leikkauksista ja niiden vaikutuksista 1990-luvun Suomessa. Stakes, Raportteja 206, 211-222. Saarijärvi: Gummerus.
Heikkinen, Antero (1972) Hyöty, valistus ja koulu. Suomen aate- ja oppihistoria 1700-luvulla. Helsinki: Ylioppilastuki ry.
Heikkinen, Sakari, Heinonen, Visa, Kuusterä, Antti, Pekkarinen, Jukka (2000) The History of Finnish Economic Thought 1809-1917. The History of Learning and Science in Finland 1828-1918. Societas Scientiarium Fennica, 17a.
Heinonen, Visa (1998) Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki. Kotitalousneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan 1900- luvun Suomessa. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
Heinonen, Visa, Mykkänen, Juri, Pantzar, Mika, Roponen, Seppo (1996) Suomalaisen talouspolitiikan ajattelumallit Valtiovarainministeriön budjettiesitelmissä 1974-1994. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus.
Held, David (1996) Models of Democracy. 2nd ed. Cambridge: Polity Press.
Helén, Ilpo (1998) Elämä seksuaalisuudessa. Jälkisanat. Teoksessa Foucault, Michel (1998) Seksuaalisuuden historia, 495-512. Tampere: Gaudeamus.
Helén, Ilpo (1997) Äidin elämän politiikka. Naissukupuolisuus, valta ja itsesuhde Suomessa 1880-luvulta 1960-luvulle. Tamperei: Gaudeamus.
Heller, Agnes, Fehér, Ferenc (1988) The Postmodern Political Condition. Cambridge: Polity Press.
Hetemäki, Martti (1998). Finanssipolitiikka Emussa. Kansantaloudellinen aikakauskirja 1/1998
Hiilamo, Heikki (1995) SKOP. Lyhyt historia. Porvoo: WSOY.
Hindess, Barry (2000) Divide and Govern. Teoksessa Ericson, Richard V. (toim.) Governing Modern Societies, 118- 140. Toronto: University of Toronto Press.
Hindess, Barry (1998) Neo-liberalism and the National Economy. Teoksessa Dean, Mitchell, Hindess, Barry (toim.) Governing Australia. Studies in Contemporary Rationalities of Government, 210-226. Cambridge: Cambridge University Press.
Hindess, Barry (1996) Liberalism, socialism and democracy: variations on a governmental theme. Teoksessa Barry, Andrew, Osborne, Thomas, Rose Nikolas (toim.) Foucault and Political Reason. Liberalism, neo-liberalism and rationalities of government, 65-80. London: UCL Press.
Hirst, Paul, Thompson, Grahame (1996) Globalization in Question : the international economy and the possibilities of governance. Cambridge: Polity Press.
Holm, Pasi, Kiander, Jaakko, Tossavainen Pekka (2000) Työmarkkinoiden sopeutuminen ja toiminta EMU:ssa. Kansantaloudellinen aikakauskirja, 1/1998.
Honkanen, Pertti (1995) Julkinen sektori. Helsinki: Hanki ja Jää.

Honkapohja, Seppo, Koskela, Erkki (1999) The Economic Crisis of the 1990s in Finland. Economic Policy, 29, October 1999, 401-436.
Hoogvelt, Ankie (1997) Globalisation and the Postcolonial World. London: MacMillan Press Ltd.
Horkheimer, Max, Adorno, Theodor, W. (1991) Valistuksen käsite. Teoksessa Adorno, Theodor, W., Horkheimer, Max, Marcuse, Herbert: Järjen kritiikki, 81-122. Tampere: Vastapaino. Alkuperäinen teksti ilmestynyt englanniksi 1944.
Hughes, Robert (1993) Culture of Complaint: The Fraying of America. New York: The Oxford University Press.
Hulkko, Kustaa, Pöysä, Jorma (1998) Vakaa markka. Teot ja tarinat. Jyväskylä: Atena.
Hämäläinen, Sirkka (1996) Kahlitusta rahasta vapauteen. Teoksessa Pankkikriisit, talous ja ihminen. Helsingin yliopisto. Studia Monetaria, Syksy 1995, 63-76. Helsinki: Yliopistopaino.
Hämäläinen Unto (2000) Valtiovalta Suomessa kuuluu kansalle. Helsinki: Edita.
Hämäläinen, Unto (1998) Lännettymisen lyhyt historia. Porvoo: WSOY.
Hänninen, Sakari (2000) The Ghost of Politics in the Soft Machine. Teoksessa Hänninen, Sakari, Vähämäki, Jussi (toim.) Displacement of Politics. University of Jyväskylä, SoPhi 37, 27-45. Jyväskylä: SoPhi.
IDEA (1997) Voter Turnout from 1945 to 1997: a Global Report.on Political Participation. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance.
Ikonen, Raimo (1996) Budjettiprosessi ja byrokratian eliitti. Teoksessa Murto, Eero, Väänänen, Pekka, Ikonen, Raimo: Sisäpiirit EU-Suomessa. Unioni ja uudet eliitit, 169-194. Helsinki: Edita.
Ilmakunnas, Seija (1998) Sosiaaliturvan kriisi? Teoksessa Pekkarinen, Jukka (toim.) Takaisin täystyöllisyyteen. Lähivuosien talouspolitiikan suunta, 149-167. Helsinki: TSL.
Jakobson, Max (1992) Vallanvaihto. Havaintoja ja muistiinpanoja vuosilta 1974-92. Helsinki: Otava.
Jansson, Jan-Magnus (1993) Hajaannuksesta yhteistoimintaan. Suomalaisen parlamentarismin vaiheita. Tampere: Gaudeamus.
Jay, Richard (1984) Democracy. Teoksessa Eccleshall, Robert et al. Political Ideologies, 153-184. London: Hutchinson Education
Julkunen, Raija (2001) Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa. Tampere: Vastapaino.
Kalela, Jorma, Kiander, Jaakko, Kivikuru, Ullamaija, Loikkanen Heikki. A., Simpura, Jussi (2001) The Finnish crisis and crisis research. Teoksessa Kalela, Jorma, Kiander, Jaakko, Kivikuru, Ullamaija, Loikkanen, Heikki A., Simpura, Jussi (toim.) Down from the Heavens, Up from the Ashes. The Finnish economic criusis of the 1990s in the light of economic and social research. Suomen 1990-luvun talouskriisi -tutkimusohjelman loppuraportti. Tulossa.
Kakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa (2000) Kansantaloustieteen täsmällisyyden harha. Teoksessa Vainio, Tiina (toim.) Naisten talouskirja, 214- 245. Helsinki: Yliopistopaino.

Kanerva, Jukka (1984) Platon. Kanerva, Jukka (toim.) Teoksessa Politiikan teorian klassikoita, 12-32. Helsinki: Gaudeamus.
Kansalaismielipide ja kunnat (2000). Ilmapuntari 2000. Kunnallisalan kehittämissäätiö. Polemia-sarja, nro 38. Vammala: Vammalan kirjapaino.
Kant, Immanuel (1995) Mitä on valistus? Teoksessa Juha Koivisto, Markku Mäki, Timo Uusitupa (toim.) Mitä on valistus? Tampere: Vastapaino. Alkuperäinen teksti julkaistu saksaksi 1784.
Kantola, Anu (2001) Leaving Public Places: Antipolitical and Antipublic Forces of the Transnational Economy. Javnost/The Public Vol. 8(2001), 1, 59-74.
Kantola, Anu (2000a) Institutions of Powerlessness. Political managerialism at the time of market liberalisation. Konferenssipaperi. The Crossroads Conference. Session: Translating Micro into Macro: Encounters between Culture and the Political Field. Birmingham 21.-25.6.2000.
Kantola, Anu (2000b) Yksityistyvä julkisuus. Tiedepolitiikka 4/2000, 13-22.
Kantola, Anu (1999a). Maailmantalouden monet kasvot. Teoksessa Kantola, Anu et al. Maailman tila ja Suomi. Helsinki: Gaudeamus.
Kantola, Anu (1999b) Talouspoliittiset eliitit ja päätöksenteko julkisuudessa. Teoksessa Moring, Inka, Parikka, Tuija, Valtonen, Sanna, Aslama, Minna, Kantola, Anu ja Kivikuru Ullamaija: Mediakriisi. Lehdistö, lama ja talouspuhe. Helsingin yliopisto. Viestinnän laitos. Sarja 2A/1/1999, 122-126.
Kantola, Anu (1998a) Vaara sisällämme. Historiallinen dokumentti hallinnan tekstinä. Teoksessa Keränen, Marja (toim.) Kansallisvaltion kielioppi, 49-63. Jyväskylä: Sophi.
Kantola, Anu (1998b) Tärkeintä on olla aito. Poliittisten uutisten dramaturgia. Teoksessa Kantola, Anu, Moring, Inka, Väliverronen, Esa (toim.) Media-analyysi. Tekstistä tulkintaan, 122-148. Helsinki: LTKK.
Kantola, Anu (1998c) Barrikadeilta brandiksi - Mitä journalisti tekee ja mitä journalistilla tehdään? Teoksessa Kantola, Anu, Mörä, Tuomo (toim.) Journalismia! Journalismia? 21-40. Porvoo: WSOY.
Kantola, Anu (1997a) Suomalaisuuden siteet. Kansallisen yhteenkuuluvuuden ja hallinnan dramaturgia. Lisensiaattitutkimus. Helsingin yliopisto, Viestinnän laitos.
Kantola, Anu (1997b) Tarina toisinajattelun turhuudesta. Tiedotustutkimus 2/1997, 4-19.
Kantola, Anu (1997c) Ulkopuolisuutta ytimessä. Tiede & Edistys 4/97, 352 - 357.
Kantola, Anu (1994) Uutisia isosta Masasta. Tiedotustutkimus 4/1994, 60-73.
Kantola, Anu, Härkönen Riikka (1999). Maailman tärkeimpiä päätöksiä. Teoksessa Kantola, Anu et al. Maailman tila ja Suomi. Helsinki: Gaudeamus.
Kare, Katariina (1986) Anders Chydenius - Persoonallisuus ja työ. Kare, Katariina (toim.) Anders Chydenius - Suuri suomalainen valistuskirjailija, 13-133. Helsinki: Alea-Kirja.

Kavonius, Ilja Kristian (2001) Sykli sykkii myös uudessa ympäristössä. Funktionaalinen tulonjakosykli 1948-2000. Tietoaika 3/2001, 6-9.
Keränen Marja (2001) "Talous" ja "politiikka" talouspoliittisessa puheessa. Vainio, Tiina (toim.) Naisten talouskirja, 15-41. Helsinki: Yliopistopaino.
Kekkonen, Urho (1952) Onko maallamme malttia vaurastua? Helsinki: Otava.
Kettunen, Pauli (2001) Kansallinen työ. Suomalaisen suorituskyvyn vaalimisesta. Helsinki: Yliopistopaino.
Kiander, Jaakko (1999) Talouspolitiikka 1990-luvun lamassa ja nousussa. Talous & Yhteiskunta 4/1999, vol. 27.
Kiander, Jaakko, Vartia, Pertti (1998). Suuri lama. Suomen 1990-luvun kriisi ja talouspoliittinen keskustelu. Helsinki: Taloustieto Oy.
Kindleberger, Charles P. (1989) Manias, Panics and Crashes. A History of Financial Crises. 2nd ed. London: MacMillan Press.
Kivikuru, Ullamaija (2001) Citizens' in the Crisis. Teoksessa Kivikuru, Ullamaija, Savolainen, Tarja (toim) Yearbook of the Communication Studies. Viestinnän laitos, Helsingin yliopisto, Viestinnän Julkaisuja 3. Tulossa.
Kivikuru, Ullamaija (1996) Vastavirtaa ja sivupolkuja. Vaihtoehtodiskurssit jäivät kapeiksi ja erikoistuneiksi. Teoksessa Kivikuru, Ullamaija (toim.) Kansa euromyllyssä, 133-177. Helsinki: Yliopistopaino.
Kleinstüber, Hans J. (2001) Habermas and the Public Sphere: From a German to a European Perspective. Javnost Vol. VIII (2001), 1, 95-109.
Knuuttila, Simo (1984) Aristoteles. Teoksessa Kanerva, Jukka (toim.) Politiikan teorian klassikoita. Helsinki: Gaudeamus.
Koivisto, Mauno (1995) Kaksi kautta 2. Historian tekijät. Helsinki: Kirjayhtymä.
Koivisto, Mauno (1994) Kaksi kautta. Muistikuvia ja merkintöjä 1982-1994. Helsinki: Kirjayhtymä.
Koivusalo, Markku (1997) Elämän opinnoista. Politiikka 39:2, 159-169.
Kortteinen, Matti (1992) Kunnian kentät. Hämeenlinna: Hanki ja Jää.
Kortteinen, Matti (1987) Hallittu rakennemuutos? Helsinki: Hanki ja Jää.
Kosonen, Pekka (1998) Pohjoismaiset mallit murroksessa. Tampere: Vastapaino.
Kosonen, Pekka (1987) Hyvinvointivaltion haasteet ja pohjoismaiset mallit. Tampere: Vastapaino.
Kosonen, Kalevi, Huttunen, Juhani (1989) Rahoitusmarkkinat eilen, tänään, huomenna. Teoksessa Kosonen, Kalevi, Huttunen, Juhani, Vartiainen, Henri, J. (toim.) Rahatalouden käsikirja. Jyväskylä: Gummerus.
Kosunen, Virpi (1997) Laskusuhdanteesta leikkauksiin - muutosten taustaa. Teoksessa Heikkilä, Matti, Uusitalo, Hannu (toim.) Leikkausten hinta. Tutkimuksia sosiaaliturvan leikkauksista ja niiden vaikutuksista 1990-luvun Suomessa. Stakes, Raportteja 206, 33-44. Saarijärvi: Gummerus.
Kouri, Pentti (1996) Suomen omistaja ja elämäni muut roolit. Helsinki: Otava.
Krugman, Paul (1997) Pop Internationalism. Cambridge: The MIT Press.
Ku, Agnes S. (2000) Revisiting the Notion of "Public" in Habermas's Theory - Toward a Theory of Politics of Public Credibility. Sociological Theory 18:2, July 2000, 216-240.
Kulha, Keijo (2000) Kuilun partaalla. Suomalainen pankkikriisi 1991-1995. Helsinki: Otava.
Kullberg, Rolf (1996) ...Ja niin päättyi kulutusjuhla. Porvoo: WSOY.
Kuuskoski, Eeva (1991) Ihmisten kanssa. Lindstedt, Risto (toim.) Porvoo: WSOY.
Kuusterä, Antti (1996) Pankkikriisi, talous ja ihminen. Teoksessa Pankkikriisit, talous ja ihminen. Helsingin yliopisto. Studia Monetaria, Syksy 1995, 6-10. Helsinki: Yliopistopaino.
Kuusterä, Antti (1995) Aate ja raha: säästöpankit suomalaisessa yhteiskunnassa 1822-1994. Helsinki: Otava.
Kuusterä, Antti, Nyberg, Martti (1997) Sitran talouspolitiikan tietopankkiprojekti. Kansantaloudellinen aikakauskirja - 93.vsk - 4/1997, 650 - 657.
Kyntäjä, Timo (1998) Yksilö ja yhteiskunta. Teoksessa Koskinen, Keijo (toim.) Sosiologisia karttalehtiä, 35-50. Tampere: Vastapaino.
Laine, Markus, Jokinen, Pekka (2001) Politiikan ulottuvuudet. Teoksessa Haila, Yrjö, Jokinen, Pekka (toim.) Ympäristöpolitiikka. Mikä ympäristö, kenen politiikka, 47-64. Tampere: Vastapaino.
Larsson, Bengt (2001) Bankkrisen, Medierna och Politiken. Offentliga tolkningar och reaktioner på 90-talets bankkris. Department of Sociology, Göteborg University, Göteborg Studies in Sociology No 3.
Lash, Scott, Urry, John (1994) Economies of Sign and Space. London: Sage.
Lassila, Jaakko (1993) Markka ja ääni: suomalaisen pääoman palveluksessa. Helsinki: Kirjayhtymä.
Lehtonen, Heikki (1996) Sosiaalipolitiikka moraalitaloutena. Tampere: Gaudeamus.
Lehtonen, Mikko (2000) The Cultural Analysis of Texts. London: Sage.
Lehtonen, Turo-Kimmo (1999) Rahan vallassa: ostoksilla käyminen ja markkinatalouden arki. Helsinki: Tutkijaliitto.
Leikkausten hinta (1997). Heikkilä, Matti, Uusitalo, Hannu (toim.) Stakes, Raportteja 208. Saarijärvi: Gummerus.
Linnamo, Jussi, Paunio, Jouko (2000) -o-ryhmän vaiheet ja ideat. Julkaisematon käsikirjoitus.
Llewellyn, David (1996) Kriisit ja opetukset. Teoksessa Pankkikriisit, talous ja ihminen. Helsingin yliopiston Studia Monetaria, Syksy 1995, 21-38. Helsinki: Yliopistopaino.
Longstreth, Frank, H. (1990) Historical political economy and liberal democractic capitalism. Economy and Society, Volume 19, Number 1, February 1990, 95-120.
Lundvall, Bengt-Åke (1998) Nation states, social capital and economic development - a sytem's approach to knowledge creation and learning. Konferenssipaperi. "The International Seminar on Innovation, Competitiveness and Environment in Central America: A Systems of Innovation Approach", San Jose,

Costa Rica, February 22 and 23, 1999.
MacIntyre, Alisdair (1999) After Virtue. A study in moral theory. 2nd ed. Lontoo: Duckworth. Alkuperäinen teos julkaistu 1981.
Maliranta, Mika (1999) Tuottavuus ja työpaikat. Teoksessa Vartia Pentti, Ylä-Anttila, Pekka (toim.) Teknologia ja työ, 61-80. Helsinki: Taloustieto Oy.
Mann, Michael (1993) The Sources of Social Power. Volume II. The rise of classes and nation-states, 1760-1914. Cambridge: Cambridge University Press.
Manninen, Juha (2000) Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
March James G., Olsen Johan P. (1989) Rediscovering Institutions. The Organizational Basis of Politics. New York: The Free Press.
Matala, Timo (2000) Nuoret luopumassa asunnon omistusprojektista? Hyvinvointikatsaus 4/2000, 17-23.
Mazzoleni, Gianpietro, Schulz, Winfried (1999) "Mediatization" of Politics: A Challenge for Democracy? Political Communication 16, 247-261.
McGowan, John (1998) Hannah Arendt. An Introduction. Minneapolis: University of Minnesota Press.
McGrew, Anthony (1997) Globalization and territorial democracy: an introduction. Teoksessa McGrew, Anthony (toim.) The Transformation of Democracy? 1-24. Cambridge: Polity Press.
Midgley, James (1997) Social Welfare in Global Context. London: Sage.
Miller Peter, Rose, Nikolas (1990) Governing Economic Life. Economy and Society, Volume 19, Number 1, February 1999, 5-31.
Miller, Peter, Rose, Nikolas (1989) Poliittiset rationalisaatiot ja hallintatekniikat. Politiikka 3/1989, 145-158.
Minson, Jeffrey (1998) Ethics in the Service of the State. Teoksessa Dean, Mitchell, Hindess, Barry (toim.) Governing Australia, 47-86. Cambridge: Cambridge University Press.
Moisander, Johanna (2000) Taloustiede talouspolitiikan apuvälineenä: Feministisen taloustieteen näkökulmia suomalaiseen Emu-keskusteluun. Teoksessa Vainio, Tiina (toim.) Naisten talouskirja, 176-195. Helsinki: Yliopistopaino.
Moring, Inka (1998) Tee se itse -teoria. Grounded theory mediatutkijan työkaluna. Teoksessa Kantola, Anu, Moring, Inka, Väliverronen, Esa (toim.) Media-analyysi. Tekstistä tulkintaan, 229-258. Helsinki: LTKK.
Moring, Inka, Parikka, Tuija, Valtonen. Sanna, Aslama, Minna, Kantola, Anu, Kivukuru, Ullamaija (1999) Mediakriisi. Lehdistö, lama ja talouspuhe. Helsingin yliopisto, Viestinnän laitos, Sarja 2A/1/1999.
Moring, Tom (1989) Political Elite Action: Strategy and Outcomes. Commentationes Scientiarum Socialium 41, 1989. Helsinki: The Finnish Society of Sciences and Letters.
Mosca, Gaetano (1939) The Ruling Class. Elementi di Scienza Politica. New York: McCraw-Hill Book Company. Alkuperäinen teos julkaistu italiaksi 1896.

Murto, Eero (1994) Pääministeri. Helsinki: Painatuskeskus/Hallintohistoriakomitea.
Murto, Eero, Väänänen, Pekka, Ikonen, Raimo (1996) Sisäpiirit EU-Suomessa. Unioni ja uudet eliitit. Helsinki: Edita.
Mykkänen, Juri (2001) Eliittihaastattelu. Politiikka 43:2,108-127.
Mäkelä, Klaus (1992) Kvalitatiivisen analyysin arviointiperusteet. Mäkelä, Klaus (toim.) Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta, 42-61. Helsinki: Gaudeamus.
Mörä, Tuomo (1999) EU-journalismin anatomia. Mediasisältöjä muokanneet tekijät ennen kansanäänestystä 1994. Helsingin yliopisto, Viestinnän laitos, Sarja 1 A/2/1999.
Nieminen, Hannu (2000) Hegemony and the Public Sphere. Essays on the democratisation of communication. University of Turku, School of Art, Literature and Music, Department of Media Studies, Series A, No. 44. Turku: Department of Media Studies.
Nieminen, Hannu (1998) Viestintä ja demokratia. Kohti pluralistista julkisuutta? Kivikuru, Ullamaija, Kunelius, Risto (toim.) Viestinnän jäljillä, 275-300. Juva: WSOY.
Nieminen, Hannu (1997) Communication and Democracy. Habermas, Williams and the British Case. Suomalaisen Tiedeakatemian Toimituksia, Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ. Humaniora nide-tom. 288.
Nousiainen, Jaakko (2000) Pitkä tie perustuslakiuudistukseen. Politiikka 42:1, 5-8.
Nousiainen, Jaakko (1992) Suomen poliittinen järjestelmä. Yhdeksäs ajanmukaistettu painos. Porvoo: WSOY.
Nyberg, Martti (2000) Interaction between the Economy and Politics in Finland. A Study on popularity of parties and political business cycles. Acta Universitatis Oeconomicae Helsingiensis, A-170.
Oikeusministeriö (2001) Uuden perustuslain seurantaraportti. Katsaus perustuslakiuudistuksen toimeenpanoon ajalta 1.3.2000-28.2.2001. Http://www.om.fi/9281.htm 19.6. 2001.
Ojutkangas, Mika (1997) Lapsuus ja auktoriteetti. Pedagogisen vallan historia Snellmanista Koskenniemeen. Paradeigma-sarja. Tutkijaliiton julkaisu 85. Helsinki: Tutkijaliitto.
Okko, Paavo, Miettilä, Asko, Hyvärinen, Jari (1998). Globalisaatio ja aluerakenteen muutos. Sitra 177. Helsinki: Hakapaino.
Osborne, Thomas (1999) Critical Spirituality. On Ethics and Politics in the Later Foucault. Teoksessa Ashenden, Samantha, Owen, David (toim.) Foucault contra Habermas. Recasting the Dialogue between Genealogy and Critical Theory, 45-59. London: Sage.
Ottomeyer, Klaus (2000) Die Haider-Show. Zur Psychopolitik der FPÖ. Klagenfurt: Drava Verlag.
Owen, David (1999) Orientation and Enlightenment: An Essay on Critique and Genealogy. Teoksessa Ashenden, Samantha, Owen, David (toim.) Foucault

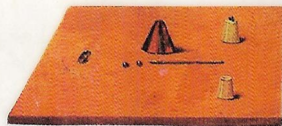
contra Habermas. Recasting the Dialogue between Genealogy and Critical Theory, 21-44. London: Sage.
Paasio, Pertti (1998) Punatulkku ja sikarodeo. Jyväskylä: Gummerus.
Paasio, Pertti (1996) Minä ja Mr Murphy. Jyväskyllä: Gummerus.
Palonen, Kari (1997) Eduskunnan politisointi. Politiikka 39:3, 271-277.
Palonen, Kari (1988) Tekstistä politiikkaan. Hämeenlinna: Vastapaino.
Parikka, Tuija (1999) Naisten talouskriisi. Hyvinvoinnin sukupuoli ja kansalainen 90-luvulla. Moring, Inka, Parikka, Tuija, Valtonen, Sanna, Aslama, Minna, Kantola, Anu ja Kivikuru Ullamaija: Mediakriisi. Lehdistö, lama ja talouspuhe. Helsingin yliopisto. Viestinnän laitos. Sarja 2A/1/1999, 55-79.
Patomäki, Heikki (1981) Politiikka, talous ja yhteiskunnan muutos. Teorioita ja tutkielmia valtion ja taloudellisen yhteiskunnan välisistä determinaatiosuhteista kapitalistisessa yhteiskuntamuodostumassa. Turun Yliopiston Julkaisuja, Annales Universitatis Turkuensis, C 32.
Pauly, Louis W. (1997) Who elected the bankers?: surveillance and control in the world economy. Ithaca: Cornell University Press.
Pekkarinen, Jukka, Vartiainen, Juhana (1995). Suomen talouspolitiikan pitkä linja. Toinen, tarkistettu painos. Porvoo: WSOY
Pekkarinen, Jukka, Heinonen, Visa (1998) Talouspolitiikka ja kansantaloustieteellinen asiantuntemus Suomessa. Mykkänen, Juri, Koskinen, Ilpo (toim.) Asiantuntemuksen politiikka - professiot ja julkisvalta Suomessa, 84-99. Helsinki: Yliopistopaino.
Pekonen, Kyösti (1998) Politiikkaa urbaanissa betonilähiössä. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
Pekonen, Kyösti (1993) Suomen representoiminen EU-puhunnassa: ulkopolitiikan paradigmaattisuudesta talouden merkitystä korostavaan näkökulmaan. Joenniemi, Pertti, Alapuro, Risto, Pekonen, Kyösti: Suomesta Euro-Suomeen. Keitä me olemme ja mihin matkalla. Rauhan- ja konfliktintutkimuslaitos, Tutkimustiedote No. 53, 1993, 49-62.
Pekonen, Kyösti (1989) Max Weber. Teoksessa Kanerva, Jukka (toim.) Politiikan teorian moderneja klassikoita. Helsinki. Gaudeamus.
Pekonen, Kyösti (1987) Symbols and Politics as Culture in the Modern Situation. Jyväskylän yliopisto, Valtio-opin laitos, Julkaisuja 53.
Peneff, Jean (1990) Myths in life stories. Teoksessa Samuel, Raphael, Thompson, Paul (toim.) The Myths We Live By, 36-48. London: Routledge.
Pietilä, Antti-Pekka (1996) Presidentin pankki. Juva: Art House.
Pietilä, Antti-Pekka (1995) Pankkikirja. Helsinki: Art House.
Pietilä, Kauko (1998) Massa ja yleisö journalismin historiassa. Kivukuru, Ullamaija, Kunelius, Risto (toim.) Viestinnän jäljillä. Juva: WSOY.
Pleck, Elisabeth H. (2000) Celebrating the Family. Ethnicity, Consumer Culture, and Family Rituals. Cambridge: Harvard University Press.
Plutzer, Eric, Maney, Ardith, O'Connor, Robert (1998) Ideology and Elites Perceptions of the Safety of New Technologies. American Journal of Political Science, Vol 42, No. 1, Januany 1998, 190-209.

Pohjola, Matti (2001) Teknologian valmistus ei takaa elintasoa. Vieraskynä, D2. Helsingin Sanomat 27.10.2001.
Pohjola, Matti (1996) Tehoton pääoma. Uusi näkökulma taloutemme ongelmiin. Porvoo: WSOY.
Polanyi, Karl (1957) The Great Transformation. Boston: Beacon Press.
Polanyi, Karl (1968) Primitive, Achaic, and Modern Economies. Essays of Karl Polanyi. Boston: Beacon Press.
Pollitt, Christopher (1990) Managerialism and the Public Services. 2nd ed. Oxford: Blackwell.
Prado, C. G. (2000) Starting with Foucault. An Introduction to Genealogy. 2nd ed. Boulder: Westview Press.
Pulkkinen, Tuija (1998) Postmoderni politiikan teoria. Tampere: Gaudeamus.
Rabinow, Paul (2000) Introduction. Teoksessa Faubion, James. D. (toim.) Power. Essential Works of Foucault 1954 - 1984. Volume Three, xi-xli. New York: The New Press.
Ranki, Risto (2000) Haltia vai haltija? Harri Holkerin talouspoliittinen ministerivaliokunta. Helsinki: Edita.
Raunio, Kyösti (1999) Positivismi ja ihmistiede. Sosiaalitutkimuksen perustat ja käytännöt. Helsinki: Gaudeamus.
Raunio, Kyösti (1998) Sosiaalipolitiikan lähtökohdat. Helsinki: Gaudeamus.
Rehn, Elisabeth (1998) Kaikki on mahdollista: 90-luvun muistelmat. Juva: WSOY.
Renvall, Mika, Valtonen, Sanna (1999) Miten sosiaaliturvan väärinkäytöstä puhuttiin julkisuudessa? Teoksessa Hellsten, Katri, Uusitalo, Hannu (toim.) Näkökulmia sosaaliturvan väärinkäyttöön. Stakes Raportteja 245, 119-144. Jyväskylä: Gummerus.
Repo, Eljas (1992) Vallanhavittelijat. Hannes Kulvik ja pankkien peli. Jyväskylä: Gummerus.
Reunanen, Jyrki (1996) Asiantuntijavalta. Asiantuntijavalmistelu ministeriöissä ja asiantuntijavallan idean kehittely vanhaeurooppalaisen filosofian perustalta. Helsinki: Hallinnon kehittämiskeskus.
Ristimäki, Juhani (2000) PKT:n puolesta. Neljännesvuosisata Orvo Kiesin matkassa. Helsinki: Tammi.
Rodrik, Dani (1997a) Sense and Nonsense in the Globalization Debate. Foreign Policy 107, 19-37.
Rodrik, Dani (1997b) Has Globalization Gone too Far? Washington: Institute for International Economics.
Roos, J.P., Hoikkala, Tommi (toim.) (1998) Elämänpolitiikka. Helsinki: Gaudeamus.
Rose, Nikolas (2000) Governing Liberty. Teoksessa Ericson, Richard V. (toim.) Governing Modern Societies, 141-176. Toronto: University of Toronto Press.
Rose, Nikolas (1999) Powers of Freedom. Reframing political thought. Cambridge: Cambridge University Press.
Rose, Nikolas (1996) Governing "advanced" liberal democracies. Teoksessa

Barry, Andrew, Osborne, Thomas, Rose, Nikolas (toim.) Foucault and Political Reason. Liberalism, neo-liberalism and rationalities of government, 37-64. London: UCL Press.
Rose, Nikolas (1993) Government, authority and expertise in advanced liberalism. Economy and Society, Volume 22, Number 3, August 1993, 283-300.
Rosenau, James (1997) Along the Domestic-Foreign Frontier. Exploring Governance in a Turbulent World. Cambridge: Cambridge University Press.
Ross, Ian Simpson (1994) The Life of Adam Smith. Oxford: Clarendon Press.
Ruotsalainen, Pekka (2000) Kotitalouksien toimeentulo ja tuloerot 1990-luvulla. Hyvinvointikatsaus - Spesiaali 2000, 2-9.
Ruostetsaari, Ilkka (1992) Vallan ytimessä. Tutkimus suomalaisesta valtaeliitistä. Helsinki: Gaudeamus.
Ryner, Magnus (1997) Nordic Welfare Capitalism in the Emerging Global Political Economy. Teoksessa Gill, Stephen (toim.) Globalization, Democratization and multilateralism, 19-50. Tokyo: United Nations University Press.
Saari, Mauno (1992) Minä, Christopher Wegelius: päiväkirja pimeiden voimien vuosilta. Jyväskylä: Gummerus. Salmén, Leif (1994) Neljäs tasavalta. Säännöttömiä muistiinpanoja. Helsinki: Tammi.
Salminen, Esko (1998) Vaikeneva valtiomahti? Neuvostoliitto/Venäjä Suomen lehdistössä 1968-1991. Helsinki: Edita.
Santamäki-Vuori, Tuire (1998) Työllisyyden parantaminen - yhteinen etu. Pekkarinen, Jukka (toim.) Takaisin täystyöllisyyteen. Lähivuosien talouspolitiikan suunta, 134-138. Helsinki: TSL.
Saraviita, Ilkka (1996) Perustuslaki 2000-projekti - näkökulmia Suomen perustuslakien uudistamissuunnitelmasta. Lakimies 3/1996, 424-446.
Saukkomaa, Harri (1994) Paha pankki: kertomus Suomen säästöpankin lyhyestä elämästä. Helsinki: Otava.
Saukkomaa, Harri (1991) Kuka tarvitsi Pentti Kouria?: kertomus vallasta, rahasta ja pankin moraalista. Helsinki: Otava.
Saul, John Ralston (1993) Voltaire's Bastards. The Dictatorship of Reason in the West. New York: Vintage Books.
Sauli, Hannele (2000) Mitä tapahtuu todella? Hyvinvointikatsaus 4/2000, 1.
Schedler, Andreas (1997) Introduction: Antipolitics - Closing and Colonizing the Public Sphere. Teoksessa Schedler, Andreas (toim.) The End of Politics? Explorations into Modern Antipolitics. London: MacMillan Press Ltd.
Schwartzmantel, John (1998) The Age of Ideology. London: MacMillan Press.
Schudson, Michael (1998) The Good Citizen. A History of American Civic Life. New York: The Free Press.
Searle, Geoffrey (1998) Morality and the Market in Victorian Britain. Oxford: Clarendon Press.
Sennett, Richard (1988) The Fall of Public Man. Lontoo: Faber and faber. Alkuperäinen teos julkaistu 1977.
Sennett, Richard (1980) Authority. New York: W.W.Norton.
Shapiro, Michael (2000) Displacing Moral Certainty. From the Tragic Disposition to Happiness and Boogie Nights. Teoksessa Hänninen, Sakari, Vähämäki, Jussi (toim.) Displacement of Politics. University of Jyväskylä, SoPhi 37, 7-26. Jyväskylä: SoPhi.
Siltala, Juha (1986) Yksilöllisyyden historialliset ja psykologiset ehdot. Teoksessa Hautamäki, Antti et al. (toim.) Yksilö modernin murroksessa, 117-204. Helsinki: Gaudeamus.
Simpura, Jussi (2001) Sosiaaliturva ja sosiaalinen pääoma. Alustuspuheenvuoto Sosiaalinen pääoma - iltapäiväseminaarissa Upinniemessa 9.4.2001.
Simpura, Jussi, Brettschneider, Gunvor (toim.) (2000) Näkökulmia pohjoismaiseen sosiaalipolitiikan murrokseen. Helsinki: Suomen ICSW-toimikunta.
Sipola, Simo, Auvinen, Juha (1999) Kylmästä sodasta kuumiin kriiseihin. Kantola, Anu et al. Maailman tila ja Suomi, 163-220. Helsinki: Gaudeamus.
Skinner, Andrew (1999) Analytical Introduction. Teoksessa Smith, Adam (1999) The Wealth of Nations, Books I-III. London: Penquin.
Smith, Adam (1776/1999) The Wealth of Nations, Books I-III. London: Penquin. Alkuperäinen teos julkaistu 1776.
Sorsa, Kalevi (1995) Muistikuvia, mielikuvia. Helsinki: Otava.
Sparks, Colin (1991) Goodbye, Hildy Johnson: the vanishing 'serious press'. Teoksessa Dahlgren, Peter, Sparks, Colin (toim.) Communication and Citizenship, 58-74. London: Routledge.
Suomi keskittyy ja autioituu (1997). Muuttoliike alueittain 1985-1996. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.
Stehr, Nico, Ericson, Richard, V. (2000) The Ungovernability of Modern Societies: States, Democracies, Markets, Participation and Citizens. Teoksessa Ericson, Richard, V., Stehr, Nico (toim.) Governing Modern Societies. Toronto: University of Toronto Press.
Strange, Susan (1996). The Retreat of the State. The Diffusion of Power in the World Economy. Cambridge: Cambridge University Press.
Sulkunen, Pekka (1997) Todellisuuden ymmärrettävyys ja diskurssianalyysin rajat. Sulkunen, Pekka, Törrönen, Jukka (toim.) Semioottisen sosiologian näkökulmia, 13-53. Tampere: Gaudeamus.
Sundqvist, Ulf (2000) Kärpäsjahti. Helsinki: WSOY.
Suvanto, Pekka (1994) Konservatismi. Ranskan vallankumouksesta 1990-luvulle. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
Säylä, Markku (2000) Kotitalouksien varallisuus - kasvua ja kasautumista. Hyvinvointikatsaus 4/2000, 10-16.
Takaisin täystyöllisyyteen (1998). Lähivuosien talouspolitiikan suunta. Pekkarinen, Jukka (toim.) Helsinki: TSL.
Tarkka, Juha (1993) Raha ja rahapolitiikka. Jyväskylä: Gaudeamus.
Tarvainen, Veikko (1991) Mitä oppia jos ei lainoppia? Valtion hallintovirkamiesten koulutus Suomessa vuosina 1905- 1945. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitos. Tutkimuksia 131. Helsinki: Yliopistopaino.
Taylor, Charles (1989) Sources of the Self. The Making of the Modern Identity. Cambridge: Harvard University Press.

Taylor, Frederick Winslow (1911) The Principles of Scientific Management. London: Harper & Brothers Publishers.
Thompson, E. P. (1996) Herrojen valta ja rahvaan kulttuuri. Valta, kulttuuri ja perinnäistavat 1700-1800 -luvun Englannissa. Helsinki: Gaudeamus.
Thompson, Paul (1978) The Voice of the Past. Oral History. Oxford: Oxford University Press.
Thompson, Simon (1999) The Agony and the Ecstasy: Foucault, Habermas and the Problem of Recognition. Teoksessa Ashenden, Samantha, Owen, David (toim.) Foucault contra Habermas. Recasting the Dialogue between Genealogy and Critical Theory, 195-211. London: Sage.
Tiihonen, Seppo, Ylikangas, Heikki (1992) Virka, valta, kulttuuri. Suomalaisen hallintokulttuurin kehitys. Helsinki: VAPK-kustannus.
Tiihonen, Seppo, Tiihonen, Paula (1984) Suomen hallintohistoria. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
Tiitinen, Seppo (1999) Perustuslakiuudistus ja sen tausta. Lakimies 6-7/1999, 840-848.
Tilastokeskus (2000) Suurituloisten tulot kasvoivat edelleen vuonna 1999. http://www.tilastokeskus.fi/tk/tp_tied/tiedotteet/v2001/127tuls.html, 21.6.2001.
Tilastokeskus (2001a) Palkkojen osuus kansantulosta. http://www.tilastokeskus.fi/tk/tp/tasku/taskus_palkat.html#kansantulo, 29.6.2001.
Tilastokeskus (2001b) Palkansaajien ansiotasoindeksi. http://www.tilastokeskus.fi/tk/tp_db/skuva3.html, 29.6.2001.
Tuomala, Matti (1997) Julkistalous. Helsinki: Gaudeamus.
Tully, James (1999) To Think and Act Differently: Foucault's Four Reciprocal Objections to Habermas' Theory. Teoksessa Ashenden, Samantha, Owen, David (toim.) Foucault contra Habermas. Recasting the Dialogue between Genealogy and Critical Theory, 90-142. London: Sage.
Uimonen, Minna (1999) Hermostumisen aikakausi: Neuroosit 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomalaisessa lääketieteessä. Bibliotheca Historica 50. Helsinki: Suomen Historiallinen seura.
Uimonen, Risto (1998) Häntä heiluttaa koiraa. Suomen demokratian häiriötila 1983-2000? Porvoo: WSOY.
Uosukainen, Riitta (1996) Liehuva liekinvarsi. Porvoo: WSOY.
Uusikylä, Petri (1999) Politiikan ja hallinnon arviointi. Eräsaari, Risto, Lindqvist, Tuula, Mäntysaari, Mikko, Rajavaara, Marketta (toim.) Arviointi ja asiantuntijuus, 17-30. Tampere: Gaudeamus.
Valtioneuvoston kanslia (1993) Julkisen vallan taloustiedotuksen työryhmä. Moniste. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.
Valtioneuvoston kanslia (1994) Valtionhallinnon tiedotusohje. Helsinki: Painatuskeskus.
Valtonen, Sanna (1999) Työn ja työttömyyden tarinoita Helsingin Sanomissa 1988-1997. Teoksessa Moring, Inka, Parikka, Tuija, Valtonen, Sanna, Aslama, Minna, Kantola, Anu ja Kivikuru Ullamaija: Mediakriisi. Lehdistö, lama

ja talouspuhe. Helsingin yliopisto. Viestinnän laitos. Sarja 2A/1/1999, 21-54.
Vartia, Pertti (1994) Talouden ennustamisen vaikeus. Helsinki: Etla.
Vehnämäki, Mika (2000) Political Elite's Ideology, Economic Policy and Regional Economic Development in Ghana. Acta Universitatis Oeconomicae Helsingiensis A-176.
Vihriälä, Vesa (1997) Banks and the Finnish Credit Cycle. Bank of Finland Studies E:7.
Vihriälä, Vesa (1996). Suomen pankkikriisi 1991-1995. Teoksessa Jaakko Autio, Riitta Hjerppe (toim.) Raha ja rahakriisit, 111-152. Jyväskylä: Atena.
Väyrynen, Raimo (2001) Globalisaatiokritiikki ja kansalaisliikkeet. Helsinki: Gaudeamus.
Väyrynen, Raimo (1998) Globalisaatio. Uhka vai mahdollisuus? Juva: Atena.
Väyrynen, Raimo (1997) Global Transformation. Economics, Politics, and Culture. Helsinki: The Finnish National Fund for Research and Development, Sitra.
Väyrynen, Raimo (1993) Kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen. Teoksessa Forsberg, Tuomas, Vaahtoranta, Tapani (toim.) Johdatus Suomen ulkopolitiikkaan. Tampere: Gaudeamus.
Weber, Max (1997) The Theory of Social and Economic Organization. New York: Simon & Schuster. Ensimmäinen painos ilmestyi englanniksi 1947.
Weber, Max (1990) Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki. Toinen painos. Porvoo: WSOY. Alkuperäinen teos julkaistu saksaksi 1920.
Weber, Max (1968) On Charisma and Institution Building. Selected Papers. Chicago: The University of Chicago Press.
World Bank (1997) World Development Report. New York: Oxford University Press.
Zilliacus, Kim O. K. (2001) Modern vrs. Postmodern Politics: Theoretical Perspectives. The Research Institute of the Swedish School of Social Science, SSKH Reports and Discussion Papers 3/2001.



SUOMEN 1990-LUVUN TALOUSKRIISI oli raju murros, jonka taustavoimina vaikuttivat kansainväliset poliittiset muutokset ja markkinoiden vapauttaminen. Kriisi oli portti entistä markkinavetoisempaan ajatteluun yhteiskunnassa ja se osui ulkopoliittiseen taitteeseen, jossa Suomi kääntyi länteen.

Markkinakuri ja managerivalta analysoi suomalaisen poliittisen eliitin puhetapoja tässä murroksessa. Minkälaista poliittista puhetta talouskriisissä syntyi? Synnyttikö kriisi Suomessa uuden poliittisen hallinnan tavan?

Kirja pohtii myös laajemmin poliittista hallintaa ja sen tekniikoita markkinoiden vapauden aikakaudella. Erityisesti nousee esiin kysymys siitä, mikä on markkinoiden ja taloudellisen asiantuntijuuden asema politiikassa ja demokratiassa.

Viestinnän JULKAISUJA 6

PALLAS

Loki-Kirjat

www.lokikirjat.com

ISBN 952-9646-98-4
ISSN 1457-2184

